

Sámi logut muitalit

Samiske tall forteller

Čielggaduvvon
sámi statistihkka

Kommentert
samisk statistikk

Almmuhus Utgave

16

Čujuhus/adresse: Hánnoluohkká 45, NO-9520 Guovdageaidnu
Telefuvdna: +47 78 44 84 00
postmottak@samas.no
www.samas.no

Sámi logut mitalit 16

Samiske tall forteller 16

Čielggaduvvon sámi statistihkka 2024
Kommentert samisk statistikk 2024

Raporta/Rapport 1/2024

Namma/Tittel: Samiske tall forteller 16. Kommentert samisk statistikk 2024 /
Sámi logut mitalit 16. Čielggaduvvon sámi statistihkka 2024

Olgošgovva/Omslagsbilde: Árvu AS

Grafalaš hábmen/Grafisk design: Árvu AS

Jorgaleaddjit ja korrekturlohkkit/Oversettere og korrekturlesere: Ellen Sara Eira Buljo, Are
Tjihkkom, Liv Østmo

Deaddilan/Trykk: Bjørkmanns trykkeri, Alta

ISBN 978-82-7367-064-9

© Sámi allaskuvla 2024

Ovdasátni

Sámi logut mitalit-raportta ráiddus leat 2008 rájes almmuhuvvon oktiibuot 15 raportta. Sámi statistihka fágalaš analysajoavku iluin dál almmuha Sámi logut mitalit 16, mas leat njeallje artihkkala.

Dán girjjis lea Anders Barstad čállán Finnmárkku ja sápmelaččaid eallindilálašvuodaid statistihkka birra 1982 rájes 2024 rádjái. Dasto leaba Solveig Joks ja Liv Østmo čállán meahci birra, ahte dat lea aktiivva ja ealli guovlu, muhto oaidnemeahtun Norgga almmolaš hálddašeamis. Sudno vuodđodokumeanta lea čállon davvisámegillii ja soai leaba ieža jorgalan artihkkala dárogillii. Ketil Lenert Hansen lea čállán sámi nuoraid vásáhusaid birra Norggas das movt vealaheami, historjjálaškollektiiva traumat ja psykalaš dearvvašvuhta lea váikkuhan sidjiide. Statistihkalaš guovddášdoaimmahaga (SSB) jahkásaš artihkkala leaba Anders Sønstebø ja Christian Molstada čállán. Dás buohtastahttiba ja kommentereba dálá statistihkaid muhtin válljejuvvon servodatsurggiin.

Sihke dán jagáš artihkkalat ja daid ovddit Sámi logut mitalit artihkkaliid sáhtát lohkat sihke dárogillii ja sámegillii neahttasiiddus: www.samilogutmitalit.no.

Ellen Sara Eira Buljo lea jorgalan čállosiid dárogielas davvisámegillii. Are Tjihkkom lea jorgalan dárogielas julevsámegillii.

Guovdageaidnu - Kautokeino, 6.11. 2024

Sámi statistihka fágalaš analysajoavku
Inger Marie Gaup Eira (jodiheaddji), Lars Pharo (nubbinjodiheaddji),
Eva Josefsen, Cato Christensen ja Christian Molstad

Forord

Siden 2008 har det blitt publisert til sammen 15 utgaver i rapportserien *Samiske tall forteller*. Faglig analysegruppe for samisk statistikk har nå gleden av å publisere *Samiske tall forteller 16* som består av fire artikler.

I denne utgaven Anders Barstad skrevet om statistikk om levekårene i Finnmark og for samer fra 1982 til 2024. Videre har Solveig Joks og Liv Østmo skrevet om meahcci, et aktivt og levende område, men som er usynliggjort i offentlig norsk forvaltning. Deres artikkel er skrevet på nordsamisk og de har selv oversatt artikkelen til norsk. Ketil-Lenert Hansen har skrevet om opplevd diskriminering, historiske-kollektive traumer og psykisk helse hos samisk unge i Norge. Årets artikkel fra Statistisk sentralbyrå (SSB) er skrevet av Anders Sønstebø og Christian Molstad. De sammenstiller og kommenterer løpende statistikk for et utvalg samfunnsområder.

Både årets artikler og artiklene fra tidligere utgaver av Samiske tall forteller er tilgjengelige på norsk og samisk via www.samisketallforteller.no.

Ellen Sara Eira Buljo har oversatt artiklene fra norsk til nordsamisk. Are Tjihkkom har oversatt fra norsk til lulesamisk.

Guovdageaidnu – Kautokeino, 6.11. 2024

Faglig analysegruppe for samisk statistikk
Inger Marie Gaup Eira (leder), Lars Pharo (nestleder),
Eva Josefsen, Cato Christensen og Christian Molstad

Sisdoallu / Innhold

Ovdasátni	4
Forord.....	5
Mandáhtta ja vuodđu	10
Analysajoavkku mandáhtta	10
Sámi statistihka fágalaš analysajoavku oktán čállingottiin.....	11
Mandat og grunnlag	12
Analysegruppas mandat.....	12
Faglig analysegruppe for samisk statistikk med sekretariatet	13
Čoahkkáigeasut ja rávvagat jorgaluvvon sámegillii.....	15
1. Finnmárkku ja sápmelaččaid eallindilálašvuodaid statistihkka 1982 rájes 2024 rádjái.....	15
2. Meahcci: Aktiivva ja ealli guovlu, muhto oaidnemeahtun Norgga almmolaš hálddašeamis	16
3. Vuona nuorra sámij miellavarresvuolta, guládahtte nuppástallam ja histávrrálasj aktisasj trauma – Mihá-guoradallam.....	17
Sammendrag og tilrádinger	19
1. Statistikk om levekårene i Finnmark og for samer fra 1982 til 2024.....	19
2. Meahcci: Aktivt og levende område, men usynlig i norsk forvaltning	20
3. Opplevd diskriminering, historiske-kollektive traumer og psykisk helse hos samisk unge i Norge – Mihá-studien	21
1 Statistikk om levekårene i Finnmark og for samer fra 1982 til 2024.....	23
Sammendrag	23
1.1 Innledning	24
1.2 Datagrunnlag.....	25
1.3 Et første oversiktsbilde	25
1.4 Forskjellene innad i Finnmark.....	27
1.5 Familie og sosiale relasjoner.....	31
1.6 Trivsel og subjektiv livskvalitet	32
1.7 Oppsummering og diskusjon.....	32
1.8 Tilrádinger.....	34
Referanser	35

1 Finnmárkku ja sápmelaččaid eallindilálašvuodaid statistihkka 1982 rájes 2024 rádjái	37
Čoahkkáigeassu	37
1.1 Láidehus	38
1.2 Diehtovuodđu.....	39
1.3 Vuosttaš obbalašgeahčastat.....	40
1.4 Erohusat siskkáldasat Finnmárkkus	42
1.5 Bearaš ja sosiála oktavuodát	46
1.6 Loaktin ja subjektiiivalaš eallinkvalitehta.....	46
1.7 Čoahkkáigeassu ja digaštallan	47
1.8 Rávvemat	48
Referánsat	49
2 Meahcci: Aktiivva ja ealli guovlu, muhto oaidnemeahtun Norgga almmolaš hálddašeamis	51
Čoahkkáigeassu	51
2.1 Meahcis lea viiddis sisdoallu	52
2.2 Meahcci lea ealliguovlu mas lea iežas logihkka	54
2.3 Olmmoš gal birge, vaikko ovttá jagi čáhcegeađggi alde	57
2.4 Meahcástallama vuodđojurddašeamis lea birgejupmi ja ceavzilvuolta	61
Rávvagat	61
Gáldut.....	62
2 Meahcci: Aktivt og levende område, men usynlig i norsk forvaltning....	65
Sammendrag	65
2.1 Meahcci er fylt med innhold.....	66
2.2 Meahcci er et levende område som har sin egen logikk	68
2.3 Mennesket klarer seg nok, om så et år på en stein som ligger rett under vannoverflaten	71
2.4 Grunntanken i meahcástallan er birgejupmi og bærekraft.....	75
Noen tilrádninger	75
Gáldut.....	76
Appendiks: Samiske ord og begreper – norsk oversettelse.....	78

3 Opplevd diskriminering, historiske-kollektive traumer og psykisk helse hos samisk unge i Norge – Mihá-studien.....	81
Sammendrag	81
3.1 Innledning.....	82
3.2 Formål og metode.....	82
3.3 Opplevd diskriminering, historiske-kollektive traumer og psykisk helse hos samisk unge i Norge – Mihá-studien.....	83
3.4 Avslutning	93
Tilrådninger	93
Referanser	94
3 Vuona nuorra sámij miellavarresvuohta, guládahte nuppástallam ja histávrálasj aktisasj trauma – Mihá-guoradallam	97
Tjoahken	97
3.1 Álggo.....	98
3.2 Ulmme ja vuohke.....	98
3.3 Válljimmáres.....	99
3.4 Gietjedittjat.....	109
Oajvvadásá.....	109
Referanser	110
4 Samiske tall – bakgrunn for samisk statistikk og kommentarer til faste tabeller fra Statistisk sentralbyrå (SSB).....	113
Innledning.....	113
4.1 Bakgrunn for samisk statistikk – STN-området som utgangspunkt.....	114
4.2 Generelle trender i STN-området.....	116
4.3 Samiske språk i barnehage og skole	119
4.4 Registrering av samisk språkkompetanse i Folkeregisteret	119
Litteratur.....	120
4 Sámi logut – sámii statistihkaid duogáš ja kommentárat Statistihkalaš guovddášdoaimmahaga fásta tabeallaide.....	141
Álggahus.....	141
4.1 Sámi statistihka duogáš – SED-guovlu vuolggsadjin	142
4.2 Obbalaš treanddat SED-guovllus	144
4.3 Sámegeiella mánáidgárddiin ja skuvllain.....	147
4.4 Sámegeielgelbbolašvuođa registreren Álbmotregistaris	147
Girjjálašvuohta.....	148

Mandáhtta ja vuodđu

Gielda- ja guovlodepartemeanta lea dohkkehan Sámi statistihka fágalaš analysajoavkku njuolggadusaid cuoŋománu 27. b. 2022. Sámediggi ja ovddeš Bargo- ja searvadahttindepartemeanta ásahedje Sámi statistihka fágalaš analysajoavkku golggotmánu 1. b. 2007. Sámi statistihka fágalaš analysajoavkku ulbmil lea nannet máhttovuodu bargui jahkásaš dieđáhusaiguin Stuorradiggái sámi giela, kultuvrra ja servodateallima birra, departemeantaid ja Sámedikki gaskasaš jahkásaš bušeahthaovttasbargui, ja stáhta eiseválddiid ja Sámedikki gaskasaš konsultašuvnnaid árvvoštallamiidda ja mearrádusaide.

Analysajoavkku mandáhtta

Fágalaš analysajoavkku galgá juohke jagi geiget raportta Gieldaja guovlodepartementii ja Sámediggái. Raporta galgá, nu guhkás go vejolaš, čájehit Norgga bealde sámi servodaga visogovalaš dili ja ovdánansojuid.

Departemeantta, Sámedikki ja analysajoavkku gaskasaš gulahallamis mearriduvvo guđe fáttát galget giedáhallojuvvot jahkásaš raporttain. Mearrádusat fáttálaš sisdoalus galget dahkkojuvvot áiggil ovdal barggu válbmema áigemeari. Juohke raporttas galget leat mielde muhtun fásta áigodagat man vuodul lea vejolaš buhtastahhtit ovdáneami áiggi badjel, gč. raportta kapihttala Sámi logut. Go analysajoavkku gávnnahe eará fáttáid guoskevažžan, de lea sis friijavuotta daid giedáhallat raportta ekonomalaš ja áigáiheivvolaš rámmaid siskkobealde.

Departemeanta ja Sámediggi sáhttet dárbbu mielde bivdit analysajoavkku dievasmahttit árvvoštallamiid dihto osiin dan materiálas mii lea geavahuvvon raporttas (raporttain), dahje giedáhallat daid lagabui.

Analysajoavkku ovddasvástádus lea háhkat dárbbášlaš dáhtáid ja dieđuid raportta hábmemii. Analysajoavkku ásaha ieš oktavuoda ja ovttasbarggu guoskevaš birrasiiguin ja ásahusaiguin háhkan dihtii fágalaš materiála raportii. Fágalaš materiála ovddas máksojuvvo lagat šiehtadusa vuodul. Dat guoská maiddái dakkár materiálaide maid analysajoavkku lahtut čállet.

Raportta vuodđun galget leat guoskevaš statistihkat ja/dahje dáhtat ja dieđut guoskevaš evalueren-, čielggadan- ja dutkanbargguin.

Raportta ekonomalaš ja áigáiheivvolaš rámmaid siskkobealde sáhtta leat dárbu háhkat ođđa statistihka ja/dahje ođđa máhttovuodu guoskevaš birrasiin ja ásahusain. Analysajoavkku sáhtte cuiggodit ahte váilu gáldo- ja máhttovuodđu ja ahte lea dárbu ráhkadit statistihka dakkár fáttáin mat joavkku mielas leat guoskevaččat

Sámi statistihka fágalaš analysajoavkku lea fágalaččat sorjjasmeahttun. Analysajoavkku sáhtta ságaškuššat ja gaskkustit iežas gávdnosiid fágalaš artihkkaliin ja kronihkain. Analysajoavkku sáhtta maiddái mearriduvvon ekonomalaš rámmaid siskkobealde bovdet fágalaš konferánssaide, semináraide ja sullasaččaide ja oassálastit dakkáraččaide.

Sámi statistihka fágalaš analysajoavkku oktan čállingottiin

Sámi statistihka fágalaš analysajoavkku leat vihtta lahtu. Sámi allaskuvla, UiT Norgga ártkalaš universitehta, Davvi universitehta ja Statistihkalaš guovddášdoaimmahat nammadit ovttalahtu guhtege. Dasa lassin nammada viđat ásahus ovttalahtu maid departemeanta ja Sámediggi ovttas nammadit juohke njealját jagi. Juohke ásahus nammada ieš iežas áirasa ja sadjásačča.

Dábálaš doaimmanáigi lea njeallje jagi. Jodiheaddji ja nubbinjodiheaddji leat vurrolagaid Sámi allaskuvllas, UiT Norgga ártkalaš universitehtas, Davvi universitehtas ja analysajoavkku vällje su ieš 2 jahkái ain.

Áigodahkii 2022-2026 lea Gielda- ja guovlodepartemeanta ovttasráđiid Sámedikkiin nammadan čuovvovaš lahtuid

1. Sámi allaskuvla:
Inger Marie Gaup Eira, vuosttašamanueansa.
(sadjásaš: Line Aimee Kalak, allaskuvlalektor)
2. Davvi universitehta:
Lars Kirkhusmo Pharo, professor.
(sadjásaš: Bent Martin Eliassen)
3. UiT Norgga ártkalaš universitehta:
Eva Josefsen, professor
(sadjásaš: Jan-Erik Henriksen, dosentta)
4. Statistihkalaš guovddášdoaimmahat (SSB):
Christian Molstad, ráđdeaddi
(sadjásaš: Anders Sønstebø, seniorráđdeaddi)
5. OsloMet - stuora gávpotuniversitehta:
Cato Christensen, vuosttašamanueansa
(sadjásaš: Mona Myran, kánturhoavda)

Gielda- ja guovlodepartemeanta lea ovttas Sámedikkiin maiddái ásahan čállingotti analysajoavkku váste. Čállingottis galgá leat ovddasvástádus praktihkalaččat láchit ja čuovvovit analysajoavkku barggu. Čállingoddi lea Sámi allaskuvllas ja dasa gullet Inger Anne Siri Triumf, Thomas Jægervand ja Sara Marit Ravdna O. Skum.

Mandat og grunnlag

Retningslinjer for Faglig analysegruppe for samisk statistikk er fastsatt av Kommunal- og distriktsdepartementet 27. april 2022. Faglig analysegruppe for samisk statistikk ble etablert 1. oktober 2007 av Sametinget og det tidligere Arbeids- og inkluderingsdepartementet.

Formålet med Faglig analysegruppe for samisk statistikk er å styrke kunnskapsgrunnlaget for arbeidet med de årlige meldingene til Stortinget om samisk språk, kultur og samfunnsliv, for det årlige budsjett samarbeidet mellom departementer og Sametinget, samt for vurderinger og beslutninger i konsultasjoner mellom statlige myndigheter og Sametinget.

Analysegruppas mandat

Faglig analysegruppe skal hvert år legge fram en rapport til Kommunal- og distriktsdepartementet og Sametinget. Rapporten skal, så langt mulig, gi oversikt over og analyse av situasjon og utviklingstrekk i det samiske samfunnet i Norge.

Hvilke temaer som skal behandles i de årlige rapportene, avgjøres i dialog mellom departementet, Sametinget og analysegruppen.

Avgjørelser om tematisk innhold skal tas med nødvendig tidsmargin til fristen for ferdig arbeid. Hver rapport skal inneholde noen faste tidsserier som gjør det mulige å sammenligne utvikling over tid, jf. rapportenes kapittel Samiske tall. Dersom analysegruppen anser flere temaer som aktuelle, står de fritt til å behandle disse innenfor de økonomiske og tidsmessige rammene for rapporten.

Ved behov kan departementet og Sametinget be analysegruppen om utfyllende vurderinger eller nærmere bearbeidelse av gitte deler av materiale som er anvendt i rapporten(e)

Analysegruppen har ansvaret for å fremskaffe nødvendige data og informasjon for utarbeidelse av rapporten. Analysegruppen etablerer selv kontakt og samarbeid med relevante miljøer og institusjoner for innhenting av faglige bidrag til rapporten. Faglige bidrag godtgjøres særskilt etter nærmere avtale. Dette gjelder også eventuelle bidrag forfattet av analysegruppens medlemmer.

Rapportens utgangspunkt skal være foreliggende statistikk og/eller data og informasjon fra foreliggende evaluerings-, utrednings- og forskningsarbeid. Innenfor de økonomiske og tidsmessige rammene for rapporten kan det ved behov innhentes ny statistikk og/eller nytt kunnskapsgrunnlag fra aktuelle miljøer og institusjoner. Analysegruppen kan påpeke mangel på kilde- og kunnskapsgrunnlag og behov for utvikling av statistikk om temaer gruppen anser som relevante.

Faglig analysegruppe for samisk statistikk er faglig uavhengig. Analysegruppen kan drøfte og formidle sine funn gjennom faglige artikler og kronikker. Analysegruppen kan også innenfor de gitte økonomiske rammer invitere til og delta i faglige konferanser, seminarer og lignende. Analysegruppen bestemmer selv hvilke temaer som behandles i de årlige rapportene.

Faglig analysegruppe for samisk statistikk med sekretariatet

Faglig analysegruppe for samisk statistikk består av fem medlemmer.

Samisk høgskole, UiT Norges arktiske universitet, Nord universitet og Statistisk sentralbyrå oppnevner ett medlem hver. I tillegg oppnevnes ett medlem av en femte relevant institusjon som utpekes hvert fjerde år av departementet og Sametinget i fellesskap. Hver institusjon utnevner selv sin representant og en vara for denne.

Normal funksjonstid er fire år. Leder og nestleder går på omgang mellom Samisk høgskole, UiT Norges arktiske universitet, Nord universitet og velges av analysegruppen selv for 2 år av gangen.

For perioden 2022-2026 har Kommunal- og distriktsdepartementet har i samråd med Sametinget oppnevnt følgende medlemmer

1. Sámi allaskuvla / Samisk høgskole:
Inger Marie Gaup Eira, førsteamanuensis. Leder/Jodiheaddji.
(vara: Line Aimee Kalak, høgskolelektor)
2. Nord Universitet:
Lars Kirkhusmo Pharo, professor.
(vara: Bent Martin Eliassen, Førsteamanuensis)
3. UiT Norges arktiske universitet:
Eva Josefsen, professor.
(vara: Jan-Erik Henriksen, dosent)
4. Statistisk sentralbyrå (SSB):
Christian Molstad, rådgiver.
(vara: Anders Sønstebo, seniorrådgiver)
5. OsloMet – storbyuniversitetet:
Cato Christensen, førsteamanuensis.
(vara: Mona Myran, kontorsjef)

Kommunal- og distriktsdepartementet har i samråd med Sametinget også etablert et sekretariat for analysegruppen. Sekretariatet skal ha ansvar for praktisk tilrettelegging og oppfølging av analysegruppens arbeid. Sekretariatet er lagt til Sámi allaskuvla/Samisk høgskole og består av Inger Anne Siri Triumf, Thomas Jægervand og Sara Marit Ravdna O. Skum.

Čoahkkáigeasut ja rávvagat jorgaluvvon sámegillii

1. Finnmárkku ja sápmelaččaid eallindilálašvuodaid statistihkka 1982 rájes 2024 rádjái

Anders Barstad, dutki, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat

Čoahkkáigeassu

Asbjørn Aase čilgii 1982 Finnmárkku eallindilálašvuodaid earenoamáš heittohiin, fylkkas gos seammaárvosaš eallineavttut ledje guhkin eret duohtavuoda. Maiddái subjektiiivvalaš eallinkvalitehta lei heajut go gaskamearálaččat riikkas lei. Spiehkastahkan ledje sosiála gaskavuodát, gos Finnmárku ja erenoamážit Guovdageaidnu lihkestuvve bures. Árvvoštallan das movt dilli lea dál addá buoret gova. Jápminlogu erohusat leat njiedjan, ja Finnmárku lea maiddái eará dehálaš surggiin lahkonan riikkagaskameari: Lea unnán mii čujuha ahte subjektiiivvalaš eallinkvalitehta lea earenoamáš heittot, go finnmárkulaččat loktet bures iežaset eallimiin, sihke dáppe ja muđui riikkas. Sámi álbmot Romssas ja Finnmárkkus leat maiddái sullii seamma duhtavaččat iežaset eallimiin go eará čearddalaš joavkkut. Muhto dat ahte sosiála gaskavuodát leat buoret Finnmárkkus, erenoamážit Sis-Finnmárkkus, ii oro heivemin ođđaset statistihkkii ja dutkamii. Fylkkadearvvašvuoda iskkadeamit čájehit ahte sápmelaččat dovdet eambo oktonasvuoda ja unnit sosiála doarjaga go earát, geat eai leat sápmelaččat. Liikká leat smávva erohusažat.

Lea váttis dadjat leat go Finnmárkku sápmelaččaid eallindilálašvuodát ovdánan seamma ládje go Finnmárkkus obbalaččat. Suohkaniid dási rievdamat sáhttet mitalit juoidá, muhto addet dušše oasi govas, erenoamážit go orrot várra eanet sápmelaččat olggobealde go siskkobealde sámi eanetlohkosuohkaniid. Artihkkalis válđojuvvojit ovdan muhtun ovdamearkkat suohkaniid rievdamiin. Eallinahki lea buorránan mearkkašahtti ollu sámi guovddášguovlluin Kárášjogas ja Guovdageainnus, juste seamma ládje go Finnmárkkus lea gaskamearálaččat, erenoamážit dievdduid gaskkas. Dienesgeafivuohta lea veaháš njiedjan Guovdageainnus, dan ektui go muđui riikkas ja fylkkas dat lea lassánan. Leat maid eambogot geat sámi guovddášguovlluin čađahit joatkkaskuvilla normerejuvvon áiggis, lassáneapmi mii lea seamma dásis, dahje buoret go eará Finnmárkkusuohkaniin.

Rávvemat

- Nugo Stuuradiggedieđáhus sámi giela, kultuvrra ja servodateallima birra nanne, de lea máhttu sámi álbmoga eallineavttuid ja dearvvašvuoda birra váilevaš (Dearvvašvuodadepartemeanta, 2024). Dát guoská vel eanet dasa go mii galgat árvvoštallat sámiid eallindilálašvuodaid Finnmárkku fylkkas. Go eai gávdno registardieđut sámi álbmoga birra, de lea dárbu álbmotiskkademiide, áinnas stuora válljenuniiguin, vai sáhtta dadjat juoidá geográfalaš variašuvnnaid birra. Ungdata-iskkadeapmi Trøndelágas, Romssas ja Finnmárkkus pláne 2024:s váldit mielde gažaldagaid sámi eatnigiela ja identitehta birra; dat sáhtta addit mearkkašahtti ođđa dieđuid. Statistihkalaš guovddášdoaimmahat berre maiddái árvvoštallat sáhtášii go sullasaš gažaldagaid geavahit muhtun sin jearhallaniskkademiin. Go Finnmárku lea dakkár fylka gos leat dan mađe unnán ássit, de lea vejolaš ahte berre válljet seamma strategiija go Aasa dagai 40 jagi áigi: Válljet Finnmárkui lassii guovlluid iskkadanvuodui muhtun dakkár stuora guorahallamii, ovdamearkka dihte Eallinkvalitehtaguorahallamii, nu ahte oažžu doarvá olbmuid mielde, vai sáhtta mitalit juoidá fylkka siskkáldas erohusaid birra, sihke geográfalaš guovlluid ja čearddalaš/sosiála joavkkuid gaskka. Jus dan nagodivčče dahkat, de livččii miellagiddevaš geardduhit muhtun daid seamma gažaldagaid mat ledje 1980 guorahallamis.

- Okta moaitámuš mii áiggistis čujuhuvvui Aase Finnmárkku-guorahallamii, lei ahte dat lei mielde stigmatiseremin fylkka álbmoga. Geográfalaš guovlluid statistihkka sáhtta dagahit nu gohčoduvvon “geográfalaš stigmatiserema” (Sisson, 2021). Okta váttisvuohta lea ahte statistihkka, erenoamážit almmolaš statistihkka, orru leamen neutrála ja objektiivva sturrodagas, maid lea váttis guorahallat kritihkalaččat. Eará hástalus lea ahte dat váttisvuodát maid statistihkka čujuha, álkit ipmirduvvojit heajos iešvuohtan ovttaskas olbmuid geat ássat guovllus. Dat eai biddjojuvvo stuorat kontekstii, mas hástaleaddji bealit guorahallojit viidáseappot. Asbjørn Aase gesii dan ovdan, mañnil go cuiggodii Finnmárkku-guorahallama: «ferte leat várrogas og almmuha eallindilleguorahallamiid main lea stigmatiserereaddji bealit juogo joavkkuid dahje geográfalaš guovlluid ektui, almma strategiijaid haga, maiguin eiseválddit ja dábálaš olbmot sáhttet ávkkástallat buoridan dihte dili.» (Aase, 2012: 104-105). Dasa lea áiki leat ovttaoavivilis. Muhto dutkama hohpolaš árgabeaivvis ii leat diehtelas ahte sáhtta geavahit ollu áiggi kritihkalaččat meannudit olggobeale fámuid, ja ságastallat politihkalaš strategiijaid birra. Goitge rávvat ahte juolludusat hearkkes joavkkuid ja guovlluid eallineavttuid kártemii váldet vuhtii ahte stigmatiseren lea duohta várra, ja ahte biddjojuvvo áigi ja resurssat dustet dán vára.

2. Meahcci: Aktiivva ja ealli guovlu, muhto oaidnemeahtun Norgga almmolaš hálddašeamis

Solveig Joks, vuosttasamanueansa, Sámi allaskuvla Liv Østmo, ovddeš allaskuvlalektor

Čeahkkáigeassu

Áimmahuššat guovlluid ja gozihit daid lea dehálaš dahku. Erenoamážit lea áimmahuššan dáid áiggiid dehálaš go nuoskkideapmi, sisabahkemat ja eatnamiid ja čáziid golaheapmi lea šaddan globála váttisvuohtan. Meahcit leat dakkár guovllut gos ceavzilvuohta lea vuodđojurdda go doppe olbmot vižžet alcceset birgejumái, ja nu fertejit maiddái áimmahuššat guovlluid. Olbmot dovdet lagas oktavuoda iežaset mehciide, ja daguid bokte sii čájehit vuollegašvuoda ja gudnejahttet sihke heakkalaččaid ja ii-heakkalaččaid.

Dattege oaidnit ahte meahcci ii leat sierra kategoriija almmolaš politihkas ja hálddašeames. Meahccedoaba vikkahuvvo dárogielsátnái “utmark” ja nuppe vuoru fas čadno meahcci “friluftsliv” doaimmaide. Meahcis lea iežas sisdoallu ja logihkka mo doppe galgá dádjadit, ja nu ii berre daid jorgalit amas doahpágiidda go doahpaga sisdoallu sáhtta rievdat dahje jávkat. Boasttulágan jorgaleapmi sáhtta doalvvuhit min eará máilmmiáddejumiide ja áiggi mielde meahcit amasmahttojuvvojit. Almmolaš politihkas ja hálddašeamis galggašii meahccedoahpaga buktit oidnosii ja baicce čilget dan eará gielaide.

Olbmot leat doalahan oktavuodaid iežaset luomemehciide, muorjemehciide, bivdomehciide ja muorramehciide, ja dan bokte sii leat háhkan máhtuid ja fievrridan daid ođđa buolvvaide. Mitalusat govvejit olbmuid oktavuodaid guovlluide ja dagahit daid eallin. Nu meahccegeavaheapmi buktá buorrebadjima ja bisuha ássama Sámi guovlluin.

Rávvagat

- Meahci doaba berre gieđahallot iešheanalaččat go das lea iežas sisdoallu.

- Meahcci ferte boahit oidnosii almmolaš čállosiin ja doaibmat vuodđun mearrádusaide.

- Li galgga viggat meahccedoahpaga jorgalit eará gielaidda sajáiduvvan doahpágiidda. Baicce galggašii geavahit meahccedoahpaga ja čilget dan mearkkašumi.

- Eiseválddit berrejit čuovvolahttit Sámedikki meahccástanguorahallama, mii evttohi ahte dahkko guorahallan mo lágat ja njuolggadusat hehttejit meahccástallama. (Sámediggi/Sametinget 2016).

- Sámiid birgenlágat berrejit leat guovddáži jus meahci áigot geavahit eará láhkai dahje plánejit ásahit ođđa doaimmaid dohko.

- Galggašedje álggahit barggu čielggadit mo meahccástallan boahá ovdan meahci doahpaga ja birgejumis, ja mo dát dasto sáhtašii boahit oidnosii almmolaš politihka hábmemis ja almmolaš plánenbargguin.

3. Vuona nuorra sámij miellavarresvuohta, guládahte nuppástallam ja histávrrálasj aktisasj trauma – Mihá-guoradallam

Ketil Lenert Hansen, professávrrá, RKBU Nord, Det Helsevitenskapelige fakultetet, UiT Norges Arktiske Universitet

Tjoahken

Dát artihkal guoradallá guládahte nuppástallamav ja histávrrálasj traumaj ja gáktu dáha bájnni Vuona nuorra sámij miellavarresvuohtav. Artihkkala vuodon li kvantitatijva diedo Mihá-guoradallamis, man gatjálvissjiebma vásstedin 16-31 jagák sáme. Válljimnáren lidjin 256 nuorra sáme, gejs ienemusá láhkin skávlán jali allaskávlán/universitehtan. Ienemusá dájs árrun stuoráp stáda jali bájke sijdan, mij áhpadusá hárráj le gasskamieren jali allagisán.

Birusij 7 10:s subtsasti nuppástallam li gájt de akti iellemin. Gievramus frekvensav (35,8 %) buktá vásstádus, mij vuoset sáme nuora gulli nuppástalli “muhtem bále jahkáj”. Nuorra sáme subtsasti dájvvámusát nuppástalli vierregisá, sjiervesa ja sijddadajvasa diehti. Vargga divna sáme nuora ja nuorra állessjattuga (87,15 %) li gullam gáttojt geŋga sáme álmuga vuossitij. Juohkka nuppát lij juojddá dahkam nuppástimev hiejtedittjat. Ienemusá subtsastin nuppástallam bahojdij sijáv, massta tjielggá vierttip buktet hierediddje dájmaj báredittjat dán juohkusa varresvuohta vidjuriit.

Sáme nuora ja nuorra állessjattuga vásstedin gálmá gatjálvissaj dáhpádusájs mihttitjit vassjeságajt vármádagán unnepláhkoverregijs/sámijs. Vásstádusá giehttu ienemusá littji gullam álbedimev vármádagán “muhtem bále jahkáj” jali “muhtem bále mánnuj”.

Dán guoradallama báhtusa giehttu nuorra sáme mánulattjat ussjolittji histávrrálasj-aktisasj traumaj, majt dárojuhttem buvtij. Ienemus ájádusá lidjin gielaiv ja kultuvrav massemis, állim ga vásstádusájn mahkka ájtsadahte sieradusá sjierve hárráj. Báhtusa giehttu ájádusá histávrrálasj-aktisasj traumaj e navtik njuolggá njuorridittji nuorra sámij. Huoman de báhtusa vuosedi nuorra sáme “vuorjját” jali “muhttij” gulátji sierra gulojt ájádáládijin histávrrálasj-aktisasj traumaj. Jus állis subtsastin gulo ihtin vásstádussan dájda traumájda, de lidjin dáha dájvvámusát hádje, vádja ja moarre.

Miellavarresvuohta vidjuriit(vája, balo ja diertje) lágo giehttu nájtso álu vehik tjavgábut gulli divna gálmma miellavarresvuohtamihto, mij le “muhtem márráj” vája symptávmá ja “álkkes” balo ja diertje symptávmá. Báhtjaj unnep gasskamihttolágo vuosedi “álkkes” vája symptávmáj ja “dábálasj” balo ja diertje symptávmáj. Dá báhtusa guorri Vuona almulasj nuorra álmuga gávnadisájt.

Ávdep guoradallam le duodastam vierrega diehti nuppástallat soajttá bahojdit goappátjagá rubmaha ja miela varresvuohtav. Állessjattuk sáme álmuga guoradallama dagu aj riikkagasskasasj átsádime doarjju dáv tjanástagáv. Vierrega diehti nuppástallam ulmutja subtsasti ielvedahtte ienep miellavávvijs buohtastahte nuppástallamav váni gulák ulmuttijda. Mijá guoradallam tjadná guládahte nuppástallamav miellavarresvuohta gasskamihttolágojda (vádja, balluj ja dárttáj) sáme nuorajn. Báhtusa vuosedi madi ienebut gullá nuppástallá, dadi tjavgábu li miellavávje.

Oajvvadusá

- Tjavgábut duostudahtjat nuppástimev nuorra sámij vuossitij: Stáhta ja suohkana oajválattja lulun dahkagoahtet ienep dájmaj hieredittjat ja hiejtedittjat nuorra sámij nuppástallamis.

- Dárbahip ienep dieđot, gáktu dárojuhttempolitijka traumá udnásj guládahte nuppástallama, vuossiemeiela ja stuorrasebrudagá gáttojt guoran bájnni nuorra sámij miela varresvuohtav ja iellema kvalitehtav.

- Vierttip ávdedit doajmme ja dábmarijs dájmaj sebrudagán binnedittjat ja hieredittjat nuorra sámij nuppástallamis.

- Ja de hájn dárbahip ienep dieđot ja guoradallamij sáme mánájs ja nuorajs, sierra láhkáj, makta gulli nuppástalli, ja gáktu dahta bájnna sijá varresvuohtav ja viessomvidjuriit.

Sammendrag og tilrådingar

1. Statistikk om levekårene i Finnmark og for samer fra 1982 til 2024.

Anders Barstad, forsker, Statistisk sentralbyrå

Sammendrag

Asbjørn Aase beskrev i 1982 levekårene i Finnmark som uvanlig dårlige, som fylket der målsettingen om likeverdige levekår var lengst fra å være en realitet. Også den subjektive livskvaliteten var dårligere enn gjennomsnittet for landet. Unntaket var de sosiale relasjonene, der Finnmark og spesielt Kautokeino kom godt ut. En vurdering av hvordan det står til i dag gir et mer positivt bilde. Forskjellene i dødelighet er redusert, og Finnmark har også nærmet seg landsgjennomsnittet på andre viktige områder. Det er lite som tyder på at den subjektive livskvaliteten er spesielt dårlig, finnmarkingene trives godt med livene sine, her som ellers i landet. Den samiske befolkningen i Troms og Finnmark er også omtrent like fornøyde med livene sine som andre etniske grupper. Men at de sosiale relasjonene er bedre i Finnmark, spesielt i Indre Finnmark, ser ikke ut til å stemme med nyere statistikk og forskning. Fylkeshelseundersøkelsene tyder på noe større grad av ensomhet og mindre sosial støtte blant samer sammenlignet med ikke-samer. Det er likevel snakk om små forskjeller.

Det er vanskelig å si om levekårene for samer i Finnmark har utviklet seg på samme måte som for Finnmark som helhet. Endringene på kommunenivå kan fortelle noe, men gir bare en del av bildet, ikke minst siden det antakelig bor flere samer utenfor enn innenfor de samiske flertallskommunene. Artikkelen trekker fram noen utvalgte eksempler på endringer i kommunene. Forbedringen av levealderen har vært betydelig i de samiske kjerneområdene Karasjøk og Kautokeino, helt på linje med gjennomsnittet for Finnmark, særlig blant menn. Inntektsfattigdommen har blitt noe redusert i Kautokeino, i motsetning til økningen i landet og i fylket ellers. Det har også blitt langt flere som gjennomfører videregående utdanning på normert tid i de samiske kjerneområdene, en økning som har vært på linje med, eller enda bedre enn, andre Finnmarkskommuner.

Tilrådingar

- Som Stortingsmeldingen om samisk språk, kultur og samfunnsliv slår fast, så er kunnskapen om levekår og helse i den samiske befolkningen mangelfull (Helsedepartementet, 2024). Det gjelder i enda større grad når vi skal vurdere samers levekår innenfor Finnmark fylke. Siden det ikke finnes registerinformasjon om den samiske befolkningen, er en avhengig av befolkningsundersøkelser, helst med store utvalg, slik at en også kan si noe om den geografiske variasjonen. Ungdata-undersøkelsen i Trøndelag, Troms og Finnmark planlegger i 2024 å ta med spørsmål om samisk morsmål og identitet; det vil kunne gi vesentlig ny kunnskap. Statistisk sentralbyrå bør også vurdere om lignende spørsmål kan brukes i noen av deres intervjuundersøkelser. Siden Finnmark er et fylke med såpass få innbyggere, er det mulig at en bør velge samme strategi som Aase for vel 40 år siden: Å trekke et tilleggsutvalg i Finnmark til en av de store undersøkelsene, for eksempel Livskvalitetsundersøkelsen, slik at en får et tilstrekkelig antall personer til å kunne si noe om variasjoner innad i fylket, både mellom geografiske områder og etniske/sosiale grupper. Hvis en får til dette, ville det også vært interessant å gjenta noen av samme spørsmålene som i 1980.
- En kritikk som i sin tid ble rettet mot Finnmarksundersøkelsen til Aase, var at den bidro til stigmatisering av befolkningen i fylket. Statistikk om geografiske områder kan føre til såkalt «territoriell stigmatisering» (Sisson, 2021). Noe av problemet er at statistikk, særlig offisiell statistikk, framtrer som nøytrale og objektive størrelser som det er vanskelig å forholde seg kritisk til. En annen utfordring er at problemene som statistikken peker på, lett oppfattes som negative egenskaper ved individene som er bosatt i området. De blir ikke satt inn i en større kontekst, der drivkreftene som skaper problemene blir satt under lupen. Asbjørn Aase var opptatt av dette, i etterkant av kritikken mot Finnmarksundersøkelsen: «..en skal være varsom med å publisere levekårsundersøkelser med stigmatiserende trekk enten mot grupper eller geografiske områder, uten at en samtidig kan foreskrive strategier som så vel myndigheter som vanlige mennesker kan ta i bruk for å bedre forholdene» (Aase, 2012: 104-105). Det er lett å være enig i dette. Men i oppdragsforskningens travle hverdag er det ikke gitt at en kan bruke mye tid på å forholde seg kritisk til ytre drivkrefter, og drøfte politiske strategier. En tilråding er likevel at bevilgninger til kartlegging av levekår for utsatte grupper og områder, tar høyde for at stigmatisering er en reell fare, og at det settes av tid og ressurser til å møte denne risikoen.

2. Meahcci: Aktivt og levende område, men usynlig i norsk forvaltning

Solveig Joks, førsteamanuensis, Sámi allaskuvla Liv Østmo, tidligere høgskolelektor

Sammendrag

Det er viktig å vise omsorg for områder og samtidig ta vare på dem. I dag er det spesielt viktig med omsorg når forurensing, inngrep og overforbruk av naturressurser både på land og vann er blitt et globalt problem. *Meahcit* (praktiske områder som forsyner folk med ulike former for levebrød) er slike områder der bærekraft er et hovedelement på grunn av at folk henter sin *birgejupmi* (et levesett med en økonomisk, sosial og åndelig profil) derfra, og derfor også tar vare på områdene. Folk kjenner en tilhørighet til sine *meahcit*, og de viser ydmykhet og respekt for både det som er levende og det ikke-levende.

Likevel ser vi at meahcci ikke er en egen kategori i offentlig politikk og forvaltning. Meahcci-begrepet forsøkes tilpasset det norske ordet "utmark" eller det knyttes til friluftslivs aktiviteter. Meahcci har sitt eget innhold og logikk for hvordan man skal *dádjadit* (å finne frem både i det fysiske og i det mentale landskapet). Derfor bør man ikke oversette begrepet slik at begrepets meningsinnhold endres eller forsvinner. Feil oversetting kan føre oss inn i fremmede verdensforståelser, og over tid kan man risikere at meahcci fremmedgjøres. Offentlig politikk og forvaltning bør heller synliggjøre meahcci-begrepet og gi en forklaring på andre språk.

Folk har opprettholdt nære relasjoner med sine *luomemeahcit* (moltemyrer), *muorjemeahcit* (bærområder), *bivdomeahcit* (jaktområder og fiskevann) og *muorrumeahcit* (vedskog). Gjennom disse relasjonene har de opparbeidet seg kunnskaper om meahcit og videreført disse kunnskapene til nye generasjoner. Fortellinger danner bilder av folks relasjoner til områdene og gjør dem levende. Slik gir bruken av meahcci et godt liv og den opprettholder bosettingen i samiske områder.

Tilrådinger

- Meahcci-begrepet må bli behandlet på en selvstendig måte fordi det har et eget innhold.
- Meahcci må uttrykkes i offentlige dokumenter, og være et grunnlag for beslutninger.
- Meahcci-begrepet må ikke forsøkes oversatt til allerede etablerte begreper, men heller bruke begrepet og forklare betydningen av den.
- Myndighetene bør følge opp Sametingets utredning om meahcástallan (Samediggi/Sametinget 2016).
- Samiske birgenlágit bør være sentrale dersom meahcci skal bli brukt til annet formål eller det planlegges endret bruk av meahcci.
- Det bør startes et arbeid med å identifisere hvordan meahcástallan kommer til uttrykk gjennom meahcci-begrepet og birgejupmi, og hvordan den kan avspeiles i offentlig politikktutvikling og offentlig planlegging.

3. Opplevd diskriminering, historiske-kollektive traumer og psykisk helse hos samisk unge i Norge – Mihá-studien

Ketil Lenert Hansen, Professor, RKB Nord, Det Helsevitenskapelige fakultetet, UiT Norges Arktiske Universitet

Sammendrag

Denne artikkelen tar for seg opplevd diskriminering og historiske traumer og hvordan dette påvirker psykisk helse for unge samer opplever i Norge. Artikkelen er basert på kvantitative data fra *Mihá*-undersøkelsen, der unge samer i alderen 16-31 år har svart på en spørreskjemaundersøkelse. Utvalget bestod av totalt 256 unge samer, hovedsakelig elever/studenter. De fleste bor i større byer eller tettsteder og kommer fra middels til høyt utdannede familier.

Rundt 7 av 10 rapporterer å ha blitt diskriminert minst en gang i løpet av livet. Høyest frekvens (35,8%) var svaralternativet som tilsier at den samiske ungdommen har opplevd å bli diskriminert «noen ganger i året». De unge samene rapporterer at de oftest blir diskriminert på grunn av etnisk bakgrunn, kjønn og geografisk tilhørighet. Nesten alle samiske ungdommer og unge voksne (87,1%) har opplevd fordommer mot deres samiske gruppe. En av to hadde gjort noe aktiv for å få slutt på diskrimineringen. De fleste sa at diskriminering påvirket dem negativt, noe som understreker behovet for forebyggende tiltak for å sikre bedre folkehelsebetingelser for denne gruppen.

De samiske ungdommene og unge voksne svarte på tre hendelser som målte observert netthets/hatprat om etniske minoriteter/samer på internett. Svarene tilsa at de fleste hadde observert netthets «noen ganger i året» «eller noen ganger i måneden»

Resultatene fra denne studien viser at de unge samene månedlig tenkte på historisk-kollektive traumer som fornorskingsprosessen forårsaket. De vanligste tankene var knyttet til tap av språk og kultur, og det var ingen signifikante kjønnsforskjeller i svarene. Resultatet viste at tankene på historisk-kollektive traumer medførte ikke uten videre emosjonell reaksjon hos de unge samene. Likevel tilsier resultatene at de unge samene «sjelden» eller «noen ganger» fikk en eller flere emosjonelle reaksjoner når de tenkte på de historiske-kollektive traumene. Hvis de først rapporterte å ha emosjonelle reaksjoner på grunn av disse traumene, var trist eller deprimert og sinne de vanligste emosjonelle reaksjonene.

Tall for symptomer på psykisk helse (depresjon, angst og stress) viste at jentene hadde generelt noe høyere nivåer på alle tre psykiske helsemålene, med «moderate» symptomer på depresjon og «milde»

symptomer på angst og stress. Guttenes lavere gjennomsnittsskårer indikerer «milde» symptomer på depresjon og «normale» symptomer på angst og stress. Disse resultatene er i tråd med funn fra den generelle norske ungdomsbefolkningen.

Tidligere forskning har dokumentert at eksponering for etnisk diskriminering kan ha negative effekter på både fysisk og psykisk helse. Studier blant den voksne samiske befolkningen samt internasjonale undersøkelser understøtter denne sammenhengen. Individuer som opplever etnisk diskriminering, rapporterer signifikant flere psykiske helseplager sammenlignet med de som ikke er utsatt for slik diskriminering. Vår studie viser en korrelasjon mellom opplevd diskriminering og gjennomsnittsskårer for psykisk helse (depresjon, angst og stress) blant samiske unge. Resultatene indikerer at høyere nivåer av opplevd diskriminering korrelerer med økte skårer for psykiske helseplager.

Tilrådinger

- Øke innsatsen mot diskriminering rettet mot unge samer: Statlige og kommunale myndigheter bør initiere flere tiltak for å forebygge og bekjempe diskriminering av unge samer.
- Det er behov for å øke kunnskap om hvordan traumene fra fornorskingspolitikken sammen med dagens opplevelser av diskriminering, negative holdninger og fordommer fra majoritetssamfunnet påvirker unge samers psykiske helse og livskvalitet.
- Det er behov å utvikle virkningsfulle og effektive tiltak i samfunnet for å redusere og forbygge diskriminering av unge samer.
- Videre er det behov for økt kunnskap og mer forskning om samiske barn og unge, spesielt i forhold til omfang av diskriminering de opplever og hvordan det påvirker deres helse og levekår.

1 Statistikk om levekårene i Finnmark og for samer fra 1982 til 2024

Anders Barstad,
forsker, Statistisk sentralbyrå

Sammendrag

Asbjørn Aase beskrev i 1982 levekårene i Finnmark som uvanlig dårlige, som fylket der målsettingen om likeverdige levekår var lengst fra å være en realitet. Også den subjektive livskvaliteten var dårligere enn gjennomsnittet for landet. Unntaket var de sosiale relasjonene, der Finnmark og spesielt Kautokeino kom godt ut. En vurdering av hvordan det står til i dag gir et mer positivt bilde. Forskjellene i dødelighet er redusert, og Finnmark har også nærmet seg landsgjennomsnittet på andre viktige områder. Det er lite som tyder på at den subjektive livskvaliteten er spesielt dårlig, finnmarkingene trives godt med livene sine, her som ellers i landet. Den samiske befolkningen i Troms og Finnmark er også omtrent like fornøyde med livene sine som andre etniske grupper. Men at de sosiale relasjonene er bedre i Finnmark, spesielt i Indre Finnmark, ser ikke ut til å stemme med nyere statistikk og forskning. Fylkehelseundersøkelsene tyder på noe større grad av ensomhet og mindre sosial støtte blant samer sammenlignet med ikke-samer. Det er likevel snakk om små forskjeller.

Det er vanskelig å si om levekårene for samer i Finnmark har utviklet seg på samme måte som for Finnmark som helhet. Endringene på kommunenivå kan fortelle noe, men gir bare en del av bildet, ikke minst siden det antakelig bor flere samer utenfor enn innenfor de samiske flertallskommunene. Artikkelen trekker fram noen utvalgte eksempler på endringer i kommunene. Forbedringen av levealderen har vært betydelig i de samiske kjerneområdene Karasjok og Kautokeino, helt på linje med gjennomsnittet for Finnmark, særlig blant menn. Inntektsfattigdommen har blitt noe redusert i Kautokeino, i motsetning til økningen i landet og i fylket ellers. Det har også blitt langt flere som gjennomfører videregående utdanning på normert tid i de samiske kjerneområdene, en økning som har vært på linje med, eller enda bedre enn, andre Finnmarkskommuner.

1.1 Innledning

I denne artikkelen tar vi sikte på å gi en oversikt over sentrale trekk ved finnmarkingenens levekår og livskvalitet, sammenlignet med landet som helhet. Vi vil også ta for oss variasjonene mellom ulike områder av Finnmark, ikke minst mellom kommunene med samisk flertall og andre deler av fylket.

Artikkelen har også et komparativt siktemål. I 1982 utgav Asbjørn Aase, professor i geografi ved NTNU i Trondheim, utredningen «Levekårene i Finnmark: En sosialstatistisk analyse» (Aase, 1982). Vi vil se nærmere på de nokså dystre konklusjonene som Aase kom fram til. Kan det, med utgangspunkt i nyere statistikk, bekreftes at ikke bare de objektive levekårene, men også tilfredshet og den subjektive livskvaliteten er på et lavere nivå enn ellers i landet? Finner vi de samme forskjellene mellom områdene med samisk flertall og andre deler av Finnmark?

Statistikk og forskning om levekår i Finnmark har en lang forhistorie. I sitt verk om «Dødeligheten i Norge», kunne vår første store samfunnsforsker, Eilert Sundt, allerede i 1855 konstatere at «Vest-Finmarken» prosti hadde den høyeste dødeligheten av landets prostier (Sundt, 1975). Tidligere tiders medisinalberetninger om Finnmark forteller mye om dårlige levekår og store helseproblemer. Den store sykdomssvøpen i store deler av forrige århundre var tuberkulosen. Tuberkulosedødeligheten var om lag dobbelt så høy i Finnmark som i resten av landet (Brevik, 2010). Seinere, etter krigen, ble det vist at Finnmark hadde en uvanlig høy dødelighet av hjerte- og karsykdommer.

Rapporten til Aase var likevel et nybrottsarbeid innenfor faget levekårsgeografi. Finnmarksstudien var et av de første regionale prosjektene med dette som tema i Norge (Dale og Jones 2024). Gjennom å kombinere registerdata med en spørreundersøkelse ble det gitt et bredere og mer allsidig bilde av velferden i Finnmark enn det en hadde fått tidligere. Spørreundersøkelsen dekket viktige temaer som registerstatistikken ikke kunne si noe om, slik som opplevd helse, psykiske problemer, sosial kontakt og arbeidsmiljø.

Utredningen var skrevet på oppdrag fra Regionplanrådet i Hammerfestregionen, samt Finnmark fylkeskommune. Datagrunnlaget var et tilleggsutvalg til Levekårsundersøkelsen 1980, gjennomført av Statistisk sentralbyrå, sammen med ulike former for registerstatistikk. I intervjuundersøkelsen ble det valgt ut 8 områder i Finnmark: Vardø, Nesseby-Tana, Sør-Varanger, Hammerfest, Alta, Kautokeino, Måsøy og Gamvik. Antallet intervjuede¹ per område var imidlertid lite, om lag 50. I alt var det 405 svar for hele fylket. Samer ble identifisert gjennom et spørsmål om den intervjuede snakket samisk og/eller om minst

¹ Deltakerne i undersøkelsen ble oppsøkt av en intervjuer, men intervjuet bestod i å stille spørsmål med faste svaralternativer, og var altså ikke noen form for dybdeintervju

en av foreldrene snakket samisk, men rapporten gjengir ikke tall for denne gruppa. Indirekte sies det likevel noe om samenes situasjon, gjennom omtalen av kommunene med samisk flertall: Kautokeino og Nesseby-Tana, og, når det brukes registerstatistiske kilder, Kautokeino og Karasjok («Indre Finnmark»).

Hovedkonklusjonen i utredningen var dystre: Finnmark kom ut med en samling «...uvanlig problemfylte resultater...». Det var det fylket i Norge hvor målsettingen om likeverdige levekår var lengst fra å være en realitet. Ikke bare i Norge, men også sammenlignet med Nordkalotten, var Finnmark et negativt særtilfelle. Helsesituasjonen -høyere sykkelighet og dødelighet- ble framhevet som det mest alvorlige levekårsproblemet.

I en seinere vitenskapelig artikkel, skrevet på engelsk (Aase, 1986), oppsummerte Aase hovedfunnene for et internasjonalt publikum. Ved siden av dødelighet og helse, trakk han fram at situasjonen var dårlig på en rekke klassiske levekårskomponenter, slik som

- Økonomiske ressurser. Den gjennomsnittlige inntekten var blant de laveste i landet, og sparingen per capita minst.
- Sysselsetting. Finnmark hadde vanligvis den høyeste arbeidsledigheten i landet, og andelen på uføretrygd var «eksepsjonelt høy».
- Utdanning. Finnmark hadde den laveste andelen elever som gikk videre fra grunnskole til videregående og høyere utdanning.
- Trygghet. Den generelle kriminaliteten var lav, på grunn av at tyverier var sjeldne. Men voldskriminaliteten var den høyeste i landet.

I tillegg trakk Aase fram mer subjektive indikatorer, det vi i dag kaller subjektiv livskvalitet. Det var flere i Finnmark enn i landet som helhet som hadde følt seg deprimert, og tilfredsheten med levekårene var særlig lav i de nord-norske fylkene, med unntak av tilfredsheten med sosiale relasjoner.

Men innad i Finnmark var det ikke områdene med samisk flertall som pekte seg ut som de mest utsatte. Framfor alt var det fiskerikommunene på kysten som representerte problemområdene. På de fleste indikatorene falt likevel omtrent alle kommuner under landsgjennomsnittet. De bymessige områdene i Finnmark kom relativt bra ut på inntekt, utdanning, arbeidsmiljø og dødelighet for kvinner. I innlandsområdene, der vi finner kommunene med samisk flertall, var situasjonen relativt bra når det gjaldt dødelighet for menn, sosialt kontaktnett og opplevelsen av klimaet, mens resultatene for sysselsettingsfrekvens, ledighet og til dels inntekt var særlig dårlige.

På ett område var levekårene bedre i Finnmark enn for landet som helhet, og det gjaldt flere aspekter ved de sosiale relasjonene. Disse var særlig gode i Kautokeino. Flere i Finnmark enn ellers i landet hadde gode venner på stedet, og gode venner på jobben, samt hyppig besøkskontakt med mange naboer. Aktiviteten i foreninger og organisasjoner var vel så høy som i befolkningen som helhet.

Bakgrunnen for de «uvanlig problemfylte resultatene» mente Aase lå i en serie av faktorer, som grep inn i og forsterket hverandre. Det var blant annet klima, store avstander ut av, og innenfor, fylket, samt den særegne næringsstrukturen. Avhengigheten av råstoffuttak skapte harde og helsefarlige arbeidsplasser, «..som gir liten stabilitet på grunn av svingninger som følge av sesongvariasjoner, konjunkturer eller sviikt i råstoffgrunnlaget» (Aase, 1982, s. 96). Turbulens - omskiftelighet både i geografisk og sosial forstand- var typisk for Finnmark, mente han, og tolket overhyppighet av vold og skilsmisser i lys av dette. I forklaringen av den høye dødeligheten ble også historiske faktorer og den såkalte oppveksthypotesen trukket fram: at store belastninger og fattigdom under oppveksten hadde langtidsvirkninger som førte til hjerte/ karsykdommer seinere i livet (jf. Forsdahl, 1978). Elstad (1982: 57) viser til de ekstreme påkjenningene under 2. verdenskrig. De fysiske og psykiske belastningene under den tyske okkupasjonen kan ha økt mottakeligheten for sykdom i flere tiår etterpå.

Levekårsrapporten om Finnmark vakte stor offentlig debatt. Oppdragsgiverne var fornøyde, fordi de fikk et grunnlag for krav om utjevning og kompensasjon. I etterkant av undersøkelsen gikk Finansdepartementet med på å foreslå skattefordeler for Nord-Troms og Finnmark. Men det kom også mye kritikk, særlig fra eldre finnmarkinger som følte seg krenket (Aase, 2012).

1.2 Datagrunnlag

Datagrunnlaget for denne artikkelen er først og fremst Folkehelseprofilene som utgis av Folkehelseinstituttet², og de tilhørende statistikkbankene Kommnehelsa³ og Norgeshelsa.⁴ Tallene som inngår i disse er igjen hentet fra en rekke kilder, ikke minst Statistisk sentralbyrå. Ungdataundersøkelsen fra Velferdsforskningsinstituttet NOVA ved OsloMet er også en viktig kilde i Folkehelseprofilene og i Oppvekstprofilene. Ungdata er undersøkelser som gjennomføres blant ungdomsskole-elever og på videregående skole i alle landets kommuner, hvert tredje år. Blant andre kilder finner vi også Folkehelseundersøkelsen i Troms og Finnmark, fra 2019. Fordelen med å bruke statistikkbankene Kommnehelsa og Norgeshelsa

² Folkehelseprofilene for hvert fylke og hver kommune har vært lastet ned fra <https://www.fhi.no/he/folkehelse/>, fra 6.-13. august 2024

³ <https://khs.fhi.no/webview/>

⁴ <https://www.norgeshelsa.no/norgeshelsa/>

er flere: Ikke minst er det en fordel at de ofte gir standardiserte tall, der det er tatt hensyn til forskjeller i kjønns- og alderssammensetning mellom fylker og kommuner. I Folkehelseprofilene beregnes det også om forskjellene mellom fylket/kommunen og verdien for landet som helhet er statistisk signifikant. Statistikkbankene gir i tillegg tall tilbake i tid, men det varierer hvor langt tilbake disse går.

1.3 Et første oversiktsbilde

Folkehelseprofilene fra Folkehelseinstituttet for 2024 inneholder i alt 28 indikatorer på helse og helserelaterte forhold, inkludert levekår og oppvekst, miljø, skader og ulykker og helserelatert atferd (som røyking og trening). Vi kan danne oss et første oversiktsbilde ved å telle opp antallet indikatorer der Finnmark kommer signifikant dårligere eller bedre ut enn landet som helhet, og gjøre en tilsvarende optelling også for de andre fylkene. Resultatet av en slik enkel optelling er vist i tabell 1.

Fylke	Dårligst verdi av fylkene	Verre enn landet som helhet	Bedre enn landet som helhet
Finnmark	9/28	14/28	3/28
Troms	1/28	11/28	3/28
Nordland	3/28	13/28	6/28
Trøndelag	0/28	6/28	14/28
Møre og Romsdal	1/28	3/28	12/28
Innlandet	0/28	13/28	2/28
Buskerud	1/28	6/28	4/28
Telemark	0/28	10/28	4/28
Akershus	1/28	4/28	16/28
Agder	3/28	10/28	6/28
Vestfold	1/28	6/28	3/28
Østfold	5/28	16/28	3/28
Vestland	0/28	3/28	14/28
Rogaland	0/28	1/28	15/28
Oslo	5/28	6/28	11/28

Tabell 1. Folkehelseprofil 2024. Antall indikatorer der fylket har dårligst verdi, skårer signifikant⁵ verre enn landet som helhet eller signifikant'bedre enn landet som helhet.

Kilde: Folkehelseprofilene 2024, Folkehelseinstituttet

⁵ To av indikatorene som er med, er ikke testet for statistisk signifikans: Inntektsulikhet og andel utsatt for luftforurensning

Vi ser at Finnmark har en signifikant lavere verdi enn verdien for landet som helhet på halvparten av indikatorene som inngår i Folkehelseprofilene. På tre av indikatorene har Finnmark en bedre verdi: *lavere inntektsfattigdom, færre gjeldstyngede og færre utsatt for luftforurensning*. Rogaland kommer best ut, der bare en av verdiene er lavere enn for landet som helhet, og hele 15 er bedre enn landsgjennomsnittet. Det er likevel ikke Finnmark som kommer dårligst ut. Situasjonen ser ut til å være vel så dårlig i Østfold, og det er heller ikke store forskjeller sammenlignet med Innlandet og Nordland. Når vi imidlertid teller opp antallet indikatorer der fylket har den dårligste verdien av de 15 fylkene, skiller Finnmark seg mere ut. På 9 av de 28 indikatorene, altså omtrent en tredjedel, er Finnmark verst stilt. Slik sett kan det likevel hevdes at Finnmark fortsatt har en særstilling.

Indikator	Finnmark, nåtid	Finnmark, tilbake i tid	Norge, nåtid	Norge, tilbake i tid
Forventet levealder, menn, 2016-2022	78,9 (2016-22)	71,1 (1990-96)	81,2 (2016-22)	74,4 (1990-96)
Forventet levealder, kvinner, 2016-2022	82,9 (2016-22)	78,9 (1990-1996)	84,5 (2016-22)	80,5 (1990-96)
Vaksinasjonsdekning, influensa, 65+ år	48,6 (2022-23)	17,2 (2015-16)	62,3 (2022-23)	23,8 (2015-16)
Gjennomføring i videregående opplæring ¹ , (k)	72 (2022)	53 (2012)	81 (2022)	72 (2022)
Videregående eller høyere utdanning 30-39 år	74,5 (2022)	63,1 (1993)	81,2 (2022)	69,6 (1993)
Røyking daglig, 45-74 år, (a k)	18 (2019-23)	41 (1997-01)	11 (2019-23)	30 (1997-2001)
Overvekt og fedme, 17 år	28 (2023)	30 (2011)	21 (2023)	20 (2011)
Trener sjeldnere enn ukentlig, 17 år	34 (2023)	30 (2018)	28 (2023)	25 (2018)
Trives på skolen, 10. trinn (k)	75,0 (2023-24)	72 (2006-7)	81,9 (2023-24)	82(2006-7)
Drikkevann, hygienisk og stabilt	89,8 (2022)	80,1 (2015)	93,4 (2022)	86,8 (2015)
Bor trangt, 0-17 år	21,0 (2022)	21,9 (2015)	18,3 (2022)	18,6 (2015)
Valgdeltakelse ved kommunestyrevalget	60,1 (2023)	58,4 (2015)	62,4 (2023)	60,2 (2015)
Stønad til livsopphold, 20-66 år ² (a, k)	19,0 (2021)	21 (2014)	17,4 (2021)	17 (2014)
Leier bolig, 45+ år	14,0 (2022)	13,4 (2015)	12,4 (2022)	11,6 (2015)

Tabell 2. Indikatorene Finnmark skårer signifikant dårligere på, sammenlignet med landet som helhet. Folkehelseprofilene 2024, supplert med tall tilbake i tid (årstall i parentes). Kilde: Folkehelseprofilene, Folkehelseinstituttet, og Norgeshelsa Statistikkbank

- ^a aldersstandardiserte verdier
- ^k kjønnsstandardiserte verdier

- Gjennomføring inkluderer personer som startet på grunnkurs i videregående opplæring for første gang et gitt år og andelen som har fullført med studie- eller yrkeskompetanse i løpet av fem/seks år
- Omfatter mottakere av uføretrygd, arbeidsavklaringspenger, arbeidsledighetstrygd, overgangsstønad for enslige forsørgere og tiltaksmottakere (individstønad)

Men hvilke indikatorer er det snakk om, hvor viktige er de, og hvor store er egentlig forskjellene? Vi skal nå gå over til å se nærmere på de konkrete indikatorene.

Tabell 2 viser de 14 indikatorene der Finnmark har en dårligere verdi enn landsgjennomsnittet. De 9 første er der hvor Finnmark kommer dårligst ut av alle fylker. For en del av indikatorene er det snakk om små forskjeller, og i andre tilfeller har ikke indikatorene nødvendigvis så stor betydning for hverdagslivet. Selv om det er sju prosentpoeng færre av de unge som trives på skolen sammenlignet med landet som helhet, kan en konstatere at det store flertallet av de unge trives, i Finnmark som i resten av landet. Fire av de ni indikatorene handler mer om risikofaktorer for seinere helseproblemer enn om hverdagslivet her og nå: dekningsgraden for influensavaksine, røyking, trening blant unge og overvekt. Det samme kan i noen grad sies om forskjellene i drikkevannskvalitet. De mest alvorlige forskjellene i et «her og nå»-perspektiv er kanskje forskjellene i levealder, gjennomføring i videregående utdanning og utdanningsnivå.

På fem av de ni indikatorene der Finnmark kommer dårligst ut, har de nærmet seg landsgjennomsnittet. Forskjellen i forventet levealder blant menn er redusert med ett år sammenlignet med første del av 1990-tallet. Gjennomføringen i videregående utdanning har blitt langt bedre det siste tiåret, andelen som gjennomfører på normert tid har økt fra 53 til 72 prosent, og elevene på 10. trinn har nærmet seg trivselnivået i landet som helhet. De absolutte forskjellene i røykeatferd og overvekt/fedme har også blitt noe mindre.

Forskjellene i sysselsetting og mottak av offentlige ytelser som uførepensjon er små, og også her har Finnmark nærmet seg landsgjennomsnittet de siste tiårene. I 2023 var andelen sysselsatte i alderen 15-74 år bare 0,8 prosentpoeng lavere enn for landet som helhet (Vareide og Vareide, 2024). Andelen av befolkningen som mottok offentlige ytelser som uføretrygd og arbeidsavklaringspenger ble redusert med to prosentpoeng fra 2014 til 2021, mens andelen i befolkningen som helhet holdt seg stabil (se tabell 2).

Finnmark har færre fattige enn det som er vanlig i landsmålestokk, når fattigdommen måles med det som har blitt det mest brukte målet på fattigdom: En husholdningsinntekt per forbruksenhet som i gjennomsnitt over en treårsperiode er under 60 prosent av medianinntekten⁶ på nasjonalt nivå. Mens andelen med vedvarende lavinntekt er snaut 10 prosent i hele landet, var den vel 8 prosent i Finnmark i 2020-2022. I 2004-2006 var forskjellen litt mindre, men også da i favør Finnmark (8,1 versus 6,7 prosent). På dette området har faktisk Finnmark best verdi av samtlige fylker. Finnmark har også færre som er sterkt gjeldstyngede (gjeld større enn tre ganger inntekten), vel 15 prosent, sammenlignet med snaut 21 prosent i

^[1] Medianverdien er verdien som er i midten av en fordeling, som har like mange verdier over seg som under. Brukes ofte som alternativ til gjennomsnittsverdier, som påvirkes mer av ekstremverdiene enn medianen

landet som helhet. Forskjellene sammenlignet med landsgjennomsnittet har blitt større siden 2014.

Arbeidsledighet inngår ikke i Folkehelseprofilene som egen indikator. Statistikken over den registrerte arbeidsledigheten, målt i prosent av arbeidsstyrken, tyder på at nivået på arbeidsledigheten har nærmet seg landsgjennomsnittet over tid. På 1970-tallet var ledigheten som regel mer enn dobbelt så høy i Finnmark som i landet som helhet, i gjennomsnitt var forskjellen 1,5 prosentpoeng.⁷ I perioden 2009-2019 var den tilsvarende forskjellen bare 0,5 prosentpoeng⁸, og den ser ut til å være på omtrent samme nivå i 2024.⁹ Ledigheten er ikke lenger landets høyeste.

Etter disse oversiktsbildene for fylket som helhet, skal vi nå se nærmere på forskjellene internt i Finnmark, på kommunenivå, og hvordan dette har endret seg over tid. Her må vi av plasshensyn nøye oss med å se på noen få, utvalgte indikatorer. Deretter skal vi si litt om en viktig side ved levekårene, som vi hittil ikke har berørt så mye, nemlig familie og sosiale relasjoner. Vi skal også si noe om det er forskjeller i subjektiv livskvalitet, slik Asbjørn Aase fant tegn til i sin tid. Til slutt skal vi gi en kort oppsummering og diskusjon av hva vi har kommet fram, og sette dette i kontrast til rapporten fra Asbjørn Aase.

1.4 Forskjellene innad i Finnmark

1.4.1 Innledning

I de fleste tabellene i det som følger, vil vi dele fylket inn i tre områder: Indre Finnmark, Øst-Finnmark og Vest-Finnmark. Innbyggerne i indre Finnmark har for en stor del samisk bakgrunn. Det er imidlertid ikke entydig hva som er en «samisk bakgrunn». I flere nyere undersøkelser om samer i Norge, har det blitt stilt 11 spørsmål om samisk bakgrunn: Hjemmespråk for en selv, begge foreldre og alle besteforeldre, i tillegg til etnisk bakgrunn for en selv og hver av foreldrene, og endelig hva man selv regner seg som. I en rapport basert på Folkehelseundersøkelsen i Troms og Finnmark 2019 (Melhus og Broderstad, 2020), ble alle som krysset av for samisk på minst ett av de elleve spørsmålene definert som samiske. Fordelt på regionene i Finnmark viste undersøkelsen at 70 prosent av deltakerne bosatt i indre Finnmark hadde samisk eller kombinert samisk/kvensk bakgrunn. I de andre regionene i Finnmark var det i overkant av 20 prosent som hadde

^[1] Egne beregninger, basert på NAV-statistikk: https://www.nav.no/_/attachment/download/fb359177-96e7-4435-a27c-db69fd89ad12:374a2784e33f7d3712390ce32d46d9fca77f6549/tabell-8-helt-ledige-fordelt-pa-fylke.antall-og-prosent.arsgjennomsnitt.1951-2012.xls, lest 23.09. 2024

^[2] https://www.nav.no/_/attachment/download/de0a05a0-e746-45fe-bb9d-5df2c735deae:443b34d8683ecd6e54d202a226a4841e2b24588/HL090%20Helt%20ledige.%20Fylke.%20Tidsserie%20%C3%A5r.xlsx, lest 23.09. 2024

^[3] https://www.nav.no/_/attachment/download/144baadc-b438-427b-ae2d-87c14d48c942:ff0e58fecb24b9bb1567543dd1380426451fe8a8/202408_HL060%20Helt%20ledige.%20Fylke%20og%20kommune.%20Tidsserie%20maaned.xls, lest 23.09. 2024

en tilsvarende bakgrunn. Kommunene Kautokeino og Karasjok står i en særstilling; ifølge Torheim et al. (2024) antas omkring 90 prosent av innbyggerne å ha samisk bakgrunn i disse kommunene. Det er altså grunn til å tro at tallene for Indre Finnmark generelt, og Kautokeino/Karasjok spesielt, sier noe om situasjonen for samer i de samiske kjerneområdene. Det er likevel usikkert hva disse tallene forteller oss om samene som gruppe i Finnmark. Dels er det et betydelig mindretall i indre Finnmark som ikke har samisk bakgrunn. Dels er det også slik at et stort antall personer med samisk bakgrunn bor andre steder i Finnmark enn i de samiske kjerneområdene. Når vi måler *antallet* med samisk bakgrunn, var det ifølge Folkehelseundersøkelsen i 2019 flere med samisk bakgrunn bosatt utenfor enn i kommunene som utgjør indre Finnmark (Melhus og Broderstad 2020). Vi skal derfor prøve å supplere kommunetallene med andre levekårsundersøkelser som kan si noe om samene som gruppe. Rapporteringen fra disse undersøkelsene gir imidlertid sjelden tall for samer fordelt på bosted i Finnmark.

1.4.2 Levealder

Tabell 3 viser hvordan den forventede levealderen ved fødselen fordeler seg på kommuner i Finnmark, sammenlignet med Finnmark som helhet og landsgjennomsnittet.

Siden en del av kommunene i Finnmark er nokså små, må beregningsperioden for levealder være lengre enn den er for fylket som helhet. Vi ser av tabellen at blant menn har samtlige kommuner en forventet levealder som er under landsgjennomsnittet. Forskjellen for menn i Alta, den største kommunen, er imidlertid bare vel et halvt år. Blant kvinner er det to kommuner, Karasjok og Kautokeino, som enten er omtrent på eller over landsgjennomsnittet. Blant menn er det tre kommuner som har en levealder som mer enn fem år lavere enn i landet som helhet, en i Vest-Finnmark (Hasvik) og to i Øst-Finnmark (Gamvik og Vardø). Når vi sammenligner med dødeligheten på 1990-tallet, er det få tydelige mønstre. Forbedringene av levealderen ser ut til å ha vært nokså jevnt fordelt mellom regionene. I alle kommunene kan de mannlige innbyggerne forvente et lengre liv, likevel har forbedringene variert noe. Blant menn har endringene variert fra +8,6 i Berlevåg til +3 i Gamvik. Også i Nesseby og Nordkapp har levealderen økt med mer enn 7 år. Kvinner i Berlevåg er de eneste som ikke har økt levealderen i perioden, mens kvinner i Lebesby og Karasjok økte den mest (5,9 og 4,6 år).

Kommune	Forventet levealder, menn 2008-2022	Forventet levealder, kvinner 2008-2022	Forventet levealder, menn 1990-2004	Forventet levealder, kvinner 1990-2004
Landet i alt	80,3	84,0	75,4	81,1
Finnmark i alt	78,0	82,6	72,4	79,6
INDRE FINNMARK				
Karasjok	77,2	84,9	71,5	80,3
Kautokeino	77,0	83,9	71,8	80,7
Nesseby	78,7	82,3	71,6	81,6
Porsanger	77,6	80,7	72,1	78,9
Tana	76,5	82,1	72,6	79,8
ØST-FINNMARK				
Berlevåg	78,6	79,7	70,0	79,7
Båtsfjord	77,8	82,7	72,5	79,3
Gamvik	75,2	80,3	72,2	78,0
Lebesby	75,6	82,0	69,7	76,1
Sør-Varanger	79,3	83,7	72,9	79,4
Vadsø	78,1	83,4	73,0	80,1
Vardø	74,8	81,2	71,1	78,1
VEST-FINNMARK				
Alta	79,7	83,1	73,7	80,9
Hammerfest	78,2	83,0	73,7	79,9
Hasvik	73,0	81,5	69,6	79,7
Loppa	77,2	80,7	72,0	78,8
Måsøy	76,0	80,7	71,5	77,8
Nordkapp	77,2	80,4	69,7	77,9

Tabell 3. Forventet levealder i kommuner i Finnmark ved fødsel, for menn og kvinner. 2008-2022 og 1990-2004.

Kilde: KommuneHelsa, FHI

Det mangler sikker kunnskap om dødeligheten blant samer sammenlignet med ikke-samer. I en studie ble det funnet at av dem som møtte opp til Finnmarksundersøkelsene i perioden 1974-1978, var det over en 15-årsperiode lavere aldersjustert dødelighet blant samiske menn, sammenlignet med andre grupper. Blant kvinner var det ingen signifikant forskjell (Tverdal, 1997). En annen undersøkelse fant derimot en noe høyere dødelighet blant samiske menn og kvinner i de tre nordligste fylkene, sammenlignet med den rurale befolkningen i disse fylkene (Tynes og Haldorsen, 2007).

1.4.3 Lavinntekt og uførepensjon

I tabell 4 ser vi at selv om gjennomsnittet for vedvarende lavinntekt i Finnmark ligger godt under landet som helhet, er det likevel mange av kommunene som ligger ett prosentpoeng eller mer over landsgjennomsnittet. Det skyldes at det er særlig liten inntektsfattigdom i de mest folkerike delene av Finnmark: Alta, Hammerfest og Sør-Varanger.

Det er likevel få av kommunene som ligger mye over landet som helhet. Kommunene som ligger to prosentpoeng eller mer over landsgjennomsnittet er Kautokeino i Indre Finnmark, Gamvik og Vardø i Øst-Finnmark og Loppa og Måsøy i Vest-Finnmark. Over tid har andelen kommuner som ligger to prosentpoeng eller mer over landet som helhet, blitt redusert fra 8 til 5. Utviklingen kan se ut til å ha vært særlig positiv i Indre Finnmark, der tre av fem kommuner hadde litt færre innbyggere med vedvarende lavinntekt i 2020-2022 enn i perioden 2004-2006.

Andre undersøkelser viser lavere bruttoinntekt blant samer enn blant ikke-samer i de samme

geografiske områdene. Det er også en noe større andel blant samer i de tre nordligste fylkene som oppgir økonomiske vansker, sammenlignet med gjennomsnittet for befolkningen som har deltatt i fylkeshelseundersøkelsene (Torheim et al., 2024).

Asbjørn Aase beskrev i sin tid uførepensjoneringen i Finnmark som «eksepsjonelt høy». Som vist i tabell 4 er ikke det en dekkende beskrivelse av hvordan det ser ut i dag. Det er riktignok flere som er uførepensjonerte i Finnmark enn i landet som helhet, men forskjellen er liten, bare vel ett prosentpoeng, og Finnmark er langt fra å være fylket med de høyeste pensjoneringsratene. Mens raten har økt i landet som helhet, har den gått svakt ned i Finnmark i løpet av det siste tiåret. Andelen uførepensjonerte har blitt redusert i hele 12 av 18 kommuner. Mens det i 2011-13 var seks kommuner som lå 50 prosent eller mer over landsgjennomsnittet, var det bare en kommune som gjorde det i 2020-2022 (Hasvik).

Det finnes ikke statistikk som viser andelen blant personer med samisk bakgrunn som mottar uførepensjon eller andre ytelser fra NAV (Helsedepartementet, 2024).

Kommune	Vedvarende lavinntekt, 2020-22	Vedvarende lavinntekt, 2004-06	Mottakere av uføreytelser, 18-66 år, 2020-22 ¹⁰	Mottakere av uføreytelser, 18-66 år 2011-13 ¹⁰
Landet i alt	9,8	8,1	9,6	8,6
Finnmark i alt	8,1	6,7	10,8	11,0
INDRE FINNMARK				
Karasjok	9,8	8,8	8,9	8,3
Kautokeino	12,4	14,6	11,1	10,3
Nesseby	10,0	11,1	8,7	10,6
Porsanger	7,7	5,3	12,0	13,7
Tana	8,1	8,4	8,5	10,8
ØST-FINNMARK				
Berlevåg	8,7	10,1	7,8	11,0
Båtsfjord	7,5	6,0	10,4	11,1
Gamvik	13,7	6,7	10,8	13,3
Lebesby	11,7	10,6	13,5	14,9
Sør-Varanger	7,0	4,3	11,3	14,5
Vadsø	7,8	6,3	9,3	8,2
Vardø	14,0	10,7	9,2	13,1
VEST-FINNMARK				
Alta	6,2	5,3	12,1	11,3
Hammerfest	7,0	4,7	9,4	9,2
Hasvik	11,3	10,2	15,3	13,1
Loppa	12,6	13,0	12,5	13,1
Måsøy	11,9	11,0	9,7	10,6
Nordkapp	10,8	8,0	10,0	10,8

Tabell 4. Vedvarende lavinntekt i alle aldre, 2004-2006 og 2020-2022, og mottakere av uføreytelser i aldersgruppen 18-66 år, 2011-13 og 2020-2022. Kommuner i Finnmark sammenlignet med landet i alt og Finnmark i alt. Prosent Kilde: Statistikkbanken KommuneHelsa

¹⁰ Standardisert for kjønn og alder

1.4.4 Stønad til livsopphold og gjennomføring av videregående utdanning

I tabell 5 utvides perspektivet til også å ta med andre offentlige stønader til livsopphold enn uførepensjon: både arbeidsavklaringspenger, arbeidsledighetstrygd, overgangsstønad for enslige forsørgere og stønad for tiltaksmottakere. Da øker naturlig nok andelen av befolkningen som mottar offentlige ytelser. Forskjellen i forhold til landet som helhet øker svakt, til to prosentpoeng, sammenlignet med uføreytelsene. Det er likevel fortsatt snakk om små forskjeller, og også denne indikatoren viser at Finnmark har nærmet seg landsgjennomsnittet. I 8 av de 18 kommunene har andelen som mottar stønad til livsopphold blitt redusert med fire prosentpoeng eller mer, en nokså betydelig nedgang over en periode på bare sju år. Fem av de åtte kommunene er i Øst-Finnmark.

Den siste indikatoren vi skal se på er gjennomføringen i videregående utdanning (tabell 6). Som vist tidligere, er dette et område der det har skjedd store forbedringer i Finnmark sammenlignet med befolkningsgjennomsnittet. Forbedringen av gjennomføringen, målt i prosentpoeng, har vært om lag dobbelt så sterk i Finnmark som i landet som helhet i løpet av det siste tiåret. I enkelte kommuner har økningen i gjennomføring vært på over 20 prosentpoeng: Karasjok, Gamvik, Vardø og Hasvik. Fortsatt er det likevel slik at alle kommuner, unntatt en (Måsøy), ligger under befolkningsgjennomsnittet. Statistikken viser også at selv når foreldrenes utdanningsbakgrunn er høy (foreldre med utdanning fra universitet/høgskole), er andelen som gjennomfører videregående på normert tid klart lavere enn blant ungdom med samme bakgrunn i landet som helhet.¹¹

Det ser ut til at samisk bakgrunn i seg selv betyr lite for fullføringsgraden. En studie blant ungdom i Nord-Norge, i perioden 2003-2013, fant at samisk ungdom bare hadde marginalt høyere frafall i videregående skole enn annen nordnorsk ungdom (41 versus 37 prosent), og etnisk bakgrunn hadde ingen signifikant betydning for frafallet når det ble kontrollert for andre påvirkningsfaktorer (Bania et al. 2016). Derimot var bosted i Finnmark forbundet med høyere risiko for frafall blant gutter, selv når det ble tatt hensyn til faktorer som lese- og skrivevansker, foreldrenes sosioøkonomiske status og egen mental helse.

¹¹ Kommunehelsa Statistikkbank, <https://khs.fhi.no/webview/>, lest 15.08. 2024

Kommune	Mottakere av stønad til livsopphold, 20-66 år, 2021 ¹²	Mottakere av stønad til livsopphold, 20-66 år, 2014 ¹²
Landet i alt	17	17
Finnmark i alt	19	21
INDRE FINNMARK		
Karasjok	17	18
Kautokeino	21	24
Nesseby	16	19
Porsanger	21	24
Tana	17	18
ØST-FINNMARK		
Berlevåg	15	19
Båtsfjord	17	26
Gamvik	20	26
Lebesby	23	27
Sør-Varanger	19	20
Vadsø	18	16
Vardø	18	27
VEST-FINNMARK		
Alta	20	23
Hammerfest	16	17
Hasvik	32	36
Loppa	20	23
Måsøy	18	24
Nordkapp	18	23

Tabell 5. Mottakere av stønad til livsopphold, 20-66 år, 2014 og 2021. Alle kommuner i Finnmark, sammenlignet med landet i alt og Finnmark i alt. Prosent.

Kilde: Kommunehelsa Statistikkbank, Folkehelseinstituttet

¹² Standardisert for alders- og kjønns sammensetning

Kommune	Gjennomføring i videregående opplæring, 2020-22 ¹³	Gjennomføring i videregående opplæring, 2012-14 ¹³
Landet i alt	80	73
Finnmark i alt	70	56
INDRE FINNMARK		
Karasjok	77	56
Kautokeino	72	58
Nesseby	63	62
Porsanger	67	59
Tana	64	51
ØST-FINNMARK		
Berlevåg	76	60
Båtsfjord	63	54
Gamvik	72	42
Lebesby	72	56
Sør-Varanger	72	56
Vadsø	66	63
Vardø	73	40
VEST-FINNMARK		
Alta	73	57
Hammerfest	66	53
Hasvik	70	33
Loppa	64	58
Måsøy	82	56
Nordkapp	78	62

Tabell 6. Gjennomføring av videregående opplæring, 2012-14 og 2020-22. Alle kommuner i Finnmark, sammenlignet med landet i alt og Finnmark i alt. Prosent.

Kilde: Kommunehelsa Statistikkbank, Folkehelseinstituttet

¹³ Gjennomsnitt for tre år, standardisert for kjønns sammensetning. Gjennomføring inkluderer personer som startet på grunnkurs i videregående opplæring for første gang et gitt år og andelen som har fullført med studie- eller yrkeskompetanse i løpet av fem/seks år. Omfatter elever bosatt i kommunen

1.5 Familie og sosiale relasjoner

Asbjørn Aase kom fram til at flere aspekter ved de sosiale relasjonene var bedre i Finnmark enn ellers i landet, og særlig gode i Kautokeino. Dette var en konklusjon som var basert på forholdsvis objektive kriterier¹⁴, slik som andelen med gode venner på stedet, hyppig besøkskontakt med mange naboer, samt aktiviteten i foreninger og organisasjoner. Er det hold i en slik konklusjon, basert på nyere statistikk?

Familien og slekten har stor betydning i det samiske samfunn, også i dag, ifølge Stortingsmeldingen om samisk språk, kultur og samfunnsliv (Helsedepartementet, 2024, s. 18). Storfamilien er både et arbeidsfellesskap og kulturfellesskap for mange. Et spor av dette finner vi kanskje i statistikken over andelen som bor alene. Andelen som bor alene, er svært lav blant yngre personer i de mest samiske delene av Finnmark. Mens nesten en av fire (24 prosent) i alderen 16-29 år bor alene i landet som helhet, er andelen bare 9 prosent i Kautokeino og 14 prosent i Karasjok. Også blant noe eldre (30-44 år) og blant de eldste (75+), er det færre som bor alene i disse områdene.¹⁵

Andre typer data og indikatorer peker imidlertid i en annen retning. Ungdata viser at deltakingen i fritidsorganisasjoner blant ungdom er noe lavere i Finnmark enn ellers i landet, og i 2021 var den særlig lav i Kautokeino (42 prosent, mens landsgjennomsnittet var 60 prosent).¹⁶ Ifølge Ungdata-undersøkelsene har Finnmark også ligget noe over landsgjennomsnittet i utbredelsen av ensomhet i perioden fra 2015 til 2021. Forskjellen er ikke stor (29 versus 25 prosent i 2021), men gir altså ikke inntrykk av bedre relasjoner i Finnmark. I tillegg opplever langt færre unge i Karasjok og Kautokeino at det er et bra tilbud av treffsteder for ungdom enn det ungdom ellers i landet gjør, også færre enn i Finnmark som helhet.¹⁷

Ser vi nærmere på opplevelsen av ensomhet blant voksne, fant en sammenligning i 2019 av folkehelseundersøkelsene i Hedmark, Østfold, Agder, Troms og Finnmark at utbredelsen av ensomhet var omtrent den samme i Finnmark som gjennomsnittet for fylkene. Kautokeino var imidlertid blant de 10 prosentene av kommunene der folk var mest ensomme

¹⁴ Med objektive kriterier menes ikke objektiv i betydningen nøytral eller verdifri, men er en betegnelse på målemetoder som registrerer ytre, observerbare kjennetegn. Dette i motsetning til subjektive målemetoder (for eksempel spørsmål om ensomhet), som basert på personens egne opplevelser

¹⁵ Kilde: Kommunehelsa Statistikkbank, <https://khs.fhi.no/webview/>, lest 09.08. 2024

¹⁶ Kilde: Kommunehelsa Statistikkbank, <https://khs.fhi.no/webview/>, lest 15.08. 2024

¹⁷ Forskjellene er store. Mens 22 prosent av de unge i Kautokeino synes tilbudet av treffsteder er bra, er andelen i hele landet og Finnmark 46 prosent (2021). Kilde: Kommunehelsa Statistikkbank, <https://khs.fhi.no/webview/>, lest 15.08. 2024

(Nes et al., 2020). Denne sammenligningen tok ikke hensyn til forskjeller i demografisk sammensetning, som kan ha en del å si, blant annet er yngre atskillig mer ensomme enn eldre, og kvinner mer enn menn (Nes et al., 2020). Når en sammenligner samer i Nord-Norge og øvrig befolkning, tyder fylkeshelseundersøkelsene på at samer litt oftere enn øvrig befolkning opplever en følelse av ensomhet (Torheim et al. 2024). Den sosiale støtten er også på et noe lavere nivå blant samiske menn enn blant menn uten samisk eller kvensk bakgrunn, ifølge fylkeshelseundersøkelsen i Troms og Finnmark 2019. Men igjen er det snakk om små forskjeller (Melhus og Broderstad, 2020).

En sammenligning av regionene i Troms og Finnmark, basert på den samme undersøkelsen, konkluderer med at Indre Finnmark skiller seg ut med en noe mindre gunstig situasjon for de sosiale relasjonene. Den ukentlige deltakingen i organisert aktivitet var lavere enn gjennomsnittet, det samme gjaldt andelen med høy grad av sosial støtte (Skogen et al., 2019).

1.6 Trivsel og subjektiv livskvalitet

Asbjørn Aase fant tegn til mindre tilfredshet og mer depresjon i Nord-Norge generelt og Finnmark spesielt. De relativt dårlige levekårene var ledsaget av en svakere subjektiv livskvalitet. Hva vet vi om dette i dag, på grunnlag av et atskillig rikere datagrunnlag enn det Aase hadde til rådighet?

En analyse av fornøydhet med livet i 2019, basert på spørsmålet: «Alt i alt, hvor fornøyd er du med livet ditt for tiden?», kom fram til at det bare var små forskjeller mellom sju utvalgte fylker, inkludert Finnmark. Svaret skulle gis på en skala fra 0 til 10. Gjennomsnittet for Finnmark var 7,54, som var signifikant bedre enn Hedmark og Østfold, men ikke signifikant bedre enn de andre fylkene (Nes et al., 2020). Andelene som rapporterte om bekymringer og om å være nedfor og/eller trist siste uke var heller ikke spesielt høye i Finnmark. Undersøkelsen ble gjennomført i 2019, før pandemien. Andelene som rapporterte om stor grad av trivsel i nærmiljøet var 72 prosent i Troms og Finnmark samlet sett, og noe lavere i Indre Finnmark (67,1 prosent) og Øst-Finnmark (68,6 prosent). De siste tallene er likevel nesten like høye som det som tidligere har blitt rapportert for «trivselsfylket» Sogn og Fjordane (70,5 prosent), ifølge Skogen et al. (2019).

Samer i Nord-Norge er i gjennomsnitt omtrent like fornøyd med livet som befolkningen for øvrig (Torheim et al., 2024).

I Ungdata-undersøkelsene spørres det også om tilfredsheten med livet, og andre aspekter ved psykisk helse og subjektiv livskvalitet. Andelen som oppga høy tilfredshet med livet i 2021 var omtrent den samme i Finnmark som ellers i landet (52 versus

49 prosent¹⁸). Andelen innad i Finnmark var høyest i Karasjok og Kautokeino (59 og 60 prosent).¹⁹ Nivået av rapporterte psykiske plager blant ungdom i Finnmark avvek ikke fra landsgjennomsnittet i 2021.²⁰

Når en derimot stiller litt mer konkrete spørsmål om forskjellige aspekter ved livet, får en i noen tilfeller et annet bilde.²¹ Ungdom i Finnmark er mindre fornøyd med lokalmiljøet der de bor enn ungdom i landet som helhet. Flertallet, 59 prosent, er likevel litt eller svært fornøyd, sammenlignet med 68 prosent i landet som helhet. Finnmarks ungdom er framfor alt misfornøyd med kollektivtilbudet, særlig i Kautokeino og Karasjok. I disse kommunene var det bare 15-20 prosent som var fornøyd med dette, sammenlignet med 41 prosent i fylket og 65 prosent i hele landet (2021). Det er også relativt utbredt misnøye med skolen de går på, i denne delen av Finnmark.²² Blant elever i ungdomsskolen var 47 prosent i Kautokeino og 27 prosent i Karasjok litt eller svært fornøyd med skolen de gikk på i 2021, mens landsgjennomsnittet var 64 prosent.

1.7 Oppsummering og diskusjon

Bildet av levekårene og livskvaliteten i Finnmark er atskillig mer positivt i dag, enn det Aase kom fram til i 1982. Selv om Finnmark kommer dårligere ut enn de andre fylkene på en del viktige indikatorer, er forskjellene ofte små, og ikke alltid like viktige for et godt hverdagsliv. Noe av forskjellen i konklusjoner sammenlignet med Aase sitt arbeid, kan skyldes bedre eller andre typer data. Intervjuundersøkelsen hadde et forholdsvis lite antall deltakere, og særlig de regionale forskjellene var beheftet med stor usikkerhet. At vi ikke kan bekrefte at Finnmark generelt, og Indre Finnmark spesielt, skiller seg positivt ut med tanke på sosiale relasjoner, kan nettopp skyldes at vi bruker andre typer spørsmål. De spørsmålene som Aase bygde på, var forholdsvis objektive spørsmål om kontakthypighet, mens vi i denne artikkelen har basert oss mer på spørsmål om subjektive opplevelser av ensomhet og i hvilken grad man opplever gode relasjoner, slik som grad av sosial støtte. Det er ikke gitt at tett kontakt alltid innebærer at relasjonene oppleves som støttende og gode. Men det er naturligvis også mulig at det har skjedd reelle endringer på dette feltet siden Aase gjorde sin studie på begynnelsen av 1980-tallet. Fylkeshelseundersøkelsene tyder på noe større ensomhet og mindre sosial støtte blant samer sammenlignet med ikke-samer, men forskjellene er små.

¹⁸ Forskjellen er ikke testet for statistisk signifikans

¹⁹ Forskjellen sammenlignet med landsgjennomsnittet kan skyldes tilfeldigheter, og er ikke statistisk signifikant

²⁰ Kilde: Kommunehelse Statistikkbank, <https://khs.fhi.no/webview/>, lest 15.08. 2024

²¹ Tallene i dette avsnittet er ikke testet for statistisk signifikans sammenlignet med landet som helhet

²² Kilde: Kommunehelse Statistikkbank, <https://khs.fhi.no/webview/>, lest 15.08. 2024

Det begrensede antallet sammenligninger som vi i denne artikkelen har gjort av endringer over tid, tyder på at en del av forskjellene sammenlignet med Aase skyldes at Finnmark har nærmet seg landsgjennomsnittet på sentrale områder. Forskjellene i dødelighet er redusert, det samme er forskjellene i sysselsetting, uføretrygd og mottak av offentlige ytelser til livsopphold. Ikke minst er det også langt flere ungdommer som i dag gjennomfører videregående skole på normert tid, her er forskjellen sammenlignet med landsgjennomsnittet blitt betydelig mindre på kort tid. Finnmark er i dag blant fylkene som har færrest fattige, målt som andelen med vedvarende lavinntekt.

Det er vanskelig å si om levekårene for samer i Finnmark har utviklet seg på samme måte som for Finnmark som helhet. Datagrunnlaget er svært begrenset. En eldre undersøkelse tydet på at dødeligheten blant samiske menn heller var lavere enn høyere sammenlignet med andre grupper i Finnmark. Forbedringen av levealderen har vært betydelig i de samiske kjerneområdene Karasjok og Kautokeino, helt på linje med gjennomsnittet for Finnmark, og særlig for menn. Inntektsfattigdommen har blitt noe redusert i Kautokeino, i motsetning til landet og fylket for øvrig, der den har økt. Gjennomføringen i videregående utdanning har blitt langt bedre i de samiske kjerneområdene, på linje med eller enda bedre enn i andre Finnmarkskommuner. Tidligere forskning tyder imidlertid ikke på at samisk bakgrunn i seg selv har stor betydning for frafall i videregående utdanning (Bania et al., 2016).

Den subjektive livskvaliteten er ikke dårligere i Nord-Norge og i Finnmark enn i landet som helhet, slik Aase fant tegn til. Finnmarkingene ser ut til å være like fornøyd med livene sine som det folk er ellers i landet, og det er ikke større grad av bekymringer og nedstemthet. I hvert fall var dette tilfelle i undersøkelser gjennomført i 2019, før koronapandemien. Ungdataundersøkelsen gjennomført i 2021 bekrefter dette bildet.

Det er grunn til å være oppmerksom på at det vi har presentert i denne artikkelen har en del begrensninger. Både levekår og livskvalitet er omfattende begreper, med mange aspekter og kilder til kunnskap, og her har vi bare kunnet dekke et begrenset utvalg. Vi har for eksempel ikke gått nærmere inn på aspekter som vold og diskriminering, som annen statistikk peker på som et særlig problem for personer med samisk bakgrunn (Torheim et al., 2024). Anmeldte tilfeller av vold og mishandling har i en årrekke vært høyere i de fleste Finnmarkskommuner enn det som gjelder landet som helhet, og det er fortsatt tilfelle.²³

Så er det også grunn til å peke på at selv om det har skjedd positive endringer i Finnmark, er det langt fra

²³ Kilde: Kommunehelse Statistikkbank, <https://khs.fhi.no/webview/>, lest 15.08. 2024

slik at problemene har forsvunnet. Det er fremdeles mange forskjeller i disfavør av Finnmark, noen av dem mere alvorlige enn andre. Finnmark har fremdeles den høyeste dødeligheten av fylkene. Utviklingen de aller siste årene, på 2010-tallet, har faktisk gått i en negativ retning, med svakt økende forskjeller.²⁴ At det fremdeles er mere røyking og mer overvekt/fedme i fylket enn ellers i landet, understreker helseutfordringene.

En annen utfordring for Finnmark er fraflyttingen. Finnmark er det eneste fylket som har hatt nedgang i folketallet i løpet av den siste ti-årsperioden. I 2023 var det imidlertid befolkningsvekst, som skyldtes innflyttingen av ukrainere (Vareide og Vareide, 2024). Det gjenstår å se om et mindre stigmatisert «image», og et mere positivt bilde av levekår og livskvalitet i vårt nordligste fylke, kan bidra til å dempe denne fraflyttingen.

²⁴ For menn var forskjellen i forventet levealder ved fødsel sammenlignet med landsgjennomsnittet 2,1 år i 2012-2018. I 2016-2022 var forskjellen økt til 2,3 år, se <https://norgeshelsa.no/norgeshelsa>, lest 15.08. 2024

1.8 Tilrådinger

- Som Stortingsmeldingen om samisk språk, kultur og samfunnsliv slår fast, så er kunnskapen om levekår og helse i den samiske befolkningen mangelfull (Helsedepartementet, 2024). Det gjelder i enda større grad når vi skal vurdere samers levekår innenfor Finnmark fylke. Siden det ikke finnes registerinformasjon om den samiske befolkningen, er en avhengig av befolkningsundersøkelser, helst med store utvalg, slik at en også kan si noe om den geografiske variasjonen. Ungdata-undersøkelsen i Trøndelag, Troms og Finnmark planlegger i 2024 å ta med spørsmål om samisk morsmål og identitet; det vil kunne gi vesentlig ny kunnskap. Statistisk sentralbyrå bør også vurdere om lignende spørsmål kan brukes i noen av deres intervju-undersøkelser. Siden Finnmark er et fylke med såpass få innbyggere, er det mulig at en bør velge samme strategi som Aase for vel 40 år siden: Å trekke et tilleggsutvalg i Finnmark til en av de store undersøkelsene, for eksempel Livskvalitetsundersøkelsen, slik at en får et tilstrekkelig antall personer til å kunne si noe om variasjoner innad i fylket, både mellom geografiske områder og etniske/sosiale grupper. Hvis en får til dette, ville det også vært interessant å gjenta noen av samme spørsmålene som i 1980.
- En kritikk som i sin tid ble rettet mot Finnmarksundersøkelsen til Aase, var at den bidro til stigmatisering av befolkningen i fylket. Statistikk om geografiske områder kan føre til såkalt «territoriell stigmatisering» (Sisson, 2021). Noe av problemet er at statistikk, særlig offisiell statistikk, framtrer som nøytrale og objektive størrelser som det er vanskelig å forholde seg kritisk til. Et annen utfordring er at problemene som statistikken peker på, lett oppfattes som negative egenskaper ved individene som er bosatt i området. De blir ikke satt inn i en større kontekst, der drivkreftene som skaper problemene blir satt under lupen. Asbjørn Aase var opptatt av dette, i etterkant av kritikken mot Finnmarksundersøkelsen: «...en skal være varsom med å publisere levekårsundersøkelser med stigmatiserende trekk enten mot grupper eller geografiske områder, uten at en samtidig kan foreskrive strategier som så vel myndigheter som vanlige mennesker kan ta i bruk for å bedre forholdene» (Aase, 2012: 104-105). Det er lett å være enig i dette. Men i oppdragsforskningens travle hverdag er det ikke gitt at en kan bruke mye tid på å forholde seg kritisk til ytre drivkrefter, og drøfte politiske strategier. En tilråding er likevel at bevilgninger til kartlegging av levekår for utsatte grupper og områder, tar høyde for at stigmatisering er en reell fare, og at det settes av tid og ressurser til å møte denne risikoen.

Referanser

- Bania, E. V., Lydersen, S., og Kvernmo, S. (2016). Non-completion of upper secondary school among female and male young adults in an Arctic sociocultural context; the NAAHS study. *BMC Public Health*, 16(1), 960. Url: <https://doi.org/10.1186/s12889-016-3644-2>
- Brevik, M. J. (2010). *Finnmarks helsehistorie gjennom 150 år. 5. årsoppgave i medisinstudiet ved Universitetet i Tromsø*. Universitetet i Tromsø. Url: <https://omsorgsforskning.brage.unit.no/omsorgsforskning-xmloi/handle/11250/2444947>
- Dale, B. og Jones, M. (2024). Asbjørn Aase 1932–2024. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 78 (1), 56–59. Url: <https://doi.org/10.1080/00291951.2024.2340474>
- Elstad, J. I. (1982). Helsetilstand og dødelighet i Sogn og Fjordane og Finnmark i sosiologisk perspektiv. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 23, 49–70
- Forsdahl, A. (1978). Living conditions in childhood and subsequent development of risk factors for arteriosclerotic heart disease. The cardiovascular survey in Finnmark 1974–75. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 32 (1), 34–37. Url: <https://doi.org/10.1136/jech.32.1.34>
- Helsedepartementet (2024). *Samisk språk, kultur og samfunnsliv. Folkehelse og levekår i den samiske befolkningen*. Meld.St.12 (2023-2024). Oslo. Url: <https://www.regjeringen.no/contentassets/de20a2a9ce434ff4a7cbf632ea759464/no/pdfs/stm202320240012000dddpdfs.pdf>
- Melhus, M. og Broderstad, A.R. (2020): *Folkehelseundersøkelsen i Troms og Finnmark. Tilleggsrapport om samisk og kvensk/norskfinsk befolkning. Rapport til Troms og Finnmark fylkeskommune*. Senter for samisk helseforskning, UiT Norges arktiske universitet. Url: https://www.ffk.no/_f/p1/ib7f8273a-d8ed-45b4-b8f9-4e967ca7b475/rapport_troms_finnmark_sshf_redigert_april2020.pdf
- Nes, R. B., Nilsen, T. S., Hauge, L. J., Eilertsen, M., Gustavson, K., Aarø, L. E., og Røysamb, E. (2020). *Fra nord til sør: Livskvalitet i Norge 2019*. Rapport 2020. Folkehelseinstituttet. Url: <https://www.fhi.no/contentassets/21c14cb7d5924b779a0d6e26c4064af4/livskvalitet-i-norge-2019-rapport.pdf>
- Sisson, A. (2021). Denigrating by numbers. Quantification, Statistics and Territorial Stigma. *International Journal of Urban and Regional Research*, 45 (3), 407–422. Url: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/1468-2427.13009>
- Skogen, J. C., Vedaa, Ø., Nilsen, T. S., Nes, R. B., og Aarø, L. E. (2019). *Folkehelseundersøkelsen i Troms og Finnmark: Fremgangsmåte og utvalgte resultater*. Rapport 2019. Folkehelseinstituttet. Url: <https://www.fhi.no/contentassets/362d96533b2e4118b810e21f6dd9631d/folkehelseundersokelsen-i-troms-og-finnmark-2019.pdf>
- Sundt, E. (1975): *Om dødeligheden i Norge*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag. Originalutgave 1855
- Torheim, L. E., Broderstad, A. R., Melhus, M., Nilsen, T. S., T.M, L., Tvedten, H. M., og H.L., G. (2024). Helse og levekår i den samiske befolkningen. I: *Folkehelse rapporten - Helsetilstanden i Norge* [nettdokument]. Url: <https://www.fhi.no/he/folkehelse rapporten/grupper/helse-i-den-samiske-befolkningen/?term=#hovedpunkter>, lest 14.06. 2024
- Tverdal, A. (1997). Cohort study of ethnic group and cardiovascular and total mortality over 15 years. *Journal of Clinical Epidemiology*, 50(6), 719–723. Url: [https://doi.org/https://doi.org/10.1016/S0895-4356\(97\)00021-8](https://doi.org/https://doi.org/10.1016/S0895-4356(97)00021-8)
- Tynes, T., & Haldorsen, T. (2007). Mortality in the Sami population of North Norway, 1970–98. *Scand J Public Health*, 35(3), 306–312. Url: <https://doi.org/10.1080/14034940701226159>
- Vareide, K., og Vareide, D. (2024). *Regional analyse for Finnmark 2021*. Telemarksforskning. url: <https://regionalanalyse.no/rapport/10020/1/1>, lest 14.08. 2024
- Aase, A. (1982). *Levekårene i Finnmark. En sosialstatistisk analyse*.
- Aase, A. (1986). Living Conditions in a Marginal Region: The Case of Finnmark. *International Journal of Sociology*, 16(3/4), 221–232. Url: <http://www.jstor.org/stable/20629951>
- Aase, A. (2012). *Et liv med geografi. Instituttshistorie og selvbiografi – et faglig livsløp knyttet til utviklingen av Geografisk institutt i Trondheim*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.

1 Finnmárkku ja sápmelaččaid eallindilálašvuodaid statistihkka 1982 rájes 2024 rádjái

Anders Barstad,
dutki, Statistihkalaš
guovddášdoaimmahat

Čoahkkáigeassu

Asbjørn Aase čilgii 1982 Finnmárkku eallindilálašvuodaid earenoamáš heittohiin, fylkkas gos seammaárvosaš eallineavttut ledje guhkkín eret duohtavuoda. Maiddái subjektiiivlaš eallinkvalitehta lei heajut go gaskamearálaččat riikkas lei. Spiehkastahkan ledje sosiála gaskavuodát, gos Finnmárku ja erenoamážit Guovdageaidnu lihkestuvve bures. Árvvoštallan das movt dilli lea dál addá buoret gova. Jápminlogu erohusat leat njiedjan, ja Finnmárku lea maiddái eará dehálaš surggiin lahkonaan riikkagaskameari: Lea unnán mii čujuha ahte subjektiiivlaš eallinkvalitehta lea earenoamáš heittot, go finnmárkulaččat loktet bures iežaset eallimiin, sihke dáppe ja muđui riikkas. Sámi álbmot Romssas ja Finnmárkkus leat maiddái sullii seamma duhtavaččat iežaset eallimiin go eará čearddalaš joavkkut. Muhto dat ahte sosiála gaskavuodát leat buorebut Finnmárkkus, erenoamážit Sis-Finnmárkkus, ii oro heivemin ođđaset statistihkkii ja dutkamii. Fylkkadearvvašvuoda iskkadeamit čájehit ahte sápmelaččat dovdet eambo oktonasvuoda ja unnit sosiála doarjaga go earát, geat eai leat sápmelaččat. Liikká leat smávva erohusažat.

Lea váttis dadjat leat go Finnmárku sápmelaččaid eallindilálašvuodát ovdánan seamma ládje go Finnmárkkus obbalaččat. Suohkaniid dási rievdamat sáhttet mitalit juoidá, muhto addet dušše oasi govas, erenoamážit go orrot várra eanet sápmelaččat olggobealde go siskobealde sámi eanetlohkosuohkaniid. Artihkkalis váldojuvvojit ovdan muhtun ovdamearkkat suohkaniid rievdamiin. Eallinahki lea buorránan mearkkašahtti ollu sámi guovddášguovlluin Kárášjogas ja Guovdageainnus, juste seamma ládje go Finnmárkkus lea gaskamearálaččat, erenoamážit dievdduid gaskkas. Dienasgeafivuoha lea veaháš njiedjan Guovdageainnus, dan ektui go muđui riikkas ja fylkkas dat lea lassánan. Leat maid eambbogat geat sámi guovddášguovlluin čađahit joatkkaskuvlla normerejuvvon áiggis, lassáneapmi mii lea seamma dásis, dahje buoret go eará Finnmárkkusuohkaniin.

1.1 Láidehus

Dán artihkkalis áigut mii čájehit guovddáš beliid finnmárkulaččaid eallindilálašvuodain ja eallinkvalitehtain, go buohtastahtá riikkain obbalaččat. Mii áigut maiddái gieđahallat variašuvnnaid iešguđet guovlluid gaskka Finnmárrkus, erenoamážit suohkaniid gaskka, gos sápmelaččat leat eanetlogus ja fylkka eará guovlluid gaskkas.

Artihkkalis lea maiddái buohtasteaddji ulbmil. 1982:s almmuhii Asbjørn Aase, geografijja professor NTNU:s Troandimis čielggadusa «Levekårene i Finnmark: En sosialstatistisk analyse» (Aase, 1982) (sámegillii jorgaluvvon: “Eallindilálašvuodat Finnmárrkus: Sosialisttalaš analiisa”). Mii áigut geahčadit lagabui daid oalle sevdnjes bohtosiid maid Aase ovdanbuvttii. Sáhtá go ođđasit statistihka vuodul duođaštit ahte ii dušše objektiiva eallindilálašvuodat, muhto maiddái duhtavašvuohta ja subjektiiva eallinkvalitehta leat vuollegeappot dásis go muđui riikkas? Gávdnat go mii seamma erohusaid sámi eanetlogu guovlluin ja eará guovlluin Finnmárrkus?

Statistihkas ja dutkamis Finnmárrku eallindilálašvuodaid birra lea guhkes ovdahistorjá. Dutkamis «Dødeligheden i Norge», (sámegillii “Jápmínlohku Norggas”) sáhtii min vuosttaš stuora servodatdutki Eilerdt Sundt juo 1855:s duođaštit ahte “Oarje-Finnmárrku” proavássuohkaniin lei alimus jápmínlohku riikka proavássuohkaniin (Sundt, 1975). Ovdalaš áiggiid dálkkasdieđáhusat Finnmárrku birra muitalit ollu heajos eallindilálašvuoda ja dearvvašvuodaváttisvuodaid birra. Stuora oasis mannan jahkečuodis lei tuberkulosa dávda mii hearjidii. Dainna jápme Finnmárrkus birrasiid duppaliid eambo olbmot go muđui riikkas (Brevik, 2010). Maŋŋil soađi čájuhuvvui ahte Finnmárrkus lei eahpedábálaš alla jápmínlohku váibmo- ja varrasuotnavigiid geažil.

Aase raporta lei goitge ovdavázzibargu oažžut eallindilálašvuodageografijja sierra fágan. Finnmárrkuguorahallan lei okta dain vuosttaš regionála prošeavttain mas dát lei fáddán Norggas (Dale ja Jones 2024). Go ovttastahtii registtardieđuid jearahallanguorahallamiin, de oaččui viidát ja eambo obbalaš gova Finnmárrku čálggu birra, go dan maid ovdal ledje ožžon. Jearahallaniskadeapmi govčcai dehálaš fáttáid maid birra registtistatistihkka ii sáhttán dadjat maidege, nu go dearvvašvuoda vásáhusat, psyhkalaš váttisvuodat, sosiála oktavuoha ja bargobiras.

Čielggadeapmi lei čállon Hámmárfeastta guovllu Regiovnaplánaráđi ja Finnmárrku fylkkagieldda ovddas. Diehtovuđđui ledje lasihuvvojedje lassiguovllut Eallindilleiskkadeapmái 1980, maid Statistihkalaš guovddášdoaimmahat čadahii ovttas iešguđetlágan registtistatistihkaiguin. Jearahallaniskadeamis válljejuvvojedje 8 guovllu Finnmárrkus; Várggát, Unjárga-Deatnu, Mátta-Várjjat, Hámmárfeasta,

Áltá, Guovdageaidnu, Muosát ja Gánŋgaviika. Ledje unnán jearahallon olbmot' iešguđetge guovlluin, birrasiid 50 olbmo. Oktiibuot ledje 405 vástádusa olles Finnmárrkus. Sápmelaččat identifiserejuvvojedje gažaldagain jus jearahallon olmmoš humai sámegiela ja/dahje jus unnimusat nubbi váhnen humai sámegiela, muhto raporta ii almmut dan joavkku loguid. Eahpenjuolgut daddjo goitge sápmelaččaid dilálalašvuoda birra, go namuhit suohkaniid, gos sápmelaččat leat eanetlogus: Guovdageaidnu ja Unjárga-Deatnu, ja go geavahit registtarstatistihkalaš gálduid, Guovdageaidnu ja Kárášjohka (“Sis-Finnmárku”).

Čielggadeami váldofuomášupmi lei seavdnjat: Finnmárku ovdanbođii oktan čoakkáldahkan “..eahpedábálaš hástaleaddji bohtosat...”. Lei fylka Norggas gos ovttađássásaš eallindilálašvuodaid mihttomearri guhkkin eret lei duohtavuohtan. Ii dušše Norggas, muhto maiddái go buohtastahtá fylkka Davvikalohtain, de lei Finnmárrkus negatiiva erenoamášvuoha. Dearvvašvuodaadilli - alit buohcanlohku ja jápmínlohku- deattuhuvvui eanemus duodalaš eallindilálašvuodaid hástalussan.

Maŋit dieđalaš artihkkalis, mii lea engelasgillii čállojuvvon (Aase, 1986), čoahkkáigesii Aase váldofuomášumiid riikkaidgaskasaš lohkkiide. Lassin jápmin- ja dearvvašvuodaiguide buktá son ovdan ahte dilli lei heittot máŋga klassihkalaš eallinbirgejumis, nugo

- Ekonomalaš resurssat. Gaskamearálaš dienas lei vuolemusaid gaskkas riikkas, ja seastin juohke kapitála nammii lei unnimus
- Barggahus. Finnmárrkus lei dábálaččat eanemus bargguhisvuoha riikkas, ja bargonávccahisvuodaoaju oassi lei “earenoamáš allat”.
- Oahpahus. Finnmárrkus ledje unnimus oahppit geat jotke vuodđoskuvllas joatkkaskuvllii ja alit ohppui.
- Oadjebasvuoha. Obbalaččat lei unnán rihkolašvuoha, danin go hárve dáhphuvve suoládeamit. Veahkaválddálašvuoha lei almmatge alimus dásis riikkas.

Dasa lassin gesii Aase ovdán subjektiivalaš indikátoriid, maid mii dál gohčodit subjektiivalaš eallinkvalitehtan. Ledje eambbogat Finnmárrkus go muđui riikkas, geat ledje dovdan heajosmiela (deprimert), ja ledje earenoamáš unnán Davvi-Norgga fylkkain, geat ledje duhtavaččat eallindilálašvuodaiguin, earret dan ahte leat duhtavaččat sosiála gaskavuodaiguin.

^[1] Dutkamuša oasseváldiid lei okta jearahalli jearahallan, muhto jearahallamis ledje gažaldagat, main ledje fásta vástádusvejolašvuodat, iige lean makkárge čiekŋalis jearahallan

Siskkáldasat Finnmárrkus eai lean hearkkimus dilis dakkár guovllut, gos sápmelaččat ledje eanetlogus. Vuosttažettiin ledje riddoguovlluid guolástansuohkanat, mat ovddastedje hástalus guovlluid. Eanas indikátoriin ledje goitge measta buot suohkanat vuollelis riikkagaskameari. Finnmárrku gávpotguovlluin bohte dienas-, oahppo-, bargobiras- ja nissoniid jápminlogut oalle bures ovdán. Siseatnanguovlluin, suohkaniin gos sápmelaččat ledje eanetlogus, lei dilli oalle buorre go guoskkai dievdduid jápminloguide, sosiála gulahallanfierpmádahkii ja dálkkádaga vásáhusaide, muhto bohtosat barggahusdávjodagas, bargguhisvuodas ja muhtun muddui dietnasa ektui ledje erenoamáš heajos logut.

Ovtta suorggis ledje eallindilálašvuodat Finnmárrkus buorebut go muđui obbalaččat riikkas, ja dat guoskkai máŋgga oassái sosiála oktavuodain. Dát logut ledje earenoamáš buorit Guovdageainnus. Eambbogiin Finnmárrkus go muđui riikkas ledje buorit olbmát báikkis, ja buorit olbmát barggus, ja ahte lei dávjá guossástallanoktavuohta ollu ránnjáiguin. Servviin ja organisašuvnnain lei seamma ollu doaibma go álbmogis muđui ge.

Aase oaivvildii ahte duogázin daidda “eahpedábálaš hástaleaddji bohtosiidda” ledje ollu bealit mat váikkuhedje ja nannejedje nubbi nuppi. Dat ledje earret eará dálkkádat, guhkes gaskkat fylkkas olggos ja siskkobealde, ja dasto dat erenoamáš ealáhusstruktuvra. Sorjavašvuoha luondduávdnasiidda dagahii garra ja várálaš bargosajiid, “mii addá unnán dássedisvuoda dan dihte go leat rievddadeaddji jagiáigodagat, konjuktuvrrat dahje eai leat doarvái luondduávnnasvuodđu (Aase, 1982, s. 96). Turbuleansa – rievddadeaddjevuoha sihke geográfalaččat ja sosiálalaččat – lei hui dábálaš Finnmárrkus, oaivvildii son, ja dulkui dan leat boadusin go leat ollu veahkaválddálašvuodat ja earráneamit. Go čilgii daid alla jápminloguid, de gessojedje maid ovdan historjjálaš bealit ja dat nu gohčoduvvon bajásšaddanhypotesa: ahte stuora noadit ja geafivuoha bajásšattadettiin dagahedje guhkesáiggeváikkuhusaid ja mielddisbukte váibmo-/ varrasuotnavigiid maŋŋil eallimis (gč. Forsdahl, 1978). Elstad (1982: 57) čujuha ges ahte 2.máilmmisoahti čuozai garrasit olbmuide. Duiska okkupašuvnna fysihkalaš ja psyhkalaš noadit sáhttet dagahan ahte olmmoš sáhtá bahábut dohppehallat buozalmasvuhtii máŋggaid logijagiid maŋŋil.

Finnmárrku eallindilálašvuodaraporta bovttii stuora almmolaš digaštallama. Barggaheaddjit ledje duhtavaččat, go sidjiide lei vuodđu gáibidit dássema ja buhtadusa. Maŋŋil iskkadeami mieđai Ruhtadandepartemeanta árvalit Davvi-Romsii ja Finnmárrkui vearroovdduid. Muhto dasa bohte maid ollu moaitámušat, erenoamážit boarráset finnmárkulaččain geat dovde iežaset loavkiduvvon (Aase, 2012).

1.2 Diehtovuodđu

Dán artihkkala diehtovuodđu lea vuosttažettiin Álbmotdearvvašvuodaprofiillat, maid Álbmotdearvvašvuodainstituhtta² almmuha, ja daidda gullevaš statistihkkabáŋkkut Suohkandearvvašvuohta (Kommunehelsa)³ ja Norggadearvvašvuohta (Norgeshelsa)⁴. Dáid logut leat vižžon máŋgga gáldus, earret eará Statistihkalaš guovddášdoaimmahagas. OsloMeta Čálgodutkanstitušuvnna NOVA Ungadata-iskkadeapmi lea maid mávssolaš gáldu Álbmotdearvvašvuodaprofiillain ja Bajásšaddanprofiillain. Ungdata lea iskkadeapmi mii čađahuvvo juohke goalmmát jagi buot suohkaniid nuoraidskuvla- ja joatkkaskuvlaohppiid gaskkas. Eará gálduid gaskkas gávdnat mii maid Álbmotdearvvašvuodáiskkadeapmi Romssas ja Finnmárrkus 2019. Leat máŋga ovdamuni atnit statistihkkabáŋkkuid Suohkandearvvašvuohta ja Norggadearvvašvuohta: earret eará lea ovdamunni ahte dain ovdanbohtet standardiserejuvvon logut, mas lea vuhtiiváldon ahte leat erohusat sohkabeal- ja ahkečoahkkádusat gaskal fylkkaid ja suohkaniid. Álbmotdearvvašvuodaprofiillain rehkenastojuvvo maiddái lea go erohus gaskal fylkka/ suohkana ja riika obbalaš árvu lea statistihkalaččat mearkkašahti. Statistihkkabáŋkkuin bohtet maiddái ovdan logut ruovttoluotta áiggis, muhto dat rievddada man guhkás maŋos áiggis.

^[2] Álbmotdearvvašvuodaprofiillat juohke fylkkas ja suohkanis leat vižžojuvvon dáppe: https://www.fhi.no/he/folkehelse/, vižžon borgemánu 6.-13.b. 2024
^[3] https://khs.fhi.no/webview/
^[4] https://www.norgeshelsa.no/norgeshelsa/

1.3 Vuosttaš obbalašgeahčastat

Álbmotinstituhta Álbmotdearvvašvuodaprofiillat 2024 sisttisdollet oktiibuot 28 indikáhtora dearvvašvuoda ja dearvvašvuoda guoski áššiid, oktan eallindilálašvuodaid ja bajásšaddama, birraa ja lihkohisvuodaid ja dearvvašvuhtii guoski dilálašvuodaid (nugo borgguheapmi ja hárjehallan). Mii sáhttit ráhkadit vuosttaš obbalaš gova go lohkat loguid indikáhtoriin main Finnmárku bohtá ovdan mearkkašahtti heajubun dahje buorebun go muđui obbalaččat riikkas, ja dan vuodul de sullasaččat dahkat daid eará fylkkain maid. Bohtosat diekkár álkis lohkamis čájehuvvojit tabealla 1.

Fylka	Heajumus árvu fylkkain	Vearrát go muđui riikkas	Buoret go muđui riikkas
Finnmárku	9/28	14/28	3/28
Tromsa	1/28	11/28	3/28
Nordlándá	3/28	13/28	6/28
Trøndelága	0/28	6/28	14/28
Møre ja Romsdala	1/28	3/28	12/28
Innlandet	0/28	13/28	2/28
Buskeruda	1/28	6/28	4/28
Telemárku	0/28	10/28	4/28
Akershusa	1/28	4/28	16/28
Agder	3/28	10/28	6/28
Vestfolda	1/28	6/28	3/28
Østfolda	5/28	16/28	3/28
Vestlanda	0/28	3/28	14/28
Rogalanda	0/28	1/28	15/28
Oslo	5/28	6/28	11/28

Tabealla 1. Álbmotdearvvašvuodaprofiila 2024. Indikáhtoriid lohku main fylkkas lea heajumus árvu, lea mearkkašahtti ⁵ vearrát go muđui riikkas dahje lea mearkkašahtti buoret go muđui riikkas.

Gáldu: Álbmotdearvvašvuodaprofiillat 2024, Álbmotdearvvašvuodainstituhtta

Mii oaidnit ahte Finnmárkkus lea mearkkašahtti heajut árvu go muđui riikkas beali dain indikáhtoriin mat leat mielde Álbmotdearvvašvuodaprofiillain. Golmma indikáhtoris lea Finnmárkkus buoret árvu: *unnit dienasgeafivuohta*, *unnit vealggáiduvvamat ja unnaneappot geat leat vásihan áibmonuoskideami*. Rogalánddas lea buoremus dilli, dušše okta árvu lea vuollelis go olles riikkas, ja olles 15 árvvu lea buorebut go riikka gaskamearri. Dattege ii leat Finnmárkkus heajumus dilis. Dilli orru leamen oalle heittot Østfoldas, eai ge dat leat stuora erohusat go buohtastahttá Innlandet fylkkain ja Nordlánddain.

Go mii dattetge lohkat loguid mat čájehit ahte fylkkas lea heajumus árvu dan 15 fylkka gaskkas,

Álbmotdearvvašvuodaprofiilla 2024

^[5] Guokte indikáhtora, mat leat mielde, dain eai leat iskkojuvvon statistihkalaš mearkkašumi: Dienasiešguđetláganvuohta ja oassi mat leat vásihan áibmonuoskkideami

de lea Finnmárku eambo sierralágan. Go geahččá 9 dan 28 indikáhtora gaskkas, namalassii birraiid goalmmásaoasis, de lea Finnmárku vearrámus dilis. Dan dáfus sáhttá goitge čuoččuhit ahte Finnmárkkus ain lea sierralágan dilli.

Muhto makkár indikáhtoriin lea sáhka, man dehálaččat dat leat ja man stuora erohusat dat duođai leat? Dál áigut geahčadit dárkileappot konkrehta indikáhtoriid.

Tabealla 2 čájeha dan 14 indikáhtora main Finnmárkkus lea heajut árvu go riikkas gaskamearálaččat. Dat 9 vuosttaža lea dat main Finnmárku oažžu heajumus bohtosiid buot fylkkain. Muhtin indikáhtoriin lea sáhka smávva erohusaiguin, ja eará háviid ii dárbbaš leat nu stuora mearkkašupmi beaivválaš eallimii. Vaikko leat ge čieža proseantačuoggá unnit nuorain geat loktet skuvllas go muđui riikkas dahket, de sáhttá goitge dadjat ahte Finnmárkku nuoraid eanetlohku loktet skuvllas, nugo muđui nai riikkas dahket. Njealji indikáhtora ovcci indikáhtoris gusket eambo riskafaktoriidda maŋit áiggi dearvvašvuodaváttisvuodaide go dábalaš eallimii dál: influeansaávdnasiid gokčandássi, borgguheapmi, hárjehallan nuoraid gaskkas ja badjelmearálaš deaddu. Seamma sáhttá muhtin muddui dadjat juhkančázi kvalitehta erohusaid birra. Duođaleamos erohusat “dás ja dál”-perspektiivvas leat várra erohusat eallinagis, joatkkaskuvla oahpu čađaheamis ja oahppodásis.

Viđa dan ovcci indikáhtoris, mas Finnmárkku suohkanat leat heajumusas, leat dál lahkonan riikka gaskamearálaš dási. Erohus vurdojuvvon eallinahkái dievdduid gaskkas lea njiedjan ovttain jagiin 1990-logu vuosttaš oasi ektui. Joatkkaskuvlaoahpu čađaheapmi lea ollu buorránan dan maŋemus logi jagis, oassi geat čađahit normerejuvvon áiggis lea lassánan 53 proseanttas 72 prosentii, ja 10. ceahki oahppit leat olahan olles riikka loaktima dási. Čielga erohusat borgguhandábiin ja buoidumis leat maid veaháš unnon.

Erohusat barggahasas ja almmolaš addosiid vuostáiváldimis nugo bargonávccahisvuodaoajus leat smávvat, ja maiddái dás lea Finnmárku measta joksan riikka gaskamearálašdási daid maŋimuš logijagiid. Jagis 2023 lei barggahusa oassi 15-74 jahkásaččaid gaskkas dušše 0,8 proseantačuoggá vuollelis go olles riikkas (Vareide ja Vareide, 2024). Oassi álbmogis, geat ožžo almmolaš addosiid nugo bargonávccahisvuodaoaju ja bargočielggadanruđaid, njeiejai guvttiin proseanttain 2014 rájes 2021 rádjái, muhto oassi álbmogis ollislaččat bisui dássedin (geahča tabealla 2).

Finnmárkkus leat unnit geafit go dat mii lea dábalaš riikkadásis, go geafivuohta mihtiduvvo dainna mii lea eanemusat geavahuvvon geafivuoda mihttun: Báikedoalloboahu juohke geavaheadji nammii, mii gaskamearálaččat golmma jagi áigodagas lea vuollel 60 proseantta medianadietnasis⁶ riikka

^[6] Mediánaárvu lea árvu mii lea juohkáseami gasku, mas seamma ollu árvvut leat bajábealde go vuolábealde. Adno dávjá molssaeaktun gaskamearálaš árvvuide maidda ravdamearálaš árvvut váikkuhit eanet go medianárvvut

Indikáhtor	Finnmárku, dálááiggis	Finnmárku, ruovttoluotta áiggis	Norgá, dálááiggis	Norga, ruovttoluotta áiggis
Vurdojuvvon eallinahki, dievdoolbmot, 2016-2022	78,9 (2016-22)	71,1 (1990-96)	81,2 (2016-22)	74,4 (1990-96)
Vurdojuvvon eallinahki, nissonolbmot 2016-2022	82,9 (2016-22)	78,9 (1990-1996)	84,5 (2016-22)	80,5(1990-96)
Boahkuhanlohku, influeansa, 65+ jagi	48,6 (2022-23)	17,2 (2015-16)	62,3 (2022-23)	23,8 (2015-16)
Čadahán joatkkaskuvlla joatkkakursa¹, (s)	72 (2022)	53 (2012)	81 (2022)	72 (2022)
Joatkkaskuvia dahje alit oahpahus 30-39 jagi	74,5 (2022)	63,1 (1993)	81,2 (2022)	69,6 (1993)
Beaivválaččat borgguha, 45-74 jagi, (a s)	18 (2019-23)	41 (1997-01)	11 (2019-23)	30 (1997-2001)
Badjelmeare deaddu ja buidodat, 17 jagi	28 (2023)	30 (2011)	21 (2023)	20 (2011)
Hárjehallá hárvvet go vahkkosaččat, 17 jagi	34 (2023)	30 (2018)	28 (2023)	25 (2018)
Loaktá skuvllas, 10. ceahkki (s)	75,0 (2023-24)	72 (2006-7)	81,9 (2023-24)	82(2006-7)
Juhkančáhci, ráinnas ja dásset	89,8 (2022)	80,1 (2015)	93,4 (2022)	86,8 (2015)
Orru gáržasis, 0-17 jagi	21,0 (2022)	21,9 (2015)	18,3 (2022)	18,6 (2015)
Válgaoassálastin suohkanstivraválgii	60,1 (2023)	58,4 (2015)	62,4 (2023)	60,2 (2015)
Ruhtadoarja birgemii, 20-66 jagi² (a, s)	19,0 (2021)	21 (2014)	17,4 (2021)	17 (2014)
Láigoha orrunsaji, 45+ jagi	14,0 (2022)	13,4 (2015)	12,4 (2022)	11,6 (2015)

Tabealla 2. Indikáhtoriin main Finnmárku oažžu mearkkašahtti heajut bohtosiid, go buohtastahttá riikkain obbalaččat Álbmotdearvvašvuodaprofiilla 2024 dievasmahtton loguiguin ruovttoluotta áiggis (jahkelogut ruoduid siste)

Álbmotdearvvašvuodaprofiilla 2024

^[a] Ahkestandardiserejuvvon árvvut

^[a] Sohkaabealstandardiserejuvvon árvvut

^[1] Čađaheapmái gullet olbmot geat álge joatkkaskuvlla vuodđokursii vuosttaš geardde dihto jagis ja oassi olbmuin geat leat čađahan lohkan- ja fidnogelbbolašvuoda viđa/guđa jagis,

^[2] Sisttisdoallá bargonávccahisvuodaoaju vuostáiváldiid, bargočielggadanruđaid, bargguhisvuodaoaju, nuppástusdoarjaga ovttaskas fuolaheddjiide ja doaibmabidjovuostáiváldiide (indiviidadoarjja)

dásis. Go riikadásis lei 10 proseanta álbmogis, gain guhkit áigge lea vuollegis dienas, de dat lohku Finnmárkkus lea 8 proseanta 2020-2022.

Jagiid 2004-2006 lei erohus veaháš unnit, muhto maiddái dalle lei dat oassi Finnmárkui buorrin (8,1 versus 6,7 proseanta). Jagiin 2004-2006 lei diet erohus unnit, muhto de lei dat buorrin Finnmárkui 8,1 proseanta 6,7 proseanta ektui). Dán oasis lea Finnmárkkus buoremus árvu buot fylkkaid ektui. Finnmárkkus leat maid unnit olbmot geat leat sakra vealggáiduvvan (vealggit eambo go golmma geardde dienas), bures 15 proseanta, go buohtastahttá snoagga 21 proseanttain riikkain obbalaččat. Erohusat riikka gaskamearálaš dási ektui leat sturron 2014 rájes.

Bargguhisvuohta ii leat mielde Álbmotdearvvašvuodaprofiillas indikáhtoriin. Statistihkka registrerejuvvon bargguhisvuodas, mihtiduvvon bargoveaga proseantan, čájeha ahte bargguhisvuodadássi lea lahkonan riikka gaskamearálaš dási guhkit áiggi geahčastagas. 1970-logus lei bargguhisvuohta dábalaččat eanet go duppal geardde eambo Finnmárkkus go muđui riikkas, gaskamearálaččat lei erohus 1,5 proseantačuoggá.⁷ Áigodagas 2009-2019 lei

^[7] ležas árvvoštallamat, NAV-statistihka vuodul: https://www.nav.no/_/attachment/download/fb359177-96e7-4435-a27c-db69fd89ad12:374a2784e33f7d3712390ce32d46d9fca77f6549/tabell-8-helt-ledige-fordelt-pa-fylke.antall-og-prosent.arsgjennomsnitt.1951-2012.xls, lohkkon 23.09. 2024

vástideaddji erohus dušše 0,5 proseantačuoggá⁸, ja dat orru leamen sullii seamma dásis 2024:s.⁹ Bargguhisvuohta ii leat šat riikka bajimus dásis.

Dáid fylkka oppalašgeahčastagaid vuodul galgat dál geahčadit dárkileappot erohusaid siskkáldasat Finnmárkkus, suohkaniid dásis, ja movt dat lea rievdan áiggi mielde. Dás fertet saji dihte dušše geahčadit muhtun válljejuvvon indikáhtoriid. Dasto áigut mii dadjat juoidá mávssolaš beali eallindilálašvuodaid hárrái, maid dássázii leat unnán guoskkahan, namalassii bearaš ja sosiála oktavuodát. Mii áigut maid mitalit makkár erohusat subjektiivvalaš eallinkvalitehtas leat, nugo Asbjørn Aase gávnnai mearkkaid su áiggis. Loahpas mii áigut oanehaččat čoahkkáigeassit ja digaštallat maid mii leat gávnnanan, ja bidjat dán Asbjørn Aase raportta vuostálasvuohtan.

^[8] https://www.nav.no/_/attachment/download/de0a05a0-e746-45fe-bb9d-5df2c735deae:443b34d8683ecd6e54d202a226a4841e2b24588/HL090%20Helt%20ledige.%20Fylke.%20Tidsserie%20%C3%A5r.xlsx, lohkkon 23.09. 2024

^[9] https://www.nav.no/_/attachment/download/144baadc-b438-427b-ae2d-87c14d48c942:ff0e58fecb24b9bb1567543dd1380426451fe8a8/202408_HL060%20Helt%20ledige.%20Fylke%20og%20kommune.%20Tidsserie%20maaned.xlsx, lohkkon 23.09. 2024

1.4 Erohusat siskkáldasat Finnmárkkus

1.4.1 Álggahus

Eanas čuovvovaš tabeallain juohkit mii fylkka golmma guvlui: Sis-Finnmárku, Nuorta-Finnmárku ja Oarje-Finnmárku. Stuora oasis Sis-Finnmárkku álbmogis lea sámii duogáš. Goitge ii leat áibbas čielggas mii lea “sámii duogáš”. Mánnga ođđasit dutkamiin sápmelaččaid birra Norggas leat jerron 11 gažaldaga sámii duogáža birra: ležas ruovttugiela, goappaš váhnemiid ja goappaš áhkuid ja ádjáid ruovttugiela birra, ja dasa lassin iežas ja goappaš váhnemiid čearddalaš duogáža birra, ja loahpas vel manin ieš iežas atná. Raporttas mii lea vuođđuduvvon Álbmotdearvvašvuođaiskkadeapmái Romssas ja Finnmárkkus 2019 (Melhus ja Broderstad, 2020), definerejuvvojedorje sápmelažžan buohkat geat ledje merken sámegiela unnimusat ovtta dain 11 gažaldagas. Go Finnmárku juhkkoujvui guovlluid mielde, de čájehii iskkadeapmi ahte 70 proseanta Sis-Finnmárkku ássi oasseváldiin lei sámii dahje sihke sámii/kveana duogáš. Eará guovlluin Finnmárkkus lei badjelaš 20 proseanttas sullasaš duogáš. Guovdageainnu suohkan ja Kárášjoga gieldda leat sierradilis; Torheim et al. (2024) mielde árvvoštallo ahte sullii 90 proseanta suohkaniid ássiin lea sámii duogáš. Dan mielde sáhtttá jáhkkit ahte logut Sis-Finnmárkkus oppalaččat, ja Guovdageainnus/Kárášjogas erenoamážit, mitalit juoidá sámiiid dili birra sámii guovddášguovlluin. Lea dattetge eahpečielggas maid dat logut mitalit midjiide sápmelaččaid birra joavkun Finnmárkkus. Sis-Finnmárkkus lea muhtun muddui mearkkašahtti unnitlohku geas ii leat sámii duogáš. Lea maiddái nu ahte stuora oassi dain olbmuin, geain lea sámii duogáš, ássat eará sajiin Finnmárkkus go sámii váldoguovlluin. Go mihtidit *man ollu* olbmuin lea sámii duogáš, de Álbmotdearvvašvuođaguorahallama mielde 2019 lei sámii duogáš eambbogiin eará suohkaniin Finnmárkkus go Sis-Finnmárkkus (Melhus ja Broderstad 2020). Danne áigut mii geahččalit lasihit suohkanloguide eará eallindilálašvuođaiskkademiid, mat sáhttet mitalit juoidá sápmelaččaid birra joavkun. Dáid guorahallamiid raportačállin almmatge addá háreve loguid sápmelaččain, mat juohkásit orrunbáikkiid mielde Finnmárkkus.

1.4.2 Eallinahki

Tabealla 3 čájeha movt vurdojuvvon eallinahki riegeamei rájes juohkása Finnmárkku suohkaniid mielde, go buohtastahttit Finnmárkku obbalašloguid riikka gaskamearálaš loguiguin.

Dan sivas go muhtin suohkanat Finnmárkkus lea smávvat, de ferte eallinagi meroštallanáigodat leat guhkit go dat mii fylkkas lea obbalaččat. Tabeallas oaidnit ahte dievdduid gaskkas lea buot suohkaniin vuorddeahtti eallinahki vuollel riikka gaskameari. Dat erohus dievdduid gaskkas

Álttás, mii lea fylkka stuorámus suohkan, lea dušše badjelaš jahkebeale. Nissonolbmuid gaskkas leat guokte suohkana, Guovdageaidnu ja Kárášjohka, gos lea juogo sullii seamma dahje juo badjelis go riikkas gaskamearálaččat. Dievdduid gaskkas leat golbma suohkana gos lea eallinahki vihtta jagi dahje vuollelis go riikkas obbalaččat, okta Oarje-Finnmárkkus (Ákŋoluokta) ja guokte Nuorta-Finnmárkkus (Gáŋgaviika ja Várggát). Go buohtastahtta jápminloguid 1900-logus, de leat unnán čielga minstara. Eallinagi buorráneapmi orru leamen oalle dássedit juohkásan guovlluid gaskka. Buot suohkaniin sáhttet dievdoolbmot vuordit eallit guhkit, muhto buorráneapmi lea rievddadan veahá.

Dievdduid gaskkas lea rievdan +8,6 Bearalvákkis gitta +3 Gáŋgaviikkas. Maiddái Unjárggas ja Davvenjárggas lea eallinahki lassánan eambo go badjel 7 jagiin. Bearalvági nissonolbmot leat dat áidna olbmot, geain ii leat lassánan eallinahki dán áigodagas, ja Davvesiidda ja Kárášjoga nissonolbmuin ges lassánii eallinahki eanemusat (5,9 ja 4,6 jagi).

Sápmelaččaid gaskkas váilu sihkkaris diehtu jápminloguid birra go buohtastahtta earáiguin, geat eai leat sápmelaččat. Muhtin guorahallamis gávnnavuvui ahte sis geat oassálaste Finnmárkkuguorahallamiidda áigodagas 1974-1978, lei 15 jagi áigodagas unnit ahkemuddejuvvon jápminlohku sámii dievdduid gaskkas, go buohtastahtta eará joavkkuiguin. Nissoniid gaskkas ii lean mearkkašahtti erohus (Tverdal, 1997).) Nubbi iskkadeapmi gávnnahii ges veaháš alit jápminlogu sámii dievdduid ja nissoniid gaskkas dan golmma davimus fylkkas, go buohtastahtta muđui álbmogiin dán fylkkain (Tynes ja Haldorsen, 2007).

1.4.3 Vuollegis dienas ja bargonávccahisvuođaoadju

Tabealla 4 čájeha ahte vaikko Finnmárkkus lea gaskamearálaččat bistačas vuollegis dienas ollu vuollelis go muđui riikkas, de leat goitge mánga suohkana ovtta dahje eambo proseantačuoggá badjelis go riikka gaskamearálašdási. Sivvan dasa lea ahte lea earenoamáš unnán dienasgeafivuhta dakkár suohkaniin Finnmárkkus gos eanemus ássat olbmot; Álttás, Hámmerfeasttas ja Máтта-Várjjagis.

Goitge lea muhtin suohkaniin gos dienas lea ollu badjelis go muđui riikkas. Suohkanat mat leat guokte dahje eambo proseantačuoggá badjelis go riikkas gaskamearálaččat leat Guovdageaidnu Sis-Finnmárkkus, Gáŋgaviikkas ja Várggáin Nuorta-Finnmárkkus ja Láhpis ja Muosáin Oarje-Finnmárkkus. Áiggi mielde daid suohkaniid lohku, mat leat guokte proseantačuoggá dahje eanet go olles riikkas, lea njiedjan 8 suohkanis 5 suohkanii. Ovdáneapmi orru leamaš erenoamáš buorre Sis-Finnmárkkus, gos golmma suohkanis viđa suohkana ektui, ledje veaháš unnit ássit, geain

Suohkan	Vurdojuvvon eallinahki, dievdoolbmot 2008-2022	Vurdojuvvon eallinahki, nissonolbmot 2008-2022	Vurdojuvvon eallinahki, dievdoolbmot 1990-2004	Vurdojuvvon eallinahki, nissonolbmot 1990-2004
Riika obbalaččat	80,3	84,0	75,4	81,1
Finnmárku obbalaččat	78,0	82,6	72,4	79,6
Sis-Finnmárku				
Kárášjohka	77,2	84,9	71,5	80,3
Guovdageaidnu	77,0	83,9	71,8	80,7
Unjárga	78,7	82,3	71,6	81,6
Porsángu	77,6	80,7	72,1	78,9
Deatnu	76,5	82,1	72,6	79,8
Nuorta-Finnmárku				
Bearralváhki	78,6	79,7	70,0	79,7
Báhccavuotna	77,8	82,7	72,5	79,3
Gáŋgaviika	75,2	80,3	72,2	78,0
Davvesiida	75,6	82,0	69,7	76,1
Mátta-Várjjat	79,3	83,7	72,9	79,4
Čáhcesuolu	78,1	83,4	73,0	80,1
Várggát	74,8	81,2	71,1	78,1
Oarje-Finnmárku				
Áltá	79,7	83,1	73,7	80,9
Hámmerfeasta	78,2	83,0	73,7	79,9
Ákŋoluokta	73,0	81,5	69,6	79,7
Láhppi	77,2	80,7	72,0	78,8
Muosát	76,0	80,7	71,5	77,8
Davvenjárga	77,2	80,4	69,7	77,9

Tabealla 3. Vurdojuvvon eallinahki riegeamei rájes Finnmárkku suohkaniin dievdoolbmuin ja nissonolbmuin. 2008-2022 ja 1990-2004.

Gáldu: Suohkandearvvašvuohta, Álbmotdearvvašvuođainstituhtta

guhkit áiggi badjel lei vuollegis dienas jagiin 2020-2022 áigodagas 2004-2006 áigodaga ektui.

Eará guorahallamat čájehit ahte bruttodienas lea unnit sápmelaččain go sis geat eai leat sápmelaččat seamma geográfalaš guovllus. Lea maiddái veaháš stuorit oassi sápmelaččain golmma davimus fylkkas geat lohket alldiineaset leat ekonomalaš váttisvuođaid, go buohtastahtta álbmoga gaskamearálašloguin, geat leat oassálastán fylkka dearvvašvuođaguorahallamiidda (Torheim et al., 2024).

Asbjørn Aase čilgii áiggistis ahte bargonávccahisvuođaoadju Finnmárkkus lea “earenoamáš allat”. Nugo tabeallas 4 čájehuvvo, de dat ii leat doarvái bures čilgejuvvon nu movt dilli lea dál. Leat gal Finnmárkkus eambbogat geat

ožžot bargonávccahisvuođaoaju go muđui leat olles riikkas, muhto erohus lea unni, dušše okta proseantačuokkis, ja Finnmárku lea guhkkin eret dat fylka mas leat alimus oadjomáksomearit.

Go dat lohku lea lassánan olles riikkas, de lea dat veahážiid mielde njiedjan Finnmárkkus maŋemus logijagis. Bargonávccahisvuođaoaju oasi lohku lea njiedjan olles 12 suohkanis 18 suohkanis. Go 2011-13 ledje guhtta suohkana main lei 50 proseantta dahje eambo bajábealde riikkagaskameari, de lei 2020-2022 dušše okta suohkan mii lei badjelis (Ákŋoluokta).

li gávdno statistihkka mii čájeha dan oasi álbmogis, geain lea sámii duogáš, geat ožžot bargonávccahisvuođaoaju dahje eará doarjagiid NAV:as (Dearvvašvuođadepartemeanta, 2024).

Suohkan	Bistevas vuollegis dienas, 2020-22	Bistevas vuollegis dienas, 2004-06	Bargonávccahisvuodaoaju vuostáiváldit, 18-66 jagi, 2020-22 ¹⁰	Bargonávccahisvuodaoaju vuostáiváldit, 18-66 jagi, 2011-13 ¹²
Riika obbalaččat	9,8	8,1	9,6	8,6
Finnmárku obbalaččat	8,1	6,7	10,8	11,0
SIS-FINNMÁRKU				
Kárášjohka	9,8	8,8	8,9	8,3
Guovdageaidnu	12,4	14,6	11,1	10,3
Unjárga	10,0	11,1	8,7	10,6
Porsángu	7,7	5,3	12,0	13,7
Deatnu	8,1	8,4	8,5	10,8
NUORTA-FINNMÁRKU				
Bearralváhki	8,7	10,1	7,8	11,0
Báhccavuotna	7,5	6,0	10,4	11,1
Gáŋgaviika	13,7	6,7	10,8	13,3
Davvesiida	11,7	10,6	13,5	14,9
Mátta-Várjjat	7,0	4,3	11,3	14,5
Čáhcesuolu	7,8	6,3	9,3	8,2
Várggát	14,0	10,7	9,2	13,1
OARJE-FINNMÁRKU				
Áltá	6,2	5,3	12,1	11,3
Hámmerfeasta	7,0	4,7	9,4	9,2
Ákŋoluokta	11,3	10,2	15,3	13,1
Láhppi	12,6	13,0	12,5	13,1
Muosát	11,9	11,0	9,7	10,6
Davvenjárga	10,8	8,0	10,0	10,8

Tabealla 4. Bistevas vuollegis dienas juohke agis 2004-2006 ja 2020-2022. Finnmarkku suohkanat buohtastahtton muđui riikkain ja Finnmarkku obbalaččat. Proseanta. Gáldu: Suohkandearvašvuoda Statistihkkabánjku

¹⁰ Standardiserejuvvo sohkabeali ja agi mielde

1.4.4 Doarjja birgejupmái ja joatkkaoahpu čadaheapmái

Tabealla 5.s viiddiduvvo perspektiiva nu ahte dat fátmasta maiddá eará almmolaš doarjagiid birgejupmái go dušše bargonávccahisvuodaoaju: nugo bargočielggadanruđaid, bargguhisvuodaoaju, oktofuolaheddjiid nuppástusdoarjaga ja doaibmabidjovuostáiváldiid doarjaga. Dalle lassána lunddolaččat oassi álbmogis geat ožžot almmolaš doarjagiid. Erohus riikka ektui obbalaččat lassána veaháš, guovtti proseantačuooggái, bargonávccahisvuodadoarjagiid ektui. Liikká lea ain sáhka smávva erohusažiin, ja maiddá dat indikáhtor čájeha ahte Finnmarkku lea lahkonan riikka gaskameari. 8 suohkanis Finnmarkku 18 suohkanis lea njiedjan dat oassi geat ožžot doarjaga birgejupmái njeljiin proseantačuooggái dahje eanet, mii lea oalle ollu njiedjan dušše čieža jagi áigodagas. Vihtta dáin gávccii suohkanis leat Nuorta-Finnmarkkus.

Manjimus indikáhtor maid geahččat lea joatkkaskuvlla čadaheapmi (tabealla 6). Nugo ovdal lea čájehuvvon, de lea dá dakkár suorgi mas Finnmarkku lea ollu buorránan olmmošlogu ektui, go buohtastahtá álbmotgaskameriin. Čadaheami buorraneapmi, mihtiduvvon proseantačuooggái, lea leamaš sullii duppal geardde nu ollu Finnmarkkus go riikkas obbalaččat manemus logijagis. Muhtun suohkaniin lea čadaheami lassaneapmi leamaš badjel 20 proseantačuooggá: Kárášjohka, Gáŋgaviika, Várggát ja Ákŋoluokta. Ain lea liikká nu ahte buot suohkaniin, earret ovttá (Muosáin), lea unnit go ássiidlogu gaskameari. Statistihka čájeha maiddá ahte vaikko váhnemiid oahppoduogáš lea allat (váhnemat geain lea oahppu universitehtas/allaskuvllas), de lea oassi nuorain, geat čadahit joatkkaskuvlla normerejuvvo áiggis, čielgasit unnit go nuorain geain lea seamma duogáš muđui riikkas.¹¹

Sámi duogáš ii oro iešalddis mearkkašeame maidege čadahandássái. Dutkamuš Davvi-Norgga nuoraid gaskkas, áigodagas 2003-2013, gávnnašii ahte sámi

¹¹ Suohkandearvašvuoda statistihkkabánjku, <https://khs.fhi.no/webview/>, lohkon 15.08.2024

nuorain heite dušše marginála eambo joatkkaskuvllas go eará davvinorgalaš nuorat dahke (41 vs. 37 proseanta), ja čearddalaš duogášis ii lean mearkkašahhti mearkkašupmi heaitimii go dárkkistedje eará váikkufáktoriid ektui (Bania et al. 2016). Baicca lei ássanbáikki oktavuodas Finnmarkkus stuorit várra heaitit bártniin, vaikko vel vuhtiváldde maiddá fáktoriid, nugo lohkan- ja čállinváttisvuodaid, váhnemiid sosioekonomaláš stáhtusa ja iežaset mentála dearvašvuoda.

Suohkan	Birgejumi doarjagiid vuostáiváldit, 20-66 jagi, 2021 ¹²	Birgejumi doarjagiid vuostáiváldit, 20-66 jagi, 2014 ¹²
Riika obbalaččat	17	17
Finnmárku obbalaččat	19	21
SIS-FINNMÁRKU		
Kárášjohka	17	18
Guovdageaidnu	21	24
Unjárga	16	19
Porsángu	21	24
Deatnu	17	18
NUORTA-FINNMÁRKU		
Bearralváhki	15	19
Báhccavuotna	17	26
Gáŋgaviika	20	26
Davvesiida	23	27
Mátta-Várjjat	19	20
Čáhcesuolu	18	16
Várggát	18	27
OARJE-FINNMÁRKU		
Áltá	20	23
Hámmerfeasta	16	17
Ákŋoluokta	32	36
Láhppi	20	23
Muosát	18	24
Davvenjárga	18	23

Tabealla 5. Birgejumi doarjagiid vuostáiváldit, 20-66 jahkasaččat, 2014 ja 2021. Buot Finnmarkku suohkanat, buohtastahtton riikkain obbalaččat. Proseanta.

Gáldu: Suohkandearvašvuoda statistihkkabánjku, Álbmotdearvašvuodainstituhtta

¹² Standardiserejuvvo ahke- ja sohkabeallečoahkkádus

Riika obbalaččat	Joatkkaskuvlla čadaheapmi, 2020-22 ¹³	Joatkkaskuvlla čadaheapmi, 2012-14 ¹³
Finnmárku obbalaččat	80	73
Sis-Finnmárku	70	56
KÁRÁŠJOHKA		
Guovdageaidnu	77	56
Unjárga	72	58
Porsángu	63	62
Deatnu	67	59
Nuorta-Finnmárku	64	51
BEARRALVÁHKI		
Báhccavuotna	76	60
Gáŋgaviika	63	54
Davvesiida	72	42
Mátta-Várjjat	72	56
Čáhcesuolu	72	56
Várggát	66	63
Oarje-Finnmárku	73	40
ÁLTÁ		
Hámmerfeasta	73	57
Ákŋoluokta	66	53
Láhppi	70	33
Muosát	64	58
Davvenjárga	82	56
Davvenjárga	78	62

Tabealla 6. Joatkkaskuvlla čadaheapmi, 2012-14 ja 2020-22. Buot Finnmarkku suohkanat buohtastahtton riikkain obbalaččat ja Finnmarkku obbalaččat. Proseanta.

Gáldu: Suohkandearvašvuoda statistihkkabánjku, Álbmotdearvašvuodainstituhtta

¹³ Gaskamearaláš lohku golmma jagis, standardiserejuvvo sohkabeallečoahkkádusa mielde. Čadaheapmi fátmasta sin geat álge joatkkaskuvlla vuodđokursii vuosttas geardde dihto jagis ja sin geat leat čadahan lohkan- ja fidnogelbbolašvuoda viđa/guđa jagi áigodagas. Siskkilda ohppiid geat orrot suohkanis

1.5 Bearaš ja sosiála oktavuodát

Asbjørn Aase gávnnašii ahte máŋga beali sosiála gaskavuodain ledje buorebut Finnmárkkus go muđui riikkas, ja erenoamáš buorit Guovdageainnus. Dát konklusuvdna lei huksejuvvon oalle objektiivaa eavttuid vuodul¹⁴, nugo man ollu ledje buorit ustibat báikkis, ahte lei dávjá guossástallanoktavuohta ollu ránnjáiguin, ja maiddá doaimman organisašuvnnain ja servviin. Lea go dakkár loahppajurdda ođđaset statistihkaid vuodul doallevaš?

Bearrašis ja sogas lea stuora mearkašupmi sámi servodagas, maiddá dál, nugo Stuoradiggediedáhusa sámegeiela, sámi kultuvrra ja servodateallima birra maid nanne (Dearvašvuoddepartemeanta, 2024. s.18). Stuora bearraš lea mángasii sihke bargosearvevuhta ja kultursearvevuhta. Dan sáhtá aidnit statistihkas, mii čájeha geat orrot okto. Oassi, sis geat orrot okto, lea hui unni nuorat olbmuid gaskkas guovddáš sámi guovlluin Finnmárkkus. Go okta njealljásis (24 proseanttas) 16-29 jahkásaččain orru okto olles riikkas, de lea dat oassi dušše 9 proseantta Guovdageainnus ja 14 proseantta Kárášjogas. Maiddá veaháš boarráseappuid gaskkas (30-44 jagi) ja boarrásepmosiid gaskkas (75+), orrot unnit olbmot okto dain guovlluin.¹⁵

Eará diedut ja indikáhtorat čujuhit almmatge eará guvlui. Ungdata čájeha ahte nuoraid oassálastin astoáiggeorganisašuvnnain lea veaháš vuollelis Finnmárkkus go muđui riikkas, ja 2021 lei dat lohku erenoamáš vuollin Guovdageainnus (42 proseanta, seammás go riikka gaskamearálaš lohku lei 60 proseanta).¹⁶ Ungdata-guorahallamiid mielde lea Finnmárku maiddá leamaš veaháš badjelis riikka gaskamearálaš logu, go guoská oktonasvuoda lávdamii áigodagas 2015 rájes gitta 2021 rádjái. Erohus ii leat stuoris (29 proseanta 25 proseanta ektui 2021), muhto ii dat atte ge dakkár gova ahte livčče buoret oktavuodát Finnmárkkus. Dasa lassin vásihit ollu unnit nuorat Kárášjogas ja Guovdageainnus ahte leat buorit fáladagat deaivvadanbáikkiid dáfus nuoraide, go dat maid muđui riikkas dahket, maiddá unnit go obbalaččat Finnmárkkus vásihit.¹⁷

Jus geahččat lagabui movt rávis olbmot vásihit oktonasvuoda, de gávnnavuvvui 2019

álbmotdearvašvuodaguorahallamiin Hedmárkkus, Østfolddas, Agderis, Romssas ja Finnmárkkus ahte oktonasvuolta lea sullii seamma dásis Finnmárkkus go fylkkain lei gaskamearálašlohku. Guovdageaidnu lei baicca daid 10 proseantta suohkaniid searvvis gos eanemus olbmot dovde oktonasvuoda (Nes et al., 2020). Dán buohtastahttimis eai vuhtiiváldojuvvon erohusat demográfalaš čeahkkádusas, mas sáhtá leat juoga dadjamaš, earret eará dat ahte nuorat dovdet iežaset ollu eambo oktonassan go boarrásat, ja nissonolbmot eambo go dievdoolbmot (Nes et al., 2020). Go buohtastahtá Davvi-Norgga sápmelaččaid muđui álbmogiin, de čájehit fylkkadearvašvuodaguorahallamat ahte sápmelaččat dávjiibut vásihit oktonasvuoda, go muđui álbmogis dahket (Torheim et al. 2024). Sosiála doarjja lea maiddá veaháš vuolit dásis sámi dievdudid gaskkas go dievdudid gaskkas geain ii leat sámi dahje kvena duogáš, čájeha Romssa ja Finnmárku fylkkadearvašvuodaiskkadeapmi 2019. Muhto dás maid lea sáhka smávva erohusažiin (Melhus ja Broderstad, 2020).

Go buohtastahtá guovlluid Romssas ja Finnmárkkus, man vuodđun lea seamma iskkadeapmi, de gávnnavuvvo ahte Sis-Finnmárku sierrana dan dáfus go lea hárvvet buorre dilli sosiála oktavuodain. Ledje unnit olbmot go gaskamearálaččat, geat vahkkosaččat oassálaste organiserejuvvon doaimmaide, ja nu lei maid dat oassi geat ožžo ollu sosiála doarjaga (Skogen et al., 2019).

1.6 Loaktin ja subjektiivalaš eallinkvalitehta

Asbjørn Aase gávnnaš mearkkaid ahte Davvi-Norggas oppalaččat ja earenoamážit Finnmárkkus ledje unnit duhtavaččat ja lei eanet lossamiella olbmui. Dáid heajos eallineavttut mielddisbukte heajut subjektiivaa eallinkvalitehta. Maid mii diehtit dán birra odne, go dál lea mealgat stuorát diehtovuodđu go dat mii lei Aases hálddus?

2019 guorahallui eallima duhtavašvuolta, man vuodđun lei gažaldat: “Obbalaččat, man duhtavaš don leat iežat eallimiin juste dál?” Das gávnnavuvvui ahte ledje dušše smávva erohusažat gaskal čieža válljejuvvon fylkka, oktan Finnmárkkui. Vástádus addui skálás 0 rájes 10 rádjái. Finnmárku gaskamearálaš lohku lei 7,54, mii lei mearkašahtti buoret go Hedmárkkus ja Østfoldas, muhto ii fal mearkašahtti buoret go dain eará fylkkain (Nes et al., 2020). Finnmárkkus ii lean earenoamáš stuora oassi, geat diedihedje vuorjašumi ja ahte ledje šlundasat ja/dahje váivvis maŋemus vahkku. Dát iskkadeapmi čađahuvvui 2019, ovdal pandemijja. Oassi geat lohke iežaset loaktit bures lagasbirrasis lei 72 proseanta Romssas ja Finnmárkkus obbalaččat, ja veaháš unnit Sis-Finnmárkkus (67,1 proseanta) ja Nuorta-Finnmárkkus (68,6 proseanta). Maŋimus logut leat goitge measta seamma alladat go dat logut mat ovdal leat diedihuvvon “loaktin fylkkas” Sogn ja Fjordanes (70,5 proseanta), Skogen et al. (2019) mielde.

Sápmelaččat Davvi-Norggas leat gaskamearálaččat sullii seamma duhtavaččat eallimiin go muđui álbmot dán guovllus (Torheim et al., 2024).

Ungdata-iskkademiin jerro maiddá duhtavašvuolta eallimiin, ja eará belliid birra psyhkalaš dearvašvuodas ja subjektiivalaš eallinkvalitehtas. Oassi geat lohke hui duhtavažžan eallimiin 2021, lei sullii seamma Finnmárkkus go muđui riikkas (52 proseanta 49 proseanta ektui¹⁸). Oassi siskkáldasat Finnmárkkus lei stuorimus Kárášjogas ja Guovdageainnus (59 ja 60 proseanta¹⁹). Diedihuvvon psyhkalaš váttisvuodaid dássi Finnmárku nuoraid gaskkas ii lean earálgán go riikka gaskamearálaččat lei 2021.²⁰

Go jerro baicca eambo konkrehtalaš gažaldagaid eallima iešguđetlágan belliid birra, de muhtumin oažžu eará gova.²¹ Finnmárku nuorat leat unnit duhtavaččat báikkálaš birrasiin gos orrot, go nuorat muđui riikkas. Eanetlohku, 59 proseanta, lea goitge veahá dahje hui duhtavaččat, go buohtastahtá olles riikka 68 proseanttain. Finnmárku nuorat leat erenoamážit duhtameahttumat kollektiivafálaldagain, erenoamážit Guovdageainnus ja Kárášjogas. Dain suohkaniin ledje dušše 15-20 proseanta geat dainna ledje duhtavaččat, go buohtastahtá 41 proseanttain fylkkas ja 65 proseanttain olles riikkas (2021). Dán oasis Finnmárkkus lea maiddá oalle duhtameahttumat skuvllain gos vázzet.²² Nuoraidskuvlla ohppiin ledje 47 proseanta Guovdageainnus ja 27 proseanta Kárášjogas veaháš dahje hui duhtavaččat iežaset skuvllain 2021, dan ektui go gaskamearálaččat riikkas lei dat lohku 64 proseanta.

1.7 Čeahkkáigeassu ja digaštallan

Eallindilálašvuodát ja eallinkvalitehta Finnmárkkus lea arvat buoret dál go dat maid Aase gávnnašii 1982:is. Vaikko vel Finnmárku boahá ovdán heajubun go eará fylkkat dahket muhtin mávssolaš indikáhtoriin, de leat dávjá erohusat hui smávvát, ja dat eai leat álo seamma mávssolaččat buori árgabeaivvi dáfus. Oassi loahppaárvoštallamiid erohusain, go buohtastahtá Aase bargguin, sáhtá ahte dál leat buoret dahje earálgán diedut. Jearahallanguorahallamis ledje oalle unnán oassálastit, ja erenoamážit guovlluid mielde erohusaide lei čadnon stuora eahpesihkarvuolta. Go eat sáhte duođašit ahte Finnmárku oppalaččat, ja Sis-Finnmárku erenoamážit, spiehkasta positiivalaččat sosiála oktavuodaid dáfus, de sáhtá dasa sivvan leat juste dat ahte mii leat jearran earálgán gažaldagaid.

¹⁸ Erohus ii leat iskojuvvon statistihkalaš mearkašahttivuoda ektui

¹⁹ Erohus riikkagaskameari ektui sáhtá leat soaitáhagas, ii ge leat statistihkalaččat mearkašahtti

²⁰ Gáldu: Suohkandearvašvuoda Statistihkkabánku, <https://khs.fhi.no/webview/>, lohkon 15.08. 2024

²¹ Logut dán oasis eai leat iskojuvvon statistihkalaš mearkašahttivuoda ektui obbalaččat riikan

²² Gáldu: Suohkandearvašvuoda Statistihkkabánku, <https://khs.fhi.no/webview/>, lohkon 15.08. 2024

Gažaldagat maid Aase jearai, ledje oalle objektiivalaš gažaldagat oktavuodaid dávjodaga birra, ja mii leat dán artihkkalis ges vuodđudan gažaldagaid eambo subjektiivalaš oktonasvuoda vásáhusaide ja man muddui olmmoš vásiha buriid oktavuodaid, nugo man dávjá oažžu sosiála doarjaga. Lagas oktavuolta ii dárbbáš mearkašit ahte oktavuodát álo vásihuvvovjit doarjjan ja buorin. Muhto lea diedusge maiddá vejolaš ahte dát bealli lea ollásii rievdan dan rájes go Aase čađahii iežas dutkamuša 1980-logu álggus. Fylkkadearvašvuoda iskkadeamit orrot čájeheame ahte olbmot dovdet eambo oktonasvuoda ja ahte lea unnit sosiála doarjja sápmelaččaid gaskkas go daid gaskkas geat eai leat sápmelaččat, muhto erohusat leat unnit.

Dat ráddjejuvvon buohtastahttimat maid dán artihkkalis leat dahkan guhkes áiggi rievdamiid ektui, čujuhit ahte oassi erohusain, go buohtastahtá Aase guorahallamiin, lea ahte Finnmárku lea váldo surggiin lahknon riikkagaskameari. Jápminloguid erohusat leat unnon, seamma leat erohusat barggahusas, bargonávccahisvuodaoajus ja logus, geat ožžot almmolaš doarjgiid birgejumái. Erenoamážit leat ollu eanet nuorat geat dál čađahit joatkkaskuvlla normerejuvvon áiggis, ja das lea erohus riikkagaskameari ektui njiedjan ollu oanehis áiggis. Finnmárku lea dál daid fylkkaid searvvis gos leat unnimus geafit, mihtiduvvon sin gaskkas geain lea bistevas vuollegis dienas.

Lea váttis dadjat leat go Finnmárku sápmelaččaid eallindilálašvuodát ovdánan seamma ládje go muđui earáin Finnmárkkus. Diehtovuodđu dan ektui lea hui gárži. Ovddit guorahallamis gávnnavuvvui ahte jápminlohku sámi dievdudid gaskkas lei baicca unnit go stuorit, go buohtastahtá eará joavkkuiguin Finnmárkkus. Eallinahki lea buorránan mearkašahtti ollu sámi guovddášguovlluin Kárášjogas ja Guovdageainnus, ja lea seamma dásis go Finnmárkkus lea gaskamearálašlohku, earenoamážit dievdudid gaskkas. Dienasgeafivuolta lea veahá njiedjan Guovdageainnus, mii lea nuppe ládje go muđui riikkas ja fylkkas gos dat oassi lea lassánan. Joatkkaskuvlla čađaheapmi lea ollu buorránan sámi guovddáš guovlluin, seamma dásis dahje vel buorebut go eará Finnmárku suohkaniin. Ovddeš dutkamuš ii almmatge čujut dan ahte sápmelaš duogázis iešalddes lea stuora mearkašupmi joatkkaskuvlla heaitáseapmái (Bania et al., 2016).

Subjektiivalaš eallinkvalitehta ii leat heajut Davvi-Norggas ja Finnmárkkus go olles riikkas, nu mo Aase gávnnašii. Finnmárkulaččat orrot liikká duhtavaččat iežaset eallimiin go muđui riikkas, eai ge eambo vuorjašuva ja leat šlundasat go earát ge dahket. Nu bodii goit ovdan iskkadeamis, mii čađahuvvui 2019:s, ovdal koronapandemijja. Ungdata-iskkkadeapmi mii čađahuvvui 2021, nanne dán gova.

Fuomášanevara lea ahte dat maid dán artihkkalis leat ovdanbuktán, das leat muhtun ráddjenumit. Sihke eallindilálašvuodát ja eallinkvalitehta leat viiddis doahpagat main leat mánga beali ja gáldu diehtovuodđu, maid dán oktavuodas leat sáhtán gokčat dušše muhtun

ráje. Ovdamearkka dihtii eat leat dárkileappot guorahallan veahkaválddálašvuođa ja vealaheami beliid, maid eará statistihkat čujuhit erenoamáš váttisvuohtan olbmuid, geain lea sámii duogáš (Torheim et al., 2024). Eanas Finnmárkku suohkaniin leat mánggaid jagiid dieđihuvvon ollu eambo veahkaválddálašvuođa ja illastemiid dáhpáhusat go muđui riikkas, ja dat dáhpáhuvvá ain.²³

Sáhttit maid čujuhit ahte vaikko Finnmárkku leat ge logut rievdan buori guvlui, de lea guhkin eret nu ahte váttisvuođat leat jávkan. Leat ain ollu erohusat das man bures Finnmárku lihkestuvvá, muhtumat leat duođalaččabut go earát. Finnmárkku lea ain stuorimus jápminlohku fylkkain. Mañemus jagiid, 2010-logus, lea ovdáneapmi rievdan heajut guvlui, ja erohusat leat veaháš sturron.²⁴ Dat go ain eambo olbmot borgguhit ja go fylkkas lea eambo buoiddibut go muđui riikkas, de dat deattuha dearvvašvuođa hástalusaid.

Eará hástalus Finnmárkku lea eretfáren. Finnmárku lea dat áidna fylka gos olmmošlohku lea nijedjan logijagi áigodagas. 2023 gal lassánii olmmošlohku, mii lei ukrainalaččaid sisafárrema boadus (Vareide og Vareide, 2024). Oaidnit leaš jus unnit stigmatiserjuvvon "govva", ja eambo positiivalaš govva min davimus fylkka eallineavttuin ja eallinkvalitehtas sáhtta leat mielde unnideame eretfárrema.

²³ Gáldu: Suohkandearvvašvuođa Statistihkkabáŋku, <https://khs.fhi.no/webview/>, lohkkon 15.08. 2024

²⁴ Dievdoolbmuid ektui lei erohus vurdojuvvon eallinahkái riegádeami rájes 2,1 jagi 2012-2018, go buohtastahtá riikka gaskameriin. Jagiin 2016-2022 lei erohus lassánan 2,3 jahkái, geahča <https://norgeshelsa.no/norgeshelsa>, lohkkon 15.08. 2024

1.8 Rávvenmat

- Nugo Stuoradiggedieđáhus sámii giela, kultuvrra ja servodateallima birra nanne, de lea máhttu sámii álbmoga eallineavttuid ja dearvvašvuođa birra váilevaš (Dearvvašvuođadepartemeanta, 2024). Dát guoská vel eanet dasa go mii galgat árvvoštallat sámiiid eallindilálašvuođaid Finnmárkku fylkkas. Go eai gávdno registardieđut sámii álbmoga birra, de lea dárbu álbmotiskkademiide, áinnas stuora válljenmuniiguin, vai sáhtta dadjat juoidá geográfalaš variašuvnnaid birra. Ungdata-iskkadeapmi Trøndelágas, Romssas ja Finnmárkku pláne 2024:s váldit mielde gažaldagaid sámii eatnigiela ja identitehta birra; dat sáhtta addit mearkkašahhti ođđa dieđuid. Statistihkalaš guovddášdoaimmahat berre maiddái árvvoštallat sáhtášii go sullasaš gažaldagaid geavahit muhtun sin jearahallaniskkademiin. Go Finnmárku lea dakkár fylka gos leat dan mađe unnán ássit, de lea vejolaš ahte berre válljet seamma strategijja go Aasa dagai 40 jagi áigi: Válljet Finnmárku lassi guovlluid iskkadanvuđđui muhtun dakkár stuora guorahallamii, ovdamearkka dihte Eallinkvalitehtaguorahallamii, nu ahte oazžu doarvái olbmuid mielde, vai sáhtta muitalit juoidá fylkka siskkáldas erohusaid birra, sihke geográfalaš guovlluid ja čearddalaš/sosiála joavkkuid gaskka. Jus dan nagodivčče dahkat, de livččii miellagiddevaš geardduhit muhtun daid seamma gažaldagaid mat ledje 1980 guorahallamis.

- Okta moaitámuš mii áiggistis čujuhuvvui Aase Finnmárkku-guorahallamii, lei ahte dat lei mielde stigmatiseremin fylkka álbmoga. Geográfalaš guovlluid statistihkka sáhtta dagahit nu gohčoduvvon "geográfalaš stigmatiserema" (Sisson, 2021). Okta váttisvuohta lea ahte statistihkka, erenoamážit almmolaš statistihkka, orru leamen neutrála ja objektiivaa sturrodagas, maid lea váttis guorahallat kritihkalaččat. Eará hástalus lea ahte dat váttisvuođat maid statistihkka čujuha, álkít ipmirduvvojit heajos iešvuohtan ovttaskas olbmuid geat ássat guovllus. Dat eai biddjojuvvo stuorát kontekstii, mas hástaleaddji bealit guorahallojit viidáseappot. Asbjørn Aase gesii dan ovdan, maññil go cuiggodii Finnmárkku-guorahallama: «ferte leat várrogas og almmuha eallindilleguorahallamiid main lea stigmatiserjeaddji bealit juogo joavkkuid dahje geográfalaš guovlluid ektui, alma strategijjaid haga, maiguin eiseválddit ja dábálaš olbmot sáhttet ávkkástallat buoridan dihte dili.» (Aase, 2012: 104-105). Dasa lea álki leat ovttaoavivis. Muhto dutkama hohpolaš árgabeaivvis ii leat diehtelas ahte sáhtta geavahit ollu áiggi kritihkalaččat meannudit olggobeale fámuid, ja ságastallat politihkalaš strategijjaid birra. Goitge rávvet ahte juolludusat hearckes joavkkuid ja guovlluid eallineavttuid kártemii váldet vuhtii ahte stigmatiseren lea duohta várra, ja ahte biddjojuvvo áigi ja resurssat dustet dán vára.

Referánsat

Bania, E. V., Lydersen, S., og Kvernmo, S. (2016). Non-completion of upper secondary school among female and male young adults in an Arctic sociocultural context; the NAAHS study. *BMC Public Health*, 16(1), 960. Url: <https://doi.org/10.1186/s12889-016-3644-2>

Brevik, M. J. (2010). *Finnmarks helsehistorie gjennom 150 år. 5. årsoppgave i medisinstudiet ved Universitetet i Tromsø*. Universitetet i Tromsø. Url: <https://omsorgsforskning.brage.unit.no/omsorgsforskning-xmlui/handle/11250/2444947>

Dale, B. og Jones, M. (2024). Asbjørn Aase 1932–2024. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 78 (1), 56-59. Url: <https://doi.org/10.1080/00291951.2024.2340474>

Elstad, J. I. (1982). Helsetilstand og dødelighet i Sogn og Fjordane og Finnmark i sosiologisk perspektiv. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 23, 49-70

Forsdahl, A. (1978). Living conditions in childhood and subsequent development of risk factors for arteriosclerotic heart disease. The cardiovascular survey in Finnmark 1974-75. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 32 (1), 34-37. Url: <https://doi.org/10.1136/jech.32.1.34>

Helsedepartementet (2024). *Samisk språk, kultur og samfunnsliv. Folkehelse og levekår i den samiske befolkningen*. Meld.St.12 (2023-2024). Oslo. Url: <https://www.regjeringen.no/contentassets/de20a2a9ce434ff4a7cbf632ea759464/no/pdfs/stm202320240012000dddpdfs.pdf>

Melhus, M. og Broderstad, A.R. (2020): *Folkehelseundersøkelsen i Troms og Finnmark. Tilleggsrapport om samisk og kvensk/norskfinsk befolkning. Rapport til Troms og Finnmark fylkeskommune*. Senter for samisk helseforskning, UiT Norges arktiske universitet. Url: https://www.ffk.no/_f/p1/ib7f8273a-d8ed-45b4-b8f9-4e967ca7b475/rapport_troms_finnmark_sshf_redigert_april2020.pdf

Nes, R. B., Nilsen, T. S., Hauge, L. J., Eilertsen, M., Gustavson, K., Aarø, L. E., og Røysamb, E. (2020). *Fra nord til sør: Livskvalitet i Norge 2019*. Rapport 2020. Folkehelseinstituttet. Url: <https://www.fhi.no/contentassets/21c14cb7d5924b779a0d6e26c4064af4/livskvalitet-i-norge-2019-rapport.pdf>

Sisson, A. (2021). Denigrating by numbers. Quantification, Statistics and Territorial Stigma. *International Journal of Urban and Regional Research*, 45 (3), 407-422. Url: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/1468-2427.13009>

Skogen, J. C., Vedaa, Ø., Nilsen, T. S., Nes, R. B., og Aarø, L. E. (2019). *Folkehelseundersøkelsen i Troms og Finnmark: Fremgangsmåte og utvalgte resultater*. Rapport 2019. Folkehelseinstituttet. Url: <https://www.fhi.no/contentassets/362d96533b2e4118b810e21f6dd9631d/folkehelseundersokelsen-i-troms-og-finnmark-2019.pdf>

Sundt, E. (1975): *Om dødeligheten i Norge*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag. Originalutgave 1855

Torheim, L. E., Broderstad, A. R., Melhus, M., Nilsen, T. S., T.M, L., Tvedten, H. M., og H.L., G. (2024). Helse og levekår i den samiske befolkningen. I: *Folkehelse rapporten - Helsetilstanden i Norge* [nettdokument]. Url: <https://www.fhi.no/he/folkehelse rapporten/grupper/helse-i-den-samiske-befolkningen/?term=#hovedpunkter>, lest 14.06. 2024

Tverdal, A. (1997). Cohort study of ethnic group and cardiovascular and total mortality over 15 years. *Journal of Clinical Epidemiology*, 50(6), 719-723. Url: [https://doi.org/https://doi.org/10.1016/S0895-4356\(97\)00021-8](https://doi.org/https://doi.org/10.1016/S0895-4356(97)00021-8)

Tynes, T., & Haldorsen, T. (2007). Mortality in the Sami population of North Norway, 1970-98. *Scand J Public Health*, 35(3), 306-312. Url: <https://doi.org/10.1080/14034940701226159>

Vareide, K., og Vareide, D. (2024). *Regional analyse for Finnmark 2021*. Telemarksforskning. url: <https://regionalanalyse.no/rapport/10020/1/1>, lest 14.08. 2024

Aase, A. (1982). *Levekårene i Finnmark. En sosialstatistisk analyse*.

Aase, A. (1986). Living Conditions in a Marginal Region: *The Case of Finnmark*. *International Journal of Sociology*, 16(3/4), 221-232. Url: <http://www.jstor.org/stable/20629951>

Aase, A. (2012). *Et liv med geografi. Instituttshistorie og selvbiografi – et faglig livsløp knyttet til utviklingen av Geografisk institutt i Trondheim*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.

2 Meahcci: Aktiivva ja ealli guovlu, muhto oaidnemeahtun Norgga almmolaš hálddašeamis

Solveig Joks

Vuosttasamanueansa,
Sámi allaskuvla

Liv Østmo

Ovddeš allaskuvlalektor

Čoahkkáigeassu

Áimmahuššat guovlluid ja gozihit daid lea dehálaš dahku. Erenoamážit lea áimmahuššan dáid áiggiid dehálaš go nuoskkideapmi, sisabahkemat ja eatnamiid ja čáziid golaheapmi lea šaddan globála váttisvuohtan. Meahcit leat dakkár guovllut gos ceavzilvuohta lea vuodđojurdda go doppe olbmot vižžet alcceset birgejupmái, ja nu fertejit maiddá áimmahuššat guovlluid. Olbmot dovdet lagas oktavuoda iežaset mehciide, ja daguid bokte sii čájehit vuollegašvuoda ja gudnejahttet sihke heakkalaččaid ja ii-heakkalaččaid.

Dattege oaidnit ahte meahcci ii leat sierra kategoriija almmolaš politihkas ja hálddašeames. Meahccedoaba vikkahuvvo dárogiesátnái "utmark" ja nuppe vuoro fas čadno meahcci "friluftsliv" doaimmaide. Meahcis lea iežas sisdoallu ja logihkka mo doppe galgá dádjadit,

ja nu ii berre daid jorgalit amas doahpagiidda go doahpaga sisdoallu sáhtta rievdat dahje jávkat. Boasttulágan jorgaleapmi sáhtta doalvvuhit min eará máilmmiáddejumiide ja áiggi mielde meahcit amasmahttojuvvojit. Almmolaš politihkas ja hálddašeamis galggašii meahccedoahpaga buktit oidnosii ja baicce čilget dan eará gielaide.

Olbmot leat doalahan oktavuodaide iežaset luomemehciide, muorjemehciide, bivdomehciide ja muorramehciide, ja dan bokte sii leat háhkan máhtuid ja fievrridan daid odđa buolvvaide. Muitalusat govvejit olbmuid oktavuodaide guovlluide ja dagahit daid eallin. Nu meahccegeavaheapmi buktá buorreveadjima ja bisuha ássama Sámi guovlluin.

2.1 Meahcis lea viiddis sisdoallu

Meahcci dahje meahcit leat guovllut gos sámít vižžet birgejupmái ja dagadettiin ain čuvvot árbevirolaš njuolggadusaid ja dorvvastit árbevirolaš máhtuide. Meahcástallamis leat oahppan jurddašit boahhtevašvuodas, ja ahte meahcci ain galggašii addit birgenlágiid. Muhto eiseválddit leat bidjan njuolggadusaid mat eai leat heivehuvvon sámí mehciide. Dasa lassin lea meahcci jorgaluvvon boasttuláhkái, mii addá áibbas eará áddejumi dasa mii meahcci lea sámegielaigiidda. Vieris doaba doalvvuha min amas máilbmái. Nuppiid sániiguin daddjon, mii doalvvuhuvvot eret dan duohta áddejumis mii meahcis lea.

Sámít leat áiggiid čađa fitnen iešguđetlágan birgenlágiid mehciin. Sii leat bivdán guliid, elliid ja lottiid ja čoaggán murjiid ja eará šattuid. Ovdalis áigge leai maiddáid dábálaš ahte olbmuin ledje meahccelájut. Muorrameahcci leai juohke dálás, ja vel dálge mannet olbmot muorrameahccái. Meahcci lea leamaš olbmuid dorvun go dat lea buktán birgejumi. Sáhtá dadjat ahte meahci haga livččii váttis birget Sámí guovlluin, ja danne leai dehálaš áimmahuššat bivdo- ja čoagginguovlluid vai birgenlágit eai noga. Ceavzilvuoda jurdda ii soahpan ovttas badjelmearálašvuodain. Sin máttut ledje sidjiide guođđán birgenlágiid ja nu siige fertejedje doalahit mehciid čavddisin bisuhan dihtii birgejumi boahhtevaš buolvvaide. Moai letne válljen geavahit ceavzilvuoda doahpaga dan sadjái go bastevašvuolta, mii geavahuvvo dávjá go lea dárogiel “bærekraft” birra šáhka. Ceavzilvuolta heive maiddáid go lea sáhka ahte sihke olbmot ja eará heakkalaččat galget birget, muhto dat eai sáhte bistit agi beaivi. Meahcci leai dehálaš Sámis go dat attii sihke lonuhangáivu ja dietnasa. Ovdeš Guovdageainnu báhppa logai sámí dáluásiid leat lagabui boazodili go eanandoalliid go sii meahcástallet:

... {dáluolbmot ja sin doaimmat} leat čadnon meahccái, guollejávriide, meahccelájuide, jeagelváriide ja nu ain, ja unnit dan unna eatnanbihtáži mas viessu lea. Sin oapmedállu lea sidjiide lagabut boazosápmelačča áddejumi: buot lea sutnje geavahan várás, muhto sus eai leat jurdagat oamasteami birra ja iige leat čadnon iežas báikái nu mo boanddat geat leat mánggaid buolvvaide badjel dikšun daid seamma eatnamiid¹

(Smith 1938: 316).

Meahci mearkkašumi ja dan sisdoalu leat guorahallan earret eará Schanche 2002; Østmo & Law 2018; Joks ja eará 2020; Sámediggi/Sametinget 2016; Valkonen

& Valkonen 2019; Aira 2022; Nilsen ja eará 2022. Sámedikkis leai bargojoavku mii čalmmustahtii Sámí meahcásteami ja guorahalai mo dan hálddašeapmi lea heivehuvvon meahcásteaddjiid dárbbuide (Sámediggi/Sametinget 2016). Bargojoavku evttohii earret eará, ahte Sámediggi berre čađahit ollislaš guorahallama lágain ja njuolggadusain mat odne hehttejit olbmuid ávkástallamis báikkálaš valljodagain, mat leat leamaš buorin báikkiolbmuid dološ áiggi rájes juo (ibid.: 30).

Moai jerre dán kapihttalas mo meahcit bohtet ovdan olbmuid meahccegeavaheami bokte, ja mo dat čihkkojuvvo almmolaš hálddašeami. Meahcci jorgaluvvo odne boasttuláhkái eará gielaide nugo dárogillii, ja moai suokkardalle mo eará áddejupmi sáhtá váikkuhit meahci mearkkašupmái? Loahpas jerre mo birgejupmi ja meahcástallan gullaba oktii, ja mo olbmot iežaset birgenlágiid vuodul leat áimmahuššan mehciid nu ahte dat leat ceavzán?

Dát girjekapihttal lea huksejuvvon čoggon dieđuide meahcásteamis, nugo loddemis, guollebivddus, mannečoaggimis ja luomečoaggimis. Dát dieđut ja suokkardallamat leat almmuhuvvon filmmaid, raporttaid ja dieđalaš artihkkaliid bokte. Geavahetne maiddáid mitalusaid mat vuoduštit munno ákkastallamiid. Mitalusaid letne viežžan girjegálduin ja letne maiddáid váldán mielde mitalusaid maid ieža letne gullan. Dán girjekapihttala oktavuodas letne maiddáid jearahallan eallilan meahcásteaddji gean moai dás letne gohčodan Áslat. Son lea mánnávuoda rájes meahcástallan sihke mearragáttis ja siseatnamis. Dáidda lassin letne maid viežžan dieđuid Finnmárkkuoopmodaga (FeFo) neahttasiidduin oaidnin dihtii mo sii jurddašit meahci birra.

2.1.1 Meahcci lea čihkosis dálá almmolaš hálddašeami

Meahccái ii leat addojuvvon iežas áddejupmi ja mearkkašupmi otná nášunála lágain ja njuolggadusain. Ii ge leat sámí meahcci ii leat sierra kategoriija almmolaš hálddašeames. Politiikka ja hálddahuš sáhttet váilevaš máhtuid vuodul dahkat mearrádušaid mat njulgestaga jávkadit sámí doaimmaid nugo meahcástallama. Dáža eiseválddit sáhttet boahit dan diillái ahte ribahit bargat vuostá mearrádušaid mat leat dahkkon *Natuvrašiehtadusas* ja ON konvenšuvnna siviila ja politihkalaš vuoigatvuodaid birra, art.27. Dáid dokumeanttain deattuhuvvojit eamiálbmogiid ja báikegottiid vuoigatvuodaid doalahit iežaset kultuvrra ja doaimmaid. Natuvrašiehtadusas, rápmaveavttuin loktejit maid ovdan ahte álgoálbmogiin ja

báikegottiin lea dehálaš sájáidat natuvravalljodaga hálddašeames nu leat sii *“...lea oassálastit natuvrra seailluhan-, divodan- ja ceavzilvuoda bargguin...”²* (ON Natuvrašiehtadus COP 15, 2023: C. 7a.).

² Munno jorgaleapmi.

Natuvrašiehtadusas daddjo ahte čađahaladettiin dán, galget sihkkarastit álgoálbmogiid dábiid, vieruid, máhtuid ja vuoigatvuodaid ja ahte dán oktavuodas:

“... eai sáhte dulkot rápmáid nu ahte lea vejolaš gáržžidit dahje loahpahit vuoigatvuodaid mat álgoálbmogiin juo leat dahje maid hágašedje alcceset boahhte áiggis.”³

(ibid.).

Nu guhká go meahcci ii leat biddjon sierra kategoriijan Norgga almmolašvuodas, de ii gávdno maid sierra statistihkka meahci geavaheamis. Ii oro leamen maiddáid nu ahte FeFo geavaha kategoriijaid mii dahká vejolažžan čalmmustahtit dan duohta meahccegeavaheami. Smávvafođobivdo-, fuođobivdo- ja loddenstatistihkka gal bohtet ovdan FeFo jahkeraporttas (FeFo/Finmarkseiendommen 2023). Lea gal áddehahtti ahte ii leat statistihkka ráhkaduvvon buot meahcástandoaimmaid go dan ii dáidde sáhttit dahkat, ja ii várra ba leatge sávahahtti. Dattetge lea mearkkašahhti ahte FeFo gii hálddaša mehciid Sámis, ii namut dehálaš meahccedoaimmaid nugo rievssatgárduma, jávrebivddu ja luomečoaggima (ibid.). Go meahcástallan nugo bajábealde namuhuvvon, biddjo dáčča “friluftsliv” kategoriijai, de čihkkojuvvo dan sisdoallu, dahje molsašuvvá eará sisdoaluin. Jus meahcásteamis galggašii leat statistihkka, de fertešii dat dahkkot vuoigalaččat nu ahte meahci iežas kategoriijat bohtet oidnosii.

Lea mearkkašahhti ahte Finnmárkkuoopmodat (FeFo) mii hálddaša 95 proseantta Finnmárkkuo eatnamiin, jorgala sáni *friluftsliv* – meahcástallan (FeFo/Finmarkseiendommen). Sámis lea friluftsliv hervvoštallan, ja mángii gullo maiddáid joavdelastin geavahuvvomin. Konrad Nielsena sátnegirjiin lea ovdamearka “joavdelasai čuoigat” mii lea dárogillii jorgaluvvon “gá pá ski uten at det er nogen nytte i det” (Nielsen 1979: 409) . Meahcástallan ii leat gal goassige oidnojuvvon joavdelastin baicce lea leamaš nuppe láhkai; olbmot leat viežžan alcceset birgenlági meahcis.

2.1.2 Jorgaleapmi addá boasttulágan mearridanvuodu

Meahcci lea vuosttažettiin guovlu gos olbmot vižžet birgenlágiid, nu ahte dat lea doaimbanguovlu. Finnmárkkuo mehciid hálddaša dál FeFo (Finnmárkkuoopmodat). Lassin dárogillii, de geavaha FeFo maid sámegiela iežas neahttasiiddus (FeFo/Finmarkseiendommen) Nu go ovdal namuhuvvon, de leaba meahcástallan ja dárogiel *friluftsliv* biddjon dássálagaid. FeFo neahttasiiddus lea čállojuvvon earret eará tuvrbálgáid birra nu gohčoduvvon *perletur*. FeFo čállá ahte buohkain lea

³ Munno jorgaleapmi.

riekti vánddardit Norgga mehciin nu gohčoduvvon *buohkaidriekti* dahje *allemannsretten*. Meahcástallan vuolde FeFo ruovttusiiddus gávdno lubmen go deaddila “buohkaidriekti”, ja das čujuhuvvo Finnmárkkuláhkii §§23 ja 25 mas daddjo ahte buohkat sáhttet lubmet Finnmárkkuoopmodaga eatnamiin (FeFo/Finmarkseiendommen).

Bivdu ja guolásteapmi mii lunddolaččat gulašii meahcástallamii, leat FeFo kategoriserema vuodul meahcástallama olggobealde (ibid.). FeFo neahttasiiddus jorgaluvvo “Skog og ved” “Meahcci ja muorat”. Dat gávdnojit fas “Ealáhus” kategoriija vuolde. Jus sámegielaeksta FeFo siidduin lea jorgaluvvon dárogielas, de lea áddehahtti ahte meahcci doaba ii boade oidnosii nugo dat geavahuvvo Sámis. Jus meahcástallan galggašii boahit ovdan rivttes hámis, de berrešii vuos čállit meahci birra sámegiellii, mas sámí áddejupmi lea vuolggasadi. Go meahcástallamis lea sáhka, de lea lunddolaš ahte doppe leat sierra sánit ja doahpagat. Šaddá vearrut geavahit doahpágiid man vuolggasadi lea áibbas eará geavaheapmi nugo “friluftsliv” maid FeFo atná. Friluftsliv gullá dieđavuodot máilmmiáddejupmái mii juohká máilmmi gaskal *natuvrra* ja kultuvrra (Østmo & Law 2018). Meahcis ii leat juohku gaskal natuvrra ja kultuvrra, nu go moai dás mañnelis suokkardalle dán girjekapihttalas. Boasttulágan jorgaleapmi eará gielaide dagaha váttisvuodaid sámegielaigiidda ja erenoamážit meahcásteaddjiide, gávdnat rivttes dieđuid. Jus galgá šaddat áddehahtti, de berre baicce geavahit sámegiela doahpágiid, ja čilget dan sisdoalu. Sánit ja doahpagat doibmet gulahallamis, ja jus dat galgá lihkostuvvat, de fertejit gulahallanguimmiin leat oktasaš áddejupmi. Sáhtá jearrat ahte geavahit go mearrideaddjit boasttulágan máhtovuodu go meahcci gieđahallojuvvo eará sisdoaluin go dat mii das juo lea.

2.1.3 Boasttulágan jorgaleapmi doalvu min amas máilbmái

Mii eat gulahala albma láhkai go geavahišgoahit doahpágiid nugo meahcci, eará áddejumis go dan duohta mearkkašumis. Áiggi mielde sáhtá maiddáid boasttulágan geavaheapmi rievdadit doahpágiid sisdoalu nu ahte šaddá áibbas eará go dat mii álggu rájes leai. Sisdoallu šaddá heivehuvvot eará gielaide ja eará álbmogiid máilmmiáddejumiide. Nu meahci doahpaga sisdoallu gurrujuvvo, ja ođđa boahit sadjái. Galggašii váruhit ahte ii vikkat doahpágiid main lea viiddis sisdoallu, vieris doahpágiidda main lea fas iežas lágan sisdoallu. Buoret lea doalahit doahpágiid nugo dat leat, ja baicce čilget daid.

Sámegiela lea doaba luondu mii guhkit áigge badjel lea jorgaluvvon dárogiel *natur* ja eangalasgillii *nature* (Joks ja eará 2020). Sámegiela ii gávdno natur dainna áddejumiin ahte lea olbmo olggobealde dahje olmmoš ii leat das oassin. Luondu sámí áddejumis gullá baicce olbmui ja elliide, ja geavahuvvo go galgá

nuppi olbmo dahje ealliid luonddu govahallat. Sáhtta ovdamearkka dihtii dadjat ahte dien olbmos lea buorre luondu, mii mearkaša ahte dat gullá dan olbmui. Go mii dál beaivválaččat gullat luonddu vástideaddjin natur, de sáhtta dat rievdadit min máilmmiáddejumi.

Meahcci lea doaba mas ii leat vástideaddji doaba eará gielaide. Dattetge gullo earret eará geavahuvvomin dárogiel *utmark* dahje *samisk utmark*. Doaba utmark vuolga eanandoalus, ja gullá ovttas *innmark*, mii čujuha gittiide mat leat áiddi siskobealde (Østmo & Law 2018). Utmark lea fas eana mii lea áiddi olggobealde. Njuolggadusain mat ráddjejit utmark geavaheami Finnmarkkus lea meahcci biddjon vástideaddji doaban. Utmark čilgejuvvo ná:

Begrepet utmark forstås som mark som ikke regnes som innmark så som gårds plass, hustomt, industriområder, dyrket mark, engslått og kulturbeite for husdyr samt liknende område hvor allmenhetens ferdse vil være til utilbørlig fortrensning for eier eller bruker, jf. friluftsløven § 1a.

(Forskrift 29.6.2023 nr. 1248, § 3, tredje ledd) ("Retningslinjer for endret bruk av utmark i Finnmark (FOR-2007-06-11-738). Lovdata." 2023)

Meahcci gal lea maiddá áiddiid olggobealde, muhto erohus utmark ja meahcis lea ahte dain leaba iešguđetlágan sisdoalut. Meahci doahpagis lea nugo letne ovdal čilgen; ealli guovlu mas leat iežas čálekahtes njuolggadusat mo doppe dádjada, nu ii sáhte dadjat utmark birra. Vuodđun min mentálalaš lihkademiide, lea min máilmmiáddejupmi dahje nuppiin sániiguin, mo mii leat oahppan birget eallimis. Dádjadeapmái gullá sihke fysalaš ja mentálalaš deaivan, ovdamearkka dihtii sáhtta lohkat: "in mun dádjadan ruoktot bálga mielde dahje in dádjadan jurddašit ahte mun in lean okto meahcis".

2.1.4 Vieris doahpagat gurjejit meahci sisdoalu

Go meahcci jorgaluvvo boastut, de váldojuvvojit eret olbmuid oktavuodát heakkalaččaide ja ii-heakkalaččaide, sihke daidda geat álo leat oidnosit ja dat geat eai buot áiggiid leat oidnosit dahje eaiba leatge oidnosit buohkaide. Boasttulágan jorgaleapmi maiddá guodđá eret olbmuid áddejumi mo meahcis ja iešguđetlágan meahciin galgá dádjedit (ibid.). Doahpagat nugo utmark bágge min dilálašvuodaide main lea áibbas eará lohka go meahci doahpagis. Meahcci lea doaimmaguovlu (Valkonen & Valkonen 2019). Dan sáhtta govahallat ahte lea guovlu mas leat iešguđetlágan doaimmat iešguđetge áiggi (Joks ja earát 2020). Utmark sáhtta leat "guoros" guovlu, ja ii dárbbas čuovvut árvvut nugo gudnejahtit duovdagiid, ealliid ja muđui earáid geat doppe leat seamma áiggi

go don ieš. Dehálaš árvun lea gulahallan, ja olmmoš gulahallá meahciin ii ge meahci birra (Schanche 2002).

En fortelling som den ene av forfatteren er blitt fortalt, viser hvordan kommunikasjon med meahcci kunne arte seg. Oanehis muitalusaža maid nubbi čálliin lea gullan **čájeha mo gulahallan meahciin sáhtii leat**. Lea muitalus muhtun vuoras albmá birra gii álo manai meahccái ovdalge álge meahccelájuin, muitalit guvlui ja heakkalaččaide ahte sii leat boahtimin dohko čuohttat suinniid. Son lohpidii guovllu ahte ii galgan muosehuhttit ovttage doppe. Dát muitalus čájeha mo olbmot gudnejahtet meahci ja buot mii doppe lea. Go olbmot geat eai máhte sámegeiela dahje eai dovdda meahci sisdoalu, de jávket dákkár muitalusat. Muitalusaid bokte leat olbmot oahppan dádjadit meahcis, ja daid lea ain odne ge dehálaš muitit ja seammas gaskkustit viidasut.

Jus utmark geavahuvvo vástideaddji doaban meahccái, de sáhtta dat dagahit ahte vejolašvuodát ávkkástallat meahci sáhttet gáržžiduvvot. Eai dáidde leat seamma stuorra váikkusat jus bálggis mii geavahuvvo hervvoštallamii jávká. Muhto nuppe beales jus mohtorjohtolaga váldá eret muhtun guollejávra, de leat váikkusat sihke dan jávra ja olbmuid geat doppe vižžet birgenlági. Jávrut billašuvvet go doppe ii bivdojuvvo, ja dasto čuozašii giddejuvvon johtolat olbmuid birgejuvvo.

Go leat stuorra erohusat meahci ja utmark gaska, de sáhtta dagahit váttisvuodaid geavaheaddjiide. Iešguđetge guovlluide leat iešguđet áddejumi ja dát sáhttet sehkejuvvo oktii. Ii oro leamen maiddá vuoiggalaš ahte olbmuid meahci mat leat leamaš dás agi beaivve, galget rievdaduvvot ja heivehuvvot vieris geavahemiide.

2.2 Meahcci lea ealliguovlu mas lea iežas lohka

Meahcci lea šaddan olbmuid oktavuodaid bokte eatnamiidda, guovlluid duovdagiidda, ealliide ja earáide geat doppe lihka (Joks ja earát 2020). Mo olmmoš oaidná ja vásiha meahci lea dan duohken mo lea oahppan dádjadit doppe, nugo muitalusaid ja iežas vásáhusaid bokte (Joks 2007). Máilmmiáddejupmi lea guovddáži min dádjadeapmái go dat bidjá vuodá dasa mo mii válljet lihka iežamet guovlluin. Meahcci lea dakkár guovlu gos olbmot dádjadit sierralágan ipmárdusaid ja njuolggadusaid mielde. Dovddus njuolggadus lea ovdamearkka dihtii jearrat lobi ovdal go cegge lávu (Balto 2023). Lávu maiddá ii galgan cegget bálga ala ja iige dola ge bidjat dasa (Rybråten ja earát 2024). Berre maiddá jearrat lobi ovdal go viesu ceggegohtá odđe sadjá. Asta Balto ja Gudrun Kuhmunen čálliba ahte "bivdit lobi roggat eatnama ásaiduvadettiin čájeha olbmo vuollegašvuoda lundui, man čuovvut bivdevašvuoda ovdáneami jurdda" (Balto & Kuhmunen 2014).

2.2.1 Meahci mánggabelatvuodát

Meahci doaba lea ožžon sisdoalu sápmelaččaid iežaset oktavuodaid bokte meahcceguovlluide (Joks ja earát 2020). Iešguđetlágan meahciin leat sierra namahusat mat govvejit doaimma, nugo luomemeahcci gos olbmot luopmaniid čogget.

Gova: Joks: Luomemeahcci.

Dasto leat eará sullasaš namahusat earret eará bivdomeahcci, muorrameahcci ja muorjemeahcci (ibid.). Meahci leat guovllut gos dilálašvuodta čielggada makkár meahcis lea sáhka. Gosa don manat ja maid don barggat lea dilálašvuoda duohken. Meahcis dahje meahciin eai leat danne dihto guovllut dahje čielga rájät. Leat ovdamearkka dihtii logatkeahkes luomemeahci. Seammas sáhtta muhtun muorjemeahcci leat muorrameahcciin gidđat ja čakčat. Nu seamma guovllus sáhttet leat mánggalágan meahci mat rievddadit áiggi dáfus ja dilálašvuoda bokte. Sáhtta dadjat ahte meahcci lea konkreetta ja spesifihka mii bures govvejuvvo giela bokte (ibid.). Juohkehaš diehtá maid nubbi áigu dahkat go gullá ahte son lea mannamin luomemeahccái. Nubbi olmmoš ii dattetge sáhte geahččat kárttas guovllu nama go dasa sus eai leat doarváid dieđut jus ii ovdagihtii dovdda dan olbmo luomemeahci, bivdomeahci dahje muorrameahci.

2.2.2 Li galgga ehpele sturrosaš loddečivgaid bivdit

Mo ja goas meahcis berre bivdit oidnojuvvo eará láhkai Sámi árbevirolaš meahccasteaddjiid gaska go dain njuolggadusain maid stáhta lea ráhkadan (Østmo 2021). Stáhta njuolggadusain lea ovdamearkka dihtii mearriduvvon rievssatbivddu álgit árra čavčča, namalassii čakčamánu 10 beaivve rájes. Rievssahiid fas álgat gárdut manjelis, namalassii skábmamánu 1. beaivvi⁴. Dalle lea rievssat juo vilggodan. Almmolaš bivdonjuolggadusain

⁴ Geahča Forskrift om jakt- og fangsttider samt sanking av egg og dun for jaktseongene fra og med 1. april 2022 til og med 31. mars 2028.

lea beaivvi ala mearriduvvon goas bivdu álgá, ja meahccasteaddjit fas gehččat makkár dilis rievssat lea ovdal go bivdigohtet. Nu eiseváldiid bivdoáiggit eai buot áiggiid soaba oktii dasa mo meahccasteaddjit árvvoštallet goas lea buoremus bivdigohtit.

Sámis gullo vuosteháhu árra rievssatbivdui, go dalle leat ain rievssatčivgga smávvá. Ásllat lea eallilan olmmoš gii lea bajásšaddan deanuleagis. Son lea mánnávuoda rájes vádjolan meahcis, ja govahallá dálá rievssatbivddu dáinna lágiin:

Mii álggiimet rievssahiid gárdut skábmamánu, ja dál han álgat juo bivdit go loddečivga ii leat stuorát go ehpele. Dat eai galggašii álgit ovdal go golggotmánu go dalle lea juo sturron vehá. Mun in leat goassige álgán bivdit njoammila ja rievssaha ovdal go vielgadin šadde, ja de šattai heaitit cuoŋománu 3. beaivve go dan rádjái leai lohpi bivdit. Mun lean álgán bivdit rievssahiid go ledjen čieža jahkáša, ja bivden gitta 1999 rádjái, ja dalle cuoŋománu 3. beaivve mun bidjejin buot daid gárddiid, ja lohken: "in šat". Dalle leai vel valjis rievssat. Gárddiin ii loaktán, muhto čakčat go čivgaid báhčat, dat lea mii goarida rievssahiid, oainnat don fertet njeallje čivgga ankke juo báhčit ovdal go olles rievssaha fitnet, nu ahte ii galggašii ii eisege bivdigohtit čakčamánu.

Áslaga mielas lea boastut go dáppe davvin čuvvot seamma bivdonjuolggadusaid go máddin. Dáppe rievssat manjelis manne ja manjelis girdila go máddin. Son maiddá ii mana meahccái go lottit mannejit. Dat galget ráfis beassat čivgaid dikšut. Muhto go čivgga leat boahán eatnamii, de manná meahccái ja álgá čuohttat ja njáskat muoraid. Lige son bisán murremis čakčat go lea ealgabivdu vaikke FeFo lea gielán su mannamis muorrameahccái ealgabivdu áigge go dalle sáhtta heađuštit bivddu.

Áslat muitá ahte su áhčči bivddii gidđadálve čáhcelottiid gitta 1950-logu rádjái. Dalle gildojuvvi buot gidđadálve lodden. Guovdageainnus gal besset ain loddet gidđadálve vaikke bivdu lea sakka gáržžiduvvon. Loddenraporttas boahá ovdan ahte loddečivgga fertet beassat stuorut, ja lottit eai galgan muosehuvvat besiiin (Østmo 2021: 38). Seamma muitalus mearrasámis:

Boares olbmot gilde ovdalaš áigge mánaid vuoignat lotti beassái. Jus sii dan dahke, de loddii guodđá beasis ja maniidis. Muittán ahte mii mána doalaheimmet vuoignastagaid go guovllaimet lotti beassái⁵

(Larsen 1979: 55).

⁵ Teaksta lea heivehuvvon otná čállinvuohkái.

Olbmot čogget gal maniid mat eai leat lállojuvvon nu ollu ahte leat liegganan. Manni mii lea čeavttut/čeahtu, lea buorre manni go dat ii leat vel čivgan (Nilsen ja earát 2022: 19). Ii maniid ge galgan váldit eanet go dárbbasii (ibid.). Seamma lea maiddá guollebivddus njuolggadus ahte ii gurre jávrri.

2.2.3 Dearvvas jávri galgá leat guollái

Go guliid bivdá, de galgá vuhtiiváldit ahte jávrris leat iešguđetlágan guollesturrodagat. Dalle lohket ahte jávri lea guollái (Østmo 2021: 37). Áslat ii loga iežas oaidnán nu galle sáibmabivdi meahcis maŋemuš 30 jagi. Son jáhkka ahte sivva dasa lea ahte olbmot eai gille vuolgut guhkás meahccái bivdit go eai oaččo go ovttain sáimmain bivdit. Go moai jerre Ásllagis ahte mo čuohcá jávrride jus doppe ii bivdojuvvo, de vástida ahte dat billašuvvet, ja čujuha muhtun guvlui gos eai beasa bivdit eará go dálvet. Ovdal ledje doppe golmma kilosaš rávddut, ja guovtte jagi áigi go finai beassázi jienja alde oaggumin, de gottii dušše moadde 50 grámmasas rávddu. Muhtun jávrriin lea guolli máhtuluvvan go ii bivdojuvvo. Jávrrediksun Ásllaga mielas livččii jus nuoraide addojuvvošii vuoigatvuohta nie ja nie ollu bivdit. Dasa galggašedje njuolggadusat ahte ii galgga guđain sáimmain bivdit eanet go guokte ija, ja dat lea dieđus maiddá dan duohken man stuoris jávri lea. Jávrresturrodat dat mearrida man guhká guđain sáimmain sáhtta bivdit. Áslat muitala mo son oahpai iežas ádjás bivdit:

Dalle go mun vuosttas geardde álgen iežan ádjá mielde bivdit doppe Rávdojogas, de ledje sus 20 sáimma maid moai suohpuime. Dalán go ean goddán šat dan 20 sáimmas go 20 guoli, de logai “dál moai heite”. Muhto dalle ledje eará sáimmat. Don oidnet čalmmiin daid árppuid, muhto dál galggaat stuorruanglása váldit vai oainnát daid suonaid. Dalle ledje galjit sáimmat, muhto dál illá bealgi čáhká čađa. Dan áigge ledje árposáimmat ja dál leat nylosáimmat mat eai oidno čázis. Vahát lea jus bidjá menddo ollu, de gal billistit jávrri. Juohkehaš gii vuolgá jávrái galggašii gal ieš jearahaddat boarrásut olbmuiin ahte mo sii galget bivdit. Ii leat beare vuoddjájit ovttá jávrái jus ii leat ovdal fitnan meahcis, ja bálkestit 2-3 sáimma dan jávrái ja iige smiehta šat ahte velgo dohko bázi guolli. Dien mii galgat fáruhit ahte dohko galgá guolli báhcit. Jávrrediksun mearkkaša ahte don bivddát jávrri, itge geavat menddo ollu sáimmaid.

Ásllagis lea čielga oaidnu mo jávrri berre dikšut. Olbmo doaibma lea mávssolaš, ja dan haga ii biso jávri dearvvasin. Muhto gii jávrri áigu bivdit, sus galget leat máhtut mo dan dahká. Ii umáhttu olmmoš galgga dušše suohppulit firpmiid jus ii leat oahppanolbmuiin vuos gulahallan.

Lágat ja njuolggadusat leat garrasit gáržžidan mearrasámi árbevirolaš meahcceávkástallama (Birkely 2011). Earret eará ii leat lohpi bidjat go golbma sáimma jávrái. Dákkár gáržžideapmi dagahii ahte ii lean šat gánnáhahtti bivdit daidda geat ovdal ledje viežžan dietnasa jávrrebivddus. Nu nohkagođii jávrrebivdu, mii dagahii ahte jávrriin leat menddo ollu unna guolážat ja nu billašuvve jávrrit (ibid.: 47). Dat seamma bođii maiddá ovdan Ressursutvalget for Finnmarksvidda 1978 (ibid.).

2.2.4 Luomemeahcci lea addán biepmu, dietnasa, vásáhusaid ja gullelašvuoda

Lubmen lea leamaš erenoamáš dehálaš ovdalis áigge. Luomi lea sihke borramuš bearrašii ja vuovdingáivu (Nilsen ja earát 2022). Dat lea daid meahcebirgenlágiin mii buvtii dietnasa olbmuide, ja luomi vuovdujuvvo vel odne ge sihke gávppiide ja priváhta olbmuide (ibid.). Luomečoaggináigge lea dábálaš ahte olles bearaš manai luomemeahccái ja sáhtte leat doppe mánggaid beivviid ja ijaid. Harrieth Aira čállá mo luopmánat galge leat buorin buohkaide:

Dá dábe vuosedii sámi sissnájlasj vuogijit gáktu avta sijdan/fuolken juohki luohkojit vaj da báhti moaddásijda ávkken, aj sidjij gudi juonga láhkáj mælggadijda e boade. Dan láhkáj juogaduvu láttaksaje dárboji milta, ja dakkir juohkem sjammam le dagu rievttudis, jali noaromma, mij aj sjaddá dáhpen gá tjuovoduvvá buolvas buolvvaji

(Aira 2020/2021: 15).

Lagaš luomejeakkat gulle dábálaččat daidda geat orro daid lahka. Áslat muitala ahte doppe gos son lea bajásšaddan, doppe ledje juohkehaččas iežas jeakkat, ja son ii mannan earáid jekkiide. Olbmot ledje ovttasráđđái jekkiid alde, muitala Áslat. Muhto jus mat su jekkiin ii lean luomi, de sáhtii gal mannat earáid jekkiide nugo Uvllá jekkiide dahje Anne jekkiide. Áslat muittaša maiddá ahte juohke dálus ledje iežas jeakkat ja muorrameahcci lahkosis. Ii lean dattetge nu ahte olmmoš ii beassan nuppiid muorramehcciin čuohppat muoraid. Leai maiddá vierrun ahte olbmot geat taste vázzit guhkás, guđde lagamus jekkiid boarrásat olbmuide ja mánaide (Rybråten ja earát 2024; Aira 2020/2021). Oaidnu ahte buohkat galggašedje beassat lubmet, sáhtta vuolgut dan áddejumis ahte juohkehaččas galgá leat birgejuvvo, ja ahte juohkehaš gii háliida, sus galgá leat vejolašvuohta beassat luomemeahccái.

Luomemeahcis leat maiddá sierra njuolggadusat mo doppe galgá dádjadit. Jus oaidná olbmuid jeakkis, de ii galgga mannat daid lahka čoaggit go dat

oidnu leamen fastin, ja sáhtii maiddá ipmirduvvo ahte don leat vuojehamen daid eret doppe (Nilsen ja earát 2022). Muhtumat govvejit luomejeakki borramuškámmárin, ja gullo dajaldat ahte it don nuppi olbmo borramuškámmára galgga duolbmot (ibid.).

Luomemehcciin leat báikenamat mat govvejit olbmuid oktavuodaid jekkiide, ja dat guovllut leat dehálaččat olbmuide (Nilsen 2022, 21.10.). Harrieth Aira juohká báikenamaid golmma kategorijade nugo namma mii čujuha mo guovlu dahje duovdagat leat oaidnin láhkai, dasto sáhtta guovlu leat ožžon nama muhtun olbmo manjis, ja loahpas vel leat namat mat muitalit mii guovllus lea dáhpáhuvvon dahje dáhpáhuvvá doppe (Aira 2020/2021: 17).

Porsággus lea Ingájeaggi mii muitala ahte dien jeakkis lávii Ingá lubmet (Nilsen 2022, 21.10.). Doppe lea maiddá jeaggi man namma lea Morššajeaggi go lea balsa mas lea moršša hápmi (ibid.). Divttasvuonas muitala muhtun luomečoaggi ahte son ii lubme dušše čoaggima dihtii, muhto guovllut gos son čoaggá gullet sutnje (Aira 2020/2021: 12). Maiddá Porsággus namuhit luomečoaggit gullelašvuoda iežaset luomejeakkiide geahča Nilsen ja earát 2022: 21-22.

2.2.5 Čavga meahcerájat eai soahpan oktii birgejumiin

Mehcciid ávkástallan lea leamaš buot giliolbmuid várás. Ii oktage galgga doalahuvvot olggobealde. Dattetge čuvvot nuppiid mielde nuppiid meahceasteaddjiid. Nu meahceasteallamis lea sosiála dárkkisteapmi, ja ii oktage várra háliit heajos beaggima. Dan sáhtta olmmoš vásihit jus ii leat láhtten albma láhkai meahcis dahje ii leat čuvvon čálekeahces meahccenjuolggadusaid.

Olmmoš fertii áli atnit muittus ahte boahtte áigge maiddá galggašii sáhttit viežžat meahcis birgenlági. Sáhtta jearrat ahte leigo boahtteáigge birgenjurdda mii dagahii ahte meahceasteaddjit bisuhedje guovlluid čavddisin; loddečivggat eai bivdojuvvon, jávrrit dikšojuvvojedje ja jekkiin eai čoaggán čurrohiid. Olbmuiin leat čilgehusat iežaset guovlluid áimmahuššannjuolggadusaide. Muorrameahcis ovdamearkka dihtii sáhtii leat njuolggadus ahte ii galgan njeaidit buot muoraid go dat galge leat soadjin odđa šaddimuoraide.

Vaikke ledje njuolggadusat mo meahcis dádjadit, de ledje das spiehkastagat. Juohke meahceávkástallan gehččui dálá ja boahtte áigge birgejumi ektui. Ii oktage galgan báhcit birgejumi haga.

2.2.6 Meahcis ferte olmmoš máhttit dádjadit

Meahcci dahje meahcit leat guovllut mat leat ássanbáikki olggobealde, ja dábálaččat leat dat várre- vuovde, vuopme- dahje duottarguovllut.

Guovdageainnus lohket ahte meahcci lea guovlu gosa boadát go guodát ruovttu ja gili (Schanche 2002). Meahcit leat maiddá praktihkalaš guovllut gos leat mánggalágan valljodagat mat leat olbmuide addán birgenlágiid. Divttasvuonas ain juo Oarjevuonas, lea meahcci eanan mii lea fiervvá ja várrečohka dahje čoru gaskka. Harrieth Aira čilge dan ná:

Miehtsen máhtti ulmutja muorrit, muorjijt (láttagijt, jånjajt, sarijt, tjáhppismuorjijt), biessit ja iehtjádav tjoagget, ja aj láddit. Miehtse la vuolládagajn ja álu nuorrebielen sidjij gudi árru vuonajn.

(Aira 2022: 66).

Meahcis olbmot murrejedje, murjejedje, čogge bessiid ja loddejedje. Ovddežis ledje maiddá Divttasvuonas meahccelájut (ibid.). Meahcci lea sámi doaibmanguovlu ja doahpagis leat suorggiduvvon odđa sánit mat čujuhit iešguđetlágan doaibmašlájade, nugo ovdamearkka dihtii bivdomeahcci ja luomemeahcci (Joks ja earát 2020). Ruotabeale Sámis geavahuvo maiddá boazomeahcci (Skaltje 2005).

Olbmot leat birgen mehcciin rievddadalli dilálašvuodain. Dádjadeapmái leat geavahan árbevirolaš máhtu maid leat ovddit buolvvain oahppan seammás go maiddá leat váldán atnui iežaset vásáhusaid ja hutkáivuoda. Vuoiŋnalašvuohta lea oassin mehcciid dádjadeamis, ja Sámis leat ollu muitalusat das mii sáhtta geavvat jus olmmoš ii gudnejahte mehcciid (Nergård 2006; Joks 2015; Balto 2023). Meahci dádjadeapmái gáibiduvvojit mánggabealat máhtut. Dasa lassin gáibiduvvojit fas sierra lágan máhtut iešguđetlágan mehcciide.

2.3 Olmmoš gal birge, vaikko ovttá jagi čáhcegeađggi alde

2.3.1 Birget

Birget lea doaba mii lea nannosit čadnon meahccái ja meahceasteapmái. Go vuolgá meahccái, de ferte ráhkkanit dasa ahte birge doppe juohke lágan dilálašvuodain. Birget geavahuvo muđui eará oktavuodain maiddá. Mánná galgá sáhttit birget eallimis. Dalle lea vánhen dávjá jurddašeamen ahte mánná galggašii birget sihke ekonomalaččat, sosiálalaččat ja máhtuid dáfus. Birget lea maid suorggiduvvon sániide nugo birgetmeahtun. Jus beana lea birgetmeahtun, de mearkkaša dat ahte ii leat álki dan stivret. Dahje jus olmmoš ii leačča máhtán niibbi duddjot, de sáhtta leat danne go ii leat birgen ávdnasiiguin.

Birget fátmasta maiddá dan mo olmmoš servvoštallá ja gulahallá iežas birrasin, eará olbmuiquin ja buot eará heakkalaččain ja ii-heakkalaččain. Olmmoš gii

máhtttá, diehtá ja dádjada, sáhtttá birget vaikko guđe dilálašvuodas, vaikko ovttá jagi čáhcegeađggi alde, nugo sátnevádjasis daddjojuvvo. Birgemis lea maiddá ceavzimis sáhka das mo olmmoš ceavzá máhtuinis, dieđuidisguin ja čehppodagainis (Aikio 2010).

Birgenláhki muitala makkár vugiin ja vejolašvuodain olmmoš sáhtttá birget ekonomalaččat. Dat lea konkrehta doaba mii čujuha daid vugiide mo olmmoš fitne alcces eallinlábbi, ovdamearkka dihtii guollebivddus dahje lubmemis. Olles bearaš lea čadnon bargguide mat adde olbmuid birgenlági, muhto nu ii leat šat odne. Asta Balto čállá váilevaš birgenlágiid birra ná: "Go smávva sámi gilážiid birgenláhki rievdá, go bargu ráddjejuvvo 9-16, ja bargoeavttut leat suorraservodaga hálddus, de gáržot árbevierrodoaimmat ja dáid viidáseappot fievrreapmi" (Balto 2023: 129-130).

Dál lea eanet dábalaš ahte olbmuid lea dienasbargu ja dasa lassin vižžet meahcis birgejupmái. Sáhtášii buohtastahttit birgenlági otná ealáhus áddejumiin, muhto ealáhusdoaba mearkaša birgenlági spesialiserema, ovdamearkka dihti jus jávrebivdu šaddá muhtuma ealáhussan, de sáhttet eará birgenlágit gahččat eret. Sáhtttá jearrat lea go dalle šat sámi birgejumis sáhka.

2.3.2 Birgejupmi

Birgejupmi gullá nugo ovdal čilgejuvvon, ovttaskas olbmuid ja servodaga eallinvuohká mas leat ekonomalaš, sosiála ja vuoiŋalaš bealit (Porsanger & Guttorm 2011). Birgejupmi mii fas guoská meahccái, fátmasta proseassa mo olbmot birgejit ja cevzet iežaset mehciin. Dasa lassin gullá birgejupmái áimmahuššat meahci nu ahte dat bissu čavddisin (ibid.). Loahpa loahpas lea dattetge dan duohken mo birgejupmi addá buori eallima. (Aikio 2010). Stuurradiggedieđáhusas sámi giela, kultuvrra ja servodateallima birra – Sámi álbmoga álbmotdearvasvuodas ja eallineavttuin deattuhuvvo meahccegeavaheapmi juoga mii nanne dearvasvuoda:

Olbmot namuhit sámi árbevirolaš kultuvrra leat positiiva ovdamunnin go bukte cealkámuša dán diedáhussii. Meahcástallan nugo bivdu, murjen ja šattuid čoaggin movttiidahttet olbmui lihkadit ja olbmot vásihit dan ávkkálažžan⁶

((Meld. St. 12 (2023 -2024), s. 10)).

Hálddašit árbedieđuid mat čatnasit birrasii, duovdagiidda ja meahccevalljodagaide maid meahcci addá, leat eaktun birgejupmái. Sápmelaččaide geat orrot deatnogáttis ja luossajohkagáttiin leamaš luossabivdu álo dehálaš birgenláhki (Joks 2015). Luossa bivdojuvvui vuosttažettiin olbmuid iežaset

⁶ Munno jorgaleapmi.

atnui, muhto olbmot maiddá vuvde dan ja fidnejedje dietnasa (ibid.). Luossabivdu attii maiddá vejolašvuoda leat olgun, servvoštallat earáguin ja vuoiŋnastit eará árgabeaivvedoaimmain. Vaikke luossabivdu sáhtti leat lossa bargu, de attii dat olbmuid buori eallima (ibid).

Moai dás digaštalle máhtuid ja muhtun árvvuid mat leat čadnon meahcásteapmái, nugo vuoiŋnalašvuhtii, meahci áimmahuššamii ja ceavzilvuhtii. Gulahallan lea maiddá dehálaš máhttu. Duohta eallimis eai leat dát máhtut ja árvvut sirrejuvvon, muhto dát sáhttet gullat oktii dahje mannet seahkalagaid.

2.3.3 Vuoiŋnalašvuota

Vuoiŋnalašvuota ja máilmmiáddejupmi vázziba giehtalagaid. Asta Balto (2023: 128) čállá ahte máilmmiáddejupmi vuodđuduvvo dasa ahte meahcci ii leat olbmuid objekta, muhto ahte olmmoš juogada eallima eará heakkalaččaiguin main lea vuoiŋna. Olmmoš sáhtttá maiddá oaidnit jeakki, jávrra ja muoraid ja ii-heakkalaččaid, dehálaš gulahallan- ja ovtastallanguoibmin (Kuokkanen & Balto 2024). Dát muitala mo olmmoš oaidná iežas sajádaga máilmmis. Olmmoš ii leat okto meahcis ja ii ge son sáhte mearriditge meahci, mánu, dálkki ja jahkodagaid badjel (ibid). Son lea baicce daid hálddus, seammás lea sus lagas oktavuota mehciin ja daid sivdnádusaiguin mat doppe ležžet. Vuollegašvuota ja giitevašvuota leat danin dehálaš árvvut go ávkkástallá meahccevalljodagain. Árvvus atnit meahci ja čájehit dasa giitevašvuoda, lea sápmelaččaid vierut mat nannejit ja ođasmahttet olbmo gullevašvuoda meahccái (Kuokkanen & Balto 2024: 26).

Vuoiŋnalašvuota ja máilmmioaidnu addiba olbmuid meinnega ja vejolašvuoda oaidnit iežaset stuorát oktavuodain. Vaikko olmmoš dorvvasta risttalašvuhtii, čuovvu sámi máilmmiáddejupmi olbmo (Balto 2023). Vuoiŋnalašvuota ja máilmmiáddejupmi bohtet ovdan erenoamáš dilálašvuodain, earret eará meahcis (Nilsen ja eará 2022). Ii leat dábalaš nu jitnosit hállat sámi vuoiŋnalaš meanuid birra, muhto seammás diehtit ahte dat leat čuvvon olbmo mánnávuoda rájes. Nubbi dán kapihttala čállin muitá go su eadni oahpahii sutnje čájehit giitevašvuoda luomejeaggái go lea addán luopmániid. Son gieđain čájeheii olles luomejeakki ja giittii luopmániid ovdas ja de sivdnidii dan. Logai ná: "Buessivdniduvvon lehkos dát luomejeaggi mii munnuide lea addán valjis luopmániid." Ii lea diehttelas ahte jeaggi livččii addán luopmániid ja ii ge galgan váldit dan diehttelassan. Luomejeaggi lea muhtumin dego guollejávri, oainnat muhtumin dat addá ja eará háviid ii atte (Østmo & Law 2018).

Lovisa Mienna Sjöberg (2018) čilge sivdnideame gullat árgabeaivve daguide ja dávjá lea dát geavahuvvon risttalaš oktavuodain. Son oaiivilda datte ge ahte sivdnidit sáhtttá leat boarráset go risttalašvuota Sámis. Sivdnideami bokte olmmoš oazžu buori gaskavuoda iežas birrasii ja eará sivdnádusaiguin mat gávdnojit máilmmis, nugo jávrrit, guolit, muorat ja ii-heakkalaččat.

Govven: Liv Østmo. Mávnos-Bier Ánte lea njuohpamin nuohiti.

Guovdageainnus gos doložis juo leat lodden, muitalit ahte go lea borramin čáhcelotti, de ii galgga gaikkodit dákterikki bearehaga (Østmo 2021: 45). Go leat geargan borramis, de dolvot lotti dákterikki miestaga vuollái, ja giitet ja sivdnidit lotti. Dainna lágiin čájehit loddái vuollegašvuoda ja giitevašvuoda. Ii ge galgan mannat sáivvi loddet, vaikko vel doppe ledje lottit go sáiva lea guovttebotnat bassi jávri (ibid.). Doppe galge lottit beassat leat ráfis. Dát dagut čájehit man lagas gaskavuota olbmuid lea čáhceloddái ja meahccái, ja man árvvus dat atnet dan maid meahcci addá sidjiide.

Go olbmot hállat ahte meahcci addá, de orro leamen ahte dat vuolga bivdin doahpagis. Mii bivdit meahcis ovdamearkka dihtii guliid, muhto bivdimis lea maiddá jearramis sáhka.

Jávri de vástida go guoli addá dahje ii atte (Østmo & Law 2018). Olbmot dihtet ahte dálki, mánnu ja áigodat mearridit mo guolli lihkada, muhto loahpa loahpalaččat lea buot jávrra dahje meahci addima duohken.

2.3.4 Dovdat mehciid

Olmmoš galgá máhttit ávkkástallat daid valljodagaid maid meahcci addá. Dárbašlaš máhttu ja diehtu vuolga das makkár meahcis lea sáhka dahje makkár valljodagaid manis olmmoš lea. Olmmoš ferte máhttit dádjadit meahcis, ovdamearkka dihtii johtit várrogasat vai meahcci ii billašuva. Son berre dovdat eatnamiid ja čáziid, máđijaid ja luottaid vai dádjada.

Solveig Joks (2007: 60) geavaha doahpagiid oaidnit, dovdat ja dádjadit, go muitala mo mánat ohppet boazodoalus. Guovdageainnu loddenlávdegottis geavahedje dáid doahpagiid go čilgejedje mo mánat ohppet loddet go leat vanhemiid mielde (Østmo 2021).

Buot deháleamos lea oahppat dovdat lottiid, sihke lottiid luoitaleamos, láhttemis, girdimis ja gosa sii seivot. Sii maiddá ohppet lottiid dovdat jienas, sturrodagas ja dolggis. Oahppat dovdat lea maiddá beljiid ja čalmmiid duohken. Mánat ohppet oaidnit, áicat ja fuomášit lottiid, muhto jus eanus dahje jogas dahje jávrris ležžet loddemin, de fertejit doallat čalmmis dulvvi ja jienaid. Mánat maiddá ohppet dádjadit dulveanus dahje -jogas ja meahcis. Dádjadit sátni maid mearkaša ahte mánat ohppet leat várrogasat gidđajienja alde, ja ahte sii fertejit geavahit jierpmi ja oaidnit jienas sáhtttá go dan alde viehkat (Østmo 2021: 33-35). Go oaidná, de galgá maiddá geavahit veahkin dan maid rávisolbmot leat čilgen ja dan maid ieš lea vásihan. Oaidnit lea maiddá dehálaš go meahci vándarda. Guovdageainnus gos lodden lea dehálaš, lávejit olbmot bievlan bisánastit geahčadit monnenjávrriid go mannet meattá (Østmo 2021). Sii meroštallet man ollu lottit leat dáid jávrriin, gehččet leat go sturra beassádagat ja geahčadit vel makkár lottit doppe leat. Sii vuhtiváldet dáid dieđuid go meroštallet loddenáliid nuppi gidđadálvve.

Lottiid ja elliid meroštallan lea dehálaš. Juohke gidđadálvvi čoagganit olbmot eatnogáddái dahje jávregáddái ja giikanastet makkár lottit leat juo boahtán (Østmo 2021). Sii dihtet earret eará ahte hanjra, čoadgi ja njurgu liikojit čohkkát jienja alde, ahte fiehta liiko buokčat ja fas čohkkedit jienja ala (ibid.). Muhto, eai sii loga lottiid, sii meroštallet orrot go dán jagi eanet fiehtagat dahje eará lottit go diibmá ja ovdal dan maid. Sii geahčadit leat go njurgot juo boahtán. Sii háleštit ja divaštallet ja buohtastahttet eará jagiiguin (ibid.).

Máhtut meahci birra leat, nugo eará árbevirolaš guovlluin ja doaimmain, ovddiduvvon áiggiid čađa ja fievrriiduvvon buolvvas bulvii (Porsanger ja Guttorm 2011). Juohke buolva ođasmahtttá daid ja heiveha ain

rievdadalli dilálašvuodaide ja odđa hástalusaide (Aikio 2010). Olbmot gávnnadit ja digaštallet dieđuid ja máhtuid maid leat háhkan iežaset vásáhusaid ja dieđuid vuodul, ja dainna lágiin besset iskat iežaset máhtuid doallevašvuoda. Seamma dehálaš go juogadit máhtuid guđet guimmiiguin, lea maid doalahit buriid oktavuodaid kránnjáide ja eará olbmuide geat leat du lahka.

2.3.5 Gulahallan

Sigvald Persen čállá man dehálaš gulahallan lea birgema ektui:

Vuosttažettiin leai máhttu birgenláhkái, daiguin valljodagain maid sáhtii ávkkástallat. Muhto leai maid máhttu dasa mo sáhttá birget ráfálaš ovtastallamis, dainna go riidu golaha návccaid ja dan ferte garvit⁷

(Persen 2011: 15).

Leai dehálaš máhttit gulahallat ja soabadit lagas olbmuiguin ja kránnjáiguin nugo dás bajábealde boahťá ovdan. Olmmoš galgá sáhttit birgehallas earáiguin ja erenoamážit singuin geat ávkkástallet daid seamma mehciid go ieš. Jus olmmoš ii máhttán gulahallat, de sáhtii čuožžilit dárbbasmeahttan riidu. Searvevuohťa lea dehálaš go dainna lágiin maiddái fitne olmmoš dárbbaslaš dieđuid ja veahki. Leai smávva fearán muhtun siiddas gos boazosápmelaččat ledje mearkumin, mii govve dehálašvuoda soabalašvuodas. Siiddas ledje maiddái guokte amas olbmo geat dihte mitalit áiddo joavdan olbmui, ahte leai hirmat riidu čuožžilan guovtti joavkku gaskkas. Dasto vulggii áiddo joavdan olmmoš gárdde lusa. Doppe čohkkáiga guokte ádjá geat gulaiga goappatge jovkui, ja geahčadeigga hui ráfálaččat ahte lea go dán giđa áldu guoddán. Go áiddo joavdan olmmoš jearai nuppi eamidis mo nu ráfálaččat sáhtiiga gulahallat, de vástidii son: “Eat mii sáhte buot báttiid časkit rastá. Mii fertet máhttit gulahallat vai birgehallas”. Diet ovdamearka čájeha gulahallama dehálašvuoda olbmuid gaskka geat galget birget seamma birgenlágis mii lea oktasaš guovllus.

Loddenáigge Guovdageainnus lea erenoamáš dehálaš gulahallat eará loddejeddjiiguin. Dalle oažžu diehtit nuppiin oidnojit go lottit, makkár lottit leat juo joavdan, lea go eatnu dulvamin, makkár lea jieknadiilli eanus dahje loddenjávrris. Olbmot deaivvadit márkanis ja háleštit. Sii čuodjalahttet nubbi nubbái dahje sii deaivvadit muhtun jávregáttis, ja nu sii fidnejit dárbbaslaš dieđuid. Seamma láhkai dáhpáhuvvá maiddái gulahallan luomeáiggi. Olbmot diđoštít ahte leat go luopmánat čoagginláhkkái ja guđe lágan báikkiin dat leat. Leat go rabas jekkiin vai skirriid siste. Gulahallan meahci birra lea maid ovtastallan nugo Asta Balto ja Rauna Kuokkanen (2024) čálliba. Ovtastallan šaddá go olbmuin leat oktiigullevašvuohťa seamma mehciide.

Gulahallan ii dáhpáhuvvá dušše olbmuid gaskka, muhto maiddái olbmuid ja meahccegáhppálagaid gaskka. Lea dábálaš ahte lottit buktet dieđuid (Ryd & Ryd 2017). Sámis lea ovdamearkka dihtii dovddus ahte skire lea diidaloddi mii buktá dieđu (Larsen 1979). Eará eallit ja divrrit maiddái sáhttet buktit dieđuid. Dás lea mitalus nuppi čálii áhči birra gii leai iežas ustibiin oaggumin eatnogáttis. Fáhkkestaga áhčči luoitilii stákku ja logai ahte dál gal soai ferteba vulgit. Son oinnii uvllu mii girddašii hui vuollin, ja de son diđii ahte dál boahťá bajándálki. Ádjá guovttos justa olliiga ruoktot ovdal go baján čeargugođii.

Muhtun gulahallanvuohki mii don doložis juo leai dábálaš, lea gulahallan mehciin sieiddi bokte. Olbmot dorvvastedje guollesieidái go ledje guollebivddus (Solbakk & Solbakk 2006). Viiddis gulahallan, sihke heakkalaččaiguin ja ii-heakkalaččaiguin lea dárbbaslaš jus galggaš lihkestuvvat meahcástallamis ja muđui eallimis.

2.3.6 Áimmahuššat mehciid buktá ceavzilvuoda

Olbmot dadjet ahte eatnamat galget bissut čavddisin ja meahcci ealasin go lea sáhka odđaaigásaš sisabahkkemiin. Sii oaivvildit meahcci bissu ealasin ja dearvvasin go olbmot ávkkástallet doppe go dainna lágiin vuhtiváldet meahci ođasmahttindárbbuid. Raporttas meahcástallan Guovdageainnus, mitaluvvo ahte buohkat geat jearahallojedje lohke ahte jávrrit billášuvvet jus dat eai geavahuvo (Riseth ja earát 2009: 86). Dát mearkkaša ovdamearkka dihtii ahte jávrrit jábmot. Seammás vuovddit vesáluvvet, jeagil nohká ja eatnamat sámmálluvvet. Dakkár guovlluin ii leat buorre šaddu, ja ii ge guliide ja elliide leat buorre ealát. Danin leat báikkálaš olbmot vuostá ráfáidahttima (Riseth ja earát 2009: 148-149). Go guovllut leat suodjaluvvon, de sáhttá divvut jearaldaga ahte leago dat šat meahcci Sámi áddejumi mielde. Rievtti mielde ii dáidde dat leat šat meahcci go báikkálaš olbmot eai beasa dohko vulgit ávkkástallat daid valljodagain mat doppe leat.

Meahcceávkkástallamii gullá maiddái dárkilit smiehttat ja áimmahuššat mo son meannuda valljodagain ja láhtte meahcis. Buot ávkkástallamiin berre vuhtiváldit ceavzilvuoda (Kuokkanen & Balto 2024). Ii olmmoš berre váldit eanet go maid dárbbas (Østmo & Law 2017, 15.4.). Berre maiddái čorget iežas lánvo- ja dollasaji vai ii leat giksin eará heakkalaččaide.

Sáhttá lohkat ahte dihtoguovllut ja dihtomeahcit leat erenoamáš dehálaččat olbmuid gullevašvuhtii ja birgejumái (Kuokkanen & Balto 2024). Otná ealgabivddus Finnmárkkus maid FeFo hálddaša, vuorbádit juohke jagi ealgaguovlluid. Ealgabivdi ii dáidde beassat seamma sadjái juohke jagi. Dainna lágiin eai oaččo bivdit seamma čanastaga guovlluide go ovdamearkka dihtii luomečoaggit, jávrebivdit ja árbevirolaš luossabivdit geat geavahit seamma guovlluid juohke jagi. Sáhttá jearrat ahte áimmahuššet go olbmot guovlluid seamma láhkai go sii dahket gain leat iežaset meahcit. Maiddái deanuásiin leat iežaset luossabivdosajit maid sii dovdet bures, ja gullo maiddái

dajaldat ahte olmmoš gii lea bivdán seamma sajis mánnávuoda rájes, dovda juohke geađggi doppe (Joks 2015). Turisttat leat maiddái viššalit bivdán deanus, muhto sin stággobivddu gal lea álkibut sirdit eará jogaide, muhto árbevirolaš bivdi ii sáhte dahkat dan seamma. Dihto guovllut orrot leamen dehálaččat árbevirolaš bargguin. Birgejumái gullá maiddái ahte olmmoš galgá čájehit vuollegašvuoda ja giitevašvuoda meahccái mii addá iežas valljodagain (Østmo & Law 2017).

Olmmoš fas galgá máhttit dássidit ávkkástallat valljodagain, ja vuhtii váldit meahci ođasmahttindárbbuid. Jávrebivddus atná olmmoš čalmmis dárbbas go jávri divššu ja bearráieahččá leat go guolit juohke sturrodagas (Østmo & Law 2017). Oahppu lea ahte buot maid olmmoš barggaš meahcis, son ferte smiehttat meahci ođasmahttima birra go sihke meahcci ja olbmot galget ceavzit. Viežžat birgejumái gáibida vámmasvuoda ja geabbilvuoda dustet rievdadalli dilálašvuodaid nugo dálkkádatrievdamiid ja eará hástalusaid. Doppe gos ovtta jagi gávnnai luopmániid, doppe soite nuppi jagi jeakkit leat áibbas čáhppadin. Olmmoš ferte heivehit iežas birgejumi rievdadalli jahkodagain, dálkkiide, mánu áigodagain ja bargonávccaide. Ii olmmoš sáhte vulgit meahccái vaikko goas, ii sáhte čuovvut kaleandara dáhtoniid, muhto ferte čuovvut dan maid dálki, mánnu ja jahkodat mearridit.

Sámit leat eamiálbmogat ja nugo eará eamiálbmogat, de leat sii áiggiid čađa dássidit ávkkástallan daid valljodagain mat sin guovlluin leat, ja eai ge golahan daid badjelmearálašvuodain. Ovttastahttojuvvon Našuvnnaid (ON) Natuvrašiehtadus lokte oidnosii eamiálbmogiid ja báikkálaš servodagain dehálaš áimmahuššandoaimma, ja dan mo sii doalahit mánggabealatvuoda ja ceavzilvuoda (FN’s Naturavtale COP 15, 2023). Dát natuvrašiehtadus maiddái dáhttu sihkarastit ahte eamiálbmogiid ja báikkálaš servodagain vuoigatvuodát, máhtut ja dasa guoski árbevirolaš máhtut, máilmmiáddejumit, árvvut ja vierut gudnejahttojuvvojit (ibid.). Meahcis leat iežas máhtut, árvvut, vierut ja máilmmiáddejumii, mat galggašedje gudnejahttojuvvojit jus ON šiehtadusa galgá sáhttit olahit. Vuosttas lánvi gudnejahttimii lea váldit duodas meahci iežas vuolggasaji.

2.4 Meahcástallama vuodđojurddašeamis lea birgejumii ja ceavzilvuohťa

Meahcci lea iešheanaláš ja nu berre maiddái dat beassat čuožžit iežas julggiid alde maiddái boahťte áiggis vai dan doaimmat ja dagut eai jávkka. Meahcci lea devdon birgenlágiiguin, doaimmaiguin, mitalusaiguin, luđiiguin, báikenamaiguin, fierániiguin ja dat leat fievrriduvvon mánggaid buolvvaid badjel. Dát boktet olbmuide govaid ja gullevašvuoda dovdduid go lea sáhka meahci ja mehciid birra.

Árbevirolaš máhtut ja árvvut leat vuodđun meahccegeavaheapmái. Máhtut čájehit mo meahci

galgá buoremusat áimmahuššat. Ehtalaš njuolggadusat muittuhit min mo meahcis galgá láhttet, goas guliid bivdá, man ollu guliid sáhttá bivdit, goas jagis sáhttá bivdit. Meahcis leat eará njuolggadusat go dan maid eiseválddit leat ráhkadan. Danne berrešii bidjat meahccái sierra njuolggadusaid, ja luvvet meahci eret friluftslágas, go meahcci ja “utmark” eaba soaba oktii, baicce sáhttet leat vuostálasvuodát nugo letne suokkardallan ja čilgen dán girjekapihttalis. Meahcis lea oainnat bargguid birra sáhka iige astoáiggedoaimmain nugo friluftsláhka cealká.

Meahcci ja birgejumii vázziba giehtalágaid. Birgejumi vuodđojurddašeamis lea meahci áimmahuššanvuohki mii buktá ceavzilvuoda. Dákkár máhtuid ja jurddašemiid berre dutkat eanet ja loktet dutkanbohtosiid oidnosii. Lea maiddái dehálaš gaskkustit dáid boahťtevaš buolvvaide vai sii maiddái ohppet sámi máilmmiáddejumiiid. Dasa lassin berre meahcci gieđahallojuvvot vuoiggalaččat, ja nu ii berre dat jorgaluvvot sahtedohko, muhto čilgejuvvot. Jorgaleami váttisvuohťa lea ahte dat doalvvuha min eará áddejumiiide. Boasttulágan jorgaleapmi sáhttá oidnot joatkan dáruiduhttimii, man birra gieskat lea almmuhuvvon mánggga čuohtesiidosas raporta (Sannhets- og forsoningskommisjonen 2023).

Meahcci lea doaba mii orro leamen viidat oahpis Sámis, ja maiddái geavahusas eará Sámi guovlluin. Julevsámegillii gohčoduvvo miehttse ja oarjelsámegillii fas miehtjesdajve. Orro leamen maiddái nu ahte meahci sisdoallu lea ollu seamma lágan davvi Sámis go julev Sámis, nugo dán kapihttalis boahťá ovdan. Dákkár oktasaš áddejumii, mitala viidodaga meahci mearkkašumis Sámis.

Rávvgat

- Meahci doaba berre gieđahallot iešheanaláš go das lea iežas sisdoallu.
- Meahcci ferte boahťit oidnosii almmolaš čállošiiin ja doaimmat vuodđun mearrádusaide.
- Ii galgga viggat meahccedoahpaga jorgalit eará gielaid sajáiduvvan doahpágiidda. Baicce galggašii geavahit meahccedoahpaga ja čilget dan mearkkašumi.
- Eiseválddit berrejit čuovvolahttit Sámedikki meahcástanguorahallama, mii evttohii ahte dahkko guorahallan mo lágat ja njuolggadusat hehttejit meahcástallama. (Sámediggi/Sametinget 2016).
- Sámiid birgenlágit berrejit leat guovddážis jus meahci áigot geavahit eará láhkai dahje plánejit ásahit odđa doaimmaid dohko.
- Galggašedje álggahit barggu čielggadit mo meahcástallan boahťá ovdan meahci doahpajis ja birgejumis, ja mo dát dasto sáhtašii boahťit oidnosii almmolaš politihka hábmemis ja almmolaš plánenbargguin.

⁷ Munno jorgaleapmi.

Gáldut

Aikio, Aimo 2010: *Olmmošhan gal birge. Áššit mat ovddidit birgema*. Kárášjohka: ČálliidLágádus.

Aira, Harrieth 2020/2021: *Moattebelagis sáme sebrudagá – histávrrá ja kultuvrra/ Mangfoldige samiske samfunn – historie og kultur. Láttagahttem - sáme árbbedábálasj máhtudahka, identitiehhta ja kultuvrra. – Bårjås: 4-25.*

Aira, Harrieth 2022: Duobddága – sijda ja sámevuoda friddjasaje. – *Sámi dieđalaš áigečála*: 55-81.

Balto, Asta 2023: *Sámi bajásgeassin : árbevierut, ealáskahttit, ođasmahttit*. Kárášjohka: ČálliidLágádus.

Balto, Asta & Kuhmunen, Gudrun 2014: *Máhttáhit iežamet ja earáid! - sámi iešmearrideapmái, nášuvdnahukseimii ja jodiheapmái. Máhttáhit – omskola dem och oss! - samisk självbestämmande och samiskt ledarskap. Máhttáhit – Re-educate them and us! - Sámi self-determination, nation-building and leadership*. Kárášjohka: ČálliidLágádus.

Birkely, Hartvig 2011: Om sjøsamenes næring ressursutnyttelse i Porsangerfjorden. – Sigvald Persen & Svanhild Andersen (doaimm.), *“Den gang var det jo rikelig med fisk”. Lokal kunnskap fra Porsanger og andre fjorder. Artikler med utgangspunkt i Fávllis-nettverket*. Indre Billefjord: Sjøsamisk kompetansesenter. 22-48.

FeFo/Finmarkseiendommen 2023: “Vår arv til fremtiden” “Min árbi boahhteáigái”. Årsrapport. <https://issuu.com/finmarkseiendommen/docs/fefo_a_rapport_2023?fr=xKAE9_zU1NQ>

FeFo/Finmarkseiendommen: Om FeFo. <<https://www.fefo.no/om-fefo/>> (1.9.2024).

Forskrift om jakt- og fangsttider samt sanking av egg og dun for jaktseongene fra og med 1. april 2022 til og med 31. mars 2028 (FOR-2024-04-05-568).

FN's Konvensjon om sivile og politiske rettigheter, art. 27, 1966. [Konvensjon om sivile og politiske rettigheter](#)

FN's Naturavtale COP 15, 2023: Norsk oversettelse av vedlegg til beslutning CBD COP15/4 Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework.

Joks, Solveig 2007: *Boazodoalu máhtut áiggis áigái: etniid doaibma árbevirolaš oahpaheamis boazodoalus*. Dieđut 3/2007. Guovdageaidnu: Sámi instituhtta.

Joks, Solveig 2015: *“Laksen trenger ro”. Tilnærming til tradisjonelle kunnskaper gjennom praksiser, begreper og fortellinger fra Sirbmá-området*: UiT Norges arktiske universitet.

Joks, Solveig & Østmo, Liv & Law, John 2020: Verbing meahcci: Living Sámi lands. – *The Sociological Review Monographs* 68 (2): 305-321. doi: 10.1177/0038026120905473

Kuokkanen, Rauna & Balto, Asta Mitkijá 2024: Ovtastallan: sámiid relašunálitehta ja dan vierut. – *Sámi dieđalaš áigečála* (1). doi: 10.7557/sda.7362

Larsen, Anders 1979: Mærrasámiid birra. Acta Boealia. Tromsø: Tromsø museum.

Meld. St. 12 (2023–2024) *Samisk språk, kultur og samfunnsliv – Folkehelse og levekår i den samiske befolkningen*. Meld. St. 12 (2023–2024) regjeringen.no

Nergård, Jens-Ivar 2006: *Den levende erfaring: en studie i samisk kunnskapstradisjon*. Oslo: Cappelen akademisk.

Nielsen, Konrad 1979: *Lappisk (samisk) ordbok. Lapp Dictionary. Vol. II G-M*. 2. Oslo: Aschehoug.

Nilsen, Steinar 2022: Sanking og landskapsforståelse, hvordan snakker vi om det? Retrieved from <https://www.meron.no/index.php/merons-blogg/entry/283-sanking-og-landskapsforst%C3%A5else,-hvordan-snakker-vi-om-det>

Nilsen, Steinar & Joks, Solveig & Andersen, Svanhild 2022: Lubmen- ja mannenpráksisat Porsánggus – mo mearrasámi guovllu olbmot dádjadit iežaset birrasiin. – *Sámi dieđalaš áigečála*: 7-30. doi: 10.7557/sda.7033

Persen, Sigvald 2011: Lokalhistorien, kunnskapen og demokratiet. – Svanhild Andersen & Sigvald Persen (doaimm.), *“Den gang var det jo rikelig med fisk”. Lokal kunnskap fra Porsanger og andre fjorder. Artikler med utgangspunkt i Fávllis-nettverket*. Indre Billefjord: Sjøsamisk kompetansesenter. 15-21.

Porsanger, Jelena & Guttorm, Gunvor 2011: Árbodiehtu-fágasuorggi huksen/Building up the Field of Study and Research on Sami Traditional Knowledge (árbediehtu). – Jelena Porsanger & Gunvor Guttorm (doaimm.), *Working with Traditional Knowledge: Communities, Institutions, Information Systems, Law and Ethics*. (Vol. 1/2011). Guovdageaidnu: Sámi instituhtta. 13-57. Retningslinjer for endret bruk av utmark i Finnmark (FOR-2007-06-11-738). Lovdata. (2023).

Riseth, Jan Åge & Solbakken, Jan Idar & Kitt, Heidi 2009: Meahcásteapmi Guovdageainnus. Naturbruk i Kautokeino. Fastboendes bruk av meahcci i Kautokeino kommune og konsekvenser ved etablering av naturvernområder. Utretningsoppdrag for Fylkesmannen i Finnmark, Miljøvernavdelingen.

Rybråten, Stine & Aira, Harrieth & Andersen, Svanhild & Joks, Solveig & Nilsen, Steinar 2024: Mijá duobddága: Sankingspraksiser i samiske kystområder – relasjoner, verdier og bærekraft. – *Tidsskrift for samfunnsforskning* 65, Utg.1: 46-61. doi: <https://doi.org/10.18261/tfs.65.1.3>.

Ryd, Yngve & Ryd, Lilian 2017: *Doahkke - fågelflock. Samiska fågelnamn och myter. Tjuona - fjällgåsens hemligheter*. Skellefteå: Ord & visor förlag.

Sámediggi/Sametinget 2016: Meahcci - identitehta, kultuvrra ja birgejumi vuodđun-Raporta sámedikki meahccebargojoavkkus, guovvamánu 29.b.2016.

Sannhets- og forsoningskommisjonen 2023: *Sannhet og forsoning : grunnlag for et oppgjør med fornorskningpolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner*: rapport til Stortinget fra Sannhets- og forsoningskommisjonen : Avgitt til Stortingets presidentskap 01.06.2023 : Dokument 19 (2022-2023).

Schanche, Audhild 2002: Meahcci, den samiske utmarka. – Svanhild Andersen (doaimm.), *Samiske landskap og Agenda 21: kultur, næring, miljøvern og demokrati*. Dieđut 1/2002. Guovdageaidnu: Sámi instituhtta. S. 156-170.

Sjöberg, Lovisa Mienna. (2018). *Att leva i ständig välsignelse. En studie av svidnudit som religiös praxis*. Universitetet i Oslo, det teologiske fakultet.

Skaltje, Maj-Lis 2005: *Luondu juoiggaha*. Guovdageaidnu: DAT.

Smith, P. L. 1938: *Kautokeino og Kautokeino-lappene : en historisk og ergologisk regionalstudie*. 34. Oslo: Aschehoug.

Solbakk, Aage & Solbakk, Mihkku 2006: *Bálvvosbáikkít ja noaiddesvuohta Deatnogáttis*. Tana, Kárášjohka: Deatnogátti sámiid searvi, ČálliidLágádus.

Valkonen, Jarno & Valkonen, Sanna 2019: On local knowledge. – Thomas Hylland Eriksen & Sanna Valkonen & Jarno Valkonen (doaimm.), *Knowing from the indigenous North : Sámi approaches to history, politics and belonging*. London: Routledge. 12-26.

Østmo, Liv 2021: *Lodden-en kulturbærende sedvane*. En utredning om lodden i Guovdageaidnu. <<https://www.regjeringen.no/contentassets/599e20155d0d4a72ad38d25ca3d08f4c/lodden-en-kulturbarende-sedvane-i-guovdageaidnu-en-utredning-om-lodden-i-guovdageaidnu-april-2021.pdf>>

Østmo, Liv & Law, John 2017: On Land and Lakes; Colonizing the North. – *Technospre Magazine*.

Østmo, Liv & Law, John 2018: Mis/translation, Colonialism, and Environmental Conflict. – *Environmental Humanities* 10 (2): 349-369.

2 Meahcci: Aktivt og levende område, men usynlig i norsk forvaltning

Solveig Joks

Førsteamanuensis, Sámi allaskuvla

Liv Østmo

Tidligere høgskolelektor

Sammendrag

Det er viktig å vise omsorg for områder og samtidig ta vare på dem. I dag er det spesielt viktig med omsorg når forurensing, inngrep og overforbruk av naturressurser både på land og vann er blitt et globalt problem. *Meahcit* (praktiske områder som forsyner folk med ulike former for levebrød) er slike områder der bærekraft er et hovedelement på grunn av at folk henter sin *birgejupmi* (et levesett med en økonomisk, sosial og åndelig profil) derfra, og derfor også tar vare på områdene. Folk kjenner en tilhørighet til sine *meahcit*, og de viser ydmykhet og respekt for både det som er levende og det ikke-levende.

Likevel ser vi at meahcci ikke er en egen kategori i offentlig politikk og forvaltning. Meahcci-begrepet forsøkes tilpasset det norske ordet "utmark" eller det knyttes til friluftslivs aktiviteter. Meahcci har sitt eget innhold og logikk for hvordan man skal *dádjadit* (å finne frem både i det fysiske og i det

mentale landskapet). Derfor bør man ikke oversette begrepet slik at begrepets meningsinnhold endres eller forsvinner. Feil oversetting kan føre oss inn i fremmede verdensforståelser, og over tid kan man risikere at meahcci fremmedgjøres. Offentlig politikk og forvaltning bør heller synliggjøre meahcci-begrepet og gi en forklaring på andre språk.

Folk har opprettholdt nære relasjoner med sine *luomemeahcit* (moltemyrer), *muorjemeahcit* (bærområder), *bivdomeahcit* (jaktområder og fiskevann) og *muorrumeahcit* (vedskog). Gjennom disse relasjonene har de opparbeidet seg kunnskaper om meahcit og videreført disse kunnskapene til nye generasjoner. Fortellinger danner bilder av folks relasjoner til områdene og gjør dem levende. Slik gir bruken av meahcci et godt liv og den opprettholder bosettingen i samiske områder.

2.1 Meahcci er fylt med innhold

Meahcci (sing.) eller meahcit (plur.) er områder der folk henter levebrød til sin *birgejupmi* (et samisk levesett med en økonomisk, sosial og åndelig profil). Heretter vil samiske begreper og ord bli oversatt til eller forklart på norsk når de brukes første gang i teksten. Dersom de brukes på nytt, vil de bare være på samisk. Forklaringer av alle samiske begreper og ord er lagt ved som appendiks.

I *meahcástallan* (å hente goder fra meahcci) følger *meahcásteaddjit* (personer som driver med meahcástallan) tradisjonelle regler og støtter seg til tradisjonelle kunnskaper. Gjennom meahcástallan har folk lært å tenke på framtiden, det vil si at meahcci fortsatt skal kunne gi en *birgenláhkki* (måten man skaffer seg et levebrød eller en inntekt fra for eksempel fiske eller molteplukking). Regelverket som myndighetene har laget er derimot ikke tilpasset samiske meahcci. Meahcci blir i tillegg oversatt feil og gir dermed en helt annen forståelse enn det som er kjent for samisktalende. Et begrep med et annet innhold enn det opprinnelige, fører oss til en fremmed verden. Vi blir med andre ord drevet bort i fra forståelser som ligger i meahcci-begrepet.

Samene har opp gjennom tidene skaffet seg ulike birgenláhkki meahcci. De har fisket, jaktet på dyr og fugler, plukket bær og sanket andre vekster. I tidligere tider var det også vanlig at folk hadde *meahccelájut* (utslåtter). Hvert hushold hadde sin *muorrameahcci* (vedskog) og folk drar fremdeles i dag til muorrameahcci. Meahcci har gitt folk trygghet fordi der har man fått birgejupmi. Man kan si at uten meahcci hadde det vært vanskelig å *birget* (å klare seg i alle livets situasjoner, slik som økonomisk, sosialt, kunnskapsmessig og åndelig) i samiske områder. Det har derfor alltid vært viktig å skjytte om jakt-, fangst-, fiske- og sankingsområder slik at ikke *birgenlágit* (plur. måter man skaffer seg et levebrød eller en inntekt fra, for eksempel fiske eller molteplukking) går tapt. Tanken om bærekraft er ikke forenlig med overforbruk. Forfedre og -mødre hadde videreført birgenláhkki til nye generasjoner. Likeledes må også de fortsette å vedlikeholde meahcci slik at den forblir hel og uten skader, og på den måten sikres birgejupmi til framtidige generasjoner.

Vi har valgt å bruke begrepet *ceavzilvuohhta* (bærekraft) i stedet for *bistevasvuohhta* som ofte brukes for det som på norsk heter "bærekraft". *Ceavzilvuohhta* er et dekkende begrep når det er snakk om at både mennesker og andre levende vesener skal *birget* (å klare seg i alle livets situasjoner økonomisk, sosialt, kunnskapsmessig og åndelig) men ingen av disse er evigvarende. Meahcci var viktig i Sápmi fordi den ga folk byttevarer og inntekter. I følge en tidligere Kautokeinoprest, er livet til de samiske fastboende mer lik reindriftssamene enn jordbrukerne, fordi de driver med meahcástallan:

...{fastboende og deres arbeid} er knyttet til utmarken, til fiskevann, utslåtter, mosefjell m.m. og mindre til den flekk jord huset står på, ser i det hele på gården sin mere med flyttlappens øyne enn med bondens øyne: alt tilhører ham til bruk, men han har ikke den eiendomsbevissthet og stedbundethet som en bonde, hvor generasjoner har arbeidet med samme jord

(P. L. Smith, 1938: 316).

Innholdet i begrepet meahcci er undersøkt av flere, blant annet (Schanche 2002; Østmo & Law 2018; Joks m.fl. 2020; Sámediggi/Sametinget 2016; Valkonen & Valkonen 2019; Aira 2022; Nilsen et al., 2022). Sametinget satte ned en arbeidsgruppe som synliggjorde samisk meahcástallan, og utredet hvor vidt forvaltningen av den var tilpasset behovene til meahcásteaddjit (Sámediggi/Sametinget 2016). Arbeidsgruppa foreslo blant annet at Sametinget burde gjennomføre en helhetlig vurdering av lover og forskrifter, som hindrer folk i å bruke de tilgjengelige lokale ressursene som har vært til nytte for lokalbefolkningen fra gammelt av (ibid.: 30).

Vi spør i dette kapitlet hvordan meahcit kommer til uttrykk i folks bruk av meahcci, og hvordan den blir tilsidesatt i offentlig forvaltning. Meahcci blir i dag oversatt feil til andre språk, som for eksempel norsk, og vi drøfter hvordan en annen forståelse enn den opprinnelige, kan påvirke betydningen av meahcci. Til slutt spør vi hvordan birgejupmi og meahcástallan hører sammen, og hvordan folk på grunnlag av birgenlágit, har vist omsorg for meahcit og dermed sikret bærekraft.

Dette bokkapitlet bygger på innsamlede data fra meahcástallan, som f.eks. *lodden* (vårvinterjakt på ender), fiske, eggsanking og molteplukking. Disse dataene og analysene er publiserte i filmer, rapporter og vitenskapelige artikler. Vi anvender også fortellinger til å underbygge våre argumenter. Fortellingene har vi hentet fra skriftlige kilder, og i tillegg bruker vi fortellinger som vi selv har hørt. I forbindelse med skrivingen av dette bokkapitlet, har vi også intervjuet en eldre meahcásteaddji som vi her kaller for Áslat. Han har drevet med meahcástallan siden han var barn, både ute ved kysten og i innlandet. Vi har også innhentet informasjon fra nettsidene til Finnmarkseiendommen (FeFo) for å vite hvordan de forholder seg til meahcci.

2.1.1 Meahcci er fraværende i dagens offentlige forvaltning

I dagens nasjonale lover og forskrifter er ikke meahcci blitt definert som en egen kategori.

Politikerne og forvaltning kan på bakgrunn av manglende kunnskaper gjøre feil beslutninger som kan utradere samiske praksiser som meahcástallan.

Norske myndigheter vil da risikere å arbeide imot bestemmelser i FN's Naturavtale FN's Naturavtale COP 15, 2023 og FN's konvensjon om sivile og politiske rettigheter art. 27. I disse dokumentene understrekes det at urfolk har rettigheter til å utøve sin kultur og sine praksiser. I FN's Naturavtale slås det i tillegg fast at urfolk og lokalsamfunn spiller en viktig rolle i forvaltningen av naturmangfoldet og at de er "partnere når det gjelder bevaring, restaurering og bærekraftig bruk." (FN's Naturavtale COP 15, 2023: C. 7a.). Det legges også vekt på at i gjennomføringen av naturavtalen, skal urfolks og lokalsamfunns skikker, seder kunnskaper og rettigheter sikres og i tillegg "skal ingenting i dette rammeverket tolkes slik at det innskrenker eller opphever de rettigheter urfolk allerede har eller måtte erverve i framtiden." (ibid.).

Vår erfaring at meahcci ikke er en egen kategori i norsk forvaltning, finnes det heller ingen statistikk om bruken av meahcci. Det ser heller ikke ut til at FeFo opererer med kategorier som gjør det mulig å synliggjøre den reelle bruken av meahcci. Statistikk fra småvilt-, storvilt-, og statistikk om lodden, kommer fram i FeFos jaktrapporter (FeFo/Finnmarkseiendommen 2023). Det er forståelig at det ikke finnes statistikk som viser all tradisjonell virksomhet i meahcci, siden det ikke er mulig å lage og det er kanskje heller ikke ønskelig med en slik statistikk. Likevel er det verd å merke seg at FeFo som forvalter meahcit i Sápmi, ikke nevner viktige virksomheter i meahcci som snarefangst av ryper, fiske og molteplukking (ibid.). Dersom en skulle lage statistikk for meahcástallan, burde det skje på en rettfærdig måte slik at de opprinnelige kategoriene til meahcci blir synliggjort.

Det er verd å merke seg at Finnmarkseiendommen (FeFo) som forvalter 95 prosent av Finnmarks arealer, oversetter ordet *friluftsliv* til meahcástallan (FeFo/Finnmarkseiendommen 2024). I Sápmi er friluftsliv å betrakte mer som lek enn et fornuftig arbeid, og ofte hører man folk kalle det for *joavdelastin*. I Konrad Nielsens ordbøker er det et eksempel som viser hvordan ordet brukes: "joavdelasai čuoigat" som oversettes til norsk "gå på ski uten at det er nogen nytte i det" (Nielsen 1979: 409). Meahcástallan er aldri blitt betraktet som joavdelastin, og det har heller vært det motsatte, nemlig at folk har skaffet seg birgenláhkki i meahcci.

2.1.2 Oversettelse gir feil beslutningsgrunnlag

Meahcci er først og fremst et område der folk henter birgenláhkki, det vil si et område for tradisjonell virksomhet. Meahcit i Finnmark forvaltes nå av FeFo (Finnmarkseiendommen). I tillegg til norsk, bruker også FeFo samisk språk på sine nettsider (FeFo/Finnmarkseiendommen). Som tidligere nevnt er meahcástallan og *friluftsliv* satt opp med innholdsmessig samme betydning. På FeFos nettsider er det blant annet skrevet om turstier, de såkalte *perleturer*. FeFo skriver at alle har rett til å ferdes i meahcit i Norge, med

bakgrunn i *allemannsretten*. Under fanen meahcástallan finner en molteplukking når en trykker på fanen buohkaidriekti (allemannsrett) og der vises det til Finnmarkslovens §§ 23 og 25 der det sies at alle har rett til å plukke molter på Finnmarkseiendommen (fefo.no).

Jakt, fangst og fiske som er en naturlig del av meahcástallan, ligger i henhold til FeFos kategoriseringer, utenfor kategorien meahcástallan (ibid.). På FeFos nettside, er "Skog og ved" oversatt som "Meahcci ja muorat". Disse er under kategorien "Næring". Dersom FeFos nettsider er oversatt fra norsk, er det forståelig at begrepet meahcci ikke synliggjøres slik den brukes i Sápmi. Dersom meahcástallan skal kunne komme fram i riktig form, bør det først skrives om meahcci på samisk ut ifra den samiske forståelsen. Når det er snakk om meahcástallan, er det naturlig at samiske ord og begreper anvendes. Det blir feil å bruke begreper som kommer fra et helt annet bruksområde, slik som "friluftsliv" som FeFo anvender. Friluftsliv bygger på en vitenskapelig verdensforståelse som deler verdenen mellom natur og kultur (Østmo & Law 2018). I meahcci derimot er det ikke skille mellom natur og kultur slik vi vil drøfte senere i dette bokkapitlet. En feil oversettelse til andre språk medfører problemer for samisktalende og spesielt meahcásteaddjit, til å finne riktig informasjon. Dersom det skal bli forståelig, bør en bruke de samiske begrepene og forklare innholdet. Ord og begreper er sentrale i kommunikasjon, og dersom denne skal lykkes, må deltakerne i kommunikasjonen ha en felles forståelse.

2.1.3 Feil i oversetting fører oss inn i en fremmed verden

Dersom vi begynner å bruke begreper som meahcci, med et annet innhold enn ordets opprinnelige betydning, kan etter hvert feil bruk endre innholdet i begrepet, slik at det blir et helt annet enn det opprinnelige. Innholdet blir tilpasset andre språk og andre folks verdensforståelser. Slik kan innholdet i begrepet meahcci tømmes og et nytt legges til. En bør derfor unngå å tvinge begreper med et bredt innhold, inn i et fremmed begrep som har et annet innhold. Da er det bedre å bruke begrepene slik de er og heller forklare dem.

På samisk har begrepet *luondu* i lang tid vært oversatt til det som på norsk kalles *natur* og på engelsk *nature* (Joks et al., 2020). I samisk språk finnes det ikke et begrep for natur med betydningen av at den ligger utenfor mennesket og at mennesket ikke er en del av den. I samisk forståelse er *luondu* knyttet til mennesker og dyr, og det brukes når en skal beskrive et annet menneske eller et dyr. En kan for eksempel si at det menneske har en god *luondu*, som betyr at det er en del av vedkommende. Når vi til daglig hører at natur blir brukt til noe annet enn å beskrive mennesker eller dyr, kan det føre til endringer i vår verdensforståelse.

Meahcci er et begrep som det ikke finnes et tilsvarende begrep i andre språk. Likevel hører vi folk bruke ord

som *utmark* eller samisk *utmark*. Begrepet *utmark* kommer i fra jordbruket, og hører sammen med *innmark* som beskriver eiendommer som er innenfor gjerder (Østmo & Law 2018). *Utmark* er område som befinner seg på utsiden av gjerdet. I forskriften om endret bruk av *utmark* i Finnmark, er *meahcci* brukt som et tilsvarende begrep. Begrepet *utmark* forklares slik:

Begrepet utmark forstås som mark som ikke regnes som innmark så som gårds plass, hustomt, industriområder, dyrket mark, engslått og kulturbeite for husdyr samt liknende område hvor allmenhetens ferdsel vil være til utilbørlig fortrensning for eier eller bruker, jf. friluftsløvsloven § 1a."

(Forskrift 29.6.2023 nr. 1248, § 3).

Meahcci befinner seg også utenfor gjerdet, men forskjellen mellom *utmark* og *meahcci* er at de har ulike innhold. *Meahcci* betyr, slik vi har forklart tidligere, et levende område som har sine egne uskrevede regler for hvordan en skal *dádjadit* i *meahcci*, det vil si å finne frem både i det fysiske og i det mentale landskapet. Grunnlaget for vår mentale bevegelse, er vår verdensforståelse, eller med andre ord hvordan vi er lært opp til å bevege oss i *meahcci*. *Dádjadit* er med andre ord å finne fram både fysisk og mentalt som for eksempel "jeg kunne ikke *dádjadit* (finne) hjem etter stien eller at jeg kunne ikke *dádjadit* (fatte) at jeg ikke var alene i *meahcci*".

2.1.4 Bruk av fremmede begreper tømmer innholdet til *meahcci*

Når *meahcci* oversettes feil, blir folk fratatt sine relasjoner med både det levende og ikke-levende, både det som alltid er synlig og det som ikke alltid er synlig eller det som ikke er synlig for alle. Feil oversetting fører også til at folks forståelser om hvordan en skal *dádjadit* i *meahcci* eller i ulike *meahcit*, forsvinner (ibid.). Begreper som *utmark* tvinger oss til situasjoner som har en helt annen logikk enn *meahcci*-begrepet. *Meahcci* er et tradisjonelt virksomhetsområde (Valkonene & Valkonen 2019). En kan beskrive *meahcci* som område der det er ulike arbeidsoppgaver til ulike tider (Joks & al., 2020). *Utmark* kan være et "tomt" område, og der trenger en ikke å praktisere verdier som å beære og å vise respekt for områder, dyr og det som ellers måtte være der samtidig som man selv er der. En viktig verdi er å kommunisere med *meahcci* og ikke om den (Schanche 2002).

En fortelling som den ene av forfatteren er blitt fortalt, viser hvordan kommunikasjon med *meahcci* kunne arte seg. Det er en fortelling om en eldre mann som alltid gikk til *meahcci* før arbeidet med utslåtter startet. Han fortalte området og alt som levde der at de snart skulle komme dit for å slå gress. Han lovet området at de ikke skulle forstyrre noen der. Denne historien viser hvordan folk respekterte *meahcci* og alt som befant seg der. Når

folk som ikke kjenner innholdet i *meahcci*, forsvinner slike fortellinger. Gjennom fortellinger har folk lært å *dádjadit* i *meahcci*, og disse er fortsatt viktig å bli påminnet om.

Dersom *utmarks*begrepet anvendes som et tilsvarende begrep for *meahcci*, kan det medføre at nyttiggjøringen av *meahcci* sine goder blir begrenset. Vi antar at det neppe vil ha like store konsekvenser at en sti som brukes til rekreasjon forsvinner, mens dersom stans i motorisert ferdsel til et fiskevann fjernes, vil det ha store konsekvenser både for fiskevannet og for de menneskene som henter birgenláhki derifra. Vannene blir ødelagte og birgejummi til folk vil forsvinne.

2.2 *Meahcci* er et levende område som har sin egen logikk

Meahcci er blitt til gjennom relasjoner mellom mennesker, områdets landskap, dyr og andre som beveger seg der (Joks et al., 2020). Hvordan mennesket forstår *meahcci* beror på hvordan folk har lært å *dádjadit* der, gjennom fortellinger og egne erfaringer (Joks 2007). Verdensforståelse er en sentral faktor for vår *dádjadeapmi*. Den er med på å bestemme hvordan vi velger å bevege oss i våre områder. *Meahcci* er et slikt område der folk *dádjadit* etter bestemte forståelser og etiske regler. En kjent regel er for eksempel at en må spørre om lov til å sette opp *lávvu* (Balto 2023). *Lávvu* skal ikke settes opp på en sti, og der skal det heller ikke tennes bål (Rybråten et al., 2024). En bør også spørre om lov før en begynner å bygge hus på et nytt sted. Asta Balto og Gudrun Kuhmunen skriver at det å spørre om lov til å bygge et hus, viser folks ydmykhet overfor naturen, og i dette ligger en tanke om å fremme bærekraft (Balto og Kuhmunen 2014).

2.2.1 *Meahcci* er mangfoldig

Meahcci har fått sitt innhold gjennom samenes egne relasjoner til områder (Joks et al., 2020). Ulike *meahcit* har betegnelser som forteller om hva slags arbeidsoppgaver det er snakk om, slik som *luomemeahcci* (moltemyr).

Foto: Joks. *Luomemeahcci*, moltemyr.

Lignende betegnelser som viser til arbeidsoppgaver er *bivdomeahcci* (jakt-, fangst- og fiskeområde), *muorrameahcci* og *muorjemeahcci* (område der man plukker bær) (ibid.). *Meahcit* er områder der situasjonen bestemmer hvilken *meahcci* det er snakk om. Hvor du drar, og hva du gjør, er situasjonsbestemt. Derfor er ikke *meahcci* eller *meahcit* bestemte steder med klare grenser. Det er blant annet utallige *luomemeahcit*. Samtidig kan et område som er *muorjemeahcci* om høsten, være *muorrameahcci* om våren og høsten. Samme område kan derfor ha ulike betegnelser som varierer i henhold til tid og situasjon. En kan si at *meahcci* er konkret og spesifikk slik det kommer fram i samisk språk (ibid.). Alle skjønner hva en person skal foreta seg når han eller hun skal til *luomemeahcci*. Det er derimot umulig å sjekke på kart for å finne navnet på stedet vedkommende skal til, fordi en ikke har nok informasjon om stedet, hvis en ikke kjenner vedkommende godt og vet hvor personens *luomemeahcci*, *bivdomeahcci* eller *muorrameahcci* befinner seg.

2.2.2 Man skal ikke jakte på fugleunger som er på størrelse med et eple

Samiske tradisjonelle *meahcásteaddjit* (personer som driver med *meahcci* virksomhet) er ikke enige med statens retningslinjer om hvor og når man bør jakte. (Østmo 2021). For eksempel åpner statens forskrift opp for rypejakt tidlig på høsten, nemlig fra 10. september¹. Snarefangst av ryper starter senere, det vil si 1. november². Da er rypa allerede hvit. I de offentlige forskriftene er det satt av nøyaktig dato for når jakta starter, mens *meahcásteaddjit* vurderer tilstanden til rypa før de begynner å jakte. De offentlige forskriftene for jaktstart samsvarer dermed ikke med det som *meahcásteaddjit* anser som best egnet tidspunkt for jakta.

I *Sápmi* kan man høre sterk motstand mot den tidlige jaktstarten på ryper, for da er rypekyllingene ennå små. Aslak er en eldre mann som har vokst opp i tanadalen. Han har ferdes i *meahcci* siden barndommen, og beskriver dagens rypejakt slik:

Vi begynte å sette rypesnarer i november, men i dag jakes det på rypekyllinger som ikke er større enn et eple. Rypejakta skulle ikke ha begynt før i oktober. Da hadde rypekyllingene vært større. Jeg begynte aldri å drive fangst eller jakt på hare og rype, før de var blitt hvite. Det var tillatt å drive med fangst og jakt fram til 3. april. Jeg begynte å sette rypesnarer da jeg var sju år

¹ Se Forskrift om jakt- og fangsttider samt sanking av egg og dun for jaktseongene fra og med 1. april 2022 til og med 31. mars 2028.

² Se overfor nevnte forskrift.

gammel, og jeg fangstet og jaktet til 1999, og den 3. april tok jeg ned alle rypesnarer som jeg hadde ute og sa "aldri mer". Da var det enda mye ryper. Snarefangst av ryper ødela ikke bestanden, men når man jakter på rypekyllinger om høsten, ødelegges rypebestanden fordi en må skyte 4 rypekyllinger for at de skal tilsvare en voksen rype. Derfor bør en absolutt ikke jakte i september.

Aslak synes det er galt at folk her nord må følge de samme fangst- og jaktforskriftene som folk sørpå. Her hekker rypa mye seinere, og kyllingene flyr også seinere enn i sør.

Han drar heller ikke til *meahcci* i hekketida. Fuglene skal få være i fred når de skjøtter om kyllingene sine. Men når kyllingene har kommet på marka, drar han til *meahcci* for å felle og kviste trær. Han tar ikke en pause i vedhogsten om høsten, selv om FeFo har pålagt han å stoppe opp under elgjakta fordi det forstyrrer jakta.

Aslak forteller at faren hans pleide å *loddet* (jakte på ender på vårvinteren) helt til 1950 tallet. Da ble det forbudt med lodden på vårvinteren. Innbyggerne i Kautokeino har ennå rett til å drive med lodden, selv om lodden er pålagt betydelige begrensninger. I loddenrapporten kommer det fram at fuglungene skal få lov til å bli store, og at fuglene ikke skal forstyrres når de ligger på reir (Østmo 2021). Det samme fortelles i sjøsamiske områder:

Gamle folk forbød før i tiden barn å puste i et fuglerede. Hvis de gjorde det, forlot fuglen redet og ungene. Jeg husker at vi barn holdt pusten, når vi kikket inn i et fuglerede"

(Larsen 1950: 45).

Folk plukker egg som fuglen ikke har nådd å ruge slik at de er blitt varme. Når egget er *čevttut/čeaktu* (ingen tegn til kylling i egg), er det et godt egg. (Nilsen et al., 2022). En skal heller ikke ta flere egg enn det man trenger (ibid.). På samme måte er det når en fisker, en skal ikke tømme vannet.

2.2.3 Et friskt vann skal ha fisk i alle størrelser

Når en fisker i et vann, må man ta hensyn til at der er fisk i alle størrelser. Da sier man at vannet er *guollái* (et vann er *guollái* når det er fisk i alle størrelser) (Østmo 2021: 37). Aslak forteller at han ikke har sett så mange garnfiskere de siste 30 årene. Han tror at årsaken er at folk ikke orker å dra langt av gårde i *meahcci* for å fiske bare med ett garn, som det er lov å fiske med. Når

vi spør Aslak om hva som skjer med fiskevann hvis det ikke fiskes der, svarer han at det blir ødelagt og nevner et område der det ikke er lov å fiske annet enn om vinteren. Før var det tre kilos røyer der, og for to år siden da han var en tur der i påska og fisket på isen, fikk han et par 50 grams røyer. I enkelte fiskevann er det makk på fisken fordi det ikke lenger fiskes der. For Aslak ville det vært *jávredikšun* dersom de unge hadde fått rettigheter til å fiske et visst kvantum fisk. *Jávredikšun* vil si å legge forholdene til rette for at fisken skal ha best mulige forhold, for eksempel ved å rydde elveutløp og elvemunninger og dermed sikre gjennomstrømning i vannet. Det burde vært laget et regelverk som sier at en ikke kan fiske mer enn i to netter med seks garn, men det er selvsagt avhengig av størrelsen på vannet. Det må alltid være størrelsen på vannet som bestemmer hvor lenge en kan fiske med seks garn. Aslak forteller om hvordan han selv lærte å fiske av bestefaren:

*Da jeg begynte å fiske for første gang sammen med min bestefar i Rávdojohka, hadde han 20 garn som vi satte ut. Med en gang vi så at vi ikke fikk flere enn 20 fisk til sammen i de 20 garnene, da sa bestefar: "Nå slutter vi." På den tiden var det bomullsgarn. Nå må en bruke forstørrelsesglass for å kunne se garnet. Den gang var det store maskevidder, men nå er maskevidden slik at tommelen nesten ikke går igjennom. Den gang var det bomullsgarn, nå er det nylonggarn som en nesten ikke ser i vannet. Det er skadelig dersom man setter for mange garn i vannet for da blir vannet ødelagt. Enhver som drar til et vann for å fiske, burde først spørre eldre folk om hvordan man bør fiske der. Det holder ikke bare å dra til et vann og kaste ut 2-3 garn og ikke tenke over om det ble fisk igjen i vannet. *Jávredikšun* betyr at du fisker i vannet, og at du ikke bruker for mange garn.*

Aslak har en klar formening om hvordan man bør drive med *jávredikšun*. Uten menneskelig aktivitet og arbeid, holdes ikke vannet friskt. Men de som vil fiske i et vann, må vite hvordan man gjør det. En ukyndig person skal ikke bare sette ut garn uten å ha rådført seg med kyndige personer på forhånd.

Love og regler har gjort sterke begrensninger på sjøsamenes bruk av meahcci (Birkely 2011). Blant annet er det ikke lov å sette ut flere enn tre garn. Slike begrensninger førte til at det ikke lenger var lønnsomt å fiske for dem som tidligere pleide å skaffe seg inntekter av fiske. Etter hvert ble det slutt på fiske, noe som førte til at det ble mye småfisk igjen, og vannet ble ødelagt (ibid.: 47). Det samme kommer fram i Ressursutvalget for Finnmarksvidda 1978 (ibid.).

2.2.4 Luomemeahcci har gitt mat, inntekter, erfaringer og tilhørighet

Plukking av molter har vært særlig viktig i tidligere tider. Molter var både mat for familien og en handelsvare (Nielsen et al., 2022), og en av birgenláhki fra meahcci som brakte inntekter til folk. Molter selges ennå den dag i dag både til forretninger og til private. I moltetida var det vanlig at hele familien dro til luomemeahcci og de kunne være der i mange døgn. Harriet Aira skriver om hvordan moltene skulle være til glede for alle:

Disse praksiser viser intern samisk tradisjon for hvordan familien/slekta fordeler ressurser slik at ressursene blir et gode for mange, også for de som av ulike grunner ikke kan gå langt for å hente seg moltebær. På denne måten blir moltebærmyrene/stedene fordelt ut fra behov, og slik deling har blitt som en norm eller regel, som også har blitt en praksis som følges fra generasjon til generasjon

(Aira 2020/2021: 15).

De nærmeste moltemyrene tilhørte vanligvis de som bodde i nærheten. Aslak forteller at der han vokste opp, hadde alle sine egne myrer, og han gikk ikke til andres myrer. Folk var enige om fordelingen av myrene. Men dersom det ikke var bær på hans myrer, da kunne han dra til andre myrer som Uvllá myrene eller Anne myrene. Aslak minnes også at hver husstand hadde egne myrer og muorrameahcci i nærheten. Det var imidlertid ikke slik at man ikke fikk komme innenfor andres vedteig å felle vinterved der. Det er også en tradisjon at folk som kunne gå langt, overløt de nærmeste myrene til eldre mennesker og barn (Rybråten et al., 2024; Aira 2020/2021). Regelen om at alle skulle få plukke molter kan være bygd på tanken om at alle skulle ha birgejujpmi, og at alle skulle ha muligheter til å komme seg til luomemeahcci.

I luomemeahcci er det også egne retningslinjer for hvordan man skal dádjadit. Hvis man for eksempel ser folk på myra, skal man ikke gå dit og plukke, fordi dette ble ansett for å være en stygg handling, og det kunne i tillegg oppfattes som om man jaget personen bort i fra myra (Nilsen et al., 2022). Noen illustrerer en moltemyr med et spiskammer, og man kan høre uttrykket om at man skal ikke tråkke i andres spiskammers.

Stedsnavn i luomemeahcci forteller om folks forhold til myrene, og disse områdene er viktige for folk (Nilsen 2022). Harriet Aira deler stedsnavn i tre kategorier slik som navn som viser hvordan området eller landskapet ser ut, dernest kan et område ha fått navn etter en person og til slutt er det stedsnavn som forteller om hendelser som har skjedd der eller som skjer der fremdeles (Aira 2020/2021:17).

I Porsanger er Inggájeaggi (Ingamyra) som forteller at der pleier Inga å plukke molter (Nilsen 2022).

Det er også ei myr der som heter Morššajeaggi (hvalross myr) fordi der er en pals som ser ut som hvalross (ibid.). I Tysfjord forteller en molteplukker at hun/han ikke bare plukker for å plukke, men områdene tilhører henne/han (Aira 2020/2021:12). Også i Porsanger fortelles det om folks følelse av tilhørighet til sine moltemyrer, se Nilsen et al., 2022.

2.2.5 Strenge grenser i meahcci samsvarte ikke med birgejujpmi

Bruken av meahcci godene har vært forbeholdt bygdefolket. Ingen skal holdes utenfor. Likevel følger man med andre meahcásteaddjit. Det er en sosial kontroll når det gjelder meahcástallan, og ingen vil vel ha et dårlig rykte på seg som man kan oppleve, dersom man ikke har oppført seg ordentlig eller fulgt de uskrevne reglene for meahcci.

Folk måtte alltid ha i tankene at man i framtiden også skulle kunne hente birgenláhki i meahcci. Man kan stille seg spørsmål om det var tanken om framtidig birgejujpmi, som gjorde at meahcásteaddji holdt meahcci vedlike; man jaktet ikke på fuglunger, man drev med *jávredikšun* og på myra plukket man ikke umodne molter. Folk har forklaringer til måter de tar vare på sine egne områder. For eksempel pleier man ikke å felle alle trær, men la noen voksende trær bli igjen for å beskytte nye trær som vokste opp. Selv om det var regler for hvordan man skulle dádjadit i meahcci, så fantes det unntak. All bruk av meahcci ble betraktet med blikk på nåtidig og framtidig birgejujpmi. Ingen skulle bli uten birgejujpmi.

2.2.6 I meahcci må man lære å bevege seg på bestemte måter

Meahcci (sing.) eller meahcit (plur.) er områder som ligger utenfor bostedet, vanligvis dreier det seg da om fjell-, dal- eller viddeområder. I Kautokeino sier man at meahcci er det området man kommer til når man drar fra hjemmet (Schanche 2002). Meahcit er også praktiske områder der det er mange ulike ressurser som har gitt folk birgenlágít. I Tysfjord, i hvert fall i Hellekofjorden, er meahcci landskapet mellom fjæra og fjelltoppen. Harriet Aira forklarer det slik:

I miehttse kan folk hugge ved/skaffe til veie ved, plukke bær (multer, tyttebær, blåbær, krøkebær), og samle never og sanke andre ting, og også jakte på fugler. Miehttse befinner seg i landskapets lavere liggende del (terreng), og som oftest på sjøsiden for de som bor ved fjorden

(Aira 2022: 66).

I meahcci henter folk ved, plukker bær, samler never og jakter på sjøfugl. Tidligere hadde man også meahccelájut i Tysfjord (ibid.). Meahcci er område for samisk virksomhet, og utfra dette begrepet er det dannet nye ord

som beskriver virksomhetens art slik som *bivdomeahcci* og *luomemeahcci* (Joks et al., 2020). På svensk side av Sápmi brukes også begrepet *boazomeahcci* (område der reinen befinner seg til enhver tid) (Skaltje 2005).

Folk har klart seg i meahcit under forhold med stadige endringer. For å kunne dádjadit har folk anvendt tradisjonell kunnskap som man har lært av foregående generasjoner, samtidig som man har tatt i bruk egne erfaringer og egen kreativitet. Åndelighet er en del av det å dádjadit i meahcit, og i Sápmi er det mange fortellinger om hva som kan gå galt dersom man ikke respekterer meahcci (Nergård 2006; Joks 2015; Balto 2023). Det kreves mangfold av kunnskaper til dádjadit. I tillegg kreves det ulike kunnskaper og ferdigheter til ulike typer meahcci.

2.3 Mennesket klarer seg nok, om så et år på en stein som ligger rett under vannoverflaten

2.3.1 Birget

Birget betyr i korthet om det å klare seg. Det er et begrep som har en sterk tilknytning til meahcci og meahcástallan. Når man drar til meahcci, må man forberede seg godt slik at man klarer seg i alle slags situasjoner. Birget brukes også i andre sammenhenger. Barn skal kunne klare seg i livet. Foreldre mener da at barna skal klare seg økonomisk, sosialt og de skal ha opparbeidet seg tilstrekkelig med kunnskaper og ferdigheter. Birget er også blitt avledet til andre ord, slik som *birgetmeahttun* (uslåelig eller vanskelig). Dersom hunden er *birgetmeahttun* betyr det at det er vanskelig å styre den eller dersom man ikke har kunnet smi en kniv, kan emnet ha vært *birgetmeahttun*.

Birget favner også om hvordan mennesket relaterer seg til sine omgivelser og kommuniserer med dem, både de levende og ikke-levende skapningene. Et menneske som kan, vet og dádjadit, kan birget i alle situasjoner, *vaikko ovtta jagi čáhcegeađggi alde* (om så ett år på en stein som ligger ute i vannet, rett under vannoverflaten), slik det sies i ordtaket. I birget dreier det seg også om bærekraft og hvordan mennesket klarer seg med sin kunnskap, viten og sine ferdigheter (Aikio 2010).

Birgenláhki forteller på hvilken måte og hvilke muligheter man har for å klare seg økonomisk. Det er et konkret begrep som forteller om måten man skaffer seg et levebrød eller en inntekt fra, for eksempel fiske eller molteplukking. Hele familien var engasjerte i det arbeidet som ga dem birgenláhki, men nå er det ikke slik lenger. Asta Balto skriver om mangelen på birgenláhki på følgende måte: "Når birgenláhki i små samiske bygder endres, når arbeidet begrenses til 9-16, og arbeidsbetingelsene er etter storsamfunnets kriterier, da begrenses tradisjonelle gjøremål og videreføringen av disse" (Balto 2023: 129-130)³.

³ Vår oversettelse.

I våre dager er det blitt vanlig at folk har lønnsarbeid og i tillegg henter de goder fra meahcci til sin birgejupmi. Man kan muligens sammenligne birgenláhki med dagens næringer, men næringsbegrepet betyr en spesialisering av birgenláhki, og da kan andre birgenlágít falle bort. Man kan spørre seg om det da fortsatt er snakk om samisk birgejupmi.

2.3.2 Birgejupmi

Birgejupmi er slik tidligere forklart, en del av folks og samfunnets levesett med en økonomisk, sosial og åndelig profil (Porsanger & Guttorm 2011). Birgejupmi som er knyttet til meahcci er en prosess som forteller hvordan folk kan birget og ceavzit (klare seg, overleve og få et godt liv) i sine meahcit. I tillegg dreier birgejupmi om å skjytte meahcit og ikke overforbruke dem slik at de forblir i god stand (ibid). Til sist handler det likevel om hvordan birgejupmi gir folk et godt liv (Aikio 2010).

I melding til Stortinget om Samisk språk, kultur og samfunnsliv – Folkehelse og levekår i den samiske befolkningen understrekes bruken av meahcci som helsebringende:

Blant positive ressurser i det samiske samfunnet som kan bidra til å fremme folkehelse peker flere av innspillene på tradisjonell samisk kultur. Utmarksnæringer, som jakt, fiske og sanking, bidrar til fysisk aktivitet som oppleves som nyttig

((Meld. St. 12 (2023 -2024), s. 10)).

Forutsetningene for birgejupmi er at man har kunnskaper om miljøet, områdene og de fornybare godene som meahcci gir. For samer for eksempel som bor ved en lakseelv, har laksefiske alltid vært en viktig birgenláhki (Joks 2015). Man fisket både til eget bruk og for salg slik at man fikk inntekter (ibid). Laksefisket ga også folk muligheter til å være ute, møte andre mennesker og få et avbrekk fra den vanlige jobben. Selv om laksefiske kunne være et tungt arbeid, ga dette fisket folk et godt liv (ibid).

Vi drøfter her noen av kunnskapene og verdiene som er knyttet til meahcástallan, slik som åndelighet, omsorg for meahcci og bærekraft. Å kunne kommunisere, er også en viktig kunnskap. I det virkelige livet er ikke disse kunnskapene og verdiene oppstykkede, men de hører sammen og fremstår som en helhet.

2.3.3 Åndelighet

Åndelighet og verdensforståelse hører sammen. Asta Balto (2023: 128) skriver at grunnlaget for verdensforståelsen er at meahcci ikke er menneskenes objekt, men mennesket deler livet med alt levende som puster. Mennesket kan også anse myr, vann og trær og ikke-levende som viktige kommunikasjons- og samhandlingspartnere (Kuokkanen & Balto 2024).

Dette forteller om hvilken plass mennesket anser seg selv for å ha i verden. Mennesket er ikke alene i meahcci, og bestemmer heller ikke over meahcci, været, månen og årstidene (ibid). Mennesket er derimot underlagt fenomenene, samtidig som det har en nær relasjon til de skapningene som måtte være der. Å vise ydmykhet og takknemlighet er en sentral verdi når man skal nyttiggjøre seg av godene i meahcci. Å respektere og vise takknemlighet, er en samisk skikk som styrker og fornyer menneskets tilhørighet til meahcci (Kuokkanen og Balto 2024: 26).

Åndelighet og verdensforståelse gir mennesket mening i livet, og muligheter til å se seg selv i en større sammenheng. Selv om en person anser seg selv som kristen, kan likevel samisk verdensforståelse følge med (Balto 2023). Åndelighet og verdensforståelse kommer fram i spesielle situasjoner, bant annet i meahcci (Nilsen et al., 2022). Det er imidlertid ikke vanlig å snakke høyt om samiske åndelige ritualer, men samtidig vet vi at disse har fulgt en fra barnsben av. Den ene av dette kapitlets forfattere husker blant annet hvordan hennes mor lærte henne å vise takknemlighet til moltemyra som hadde gitt dem molter. Hun løftet armen for å vise hele moltemyra takknemlighet. Hun både takket og velsignet myra for at den ga dem molter. Hun sa: "Sivdniduvvon lehkos dát luomejeaggi mii lea addán munnuide valjis luopmániid!" "Velsignet være denne myra som har gitt oss mye molter!" Det skal nemlig ikke tas som en selvfølge at myra alltid gir molter. Luomemeahcci er lik et fiskevann, noen ganger gir den, andre ganger gir den ikke (Østmo & Law 2018).

Lovisa Mienna Sjöberg (2018) forklarer at *sivdnideapmi* eller velsignelse er en del av hverdagslivets handlinger og ofte brukt i kristen sammenheng. Hun mener likevel at begrepet *sivdnidit* kan være eldre enn kristendommen i Sápmi. Ved å velsigne får man god kontakt med sine omgivelser og andre vesener i verden, slik som vann, fisk, trær og det som ikke er levende.

I Kautokeino har det fra gammelt av vært vanlig å loddet. Der fortelles det at når en spiser andekjøtt, skal man ikke rive i stykker skjelettet (Østmo 2021: 45). Når man er ferdig med å spise fuglen, skal man bringe skjelettet ut og legge den under et tre og takke og velsigne den. På den måten viser man fuglen ydmykhet og takknemlighet. Man skulle heller ikke loddet i *sáiva* (et hellig vann med dobbelt bunn, gjerne rundt) for der skulle fuglene få være i fred (ibid.). Disse handlingene forteller om den nære relasjonen folk har med endene og gjessene, og hvor folk verdsetter det meahcci gir dem.

Når folk snakker om at meahcci gir, kan det være med bakgrunn i begrepet *bivdit*. På samisk sier vi *bivdit guliid* (å fiske med garn eller not), men *bivdit* betyr også at vi spør om noe.

Vannet svarer da ved å gi oss fisk eller å ikke gi oss noe (Østmo & Law 2018). Folk vet at været, månen og årstida bestemmer hvordan fisken beveger seg, men til syvende og sist er alt avhengig av om vannet eller meahcci gir noe.

Foto: Liv Østmo. Anders Persen Siri holder på å trekke inn nota.

2.3.4 Å kjenne meahcit

Mennesket skal kunne nyttiggjøre seg de godene som meahcci gir. Hva som er nødvendig kunnskap, viten og *dádjadeapmi*, er avhengig av hvilken meahcci man skal til og hvilke goder man er ute etter. Mennesket må kunne ferdes varsomt i meahcci. Man må kjenne områdene, vannene, stiene og sporene.

Solveig Joks (2007: 60) bruker begreper som se, kjenne og *dádjadit* når hun beskriver om hvordan barn lærer i reindriften. Kautokeino kommunes loddenutvalg brukte disse begrepene for å beskrive hvordan barn lærer å loddet når de er med foreldrene (Østmo 2021). Det aller viktigste er å lære å kjenne igjen fuglene, det vil si hvordan hver enkelt art kommer ned fra en lang flytur, hvordan de oppfører seg, hvordan de flyr og hvor de lander. De lærer også å kjenne igjen fuglene på lyd, størrelse og fjærdrakt. Det å lære å kjenne er også avhengig av øyne og ører. Barna lærer å se, få øye på og oppdage fugler. Dersom de er ved et vann eller en elv, må de også lære å holde øye med isen og om vannet stiger. *Dádjadit* begrepet handler også om å lære å vurdere om det er mulig å bevege seg på isen (Østmo 2021: 33-35). Når de bruker blikket, skal de ta i bruk det de voksne har forklart og det de selv har erfart. Det å se er også viktig når man ferdes i meahcci. I Kautokeino hvor ender er viktig, stopper folk opp ved vann der fuglene pleier å hekke (Østmo 2021). Folk kartlegger hvor mye fugl det er på vannet. De undersøker fugleartene og vurderer hvor store kullene er i vannene. All denne informasjonen tar de i betraktning når de neste vårvinter vurderer fuglebestandene.

Det å vurdere fuglebestandene eller dyrebestandene er viktig. Hver vårvinter samles folk enten ved elva eller et vann og bruker kikkerten for å se hvilke ender som har ankommet (Østmo 2021). De vet blant

annet at havella, kvinanda og svartanda foretrekker å sitte på isen, og at toppanda liker å dykke for å beite litt for så å sette seg på isen (ibid.). Folk teller imidlertid ikke fugler, men de vurderer bestanden. De sammenligner og vurderer om det er flere toppender i år enn i fjor eller tidligere år. De ser etter om svartanda har kommet. Folk diskuterer med hverandre, og sammenligner situasjonen med tidligere år (ibid.).

Kunnskaper om meahcci har, på samme måte som i andre tradisjonelle områder og virksomheter, utviklet seg gjennom tidene og blitt formidlet videre fra generasjon til generasjon (Porsanger & Guttorm 2011). Hver generasjon fornyer kunnskapene og tilpasser dem til endrede forhold og nye utfordringer (Aikio 2010). Folk møtes og diskuterer kunnskaper og erfaringer de har fått med seg i livet, og på den måten får de også sjekket kunnskapens holdbarhet. Like viktig som å dele kunnskaper med hverandre, er også å ha gode relasjoner til naboer og andre personer som befinner seg i din nærhet.

2.3.5 Kommunikasjon

Sigvald Persen skriver om hvor viktig det er å kunne kommunisere for å kunne birget eller klare seg:

For det første var det kunnskapen om livberging, med de ressurser man hadde til rådighet. Men det var også en kunnskap om hvordan man måtte klare seg i et fredelig fellesskap, for strid er resurskrevende og måtte unngås

(Persen 2011: 15).

Det er viktig å kunne kommunisere og enes med nære slektninger og naboer slik det kommer frem her. Mennesket må kunne *birgehállat* (å kunne klare seg sammen og samhandle på en positiv måte) med andre, og spesielt med dem som bruker den samme meahcci som man selv. Dersom man ikke evnet å kommunisere, kunne det oppstå unødvendig krangel. Det å være sosial er viktig, for da får man også betydningsfull informasjon og hjelp ved behov. En liten hendelse i en siida der reindriftssamene holdt på med kalvemerking, illustrerer betydningen av et fredelig fellesskap. Det var også to fremmede til stede, som fortalte en nylig ankommet person om at det hadde oppstått en voldsom krangel mellom to grupper. Etter en liten stund dro den nylig ankomne til reininnhegningene. Der satt to eldre menn som tilhørte hver sin gruppe og diskuterte hvorvidt en simle hadde kalvet den våren. Den nylig ankomne spurte kona til den ene mannen hvordan mennene kunne sitte der så fredelige og snakke sammen. Kona svarte: "Vi kan ikke kutte alle bånd. Vi må kunne kommunisere slik at vi birgehállat". Dette eksemplet forteller hvor viktig god kommunikasjon er for folk som har *birgenláhki* (måten man skaffer seg et levebrød eller en inntekt fra, for eksempel fiske eller molteplukking) i et felles område.

I perioden mens det foregår lodden i Kautokeino er det særdeles viktig å kunne kommunisere med andre *loddejeaddjit* (personer som driver med lodden, det vil si vårvinterjakt på ender). Da får man informasjon fra andre om noen har observert ender, hvilke ender som allerede er ankommet, om det holder på å bli flom i elva og om hvordan isen er, enten i elva eller på et vann der man kan loddet. Folk møtes i bygda og utveksler informasjon. De ringer til hverandre eller de møtes ved et vann, og på den måten får de nødvendig informasjon. Samme form for kommunikasjon skjer i moltetida. Folk forhører seg om moltene er rede for å plukkes, og på hvilke områder man kan finne molter. Er de på åpne myrer eller i kratt. Det å kommunisere om meahcci er også *ovttastallan* (det å samhandle i nære relasjoner) som Asta Balto og Rauna Kuokkanen (2024) skriver om. Det blir nære samhandlinger mellom folk med tilhørighet til de samme meahcit.

Kommunikasjon skjer ikke bare mellom mennesker, men også mellom mennesker og dyr, fugler eller insekt i meahcci. Det er vanlig at fugler bringer informasjon (Ryd & Ryd 2017). I Sápmi er det for eksempel kjent at skjæra er *diidaloddi* (fugl som bringer et budskap). Også andre dyr og insekter bringer budskap. Det er en fortelling om en av forfatterens far som sto og fisket på elvebredden sammen med sin kamerat. Plutselig slapp faren fiskestanga, og sa at nå må de dra hjemover. Han så en humle som fløy svært lavt, og da visste han at det ville bli tordenvær. Mennene kom seg akkurat hjem før tordenværet.

En kommunikasjonsform som var vanlig i tidligere tider var å kommunisere med meahcci ved hjelp av *sieidi* (samisk offerstein). Selv om det ikke snakkes mye om dette i våre dager, hender det at folk tyr til fiske-

sieidi når de fisker. Å kunne kommunisere med både mennesker og ikke-mennesker, er nødvendig for at man skal kunne klare seg i meahcci og ellers i livet.

2.3.6 Å ha omsorg for meahcci, gir bærekraft

Folk sier at jorda skal være uten skader og meahcci skal leve, når det er snakk om moderne inntrenging. De mener at meahcci holder seg fruktbar og frisk, når folk nyttiggjør seg av meahcci for på denne måten tar man hensyn til meahcci sitt behov for fornyelse. I rapporten om samisk utmarksbruk i Kautokeino kommer det frem at samtlige av dem som ble spurt, mente at fiskevann blir ødelagt dersom det ikke fiskes der (Riseth et al., 2009: 86). Dette kan blant annet bety at fiskevann jábmot (at mesteparten av fisken dør i et vann, og bare fisk med de beste egenskapene overlever). Samtidig blir skogen til krattskog, reinlavet forsvinner og mosen overtar. I slike områder er det ikke gode vekstforhold, og det er heller ikke beite for fisk og dyr. Derfor er lokalbefolkningen imot å verne områder (Riseth et al., 2009: 148-149). Når områder er vernet, kan man stille spørsmål om disse områdene fortsatt er en del av samisk meahcci etter en samisk forståelse. Meahcci er først og fremst et tradisjonelt aktivitetsområde, og dersom man ikke lenger kan dra dit og nyttiggjøre seg av de godene som er der, kan det ikke lenger kalles for meahcci.

Til nyttiggjøring av godene som er i meahcci, inngår også det å tenke grundig over hvordan man selv viser omsorg for meahcci gjennom sine handlinger. I all nyttiggjøring må man ta hensyn til bærekraft (Kuokkanen og Balto 2024). Mennesket må ikke ta mer enn det som trengs (Østmo & Law 2017). Man bør også rydde lávvu- og bálplassen sin for at den ikke skal være til bry for andre levende vesener.

Visse områder og visse meahcit er svært viktige for folks tilhørighet og birgejujpmi (Kuokkanen og Balto 2024). I dagens elgjakt i Finnmark som FeFo forvalter, trekkes det lodd om hvem som får hvilket jaktfelt. En elgjeger får ikke komme til samme jaktfelt hvert år. Derfor får ikke jegerne samme tilknytning til et område som for eksempel molteplukkere, fiskere og tradisjonelle laksefiskere som bruker de samme områdene hvert år. Man kan spørre seg om eljegere da vil vise samme omsorg for området, som de som har sine egne meahcit. Folk i tanadalen har egne lakseplasser som de kjenner godt, og ofte hører man folk bemerke at de som har fisket på det samme stedet siden de var barn, kjenner hver en stein der (Joks 2015). Turister fisker også flittig i Tanaelva, men deres stangfiske er lettere å flytte til andre elver, i motsetning til den tradisjonelle laksefiskeren som er knyttet til et bestemt sted i elva. Det ser ut til at bestemte steder er viktige i tradisjonelle gjøremål. Det å vise ydmykhet og takknemlighet til meahcci som gir av sine goder, er også en del av birgejujpmi (Østmo & Law 2017).

Mennesket må lære å nyttiggjøre seg av godene på en bærekraftig måte, samtidig som hun/han må ta hensyn til meahcci sitt fornyelsesbehov. Når man fisker i et vann, må man også vurdere om vannet har behov for jávredikšun, og man bør derfor legge merke til om det er fisk i alle størrelser i vannet (Østmo & Law 2017). Lærdommen er derfor at hva enn mennesket gjør i meahcci, må man tenke på fornying, og bare da kan både meahcci og folk klare seg. Det å hente til birgejujpmi, krever beredskap og fleksibilitet for å kunne håndtere endrede forhold, slik som klimaendringer og andre utfordringer. Det er ikke sikkert at man finner molter der man plukket året før fordi det kan hende at myrene er helt svarte. Mennesket må tilpasse egen birgejujpmi til foranderlige årstider, vær, månefaser og arbeidskraft. Man kan ikke dra til meahcci når som helst; man kan ikke følge kalenderen og datoer, men tilpasse seg været, månen og årstidene.

Samer er et urfolk, og slik som mange andre urfolk, har de utnyttet de godene som finnes i deres områder på en bærekraftig måte, uten å overforbruke dem. De forente nasjoner (FN) har gjennom Naturavtalen løftet fram urfolks og lokalsamfunns viktige omsorgsrolle, og hvordan mangfold og bærekraft er blitt opprettholdt. Naturavtalen vil også sørge for at urfolks og lokalsamfunns rettigheter, kunnskaper og herunder tradisjonell kunnskap, verdensforståelser, verdier og skikker (FN's Naturavtale COP 15, 2023). Meahcci har sine egne kunnskaper, verdier, skikker og verdensforståelse som bør respekteres dersom FN avtalen skal kunne nåes. Det første steget til respekt er å ta meahcci sitt eget ståsted på alvor.

2.4 Grunntanken i meahcástallan er birgejujpmi og bærekraft

Meahcci er selvstendig, og den bør også få stå på egne ben også i framtida slik at meahcci praksiser ikke forsvinner. Meahcci er fylt med ulike birgenláhki, medpraksiser, fortellinger, joik, stedsnavn, hendelser og disse er videreført fra generasjon til generasjon. Disse vekker bilder i folk, og gir en følelse av tilhørighet når det er snakk om meahcci og meahcit.

Tradisjonelle kunnskaper og verdier tilknyttet meahcci er viktige når man nyttiggjør seg av det meahcci tilbyr. Kunnskapene forteller også om hvordan man best kan vise omsorg for meahcci. De etiske reglene minner oss om hvordan vi skal oppføre oss i meahcci, slik som når man kan fiske, hvor mye man kan fiske og når på året man kan fiske. Meahcci har andre regler enn det myndighetene har bestemt for meahcci områder. Derfor bør man lage et eget regelverk for meahcci og frigjøre meahcci fra friluftsløven, fordi meahcci og friluftsløvens utmark står i et motsetningsforhold til hverandre slik vi har diskutert og beskrevet i dette bokkapittelet. Når man er i meahcci er det snakk om arbeid, og ikke fritidssysler som omfattes av friluftsløven.

Meahcci og birgejujpmi går hånd i hånd. Innebakt i birgejujpmi ligger en forståelse av at man også skal ta vare på den. Det gjør meahcci bærekraftig. Disse kunnskapene og forståelsene bør det forskes mer på og resultatene må synliggjøres. Det er også viktig å formidle disse til yngre generasjoner slik at de også får mer kunnskaper om samiske verdensforståelser. I tillegg bør meahcci behandles rettfærdig, og derfor bør dette begrepet ikke oversettes tilfeldig, men heller forklares. Problemet med oversettelse er at den kan føre oss inn i fremmede forståelser. Det er en form for kolonialisering når samiske begreper blir oversatt til fremmede begreper som allerede er fylt med innhold, og som ikke samsvarer med det meahcci er kjent for. Feil oversettelse kan sees på som en fortsettelse av fornorskningen som det nylig er blitt publisert en flere hundresiders rapport om (Sannhets- og forsoningskommisjonen 2023).

Meahcci er et begrep som ser ut til å være kjent over hele Sápmi, og det er også i bruk i de fleste samiske områdene. På lulesamisk heter det miehttse og på sørsamisk miehttjesdajve. Det ser ut til at det også er likhetspunkter i det nordsamiske og det lulesamiske innholdet i meahcci, slik det kommer fram i dette bokkapittelet. En slik felles forståelse forteller om meahcci sin betydning i Sápmi.

Noen tilrådninger

- Meahcci-begrepet må bli behandlet på en selvstendig måte fordi det har et eget innhold.
- Meahcci må uttrykkes i offentlige dokumenter, og være et grunnlag for beslutninger.
- Meahcci-begrepet må ikke forsøkes oversatt til allerede etablerte begreper, men heller bruke begrepet og forklare betydningen av den.
- Myndighetene bør følge opp Sametingets utredning om meahcástallan (Samediggi/Sametinget 2016).
- Samiske birgenlágit bør være sentrale dersom meahcci skal bli brukt til annet formål eller det planlegges endret bruk av meahcci.
- Det bør startes et arbeid med å identifisere hvordan meahcástallan kommer til uttrykk gjennom meahcci-begrepet og birgejujpmi, og hvordan den kan avspeiles i offentlig politikutvikling og offentlig planlegging.

Gáldut

Aikio, Aimo 2010: *Olmmošhan gal birge. Áššit mat ovddidit birgema*. Kárášjohka: ČállidLágádus.

Aira, Harrieth 2020/2021: *Moattebelagis sáme sebrudagá – histávrrá ja kultuvrra/ Mangfoldige samiske samfunn – historie og kultur. Láttagahttem - sáme árbbedábálasj máhtudahka, identitiehhta ja kultuvrra. – Bårjås: 4-25.*

Aira, Harrieth 2022: Duobddága – sijda ja sámevuoda friddjasaje. – *Sámi dieđalaš áigečála*: 55-81.

Balto, Asta 2023: *Sámi bajásgeassin : árbevierut, ealáskahttit, ođasmahttit*. Kárášjohka: ČállidLágádus.

Balto, Asta & Kuhmunen, Gudrun 2014: *Máhttáhit iežamet ja earáid! - sámi iešmearrideapmái, nášuvdnahukseimii ja jodiheapmái. Máhttáhit – omskola dem och oss! - samisk självbestämmande och samiskt ledarskap. Máhttáhit – Re-educate them and us! - Sámi self-determination, nation-building and leadership*. Kárášjohka: ČállidLágádus.

Birkely, Hartvig 2011: Om sjøsamenes næring ressursutnyttelse i Porsangerfjorden. – Sigvald Persen & Svanhild Andersen (doaimm.), *“Den gang var det jo rikelig med fisk”. Lokal kunnskap fra Porsanger og andre fjorder. Artikler med utgangspunkt i Fávllis-nettverket*. Indre Billefjord: Sjøsamisk kompetansesenter. 22-48.

FeFo/Finmarkseiendommen 2023: “Vår arv til fremtiden” “Min árbi boahhteáigái”. Årsrapport. <https://issuu.com/finmarkseiendommen/docs/fefo_a_rapport_2023?fr=xKAE9_zU1NQ>

FeFo/Finmarkseiendommen: Om FeFo. <<https://www.fefo.no/om-fefo/>> (1.9.2024).

Forskrift om jakt- og fangsttider samt sanking av egg og dun for jaktseongene fra og med 1. april 2022 til og med 31. mars 2028 (FOR-2024-04-05-568).

FN's Konvensjon om sivile og politiske rettigheter, art. 27, 1966. Konvensjon om sivile og politiske rettigheter

FN's Naturavtale COP 15, 2023: Norsk oversettelse av vedlegg til beslutning CBD COP15/4 Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework.

Joks, Solveig 2007: *Boazodoalu máhtut áiggis áigái: etniid doaibma árbevirolaš oahpaheamis boazodoalus*. Dieđut 3/2007. Guovdageaidnu: Sámi instituhtta.

Joks, Solveig 2015: *“Laksen trenger ro”. Tilnærming til tradisjonelle kunnskaper gjennom praksiser, begreper og fortellinger fra Sirbmá-området*: UiT Norges arktiske universitet.

Joks, Solveig & Østmo, Liv & Law, John 2020: Verbing meahcci: Living Sámi lands. – *The Sociological Review Monographs* 68 (2): 305-321. doi: 10.1177/0038026120905473

Kuokkanen, Rauna & Balto, Asta Mitkijá 2024: Ovtastallan: sámiid relašunálitehta ja dan vierut. – *Sámi dieđalaš áigečála* (1). doi: 10.7557/sda.7362

Larsen, Anders 1979: Mærrasámiid birra. Acta Boealia. Tromsø: Tromsø museum.

Meld. St. 12 (2023–2024) *Samisk språk, kultur og samfunnsliv – Folkehelse og levekår i den samiske befolkningen*. Meld. St. 12 (2023–2024) regjeringen.no

Nergård, Jens-Ivar 2006: *Den levende erfaring: en studie i samisk kunnskapstradisjon*. Oslo: Cappelen akademisk.

Nielsen, Konrad 1979: *Lappisk (samisk) ordbok. Lapp Dictionary. Vol. II G-M*. 2. Oslo: Aschehoug.

Nilsen, Steinar 2022: Sanking og landskapsforståelse, hvordan snakker vi om det? Retrieved from <https://www.meron.no/index.php/merons-blogg/entry/283-sanking-og-landskapsforst%C3%A5else,-hvordan-snakker-vi-om-det>

Nilsen, Steinar & Joks, Solveig & Andersen, Svanhild 2022: Lubmen- ja mannenpráksisat Porsárggus – mo mearrasámi guovllu olbmot dádjadit iežaset birrasiin. – *Sámi dieđalaš áigečála*: 7-30. doi: 10.7557/sda.7033

Persen, Sigvald 2011: Lokalhistorien, kunnskapen og demokratiet. – Svanhild Andersen & Sigvald Persen (doaimm.), *“Den gang var det jo rikelig med fisk”. Lokal kunnskap fra Porsanger og andre fjorder. Artikler med utgangspunkt i Fávllis-nettverket*. Indre Billefjord: Sjøsamisk kompetansesenter. 15-21.

Porsanger, Jelena & Guttorm, Gunvor 2011: Árbodiehtu-fágasuorggi huksen/Building up the Field of Study and Research on Sami Traditional Knowledge (árbediehtu). – Jelena Porsanger & Gunvor Guttorm (doaimm.), *Working with Traditional Knowledge: Communities, Institutions, Information Systems, Law and Ethics*. (Vol. 1/2011). Guovdageaidnu: Sámi instituhtta. 13-57. Retningslinjer for endret bruk av utmark i Finnmark (FOR-2007-06-11-738). Lovdata. (2023).

Riseth, Jan Åge & Solbakken, Jan Idar & Kitt, Heidi 2009: Meahcásteapmi Guovdageainnus. Naturbruk i Kautokeino. Fastboendes bruk av meahcci i Kautokeino kommune og konsekvenser ved etablering av naturvernområder. Utretningsoppdrag for Fylkesmannen i Finnmark, Miljøvernavdelingen.

Rybråten, Stine & Aira, Harrieth & Andersen, Svanhild & Joks, Solveig & Nilsen, Steinar 2024: Mijá duobddága: Sankingspraksiser i samiske kystområder – relasjoner, verdier og bærekraft. – *Tidsskrift for samfunnsforskning* 65, Utg.1: 46-61. doi: <https://doi.org/10.18261/tfs.65.1.3>.

Ryd, Yngve & Ryd, Lilian 2017: *Doahkke - fågelflock. Samiska fågelnamn och myter. Tjuona - fjällgåsens hemligheter*. Skellefteå: Ord & visor förlag.

Sámediggi/Sametinget 2016: Meahcci - identitehta, kultuvrra ja birgejumi vuodđun-Raporta sámedikki meahccebargojoavkkus, guovvamánu 29.b.2016.

Sannhets- og forsoningskommisjonen 2023: *Sannhet og forsoning : grunnlag for et oppgjør med fornorskningpolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner*: rapport til Stortinget fra Sannhets- og forsoningskommisjonen : Avgitt til Stortingets presidentskap 01.06.2023 : Dokument 19 (2022-2023).

Schanche, Audhild 2002: Meahcci, den samiske utmarka. – Svanhild Andersen (doaimm.), *Samiske landskap og Agenda 21: kultur, næring, miljøvern og demokrati*. Dieđut 1/2002. Guovdageaidnu: Sámi instituhtta. S. 156-170.

Sjöberg, Lovisa Mienna. (2018). *Att leva i ständig välsignelse. En studie av svidnidit som religiös praxis*. Universitetet i Oslo, det teologiske fakultet.

Skaltje, Maj-Lis 2005: *Luondu juoiggaha*. Guovdageaidnu: DAT.

Smith, P. L. 1938: *Kautokeino og Kautokeino-lappene : en historisk og ergologisk regionalstudie*. 34. Oslo: Aschehoug.

Solbakk, Aage & Solbakk, Mihkku 2006: *Bálvvosbáikkít ja noaiddesvuohta Deatnogáttis*. Tana, Kárášjohka: Deatnogátti sámiid searvi, ČállidLágádus.

Valkonen, Jarno & Valkonen, Sanna 2019: On local knowledge. – Thomas Hylland Eriksen & Sanna Valkonen & Jarno Valkonen (doaimm.), *Knowing from the indigenous North : Sámi approaches to history, politics and belonging*. London: Routledge. 12-26.

Østmo, Liv 2021: *Lodden-en kulturbærende sedvane*. En utredning om lodden i Guovdageaidnu. <<https://www.regjeringen.no/contentassets/599e20155d0d4a72ad38d25ca3d08f4c/lodden-en-kulturbarende-sedvane-i-guovdageaidnu-en-utredning-om-lodden-i-guovdageaidnu-april-2021.pdf>>

Østmo, Liv & Law, John 2017: On Land and Lakes; Colonizing the North. – *Technospre Magazine*.

Østmo, Liv & Law, John 2018: Mis/translation, Colonialism, and Environmental Conflict. – *Environmental Humanities* 10 (2): 349-369.

Appendiks: Samiske ord og begreper – norsk oversettelse

Samisk	Oversettelse
Birgehallat	Å kunne klare seg sammen, samhandle på en positiv måte
Birgejupmi	Et levesett med en økonomisk, sosial og åndelig profil
Birgenláhki (sing.) Birgenlágít (plur.)	Måter man skaffer seg et levebrød eller en inntekt fra for eksempel fiske eller molteplukking
Birget	Å klare seg i alle livets situasjoner, økonomisk, sosialt, kunnskapsmessig og åndelig
Birgehallat	Å kunne klare seg sammen, samhandle på en positiv måte
Birgetmeahttun	Uslåelig eller vanskelig
Bistevasvuoha	Bærekraft
Bivdit	Å jakte, drive med fangst eller fiske eller å be om noe
Bivdit guliid	Å fiske med garn eller not
Bivdomeahcci	Jakt-, fangst- og fiskeområde
Boazomeahcci	Område der reinen befinner seg til enhver tid
Čeavttut/čeaktu	Ingen tegn til kylling i egg
Ceavzit	Å holde ut, klare seg, overleve og få et godt liv
Ceavzilvuoha	Bærekraft
Dádjadit	Å finne frem både i det fysiske og i det mentale landskapet. Grunnlaget for vår mental bevegelse er vår verdensforståelse, eller med andre ord, hvordan vi er lært opp til å greie oss i livet
Diidaloddi	Fugl som bringer et budskap
Guollái	Et vann er guollái når det er fisk i alle størrelser der
Jábmot	Det at mesteparten av fisken dør i et vann. Bare fisk med de beste genene overlever
Jávredikšun	Legge forholdene til rette for at fisken skal ha best mulige forhold, for eksempel ved å rydde elveutløp og elvemunninger og dermed sikre gjennomstrømning i vannet
Loddejeaddji (sing.) Loddejeaddjit (plur.)	Personer som driver med lodden det vil si vårvinterjakt på ender
Loddet	Å jakte på ender på vårvinteren
Luomemeahcci	Moltemyr
Meahcástallan (Substantiv) Meahcástallat (Verb)	Det å hente goder fra meahcci
Meahcásteaddji	En person som driver med tradisjonell virksomhet i meahcci
Meahccelájut	Utslåtter på naturlige enger og myrer i meahcci
Meahcci (sing.) Meahcit (plur.)	Praktiske områder som forsyner folk med ulike former for levebrød og gir folk birgenláhki.
Muorjemeahcci	Område der man plukker bær
Muorrameahcci	Vedskog
Ovttastallan	Det å samhandle i nære relasjoner

Sáiva	Et hellig vann med dobbelt bunn, gjerne rundt
Sieidi	Samisk offerstein.
Sivdnideapmi	Velsignelse
Sivdnidit	Å velsigne

3 Opplevd diskriminering, historiske-kollektive traumer og psykisk helse hos samisk unge i Norge – Mihá-studien

Forfatter,
Ketil Lenert Hansen,
Professor, RKBU Nord, Det
Helsevitenskapelige fakultetet,
UiT Norges Arktiske Universitet

Sammendrag

Denne artikkelen tar for seg opplevd diskriminering og historiske traumer og hvordan dette påvirker psykisk helse for unge samer opplever i Norge. Artikkelen er basert på kvantitative data fra *Mihá*-undersøkelsen, der unge samer i alderen 16-31 år har svart på en spørreskjemaundersøkelse. Utvalget bestod av totalt 256 unge samer, hovedsakelig elever/studenter. De fleste bor i større byer eller tettsteder og kommer fra middels til høyt utdannede familier.

Rundt 7 av 10 rapporterer å ha blitt diskriminert minst en gang i løpet av livet. Høyest frekvens (35,8%) var svaralternativet som tilsier at den samiske ungdommen har opplevd å bli diskriminert «noen ganger i året». De unge samene rapporterer at de oftest blir diskriminert på grunn av etnisk bakgrunn, kjønn og geografisk tilhørighet. Nesten alle samiske ungdommer og unge voksne (87,1%) har opplevd fordommer mot deres samiske gruppe. En av to hadde gjort noe aktiv for å få slutt på diskrimineringen. De fleste sa at diskriminering påvirket dem negativt, noe som understreker behovet for forebyggende tiltak for å sikre bedre folkehelsebetingelser for denne gruppen.

De samiske ungdommene og unge voksne svarte på tre hendelser som målte observert netthets/hatprat om etniske minoriteter/samer på internett. Svarene tilsa at de fleste hadde observert netthets «noen ganger i året» «eller noen ganger i måneden»

Resultatene fra denne studien viser at de unge samene månedlig tenkte på historisk-kollektive traumer som fornorskingsprosessen forårsaket. De vanligste tankene var knyttet til tap av språk og kultur, og det var ingen signifikante kjønnsforskjeller i svarene.

Resultatet viste at tankene på historisk-kollektive traumer medførte ikke uten videre emosjonell reaksjon hos de unge samene. Likevel tilsier resultatene at de unge samene «sjelden» eller «noen ganger» fikk en eller flere emosjonelle reaksjoner når de tenkte på de historiske-kollektive traumene. Hvis de først rapporterte å ha emosjonelle reaksjoner på grunn av disse traumene, var trist eller deprimentert og sinne de vanligste emosjonelle reaksjonene.

Tall for symptomer på psykisk helse (depresjon, angst og stress) viste at jentene hadde generelt noe høyere nivåer på alle tre psykiske helsemålene, med «moderate» symptomer på depresjon og «milde» symptomer på angst og stress. Guttenes lavere gjennomsnittsskårer indikerer «milde» symptomer på depresjon og «normale» symptomer på angst og stress. Disse resultatene er i tråd med funn fra den generelle norske ungdomsbefolkningen.

Tidligere forskning har dokumentert at eksponering for etnisk diskriminering kan ha negative effekter på både fysisk og psykisk helse. Studier blant den voksne samiske befolkningen samt internasjonale undersøkelser understøtter denne sammenhengen. Individuer som opplever etnisk diskriminering, rapporterer signifikant flere psykiske helseplager sammenlignet med de som ikke er utsatt for slik diskriminering. Vår studie viser en korrelasjon mellom opplevd diskriminering og gjennomsnittsskårer for psykisk helse (depresjon, angst og stress) blant samiske unge. Resultatene indikerer at høyere nivåer av opplevd diskriminering korrelerer med økte skårer for psykiske helseplager.

3.1 Innledning

Den samiske befolkningen i Norge rapporterer diskriminering, og flere undersøkelser de siste to tiårene rapporterer en betraktelig høyere forekomst av diskriminering sammenliknet med øvrig befolkning (Johansen et al., 2024). Samisk bakgrunn rapporteres å være den hyppigste årsaken til diskriminering og hets av samer (Ibid.). Vi vet fra tidligere internasjonal forskning at etnisk diskriminering er assosiert med dårligere mental og somatisk helse (Paradies et al., 2015). Dette viser også forskning som er gjort blant den voksne samiske befolkningen i Norge (Hansen, 2015; Hansen, 2022; Hansen et al., 2010; Hansen & Sørli, 2012) og i Sverige (La Parra-Casado et al., 2023; San Sebastian et al., 2024). I den samiske folkehelsemeldingen (2024) poengteres det at: «minoritetsstress som følge av historiske traumer, hets og diskriminering og vold og overgrep [kan] lede til psykiske plager, inkludert selvmordsproblematikk» (s.39), og det vises til at fornorskingspolitikken har påført mange i den samiske befolkningen historiske traumer og stress (Helse- og omsorgsdepartementet, 2024).

Utredningen fra Sannhets- og forsoningskommisjonen har dokumentert at samer har vært utsatt for urett og fornorskingspolitikk over lang tid. Mange samer rapporterer om opplevelser med diskriminering og samehets. De forteller om negative holdninger, fordommer, kunnskapsløshet, stereotypier og diskriminering. 255 av 766 personlige historier eller innspill i åpne møter handler om dette (Zachariassen, 2024). Både menn og kvinner har blitt rammet (Sannhets- og forsoningskommisjonen, 2023). Det viser hvordan fornorskingspolitikken og prosessen har vært gjennomgripende for hele samfunnet. Traumene fra fornorskingspolitikken sammen med dagens opplevelser av diskriminering, negative holdninger og fordommer fra majoritetssamfunnet kan ha store innvirkninger (Helse- og omsorgsdepartementet, 2024) på unge samers psykiske helse og livskvalitet. Sannhets- og forsoningskommisjonen viser til at fornorskingspolitikken har satt dype spor i den samiske befolkningens allmennhelsetilstand, psykiske helse og levekår (Sannhets- og forsoningskommisjonen, 2023). De langsiktige konsekvensene av undertrykkelse og overgrep kan påvirke generasjoner av samer og kan føre til en rekke psykologiske og emosjonelle reaksjoner (Heyerdahl et al., 2004).

3.2 Formål og metode

Målet med dette kapitlet har vært å få ny kunnskap om unge samers utsatthet for diskriminering, historiske traumer og hvordan det påvirker psykisk helse. Problemstillingen for dette kapitlet er som følgende: *Hvordan påvirker opplevd diskriminering og historiske traumer psykisk helse blant unge samer i Norge?* Vi presenterer først noen sosiodemografiske variabler om utvalget, blant annet alder, kjønn, bosted og foreldrenes

utdanning- og inntektsnivå. Deretter spørsmål om egendefinert etnisitet, videre spørsmål om selvopplevd diskriminering og netthets. Så spørsmål om historisk-kollektive traumer og emosjonell reaksjon av dem. Spørsmål om symptomer på psykisk helse (depresjon, angst og stress). Helt til slutt ser vi sammenhengen mellom diskriminering og psykisk helse.

Spørreskjemaundersøkelsen ble gjennomført som en nettbasert studie. Spørreskjemaet innholdet etablerte måleskalaer og de fleste spørsmålene hadde et multiple-choice format hvor de unge for eksempel anga hvor enig/uenig de var i forskjellige utsagn eller hvor ofte de hadde opplevd visse hendelser. Resultatene presenteres som frekvenstabeller, kakediagram, søylediagrammer og regresjonsanalyse.

3.2.1 Mihá-studien

Mihá-studien har hatt søkelys på å kartlegge erfaring og opplevelse med å være ung same i Norge. Undersøkelsen tar for seg utfordringene og opplevelsene knyttet til blant annet samisk identitet, diskriminering, historiske traumer og psykisk helse. Formålet har vært å synliggjøre forhold av betydning som fremmer eller hemmer unge samers psykososiale helse.

For å få denne kunnskapen har vi hatt et mixed-methods design, bestående av tre hoveddeler: i) hvor vi først gjennomførte kvalitative individuelle dybdeintervjuer, ii) fokusgruppeintervjuer med helsepersonell og beslutningstakere og iii) gjennomføre en spørreskjemaundersøkelse. Denne studien bruker data fra spørreskjemaundersøkelsen.

Undersøkelsen er gjennomført av Regionalt kunnskapssenter for barn og unge, Nord – psykisk helse og barnevern (RKBNU Nord) ved Det helsevitenskapelige fakultet ved UiT Norges Arktiske Universitetet i samarbeid med Psykologisk institutt (PSI) ved Det samfunnsvitenskapelige fakultet ved Universitetet i Oslo og Mental Helse Ungdom.

3.2.2 Rekruttering til studien

Datainnsamlingen foregikk fra 23. april 2020 til 1. juli 2021. Spørreskjemaet var tilgjengelig på lulesamisk, sørsamisk, nordsamisk og norsk. Rekruttering til studien ble gjort gjennom de samiske ungdomsorganisasjonene: SUPU, Noereh og NSR-U sitt nettverk og nettsider; i tillegg til eget nettverk (snowballsampling) og at vi brukte aktuelle skoler, samiske festivaler og medier for å få spredt informasjon om studien.

Rekruttering til studien startet under koronapandemien, noe som gjorde at vi ikke kunne dra ut til skoler og lokalsamfunn, for å rekruttere, noe som kan ha påvirket at vi fikk en lavere svarprosent på studien, enn hva ville ha vært tilfelle uten en pandemi.

Studien har en stor overvekt av samiske jenter/kvinner. Årsaken til lav svarprosent blant samisk gutter/menn til denne spørreskjemaundersøkelsen kan være knyttet til flere mulige årsaker. Det kan være et stigma blant samisk gutter/menn å snakke om psykisk helse. Her kan maskulinitetsnormer spille en rolle, hvor samiske gutter/menn kan føle at det å uttrykke sårbarhet eller å fortelle om psykiske problemer er et tegn på svakhet. Dette kan føre til at gutter/menn er mindre tilbøyelige til å delta i undersøkelser som omhandler disse temaene.

3.2.3 Etisk godkjenning

Prosjektet er godkjent av REK (Nr. 2019/387) og SIKT (godkjenningsnummer 971201), hvor det ble gjennomført en personvernkonsekvensvurdering (DIPA). Data ble samlet inn gjennom digitale spørreskjema på Nettskjema ved Universitetet i Oslo knyttet til Tjenester for Sensitive Data (TSD). Datalagringen er kryptert og tilgang til data sikres gjennom to-faktor autentisering.

For å delta i studien måtte deltakerne gi sitt informerte samtykke. De ble informert om studiens formål, at deltakelsen var frivillig, og at de kunne trekke seg når som helst uten negative konsekvenser. Videre ble det understreket at alle data ville bli behandlet konfidensielt og publisert anonymt. Med tanke på sensitiviteten i noen av spørsmålene, ble deltakerne gjort oppmerksomme på at spørsmålene kunne fremkalle ubehag eller negative følelser, og at de hadde rett til å ikke svare på disse. Etter undersøkelsen ble deltakerne informert om hvor de kunne søke hjelp og støtte ved behov, inkludert hos SANKS, samisk nasjonal kompetansetjeneste for psykisk helsevern og rus.

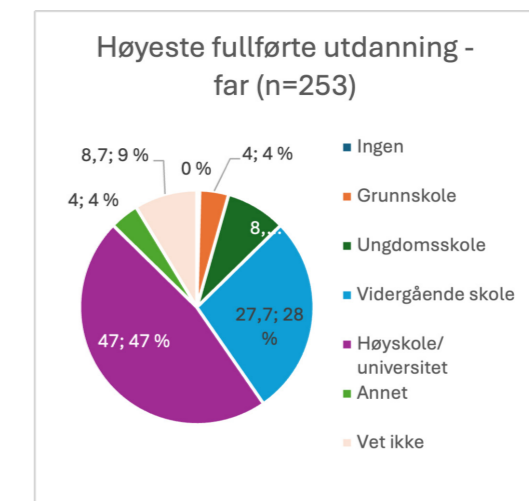
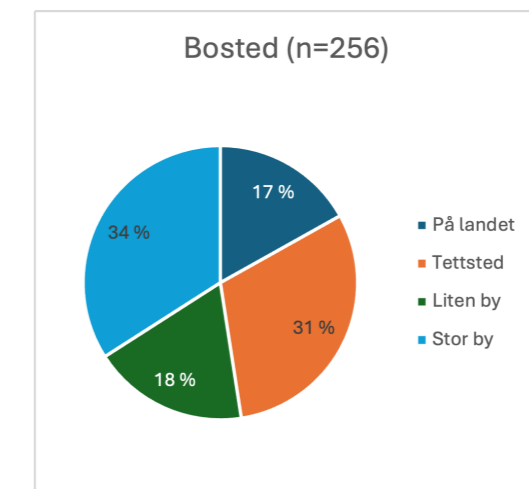
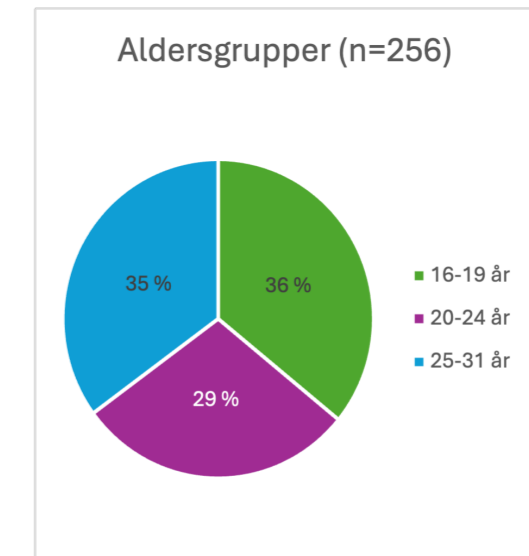
3.3 Opplevd diskriminering, historiske-kollektive traumer og psykisk helse hos samisk unge i Norge – Mihá-studien

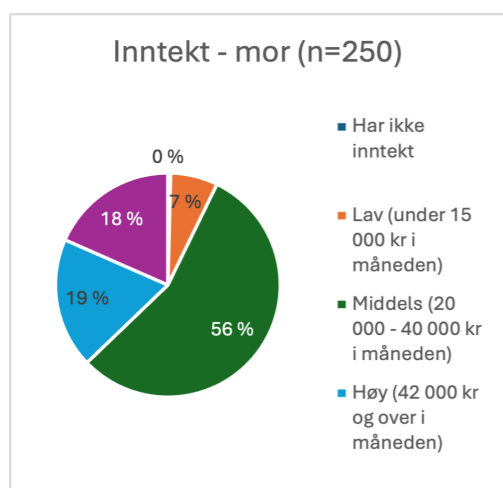
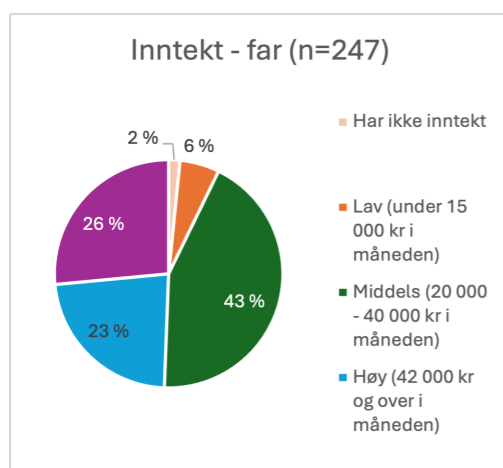
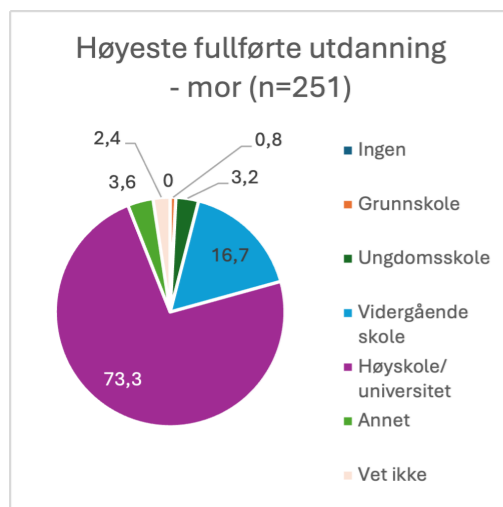
3.3.1 Beskrivelse av utvalget

Deltakerne var mellom 16 og 31 år med en gjennomsnittsalder på 22,4 år. For jenter var gjennomsnittsalderen 22,8 år, mens den var 21,0 år for gutter. Det var en skjevfordeling i kjønn med 201 jenter (70,5%) og 55 gutter (19,3%). Til sammen har vi 256 unge samer med i utvalget.

Flertallet av ungdommene var elever/studentere (60,4%) og de fleste bodde i en stor by (34,1%) eller i et tettsted (30,7%). 59,2,5% av de unge samene har gifte/samboende foreldre og de fleste kommer fra familier med høyt utdannede foreldre med middels til høy inntekt. Mødrene har noe høyere utdanning og lønn enn fedrene. Flertallet av utvalget identifiserte seg som heterofil og rundt like mange var single som i et forhold. En mer omfattende beskrivelse av utvalget kan sees i kakediagrammene under (Figur 1).

Figur 1: Egenskaper til utvalget (N=256)

Flertallet av deltakerne i denne undersøkelsen vokste opp i Troms og Finnmark fylke, med Karasjok og Kautokeino som de mest rapporterte kommunene. Disse tallene gjenspeiles også i deltakernes nåværende bostedsfylke, men med noe færre rapporteringer. Med utgangspunkt i at de 13 kommunene i forvaltningsområdet for samisk språk regnes som samiske majoritetsområder, vokste

nesten halvparten av deltakerne opp i samiske majoritetsområder (Hansen & Skaar, 2021).

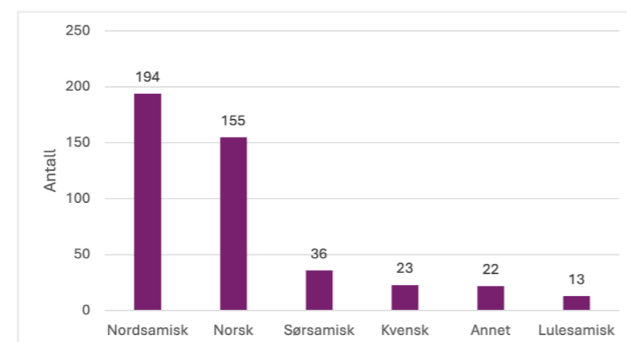
Flere av deltakerne bor nå i norske majoritetsområder (omtrent sju av ti) sammenlignet med i samiske majoritetsområder (omtrent en av tre). Basert på kommunetallene bor nå flere av deltakerne i typiske studentbyer som Tromsø, Trondheim og Oslo. Dette er i tråd med at en stor andel av de som ble rekruttert til studien var studenter bosatt i en stor- eller liten by (Hansen & Skaar, 2021).

3.3.2 Etnisitet

Etnisitet handler om menneskers tilhørighet eller oppfatning av å tilhøre en bestemt gruppe, ofte referert til som et "folk", som er forskjellig fra andre grupper og har sine gitte særtrekk, som kan være spesifikke kulturelle tradisjoner, levemåte, verdier og språk (Eriksen & Sajjad, 2020). Etnisitet kan være vanskelig å måle og man skiller mellom subjektive og objektive kriterier (Bhopal, 2014). Subjektive kriterier er hva de unge samene selv mener dets etnisitet er, og det er ofte omtalt som selvoppfattet etnisitet. I denne studien har vi spurt ulike spørsmål om etnisk tilhørighet, og vi presenterer her to spørsmål som begge er subjektive kriterier på etnisitet. Objektive kriterier på etnisk tilhørighet kan være språk og etnisitet til foreldre eller besteforeldre. Språk er en sterk markør for samisk tilhørighet, da flertallet av samiskspråklige også rapporterer at de er samiske (Bals et al., 2011).

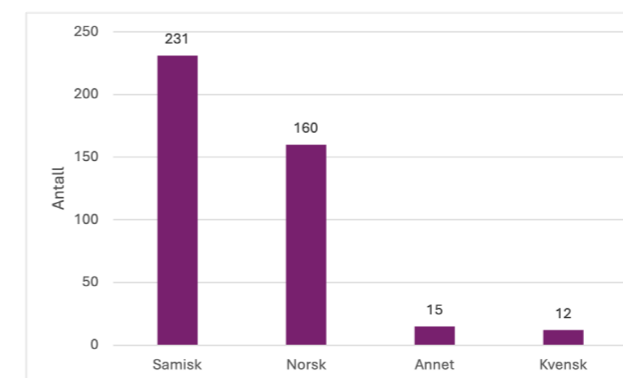
Figur 2 viser etnisk bakgrunn rapportert av deltakerne (det var mulig å sette ett eller flere kryss av på etnisk bakgrunn). Spørsmålet som ble stilt, var som følgende: «Min etniske bakgrunn er». Spørsmålet om selvopplevd etnisk bakgrunn er knyttet til etniske opprinnelse eller arv. Av utvalget på 256 deltakere har det blitt gitt 443 svar på dette spørsmålet. Høyest hyppighet er nordsamisk (194), tett fulgt av norsk (155). Deretter fulgte sørsamisk (36), kvensk (23) og lulesamisk (13). Deltakerne som oppga «Annet» definerte seg i tillegg som blant annet pitesamisk og sjøsamisk. Noen definerte seg også som både nord- og sørsamisk eller nord- og lulesamisk.

Figur 2: Etnisk bakgrunn (N=256)

Figur 3 viser egendefinert etnisitet hvor deltagerne kunne sette ett eller flere kryss. Spørsmålet som ble stilt var: «Hva regner du deg selv som?». Selvoppfattet etnisitet den mest anerkjente metode for etnisk kategorisering. Flere av de unge samiske deltagerne har satt krysset av for to eller flere alternativer og regner dermed seg selv tilhørende flere etnisiteter. Tidligere forskning har vist at samisk ungdom har en sterk tilknytning til både samisk og norsk identitet (Kvernmo, 2004), noe som denne studien også viser (Hansen & Skaar, 2021). Dette er noe som er en interessant problemstilling, som kan være grunnlag for videre forskning.

Figur 3: Egendefinert etnisitet (N=256)

Flere av de samiske ungdommene og unge voksne snakker samisk enn sine foreldre og besteforeldre. Denne forskjellen mellom generasjonene forteller oss at det har skjedd en språklig revitalisering blant de unge og at samisk som språk er på fremmarsj (Hansen & Skaar, 2021).

3.3.3 Selvpoplevd diskriminering blant unge samer

For å måle de samiske unges opplevelse av diskriminering ble blant annet en samisk tilpasset versjon av: *The Perceived Discrimination Scale* (Flores et al., 2008) brukt. På en skala fra 1 (aldri) til 4 (veldig ofte) ble deltagerne bedt om å angi hvor ofte de har opplevd forskjellige typer diskriminering på grunn av deres samiske bakgrunn. Dette ble målt med 15 ulike spørsmål. Spørsmålene og svarene vises nedenfor i tabellen (Tabell 1. *Selvpoplevd diskriminering blant unge samer*):

Tabell 1: Selvpoplevd diskriminering blant unge samer (N=256)					
	Aldri % (n)	Noen ganger % (n)	Ofte % (n)	Veldig ofte % (n)	Ikke svart % (n)
Hvor ofte er folk uhøflige mot deg eller behandler deg urettferdig fordi du er samisk?	22,3% (57)	64,8% (166)	7,4% (19)	2,7% (7)	2,7% (7)
Hvor ofte opplever du å bli diskriminert fordi du er samisk?	32,8% (84)	53,1% (136)	8,6% (22)	2,3% (6)	3,1% (8)
Hvor ofte opplever du at folk ikke respekterer deg fordi du er samisk?	34,4% (88)	48,4% (124)	10,5% (27)	3,5% (9)	3,1% (8)
Hvor ofte opplever du at du må bevise ferdighetene dine overfor andre fordi du er samisk?	35,5% (91)	35,2% (90)	16,8% (43)	10,2% (26)	2,3% (6)
Hvor ofte er rasisme et problem i livet ditt?	34,4% (88)	48,8% (125)	10,9% (28)	3,5% (9)	2,3% (6)
Hvor ofte opplever du at folk misliker deg fordi du er samisk?	47,7% (122)	46,5% (119)	2,3% (6)	1,2% (3)	2,3% (6)
Hvor ofte har du sett venner bli behandlet dårlig fordi de er samiske?	24,2% (62)	54,3% (139)	17,2% (44)	1,6% (4)	2,7% (7)
Hvor ofte føler du at det at du er samisk gjør at du møter flere hindringer enn andre?	37,1% (95)	37,9% (97)	18,8% (48)	3,1% (8)	3,1% (8)
Hvor ofte føler du deg avvist av andre fordi du er samisk?	58,6% (150)	31,6% (81)	6,3% (16)	0,8% (2)	2,7% (7)
Hvor ofte gjør det at du er samisk det vanskeligere å finne en jobb?	86,7% (222)	6,3% (16)	2,7% (7)	0,4% (1)	3,9% (10)
Hvor ofte opplever du at folk har fordommer mot din samiske etniske gruppe?	10,2% (26)	30,9% (79)	35,9% (92)	20,3% (52)	2,7% (7)
Hvor ofte opplever du at folk prøver å hindre deg i å lykkes fordi du er samisk?	77,7% (199)	14,8% (38)	2,7% (7)	1,2% (3)	3,5% (9)
Hvor ofte opplever du at det at du er samisk gjør at du ikke får den anerkjennelsen du fortjener?	66,4% (170)	24,2% (62)	3,1% (8)	2,7% (7)	3,5% (9)
Hvor ofte har du vanskeligheter med å få jobber du har lyst på, fordi du er samisk?	89,9% (229)	5,5% (14)	0,4% (1)	-	4,7% (12)
Hvor ofte har du fått negative reaksjoner fra andre når du har snakket samisk?	37,5% (96)	48,4% (124)	7,0% (18)	2,7% (7)	4,3% (11)

Gjennom mål på selvpoplevd diskriminering grunnet deltagerens samiske bakgrunn hadde hele utvalget en gjennomsnittsskåre på 1,7 (95% KI: 1,67-1,73) av mulige 4. Denne gjennomsnittsskåren tilsier at deltagerne generelt opplevde diskriminering grunnet deres samiske bakgrunn noen ganger. Noe som vi kan se av Tabell 1, for eksempel på spørsmålet: *Hvor ofte opplever du å bli diskriminert fordi du*

er samisk? , der svarte 53,1% (136 deltakere) at de opplever det: «noen ganger», som var høyest frekvens. For åtte av de femten spørsmålene om opplevd diskriminering svarer deltakerne at det har skjedd noen ganger som høyest frekvens. Det var ingen nevneverdig kjønnsforskjell i opplevd diskriminering. Vi fant ingen forskjeller i forekomsten av diskriminering når det gjaldt alder eller bosted.

På spørsmålet om hvor ofte deltagerne opplevde at folk hadde fordommer mot deres samiske gruppe svarte 20,3% «veldig ofte», 35,9% svarte «ofte», 30,9% svarte «noen ganger», mens 10,2% svarte «aldri». Disse tallene tilsier at nesten alle (87,1%) de samiske ungdommene og unge voksne i denne undersøkelsen har opplevd at folk har fordommer mot deres samiske gruppe.

På spørsmålet om hvor ofte deltageren opplevde å bli diskriminert fordi de var samisk svarte 53,1% «noen ganger», 8,6% «ofte» og 2,3% veldig ofte. Disse tallene antyder at 64% av de samiske ungdommene og unge voksne opplever etnisk diskriminering. Tallene er tilsvarende for spørsmålet om rasisme er et problem i livene deres.

En av tre deltakere opplevde «noen ganger» og «ofte» at de ikke fikk den anerkjennelsen de fortjente fordi de var samiske. Det har mange av deltakerne som hadde opplevd «noen ganger» og «ofte» at folk var uhøflige mot dem eller behandler dem urettferdig fordi de var samiske (72,2%) og mange hadde sett at venner ble behandlet dårlig fordi de var samiske (71,5%). En av fire opplevde «noen ganger» og «ofte» at de ble avvist fordi de var samiske.

Mange av deltakerne svarte også at de «noen ganger» og «ofte» opplevde at de måtte bevise ferdighetene sine overfor andre fordi de var samiske (52%) og at de følte at de fordi de var samisk møtte flere hindringer enn andre (56,7%).

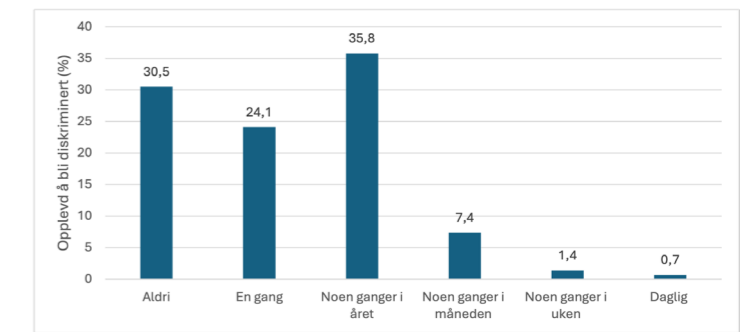
Rundt en av to svarte at de «noen ganger» opplevde at folk ikke respekterte dem fordi de var samiske, at de opplevde at folk misliker dem fordi de var samiske og at de hadde opplevd å få negative reaksjoner fra andre når de snakket samisk.

En av fem svarte at «noen ganger» «ofte» eller «veldig ofte» at de opplevde at folk prøver å hindre dem i å lykkes fordi de var samiske. Imidlertid var det få som opplevde at det å være samisk førte til vanskeligheter for å finne jobb og at det samiske stod i veien for å få jobber de hadde lyst på. Dette kan være knyttet til at mange av deltakerne i studien var studenter/elever og ikke i jobbsøkende fase eller deltok i arbeidslivet.

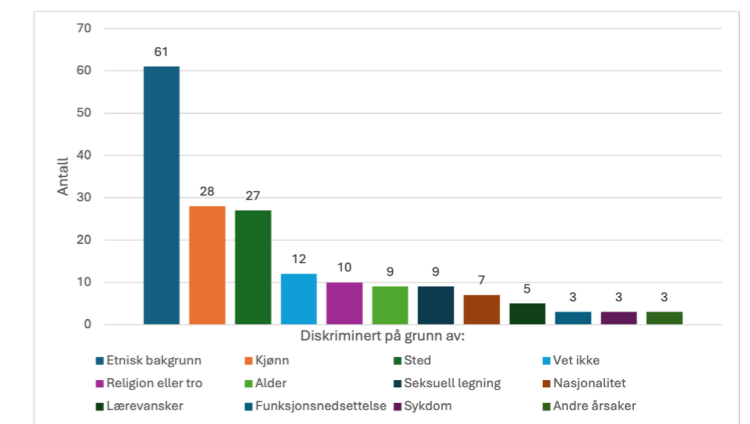
3.3.4 Selvpoplevd diskriminering – hyppighet, årsaker og sted

Figur 4 viser hvor stor andel av deltagerne som har opplevd å bli diskriminert. Rundt 7 av 10 rapporterer å ha blitt diskriminert minst en gang i løpet av livet. Høyest frekvens (35,8%) var svaralternativet som tilsier at den samiske ungdommen har opplevd å bli diskriminert «noen ganger i året». På dette spørsmålet fant vi at jenter rapporterer noe mer diskriminering enn gutter, for eksempel svarte 39,7% av jentene og 33,3% av guttene at de hadde opplevd diskriminering «noen ganger i året».

Figur 4. Selvpoplevd diskriminering (N=253)

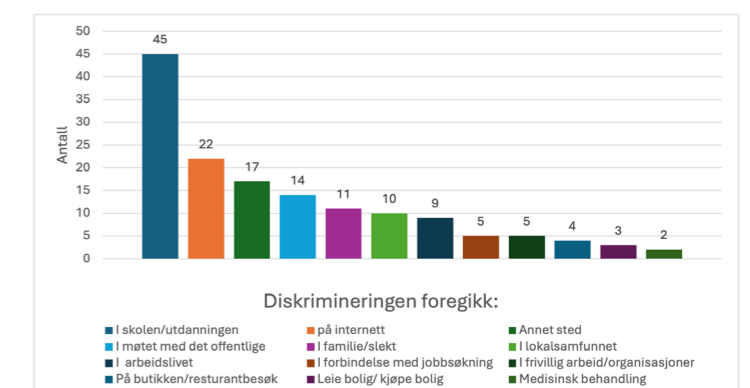

Figur 5: Årsaker til diskriminering (N=253)

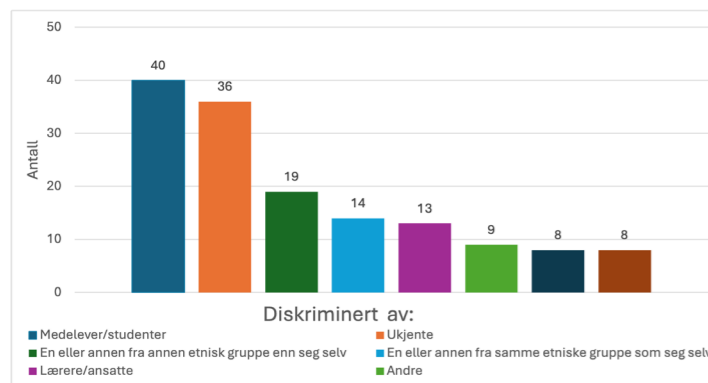
Figur 5 viser antall som oppgir å ha blitt diskriminert av ulike årsaker. Den hyppigste årsaken til diskriminering var etnisk bakgrunn, deretter fulgte kjønn og sted (geografisk tilhørighet). Disse årsakene til diskriminering er likt tidligere funn blant voksne samer i Norge (Hansen, 2016). Dette viser at samisk ungdom og unge voksne hyppigst opplever diskriminering på grunn av sin samiske bakgrunn.

Figur 6: Hvor diskrimineringen foregikk (N=253)

På spørsmålet om hvor de hadde opplevd diskriminering, svarte de samiske unge at det hyppigst stedet for diskriminering i skolen/ utdanning, etterfulgt av på internett, annet sted enn de oppgav, i møte med det offentlige, i familie/slekt og i lokalsamfunnet (Figur 6).

Figur 7: Hvem som utførte diskrimineringen (N=253)

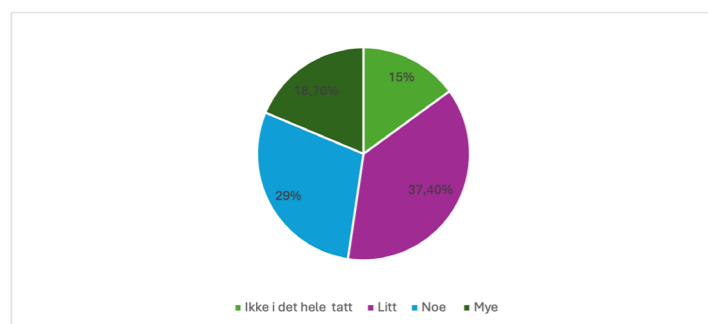

Figur 7 viser hvem som utførte diskrimineringen som deltakeren hadde opplevd. De samiske ungdommene og unge voksne rapporterte at det hyppigst var at medelever/student, ukjente eller en eller annen fra annen etnisk gruppe enn dem selv, som var utøvere av diskriminering, som de hadde opplevde.

3.3.5 Følger av diskrimineringen

På spørsmål om de ungdommene eller de unge voksne hadde gjort noe for å få slutt på diskrimineringen, er svarene 50,6% Ja, og 49,4% nei. Vi vet fra forskning at det å gjøre noe aktivt for å få slutt på diskrimineringen, kan ha en beskyttende (resiliense) mot de negative helsemessige konsekvensene som diskriminering kan påføre helse.

Figur 8: Hvor mye berørte diskrimineringen deg? (N=199)

På spørsmål om hvor mye diskrimineringen berørte de samiske ungdommene og de unge voksne. Svarte 15% «ikke i det hele tatt», 37,4% svarte «litt», 29% svarte «noe», men 18,7% svarte «mye». Dette resultatet tilsier at diskriminering berørte de fleste samisk unge, og det er dermed viktig å ha søkelys på forebyggende tiltak, slik at denne gruppen har de beste vilkår til å oppnå best mulig folkehelse.

3.3.6 Netthets

Samiske ungdommer tok særlig opp problemer med hets og hatytringer på internett og i sosiale medier på innspillsmøter til den samiske folkehelsemeldingen (Helse- og omsorgsdepartementet, 2024, s. 10). I denne studien ble netthets ble målt ved hjelp av en delskala fra *The Online Victimization Scale for Adolescents* (Tynes, 2010). Denne delskalaen heter: *Vicarious Online Racial Discrimination*, og måler ulike dimensjoner av netthets man har opplevd på nettet (tre spørsmål). Deltagerne svarte da hvor ofte de i løpet av det siste året har opplevd tre hendelser på nett (for eksempel: «Folk på nettet har vitset om mennesker fra min etniske gruppe») på en skala fra 1 (aldri) til 6 (daglig). Spørsmålene og svarene vises nedenfor i tabellen (Tabell 2. *Netthets*).

Tabell 2: Netthets (N=256)							
	Aldri % (n)	Én gang % (n)	Noen ganger i året % (n)	Noen ganger i måneden % (n)	Noen ganger i uken % (n)	Daglig % (n)	Ikke svart % (n)
Folk på nettet har vitset om mennesker fra min etniske gruppe	11,7% (30)	6,3% (16)	37,1% (95)	25,0% (64)	10,9% (28)	5,1% (13)	3,9% (10)
Folk på nettet har sagt usanne ting om mennesker fra min etniske gruppe	14,8% (38)	8,6% (22)	32,4% (83)	22,7% (58)	10,9% (28)	6,6% (17)	3,9% (10)
Jeg har sett at folk på nettet har vært uhøflige eller sagt stygge ting om andre folks etniske gruppe	7,0% (18)	4,7% (12)	14,8% (38)	27,3% (70)	25,0% (64)	17,6% (45)	3,5% (9)

De samiske ungdommene og unge voksne svarte på de tre hendelsene som målte observert netthets på internett. Hele utvalget hadde en gjennomsnittsskåre på 3,56 (95% KI: 3,48- 3,64). Når man så på kjønn, hadde guttene en lavere gjennomsnittsskåre på 3,42 (N=51; 95% KI:3.21-3.62), mens jentene hadde en høyere gjennomsnittsskåre på 3,63 (N=194, 95% KI:3.55-3.72). Disse gjennomsnittsskårene tilsier at de fleste hadde observert netthets «noen gang i året» eller «noen ganger i måneden» (Tabell 2).

Sosiale medier, kommentarfelt og øvrige nettforum er steder der det er mye netthets og trakassering mot samer. Unge samer rapporterte betydelig høyere forekomst av netthets og negative kommentarer på sosiale medier enn norsk ungdom. I en studie av unge samer i alderen 18-29 år sier mer en én av fem samer at de har opplevd netthets (Hansen et al., 2016). Det kan se ut som om det er en lavere terskel for å komme med hets og negative kommentarer mot samer på sosiale medier enn ansikt til ansikt. Samehetsen og de negative holdningene mot samer er ofte rettet mot hele den samiske befolkningen og ikke nødvendigvis mot enkeltpersoner (Hansen & Skaar, 2021). Dette fører til at mange unge samer slutter å delta i diskusjoner der de kan oppleve å få negative kommentarer eller ser at andre får det. Ytringsfrihetskommisjonen trekker frem at sosiale medier utgjøre en viktig arena for samisk ytringsfrihet. Derfor er dette et demokratisk problem og samfunnsproblem når mange samer opplever hets og trakassering på sosiale medier og vegrer seg for å delta i diskusjoner rundt samiske spørsmål (Kultur- og likestillingsdepartementet, 2023).

3.3.7 Historiske-kollektive traumer

Historiske-kollektive traumer refererer til de psykologiske og fysiske skadene som individer eller generasjoner opplever som følge av traumatiske hendelser. Disse traumene er unike ved at de er kollektive og kumulative, det vil si at de ikke stammer fra en enkelt hendelse, men fra flere hendelser som er sammenvevd og som påvirker flere generasjoner (Helse- og omsorgsdepartementet, 2024, s. 35; Sannhets- og forsoningskommisjonen, 2023).

I samisk kontekst har traumene fra fornorskingspolitikken, sammen med vedvarende diskriminering, stereotyper og negative holdninger fra storsamfunnet, hatt betydelige innvirkninger på mange samers livskvalitet og psykiske helse. Fornorskingspolitikken, som var en offisiell politikk rettet mot å assimilere samene og fjerne deres kulturelle og språklige særegenheter, har etterlatt dype spor i den samiske befolkningens generelle helse, psykiske velvære og levekår (Ibid).

For å måle historisk-kollektive traumer ble *The Historical Loss Scale* og *The Historical Loss Associated Symptoms Scale* (Whitbeck, 2004) brukt. På en skala fra 1 (aldri) til 6 (flere ganger om dagen) ble deltagerne bedt om å angi hvor ofte de tenker på ni hendelser (for eksempel; Det at vi mistet språket vårt, det at vi mistet åndeligheten vår eller det at familieband ble ødelagt på grunn av internatskolene). Etter det rapporterte

deltagerne hvor ofte de følte 13 emosjonelle reaksjoner knyttet til disse historiske traumene (for eksempel; Jeg skammer meg når jeg tenker på disse tingene eller jeg får lyst til å unngå steder eller personer som minner meg om disse tingene) på en skala fra 1 (aldri) til 5 (alltid). Spørsmålene og svarene vises nedenfor i tabellen (Tabell 3. *Historiske-kollektive traumer*).

	Aldri % (n)	Årlig eller ved spesielle anledninger % (n)	Månedlig % (n)	Ukentlig % (n)	Daglig % (n)	Flere ganger om dagen % (n)	Ikke svart % (n)
Det at vi mistet areal/natur/bruksområdene våre	4,3% (11)	25,4% (65)	23,0% (59)	16,8% (43)	7,8% (20)	6,6% (17)	16% (41)
Det at vi mistet språket vårt	2,3% (6)	16,8% (43)	24,2% (62)	21,5% (55)	18,4% (47)	12,9% (33)	3,9% (10)
Det at vi mistet åndeligheten vår	14,5% (37)	39,1% (100)	19,5% (50)	12,9% (33)	5,5% (14)	3,4% (11)	4,3% (11)
Det at familieband ble ødelagt på grunn av internatskolene	13,7% (35)	37,5% (96)	23,4% (60)	13,3% (34)	3,9% (10)	3,5% (9)	4,7% (12)
Det at familier ble splittet på grunn av myndighetenes tvangsflytting	13,7% (35)	40,6% (104)	23,0% (59)	10,2% (26)	5,1% (13)	2,1% (5)	5,5% (14)
Det at vi mistet selvrespekt på grunn av dårlig behandling fra myndighetspersoner	5,1% (13)	23,4% (60)	28,1% (72)	22,7% (58)	9,8% (25)	7,0% (18)	3,9% (10)
Det at vi sluttet å stole på etniske nordmenn på grunn av avtalebrudd	18,0% (46)	32,0% (82)	21,5% (55)	11,3% (29)	7,8% (20)	5,1% (13)	4,3% (11) 9
Det at vi mistet kulturen vår	3,5% (9)	19,9% (51)	25,4% (65)	21,5% (55)	14,8% (38)	10,2% (26)	4,7% (12)
Det at for mange samer har dødd for tidlig	22,3% (57)	36,3% (93)	18,8% (48)	9,0% (23)	3,9% (10)	4,7% (12)	5,1% (13)

Gjennomsnittsskåren på 3,01 (95% KI: 2,94-3,09) viser at de unge samene månedlig tenkte på historiske-kollektive traumer som fornuftspolitikkens forårsaket. Som vist i tabell 3, var tanker rundt det å miste språket og kulturen sin vanligst, fulgt av det at de mistet natur og bruksområdene sine (på dette spørsmålet var det imidlertid 16% (41 unge) som ikke hadde svart på dette spørsmålet), og at de mistet selvrespekt på grunn av dårlig behandling fra myndighetspersoner. Det var ingen nevneverdige kjønnsforskjeller.

For å måle om disse historisk-kollektive traumene førte til emosjonelle reaksjoner hos de unge deltakerne, ble de bedt om å svare på hvor ofte de følte 13 emosjonelle reaksjoner på grunn av disse traumene. Spørsmålene og svarene vises nedenfor i tabellen (Tabell 4. *Emosjonelle reaksjoner på historiske-kollektive traumer*):

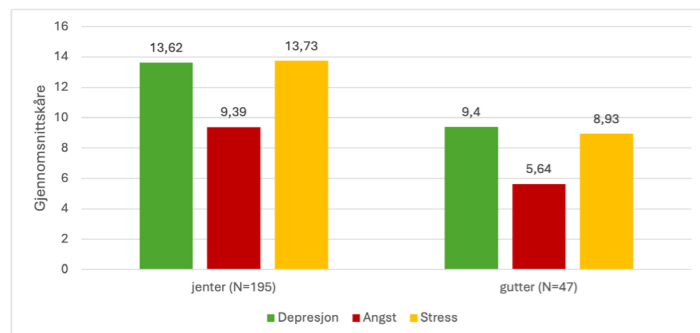
	Aldri % (n)	Sjelden % (n)	Noen ganger % (n)	Ofte % (n)	Alltid % (n)	Ikke svart % (n)
Jeg blir trist eller deprimert	6,6% (15)	15,2% (39)	38,7% (99)	28,5% (73)	7,4% (19)	3,5% (9)
Jeg blir sint	3,9% (10)	15,2% (39)	30,5% (78)	34,4% (88)	12,5% (32)	3,5% (9)
Jeg blir anspent eller redd	21,9% (56)	30,1% (77)	25,0% (64)	15,6% (40)	3,5% (9)	3,9% (10)
Jeg synes det er ubehagelig å være sammen med etniske nordmenn når jeg tenker på disse tingene	32,8% (84)	22,7% (58)	25,8% (66)	10,9% (28)	3,5% (9)	4,3% (11)
Jeg skammer meg når jeg tenker på disse tingene	43,0% (110)	26,6% (68)	18,0% (46)	7,0% (18)	2,0% (5)	3,5% (9)
Jeg klarer ikke å konsentrere meg	25,4% (65)	25,4% (65)	31,6% (81)	11,3% (29)	2,0% (5)	4,3% (11)
Jeg føler meg atskilt fra eller fjern fra andre når jeg tenker på disse tingene	25,4% (65)	25,0% (64)	28,1% (72)	11,7% (30)	4,3% (11)	5,5% (14)
Jeg sover dårlig	39,8% (102)	25,8% (66)	19,5% (50)	7,8% (20)	2,7% (7)	4,3% (11)
Jeg blir rasende	34,0% (87)	22,7% (58)	23,8% (61)	11,3% (29)	2,7% (7)	5,5% (14)
Jeg blir redd for eller mistroisk overfor etniske nordmenn	41,0% (105)	23,4% (60)	21,9% (56)	6,6% (17)	2,3% (6)	4,7% (12)
Jeg føler det som om det skjer på nytt	30,5% (78)	25,0% (64)	26,6% (68)	9,8% (25)	3,9% (10)	4,3% (11)
Jeg får lyst til å unngå steder eller personer som minner meg om disse tingene	45,7% (117)	23,8% (61)	15,2% (39)	7,4% (19)	2,7% (7)	5,1% (13)
Jeg synes det er ubehagelig å oppsøke andre samer fordi jeg er redd de ikke skal synes jeg er samisk nok	35,2% (90)	9,4% (24)	15,6% (40)	18,0% (46)	18,0% (46)	3,9% (10)

Resultatet viser at tankene på historisk-kollektive traumer medførte ikke uten videre emosjonell reaksjon hos de unge samene. Gjennomsnittsskåren på 2,43 (95% KI: 2,38-2,48) tilsier at de unge samene «sjelden» eller «noen ganger» fikk en eller flere emosjonelle reaksjoner når de tenkte på de historiske-kollektive traumene. Hvis de først rapporterte å ha emosjonelle reaksjoner på grunn av disse traumene, var trist eller deprimert («noen ganger» 38,7% (n=99) og «ofte» 28,5% (n=73)) og sinne («noen ganger» 30,5% (n=78) og «ofte» 34,4% (n=88)) de vanligste emosjonelle reaksjonene.

3.3.8 Psykisk helse

Psykisk helse ble målt ved Depression, Anxiety and Stress Scale (DASS-21) (Henry & Crawford, 2005). Den består av 21 utsagn hvor syv av dem måler depresjon (f.eks. «Jeg hadde vanskelig for å glede meg over noe»), syv måler angst (f.eks. «Jeg var redd uten at det var noen grunn til det»), og syv måler stress (f.eks. «Jeg syntes det var vanskelig å finne roen»). Deltagerne rangerte på en skala fra 0 (passer ikke i det hele tatt) til 3 (passer veldig godt eller for mesteparten av uken) hvor ofte de opplevde hendelsene i den siste uken.

Figur 9: Gjennomsnittskårer på depresjon, angst og stress (N=232)

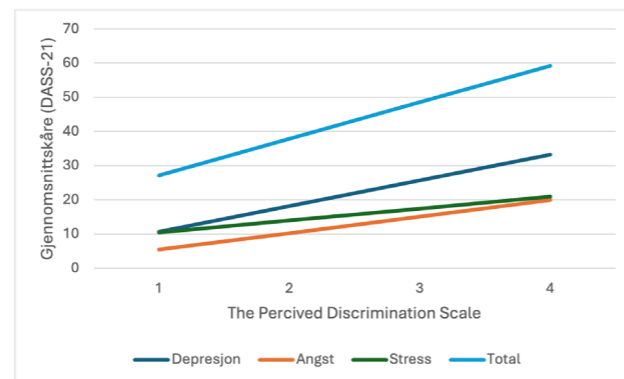

Figur 9 viser gjennomsnittsskårene for jenter og gutter på depresjon, angst og stress. Jo høyere skåre, jo flere symptomer på depresjon, angst og stress. Fra figuren ser man at jentene generelt hadde et noe høyere nivå på alle tre målene på psykisk helse, og gjennomsnittsskårene tilsier at de hadde «moderate» symptomer på både depresjon, «milde» symptomer på angst og stress. Guttenes lavere gjennomsnittskårer viser et bilde av «milde» symptomer på depresjon og «normale» symptomer på angst og stress. Disse funnene speiler funn i den generelle norske ungdomsbefolkningen (Ungdata 2024) (Bakken, 2024).

3.3.9 Sammenhengen mellom diskriminering og psykisk helse

Å bli utsatt for etnisk diskriminering kan påvirke både fysisk og psykisk helse negativt, dette viser tidligere forskning blant den voksne samiske befolkningen (Hansen, 2011, 2022) og en rekke internasjonale studier (Pascoe & Smart Richman, 2009). Personer som opplever etnisk diskriminering, rapporterer om mer psykiske helseplager enn de som ikke gjør det (Hansen & Sørli, 2012).

Figur 10: Psykisk helse og selvopplevd diskriminering (N=212)

Figur 10 viser sammenhengen mellom opplevd diskriminering (målt med *The Perceived Discrimination Scale*) og gjennomsnittskår for psykisk helse (depresjon, angst og stress) blant de samiske unge i denne undersøkelsen. Vi observerer at når gjennomsnittsscoren for opplevd diskriminering øker (på en skala fra 1 (aldri), 2 (noen ganger), 3 (ofte) til 4 (veldig ofte)), øker også gjennomsnittsscorene for depresjon, angst og stress (DASS-21) blant deltakerne. For eksempel er den totale gjennomsnittsscoren for psykisk helse (depresjon, angst og stress) blant de som «aldri» har opplevd diskriminering 27,19, noe som indikerer at de har «normale» symptomer totalt sett på depresjon, angst og stress. De som opplever diskriminering «noen ganger» har «milde» symptomer totalt sett på depresjon, angst og stress (37,88), de som «ofte» opplever diskriminering har «moderate» symptomer totalt sett på depresjon, angst og stress (48,57), mens de som opplever diskriminering «veldig ofte» viser «alvorlige» symptomer på depresjon og angst.

Selv om vi finner en sammenheng mellom opplevd diskriminering og høyere gjennomsnittskår for psykisk helseplager (depresjon, angst og stress) hos samisk ungdom i denne undersøkelsen, kan vi ikke slå fast at opplevd diskriminering fører til psykiske plager, altså at det finnes en årsakssammenheng. Men internasjonal forskning og longitudinelle studier peker mot at sammenhengen går i denne retningen (Paradies et al., 2015).

3.4 Avslutning

Diskriminering av unge samer viser seg fortsatt å være et utbredt samfunnsproblem som finner sted på mange ulike samfunnsarenaer. Deltakerne i denne studien rapporterte at de i størst grad opplevde diskriminering på grunn av sin samiske bakgrunn, spesielt i skolen og utdanningssektoren. De opplevde også diskriminering på internett, i møte med det offentlige, i familie/slekt og i lokalsamfunnet.

Studien viste også at unge samer månedlig reflekterte over historisk-kollektive traumer som fornorskingsprosessen forårsaket, spesielt tap av språk og kultur. Selv om tankene på disse traumene sjelden utløste sterke emosjonelle reaksjoner, rapporterte noen følelser av tristhet, depresjon eller sinne.

Tidligere forskning understreker at etnisk diskriminering kan påvirke både fysisk og psykisk helse negativt. Vår studie bekrefter en korrelasjon mellom opplevd diskriminering og høyere skårer for psykiske helseplager blant samiske unge, noe som støttes av både nasjonale og internasjonale undersøkelser.

Innsatsen mot diskriminering og hets av samer, og spesielt samiske unge, må styrkes i det norske samfunnet. For å sikre god folkehelse og gode levekår for samiske unge, er det essensielt å bekjempe fordommer, diskriminering/rasisme og netthets mot samer i befolkningen. En målrettet innsats for å motvirke disse negative holdningene og handlingene er avgjørende for å forbedre helse og livskvaliteten til samiske unge.

Tilrådninger

- Øke innsatsen mot diskriminering rettet mot unge samer: Statlige og kommunale myndigheter bør initiere flere tiltak for å forebygge og bekjempe diskriminering av unge samer.
- Det er behov for å øke kunnskap om hvordan traumene fra fornorskingspolitikken sammen med dagens opplevelser av diskriminering, negative holdninger og fordommer fra majoritetssamfunnet påvirker unge samers psykiske helse og livskvalitet.
- Det er behov for å utvikle virkningsfulle og effektive tiltak i samfunnet for å redusere og forbygge diskriminering av unge samer.
- Videre er det behov for økt kunnskap og mer forskning om samiske barn og unge, spesielt i forhold til omfang av diskriminering de opplever og hvordan det påvirker deres helse og levekår.

Referanser

- Bakken, A. (2024). *Ungdata 2024. Nasjonale resultater*.
- Bals, M., Turi, A. L., Vitterso, J., Skre, I., & Kvernmo, S. (2011). Self-reported internalization symptoms and family factors in indigenous Sami and non-Sami adolescents in North Norway [Comparative Study Research Support, Non-U.S. Gov't]. *J Adolesc*, 34(4), 759-766. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2010.08.005>
- Bhopal, R. S. (2014). *Migration, ethnicity, race, and health in multicultural societies* (2nd ed.). Oxford University Press.
- Eriksen, T. H., & Sajjad, T. A. (2020). *Kulturforskjeller i praksis : perspektiver på det flerkulturelle Norge* (7. utgave. ed.). Gyldendal.
- Flores, E., Tschann, J. M., Dimas, J. M., Bachen, E. A., Pasch, L. A., & de Groat, C. L. (2008). Perceived Discrimination, Perceived Stress, and Mental and Physical Health Among Mexican-Origin Adults. *Hispanic journal of behavioral sciences*, 30(4), 401-424. <https://doi.org/10.1177/0739986308323056>
- Hansen, K. L. (2011). *Ethnic discrimination and bullying in relation to self-reported physical and mental health in Sami settlement areas in Norway: the Saminor study* (Vol. nr. 115). UiT Norges arktiske universitet, Det helsevitenskapelige fakultet, Institutt for samfunnsmedisin.
- Hansen, K. L. (2015). Ethnic discrimination and health: the relationship between experienced ethnic discrimination and multiple health domains in Norway's rural Sami population [Research Support, Non-U.S. Gov't]. *Int J Circumpolar Health*, 74, 25125. <https://doi.org/10.3402/ijch.v74.25125>
- Hansen, K. L. (2016). *Selvopplevd diskriminering av samer i Norge i Samiske tall forteller 9 : kommentert samisk statistikk 2016 [Self-perceived discrimination of Sami in Norway]* (Raporta (Sámi allaskuvla : trykt utg.), Issue).
- Hansen, K. L. (2022). The history and current situation of discrimination against the Sámi. In Á. A. Edited By Sanna Valkonen, Saara Alakorva, Sigga-Marja Magga (Ed.), *The Sámi World*. Routledge.
- Hansen, K. L., Melhus, M., & Lund, E. (2010). Ethnicity, self-reported health, discrimination and socio-economic status: a study of Sami and non-Sami Norwegian populations. *Int J Circumpolar Health*, 69(2), 111-128. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/20359443>
- Hansen, K. L., Minton, J. M., Friberg, O., & Sørli, T. (2016). Discrimination amongst Arctic Indigenous Sami and Non-Sami Populations in Norway: The SAMINOR 2 Questionnaire Study. *Journal of Northern Studies*, 10(2), 45-84.
- Hansen, K. L., & Skaar, S. W. (2021). *Unge samers psykiske helse - en kvalitativ og kvantitativ studie. [The mental health of young Sami - a qualitative and quantitative study]*.
- Hansen, K. L., & Sørli, T. (2012). Ethnic discrimination and psychological distress: a study of Sami and non-Sami populations in Norway. *Transcult Psychiatry*, 49(1), 26-50. <https://doi.org/10.1177/1363461511433944>
- Helse- og omsorgsdepartementet. (2024). *Meld. St. 12 (2023 - 2024) Folkehelse og levekår i den samiske befolkningen. Melding til Stortinget Samisk språk, kultur og samfunnsliv. (Report. St. 12 (2023-2024) Sami language, culture and social life - Public health and living conditions in the Sami population)*. Oslo: Regjeringen
- Heyerdahl, S., Kvernmo, S., & Wichstrom, L. (2004). Self-reported behavioural/emotional problems in Norwegian adolescents from multiethnic areas [Comparative Study]. *Eur Child Adolesc Psychiatry*, 13(2), 64-72. <https://doi.org/10.1007/s00787-004-0359-1>
- Johansen, T. B., Borge, T. C., Klem, H. E., Hval, G., & Hestevik, C. H. (2024). *Hets og diskriminering av samer: en systematisk hurtigoversikt*.
- Kultur- og likestillingsdepartementet. (2023). *NOU 2022: 9 En åpen og opplyst offentlig samtale - Ytringsfrihetskommisjonens utredning*. Oslo: Kultur- og likestillingsdepartementet
- Kvernmo, S. (2004). Mental health of Sami youth. *Int J Circumpolar Health*, 63(3), 221-234. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/15526926>
- La Parra-Casado, D., San Sebastian, M., & Stoor, J. P. A. (2023). Ethnic discrimination and mental health in the Sami population in Sweden: The SamiHET study. *Scand J Public Health*, 14034948231157571. <https://doi.org/10.1177/14034948231157571>
- Paradies, Y., Ben, J., Denson, N., Elias, A., Priest, N., Pieterse, A., Gupta, A., Kelaher, M., & Gee, G. (2015). Racism as a Determinant of Health: A Systematic Review and Meta-Analysis [Meta-Analysis Research Support, Non-U.S. Gov't Review]. *PLoS One*, 10(9), e0138511. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0138511>
- Pascoe, E. A., & Smart Richman, L. (2009). Perceived discrimination and health: a meta-analytic review [Meta-Analysis Research Support, N.I.H., Extramural]. *Psychol Bull*, 135(4), 531-554. <https://doi.org/10.1037/a0016059>
- San Sebastian, M., Gustafsson, P. E., & Stoor, J. P. A. (2024). Embodiment of discrimination: a cross-sectional study of threats, humiliating treatment and ethnic discrimination in relation to somatic health complaints among Sami in Sweden. *J Epidemiol Community Health*, 78(5), 290-295. <https://doi.org/10.1136/jech-2023-221365>
- Sannhets- og forsoningskommissjonen. (2023). *Sannhet og forsoning : grunnlag for et oppgjør med fornorskningsspolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner : rapport til Stortinget fra Sannhets- og forsoningskommisjonen : Avgitt til Stortingets presidentskap 01.06.2023 : Dokument 19 (2022-2023)* (Vol. Dokument 19 (2022-2023)). Sannhets- og forsoningskommissjonen.
- Tynes, B. M., Rose, C. A., Williams, D. R. . (2010). The Development and Validation of the Online Victimization Scale for Adolescents. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 4(2), Article 2. <https://cyberpsychology.eu/article/view/4237>.
- Whitbeck, L. B., Adams, G. W., Hoyt, D. R., & Chen, X. (2004). Whitbeck, L. B., Adams, G. W., Hoyt, D. R., & Chen, X. (2004). Conceptualizing and Measuring Historical Trauma Among American Indian People. *American Journal of Community Psychology*, 33(3-4), 119-130. <https://doi.org/10.1023/B:AJCP.0000027000.77357.31>.
- Zachariassen, K. (2024). Foredrag med tittelen: Sannhets- og forsoningskommissjonens arbeid. In. Tromsø: UiT Norges Arktiske Universitetet.

3 Vuona nuorra sámij miellavarresvuohta, guládahtte nuppástallam ja histávrálasj aktisasj trauma – Mihá- guoradallam

Forfatter,
Ketil Lenert Hansen,
professávrrá, RKBU Nord, Det
Helsevitenskapelige fakultetet,
UiT Norges Arktiske Universitet

Tjoahken

Dát artihkal guoradallá guládahtte nuppástallamav ja histávrálasj traumajt ja gáktu dáha bájnne Vuona nuorra sámij miellavarresvuodav. Artihkkala vuodon li kvantitatijva diedo Mihá-guoradallamis, man gatjálvissjebmáj vásstedin 16-31 jagák sáme. Válljimmáren lidjin 256 nuorra sáme, gejs ienemusá láchkin skávlán jali allaskávlán/universitehtan. Ienemusá dájs árrun stuoráp stáda jali bájke sijdan, mij áhpadasá hárráj le gasskamieren jali allagisán.

Birrusij 7 10:s subtsasti nuppástallam li gájt de akti iellemin. Gievramus frekvensav (35,8 %) buktá vásstáduš, mij vuoset sáme nuora gulli nuppástalli “muhtem bále jahkáj”. Nuorra sáme subtsasti dájvvámušat nuppástalli vierregisá, sjiervesa ja sijddadajvasa diehti. Vargga divna sáme nuora ja nuorra álessjattuga (87,15 %) li gullam gáttojt genga sáme álmuga vuosstij. Juohkka nuppát lij juojddá dahkam nuppástimev hiejteditjtat. Ienemusá subtsastin nuppástallam bahojdij sijáv, massta tjielggá vierttip buktet hierediddje dájmajt báredittjat dán juohkusa varresvuoda vidjurijt.

Sáme nuora ja nuorra álessjattuga vásstedin gálmá gatjálvissaj dáhpádušájs mihttitjit vassjeságajt vármádagán unnepláhkoverregijs/sámijs. Vásstádušá giehttu ienemusá littji gullam álbedimev vármádagán “muhtem bále jahkáj” jali “muhtem bále mánnuj”.

Dán guoradallama báhtusa giehttu nuorra sáme mánulettjat ussolittji histávrálasj-aktisasj traumajt,

majt dárojuhttem buvtij. Ienemus ájádusá lidjin gielav ja kultuvrav massemis, állim ga vásstádušájn mahkka ájtsadahtte sieradusá sjierve hárráj. Báhtusa giehttu ájádusá histávrálasj-aktisasj traumaj e navtik njuolggá njuorridittji nuorra sámij. Huoman de báhtusa vuosedi nuorra sáme “vuorjját” jali “muhtijn” gulátji sierra gulojt ájádáládijn histávrálasj-aktisasj traumajt. Jus állis subtsastin gulo ihtin vásstádušán dájda traumájda, de lidjin dáha dájvvámušat hádje, vádja ja moarre.

Miellavarresvuoda vidjurij(vája, balo ja diertje) lágo giehttu nájtso álu vehik tjavgábut gulli divna gálmá miellavarresvuohtamihto, mij le “muhtem márráj” vája symptávmá ja “álkkes” balo ja diertje symptávmá. Báhtjaj unnep gasskamihttolágo vuosedi “álkkes” vája symptávmáj ja “dábálasj” balo ja diertje symptávmáj. Dá báhtusa guorri Vuona almulasj nuorra álmuga gávnadísájt.

Ávdjep guoradallam le duodastam vierrega diehti nuppástallat soajttá bahojdit goappátjagá rubmaha ja miela varresvuodav. Álessjattuk sáme álmuga guoradallama dagu aj riikkagasskasasj átsádime doarjju dáv tjanástagáv. Vierrega diehti nuppástallam ulmutja subtsasti ielvedahte ienep miellavájvijs buohtastahte nuppástallamav váni gulák ulmutjijda. Mijá guoradallam tjadná guládahtte nuppástallamav miellavarresvuoda gasskamihttolágojda (vádjaj, balluj ja dárttjáj) sáme nuorajn. Báhtusa vuosedi madi ienebut gullá nuppástallá, dadi tjavgábu li miellavájve.

3.1 Álggo

Vuona sáme álmuk subtsas nuppástimev, ja moadda guoradallam mañemus guovteláge jage nalluj giehttu gullunagi ienep nuppástallamis buohtastahte almulasj álmugij (Johansen et al., 2024). Sáme vierregav dájvvámusát bukti sámij nuppástime ja vasjodime oarren (Ibid.). Ávdep rijkkagasskasasj guoradallamis diehtep nuppástibme vierrega diehti tjadnas miela ja rubmaha nievrep varresvuotaj (Paradies et al., 2015). Návti giehttu adjáj állessjattuk sáme álmuga guoradallam Vuonan (Hansen, 2015; Hansen, 2022; Hansen et al., 2010; Hansen & Sørli, 2012) ja Svierigin (La Parra-Casado et al., 2023; San Sebastian et al., 2024). Sáme álmukvarresvuotadiedádusán (2024) snivvi: «histávrálasj-aktisasj traumaj, vasjodime ja nuppástime ja dierredime ja rájtástime buktám unnepláhkodierttje [soajttá] mielav vájvedit, adjáj iesjoajtttemgássjelisvuodajn” (39. b.), ja lágádahtta aj dárojuhttempolitijjka le sáme álmugis moaddásij buktám histávrálasj traumájt ja diertjestahtta (Helse- og omsorgsdepartementet, 2024).

Duohtavuoda ja sábadime kommisjávna guoradallam duodas sámij li vierret giehtadallam ja dárojuhttam málggadav. Moadda sáme subtsasti gullam littji nuppástimev ja sámevasjev. Giehttu bahás mielajs, gáttojs, diehtemahtesvuodas, stereotyppajs ja nuppástimes. 766:s de 255 ájnegis giehto jali rabás tjáhkaniemen buktám moalggema giehtadalli dávva (Zachariassen, 2024). Dáhta le guoskam goappátjagá álmujáda ja nissunijda (Sannhets- og forsoningskommisjonen, 2023). Návti guládahtta, gáktu dárojuhttema politijjka ja prosássa le gájkav sebrudagáv bájnám. Dárojuhttempolitijjka traumá aktan udnásj ga bieje stuorrasedrudagá bieles guládahtte nuppástimijn, bahás mielajn ja gáttojum soajtti garrasit bájnnet (Helse- og omsorgsdepartementet, 2024) nuorra sámij miellavarresvuodav ja iellema kvalitehtav. Duohtavuoda ja sábadime kommisjávna buojkot dárojuhttempolitijjka li tjiegnalis luotta báhtsám sáme álmuga almulasj varresvuotaj, miellavarresvuotaj ja iellemvidjurijda (Sannhets- og forsoningskommisjonen, 2023). Guhkes ájgen soajtti niejddemis ja rájtástimes báhtusa bájnnet moadda sáme buolva ja moatte lágásj mielalásj ja dábdulasj vásstádusájt hásadit (Heyerdahl et al., 2004).

3.2 Ulmme ja vuohke

Dán láhkusa ulmnen le buktet áda diedojt, makta nuorra sáme nuppástalli, ussjoli histávrálasj traumájt ja gáktu dá vidjura bájnni miellavarresvuodav. Dán láhkusa ássjegatjálvis le: Gáktu bájnni guládahtte nuppástallam ja histávrálasj traumá Vuona nuorra sámij miellavarresvuodav? Vuostak giehttarip válljimmáres muhtem sosiála álmukdiedoj rievddijs, duola dagu ages, sjierves, árromsajes

ja ájgádij áhpadusás ja bálkás. Gatjálvisá iesj tjieggim vierrekvuodas. Hájn gatjálvisá iesj gullam nuppástallamis ja vasjes. De gatjálvisá histávrálasj-aktisasj traumásj ja dáj nuorridam vásstádusásj. Gatjálvisá miellavarresvuoda vidjurij symptávmájs (vájas, balos ja diertjes). Mañutjissaj guoradallama midja, makkár tjadnasin lulun nuppástallam ja miellavarresvuohka.

Guoradalájma gatjálvisáiemájn vármadága baktu. Gatjálvisáiemán lidjin juo gárves mihttimskáve, ja ienemus gatjálvisá hámme lij moattemáhttelis, vaj nuora buojkuvissan giehttun, makta guorrasin váj ettjin juohkka sierra moalggemij jali galli lulun gullam vissa dáhpádusásj. Báhtusijtt vuosedip frekvánsstajuoldadahkan, gievllediagramman, sivilodiagramman ja regresjávna guorada.

3.2.1 Mihá-guoradallam

Mihá-guoradallam le átsádam, gáktu le viessot ja átsádallat nuorra sábmén Vuonan. Guoradaláidijn li giehtadallam sáme identitáhtta, nuppástallamij, histávrálasj traumáda ja miellavarresvuotaj tjadnasam hástalusájt ja átsádallamijtt. Dán ulmnen le buojkodit mierkkidahtte vidjurijtt, maha báredi jali návrrodi nuorra sámij psykososiála varresvuodav.

Dájt diedojt átsádittjat lip adnám sehka vuogijtt, maj gálmma oajvveoase li: i) kvalitatijva láhkáj snivva ájnegis ulmutijtt ságájdahhtijma, ii) huksobarggij ja mierredidijtt guovddelis juohkusijtt ságájdahhtijma ja iii) gatjálvisáiemáv ane guoradalájma. Dát guoradallam ávkká gatjálvisáiemájs oadtjum dáhtájt.

Dáha li guoradallam: Regionalt kunnskapssenter for barn og unge, Nord – psykisk helse og barnevern (RKBU Nord) ved Det helsevitenskaplige fakultet ved UiT Norges Arktiske Universitetet sábrárlakkojtt Psykologisk institutt (PSI) ved Det samfunnsvitenskapelige fakultet ved Universitetet i Oslo ja Mental Helse Ungdom.

3.2.2 Oassálasstijtt viettjálidit

Diedojt tjákkijma vuoratjásá 23. biejes 2020 gitta sijniltja 1. bájvváj 2021. Gatjálvisáiemá lágádahtij julev-, oarjel- ja nuorttasábmáj ja dárruj. Oassálasstijtt viettjálidijma sáme nuorraj siebrijs: SUPU:a, Noerehij ja NSR-N:a aktijvuodaj ja vármadáhkabieli baktu, maj duodden aj ávkkijma iehtjama aktijvuodajtt (muohtabálloviettjálidagáv) ja diedojt guoradallamis hájedijma guoskavasj skávláj, sáme festiválaj ja medijáj baktu.

Guoradallamij viettjálidatjájma oassálasstijtt koronapandemijjan, manen de eja máhte manádit skávláj ja bájkijtt viettjálidimen, ja májju danen vásstedijtt guoradallamijtt unnep prosántláhkko gá luluj váni pandemijja dagi vásstedam.

Sáme nájtso ja nissuna vuojnunagi ienebut li sábram

guoradallamijtt. Sáme báhttaj ja álmujtt unnep prosántláhkko vásstedittjat dán gatjálvisáiemá soajttá tjadnasit moatte sivvaj. Májju sáme báhtta ja álmujtt guláttijtt garrasap stigmájt ságastattijtt miellavarresvuodas. Dákkár ássjen soajtti álmujttvuoda nuolggadusá lájddit sáme báhttajtt ja álmujtt ussjolittjat hessudagáv vuosedattijtt jali miela gássjelisvuodajtt giehtodijtt lulun gienesvuodav bigodit. Danen májju e báhtta ja álmujtt sidáttijtt oassálasstet dájt tiemájt giehtadalle guoradallamijtt.

3.2.3 Etihkav dáhkkiadhttet

Prosjevtav libá dáhkkiad REK (Nr. 2019/387) ja SIKT (dáhkkiad nummarijn 971201), man aktijvuodan aj merustahtijma diehtosuodjetjuovvusijtt (DPIA:jn). Dáhtájttt tjoahkkijma ane Oslo universitehta ja Tjenester for Sensitive Data (TSD:a) Nettskjemav. Dáhtájttt vuorkudip ttjegada ja dájda besatjittt dárbajtt guovtegerdak duodastusáv.

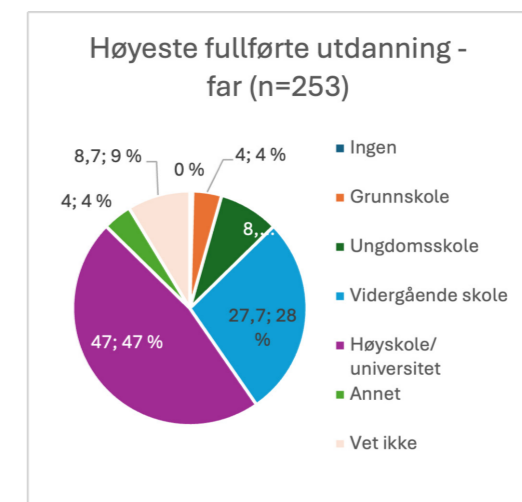
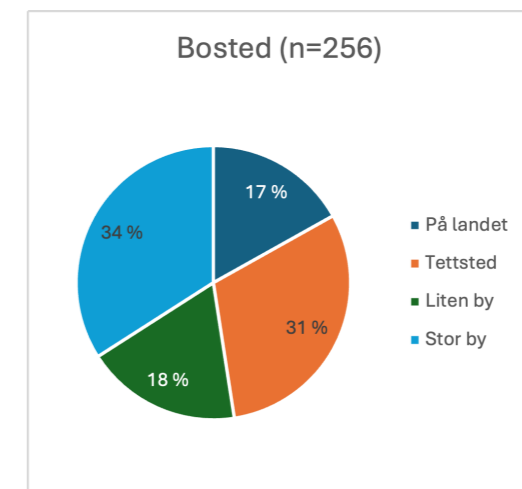
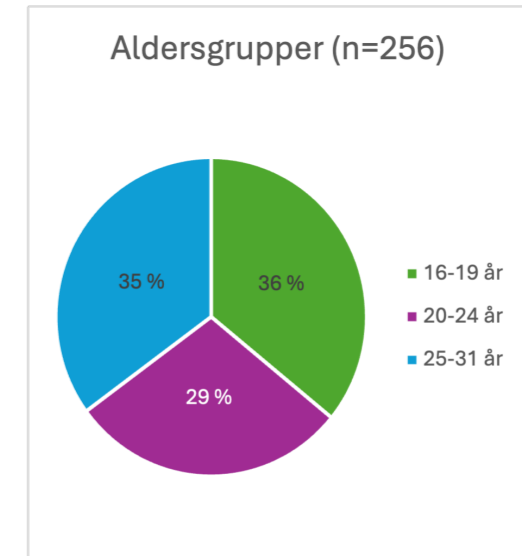
Oassálasstettt guoradallamijtt de háhttuojtt oassálasstettt diede guorrasit. Diededijma guoradallama ulmes, iesjmielak oassálasstemis ja máhttelisvuodas ihka goassa váni bahás ttjuovvusahtátt guodettt guoradallamav. Ja de hájn snivva buojkodijma gájkka dáhtájttt lulujtt ttjegán ttgiehtadallattt ja namáidibmen almodit. Muhtem nuorridahtte gatjálvisájttt mujtedijtt de ttjieggijma oassálasstettt dáha lulun soajttettt unugahttettt jali bahojdit, manen sijántt lulujtt riekttátt dibdettt dájttt vánitt vásstedik. Guoradallama mañnela de diededijma oassálasstettt dáha, gástttátt lulun sidáidijtt ádnott viehkevtt ja huvsovtt, adjájtt giehtojma SÁNAG:is, Sáme nasjávna lasjtt máhttudakdievnastus – psyhkalasjtt varresvuodasuoaddijtt ja gárevsálgga.

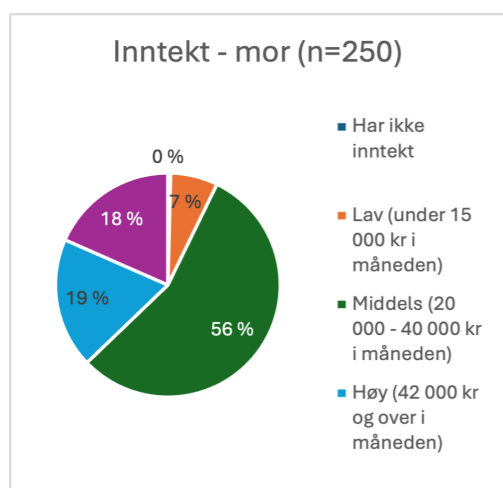
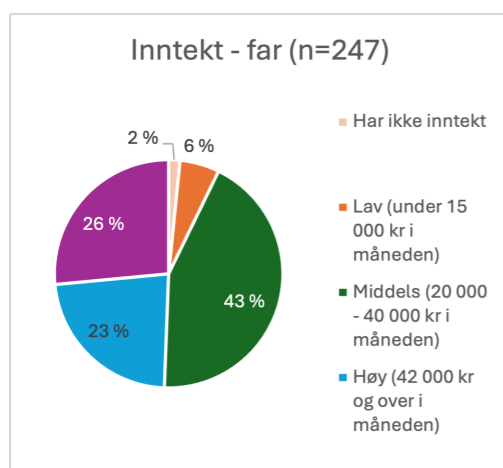
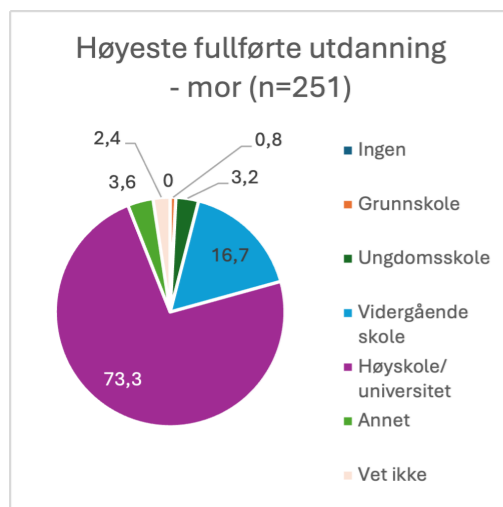
3.3 Válljimmáres

3.3.1

Oassálasstettt lidjin 16:s gitta 31:a ttjagátt, gasskamihtto le 22,4 ttjagák. Nájtso li gasskamihtton 22,8 ttjagátt, báhtta gis 21,0 ttjagátt. Sjiervvejuohko le ttjuollott: 201 (70,5 %) nájtso ja 55 (19,3 %) báhtta. Tjoahkkájtt li válljimmáren 256 nuorra sáme.

Nuorajs ienemusátt lidjin oahppe jali studenta (60,4 %) ja ienemusátt aj árrun ttstuoorra stádan (34,1 %) jali bájkén (30,7 %). Nuorra sámijtt ájgáidjtt de 59,25 % lidjin ttjuogu válldumtt jali aktan árromin, ja ienemusátt le alep áhpadus ja gasskamiere jali valjes bálkka. lednebu áhpadus lisjtt hálvva alep ja bálkka hálvva valjep áhttebus. Válljimmáres ienemusátt subtsastin heterofijla lidjin, ja birrusijtt avta álos lidjin aktugattja dagu ttjuojmástalle. Vuolep ttgievllediagramma (Figuvrra 1) snivábuttt subtsas válljimmáres.

Figurra 1: Válljimmáre dábddomerka (N=256)

Dán guoradallamij oassálasstij de ienemusá badjánin Rámsá ja Finnmarko fylkan, ienemusá aj nammadin Kárásjgá ja Guovddagájno suohkanij. Dájt lágojt gávnnap, vájku hálvva binnebut, aj oassálasstij subtsastattijn sijá dálásj árudam fylkajs. Jus vuodon láhkâp sáme giela háldadimguovlo

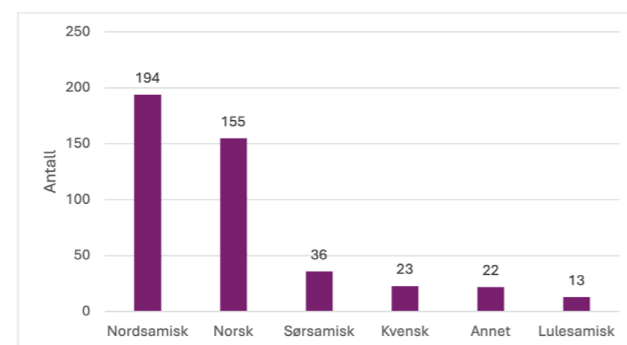
13 suohkana sáme ienepláhkoguovllon, de oassálasstij vargga lahkke badjánij sáme ienepláhkoguovlon (Hansen & Skaar, 2021).

Oassálasstij ienemusá dálá árru dáro ienepláhkoguovlon (birrusij gietjav láges) buohtastahta sáme ienepláhkoguovlluj (birrusij akta gálmás). Jus vuodon li lágo suohkanijs, de oassálasstij moattes áru di dálla ieme studánnastádajn dagu Rámsán, Roandemin ja Oslon. Dáhta guorrá guoradallamij oassálasstij stuorra oasev viettjádijma studentajs, gudi árudin stuorâp jali unnep stádan (Hansen & Skaar, 2021).

3.3.2 Vierrekvuoha

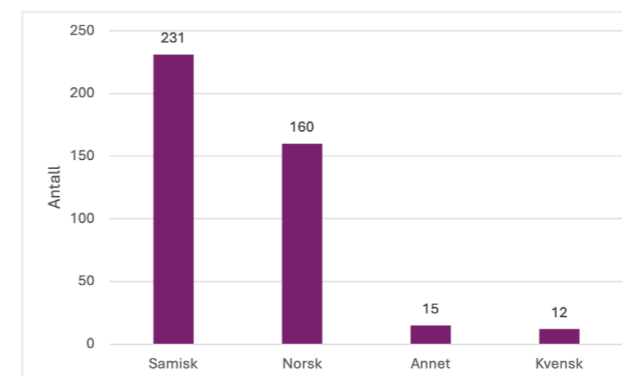
Vierrekvuoha guosská ulmuttij aktijvuohatj jali ájádussaj gullut vissa juohkusij, massta álu javllap "vierrek", gánnâ li sierra dábddomerka, buojkuvissan vissa kultuvrráárbe, viessom, árvo ja giella, ja mij le ietjá juohkusij juoga sierra. Vierrekvuodav soajttá gássjel mihtit, manen tjuoldep subjektijva ja objektijva gájbbádusájt (Bhopal, 2014). Subjektijva gájbbádusá guosski nuorra sámijs iesj tjuottjodam vierrekvuohatj, massta álu javllap iesj gullam identitáhtta. Dán guoradallamin lip gatjádallam vierrekvuohatj gullumis ja dála buktep guokta gatjálvisá, maha li vierrekvuoda subjektijva gájbbádusá. Objektijva gájbbádusá gis lulun ájgádij jali ájttegij giella ja vierrekvuoha. Giella le sáme aktijvuoda gievrás mârkká, gá sámegeilagij ienemusá aj subtsasti sidja li sáme (Bals et al., 2011).

Figurra 2 buojkot oassálasstij subtsastam vierrekvuodav (máhttin akti jali ienebut mierkkit dávva). Návti gatjádijma: "Muv vierrekvuoha le". Iesj gullam vierrekvuoda gatjálvisáv tjadnap vierrekduogátij jali árbâj. 256:á oassálasste válljimmárre buvtij 443 vásstádusá dán gatjálvisaj. Dájvvámusá littji nuorttasáme (194), mavva lahka guorrá vuonak (155). Dán maññela littji oarjjelsáme (36), guojna (23), iehtjâda (22) ja julevsáme (13). "Iehtjâdav" tjuottjodiddje oassálasste subtsastin duodden littji duola dagu bihtámsáme ja merrásáme. Muhtem tjuottjodin vil littji goappátjagá nuortta- ja oarjjelsáme jali nuortta- ja julevsáme.

Figurra 2: Vierrekvuoha (N=256)

Figurra 3 buojkot iesj tjuottjodam vierrekvuodav, gá oassálassten máhttin akti jali moaddi mierkkistit. Gatjádijma: "Mij la dádnâ mielastit?". Iesj gullam vierrekvuoha le gávnnasabmusin dáhkidahttam vuohke vierregijt lágátjit. Nuorra sáme oassálasstij moattes li mierkkistam guokta jali ienep máhttelisvuoda, manen de ussolittji aktijvuoha lisj moatte vierregij. Ávdep guoradallamis diehtep sáme nuora tjavgga tjadnasi goappátjagá sáme ja vuonak identitáhttaj (Kvernmo, 2004), dagu dát guoradallam aj buojkot (Hansen & Skaar, 2021). Dáhta le miellagiddis ássjegatjálvis, mij luluj vuododit hájn vil guoradallamijt.

Figurra 3: Iesj gullam vierrekvuoha (N=256)

Sáme nuorajs ja nuorra állessjattugij sámasi ájgádijstesa ja ájttegijstesa ienebut. Dát buolvaj sieradus giehttu nuora littji gielas álládimen ja sáme giella lisj ávddánimen (Hansen & Skaar, 2021).

3.3.3 Sáme nuoraj iesj gullam nuppástallam

Mihttijit sáme nuoraj gullam nuppástallamav de anijma duola dagu sámijda mijá hiebadam *The Percieved Discrimination Scale* (Flores et al., 2008). Skåven 1:s (ij goassak) gitta 4:j (ajtu álu) de gatjádijma oassásasstijs, galli littji gullam ietjá lágásj nuppástallamav sámevuoda diehti. Dávva mihttijma 15:jn gatjálvisájn. Gatjálvisájt ja vásstádusájt vuosedip vuolep tjuoldadagán.

(Tjuoldadahka 1. Nuorra sámij iesj gullam nuppástallam):

Tjuoldadahka 1: Nuorra sámij iesj gullam nuppástallam (N=256)					
	Ij goassak % (n)	Muhttijn % (n)	Álu % (n)	Ajtu álu % (n)	Váni vásstedik % (n)
Galli nuppe duvva bahojdi jali rievtesferdugahtán duv vuosttj dāmadi danen, gá la sábmme?	22,3% (57)	64,8% (166)	7,4% (19)	2,7% (7)	2,7% (7)
Galli mielastis nuppástalá danen, gá la sábmme?	32,8% (84)	53,1% (136)	8,6% (22)	2,3% (6)	3,1% (8)
Galli mielastit e nuppe duvva vieleda danen, gá la sábmme?	34,4% (88)	48,4% (124)	10,5% (27)	3,5% (9)	3,1% (8)
Galli háhttu mielastit duodastit máhtudagájdát nuppijda danen, gá la sábmme?	35,5% (91)	35,2% (90)	16,8% (43)	10,2% (26)	2,3 % (6)
Galli le rasissma doaresmuorra ielleminát?	34,4% (88)	48,8% (125)	10,9% (28)	3,5% (9)	2,3% (6)
Galli e nuppe mielastit dunji lijkku danen, gá la sábmme?	47,7% (122)	46,5% (119)	2,3% (6)	1,2% (3)	2,3 % (6)
Galli la vuojnnám dujsta rádna bahojduvvi danen, gá li sábmme?	24,2 % (62)	54,3% (139)	17,2% (44)	1,6% (4)	2,7% (7)
Galli ussjola duvva duosstu inep doaresmuora danen, gá la sábmme	37,1% (95)	37,9% (97)	18,8 (48)	3,1% (8)	3,1% (8)
Galli e mielastit nuppe duvva lágeda danen, gá la sábmme?	58,6% (150)	31,6% (81)	6,3% (16)	0,8% (2)	2,7% (7)
Galli le dunji gássjel bargov oadtjot danen, gá la sábmme?	86,7% (222)	6,3% (16)	2,7% (7)	0,4% (1)	3,9% (10)
Galli li mielastit nuppijn gátto duv sáme vierregis?	10,2% (26)	30,9% (79)	35,9% (92)	20,3 (52)	2,7% (7)
Galli nuppe mielastit gáhttjali duvva ganugahttet vuorbástuvvamis danen, gá la sábmme?	77,7% (199)	14,8% (38)	2,7% (7)	1,2% (3)	3,5% (9)
Galli i mielastit gulá duv ánsidam dáhkkiidimev danen, gá la sábmme?	66,4% (170)	24,2% (62)	3,1% (8)	2,7% (7)	3,5% (9)
Galli le dunji gássjel oadtjot duv sihtam bargov danen, gá la sábmme?	89,9% (229)	5,5% (14)	0,4% (1)	-	4,7% (12)
Galli li nuppe bahát vásstedam guládijjn duvva sámástimen?	37,5% (96)	48,4% (124)	7,0% (18)	2,7% (7)	4,3% (11)

Lágádijjn oassásastij iesj gullam nuppástallamav danen, gá li sáme, de le gájka válljimmáre gasskamihtto 1,7 (95% KI: 1,67-1,73), gá stuorámus máhttelis lāhko le 4. Dát gasskamihtos oahppap oassásasste dābālāttjāt muhttijn gullin nuppástallin danen, gá lidjin sáme, dagu lāhkāp Tjuoldadagās 1 buojkulvissan gatjálvisájn: *Galli gulá nuppástalá danen, gá la sábmme?*, *gānnā vásstedin* 53,1 % (136 oassásasste) dāvva gulli: “muhttijn”, gānnā lij gievramus frekvānsa. Lāgenanvidāt iesj gullam nuppástallama gatjálvisās gāksāj de oassásasste vásstedi muhttijn gievramus

frekvānsan. Gulādahtte nuppástallama hárrāj āllim sjiervijn mahkka moalgedahtte sieradusā. Ejjma gāvna sieradusājt, man āllo nuppástibme dāhpādūvvā, gā le sāhka ages jali ārromsajes.

Gatjádattijn, galli oassásasste ussjolin nuppijn lulun gátto sijá sáme vierrega vuosttj, de 20,3 % vásstedin “ajtu álu”, 35,9 % vásstedin “álu”, 30,9 % vásstedin “muhttijn”, ja 10,2 % gis vásstedin “ij goassak”. Dājs lāgojs oahppap vargga divna (87,1 %) dān guoradallamij oassásastām sáme nuorajs ja nuorra āllessjattugijs littji ussjolam nuppijn lulun gátto sijá sáme vierrega vuosttj.

Gatjádattijn, galli oassásasste guláj nuppástaláj danen, gá lidjin sáme, de 53, % vásstedin “muhttijn”, 8,6 % vásstedin “álu” ja 2,3 % ajtu álu. Dā lāgo tsuojggiji 64 % sáme nuorajs ja nuorra āllessjattugijs gulátjijt nuppástalli vierregisā diehti. Lāgo vásstedi lāgojt gatjálvisájn le gus rasissma sijá iellemin doaresmuorra.

Akta gālmāt oassásasstes “muhttijn” ja “álu” ittjij gulá ānsidam dáhkkiidimev danen, gá lij sábmme. Moatte oassásasste mielas lidjin nuppe “muhttijn” ja “álu” sijāv bahojdam jali rievtesferdugahtán sijá vuosttj dāmādam danen, gá lidjin sáme (72,2 %), ja moattes lidjin vuojnnām rádna bahojduvvin danen, gá lidjin sáme (71,5 %). Akta nālljāsīs “muhttijn” ja “álu” guláj nuppe ettjin suvva lāgeda danen, gá lij sábmme.

Oassásasstijs moattes aj vásstedin mielasistā háhttjūjn “muhttijn” ja “álu” duodastit máhtudagājdīsā nuppijda danen, gá lidjin sáme (52 %), ja sijāv duosstun inep doaresmuora danen, gá lidjin sáme (56,7 %).

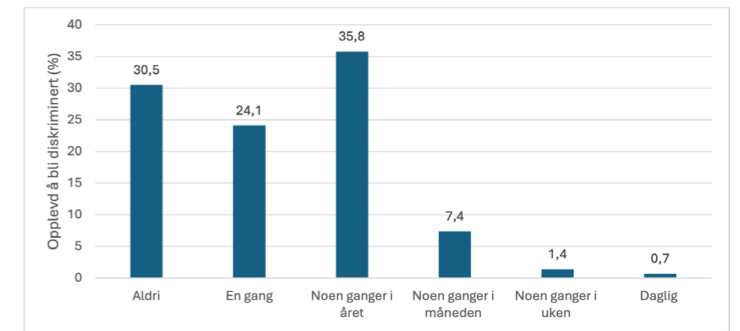
Birrusij akta guoktāsīs vásstedi “muhttijn” guláj nuppe ettjin suvva vieleda danen, gá lij sábmme, ettjin sunji lijkku danen, gá lij sábmme, ja adjāj nuppe bahát vásstedi guládijjn suvva sámástimen.

Akta vihttasīs vásstedi “muhttijn”, “álu” jali “ajtu álu” gullin nuppe gāhttjalīn suvva ganugahttet vuorbástuvvamis danen, gá lij sábmme. Dān buohta de gallegattjaj mielas lij gāssjel bargov oadtjot sábmēn ja sábmēn ettjin besa sijá sihtam bargguj. Dān sīvvan soajtā moadda dān guoradallama oassásasste lidjin studenta/oahppe, e ga ātsātja bargov jali ga sebratja barggoiellemij.

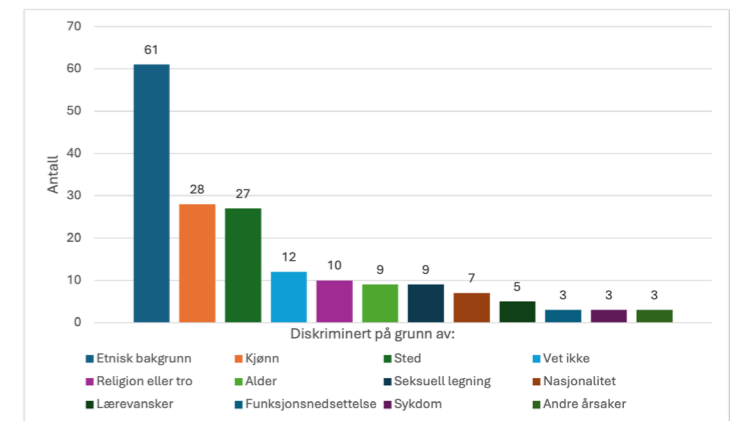
3.3.4 Iesj gullam nuppástallam – galli, manen ja gānnā

Figuvrra 4 vuoset, galles oassásasstijs li gullam nuppástallin. Birrusij 7:v 10:s subtsasti nuppástallam li edesik akti iellemin. Gievramus frekvānsa (35,8 %) lij máhttelis vásstādus, mij giehttu sáme nuora li gullam nuppástalli “muhtem bále jahkāj”. Dān gatjálvisā hárrāj gāvnajma nājtso vehik inep nuppástallamis subtsasti gā bāhtja, buojkulvissan 39,7 % nājtsojs ja 33,3 % bāhtjajs vásstedin gullam li nuppástallin “muhtem bále jahkāj”.

Figuvrra 4. Iesj gullam nuppástallam (N=253)

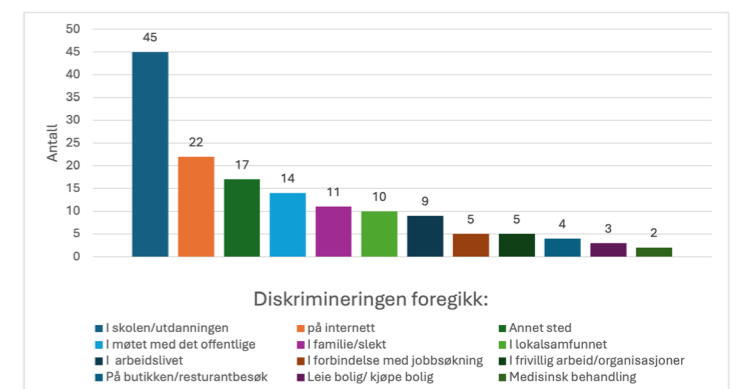

Figuvrra 5: Nuppástallama sīvā (N=253)

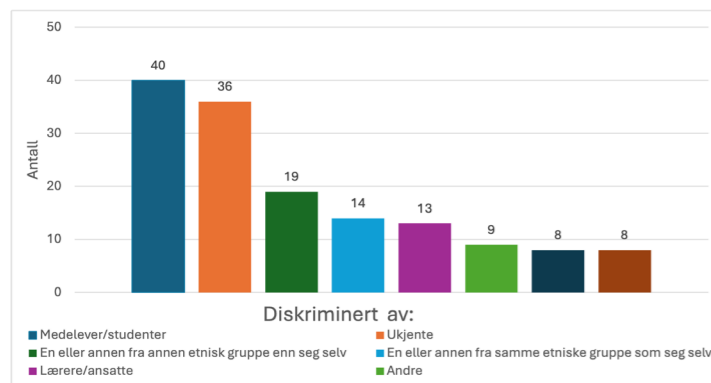
Figuvrra 5 vuoset, galles li giehttum ietjá lágásj sīvās li nuppástallam. Nuppástallama dājvvāmus sīvā lij vierrekvuohā, mavva guorin sjiervve ja bājkke (bājkālasj aktijvuohā). Dā nuppástallama sīvā li ieme, maha āvdebut li gāvnadahtām āllessjattuk sámij hárrāj Vuonan (Hansen, 2016). Dāhta vuoset sáme nuora ja nuorra āllessjattuga dājvvāmusāt gulli nuppástalli sámevuodasa diehti.

Figuvrra 6: Gānnā nuppástallin (N=253)

Gatjádattijn, gånna lulun nuppástallam, de sáme nuora vásstedin dájvvámus bájkke nuppástalátjit skávlán/áhpadásán, mavva guorin vármádahka, sijá diededimes ietjá bájkke, oajválattajit iejvvijdin, berrahij lunna ja bájke sebrudagán (Figuvrra 6).

Figuvrra 7: Guhtimusj nuppástij (N=253)

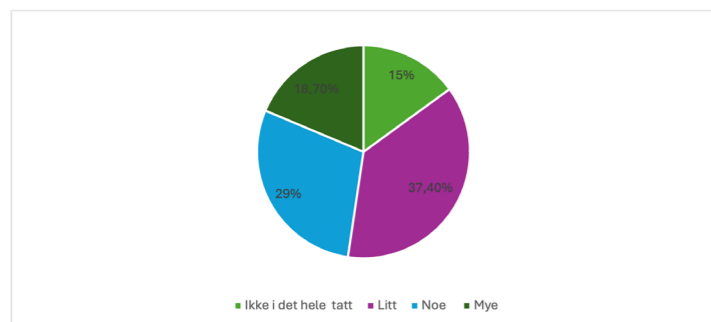

Figuvrra 7 vuoset, guhtimusj nuppástij, mavva oassálasste guláj. Sáme nuora ja nuorra állessjattuga subtsastin dájvvámusát guojmmeoahppe/studententa, amuga jali soames ietjá vierregis lidjin nuppástiddje, gejt lidjin gullam.

3.3.5 Nuppástime tjuovvusa

Gatjádattijn ledjin gus nuora jali nuorra állessjattuga juojddá dahkam nuppástimev hiejtedittjat, de vásstedom 50,6 % ledjin ja 49,9 % állim. Guoradallamijs diehtep juojddá dahkat nuppástimev hiejtedittjat soajttá buktet suoddjiddjev (resiliensav) varresvuodav nievret bájnne tjuovvusijda, majgum nuppástibme soajttá varresvuodav bájnnet.

Figuvrra 8: Makta nuppástibme duvva bájnij? (N=199)

Gatjádattijn, makta nuppástibme sáme nuorajt ja nuorra állessjattugijt bájnij. Vásstedin 15 % "ij ávvánis", 37,4, % "vehik", 29 % vásstedin "hálvva", valla 18,7 % vásstedin "álov". Dát boados giehttu nuppástibme bájnij ienemus sáme nuorajt, ja danen le ájnas snivva átsádit hierediddje dájmajt, vaj dát juogos oadtju buoremus vidjurijt máhttelis buoremus álmukvarresvuodav hásadittjat.

3.3.6 Vassje vármádagán

Sáme nuora sierra láhkáj giehttárin álbedime ja vassjeságaj gássjelisvuodajs vármádagán ja sosiála medijáj sáme álmukvarresvuohtheadiedádusá árvvalustjáhkanimijn (Helse- og omsorgsdepartementet, 2024, s. 10). Dán guoradallamin mihttijma vasjev vármádagán ane oasseskávev *The Online Victimization Scale for Adolescents* (Tynes, 2010). Dán oasseskáve namma le: *Vicarious Online Racial Discrimination*, ja mihtti vármádagán gullam vármádahkavasje moatte lágásj dimensjávnaht (gálmma gatjálvisá). Oassálasste de vásstedin, galli mañemus jagen li gullam gálmma dáhpádusá vármádagán (buojkulvissan: "Nuppe vármádagán li suohtastallam muv vierrega ulmutijis") skáven 1:s (ij goassak) gitta &j (bájválattjat). Gatjálvisá ja vásstádusá lágádahtti vuolep tjuoldadagás (Tjuoldadahka 2. *Vassje vármádagán*):

Tjuoldadahka 2: Vassje vármádagán (N=256)							
	Ij goassak % (n)	Akti % (n)	Muhttijn jahkáj % (n)	Muhttijn mánnuj % (n)	Muhttijn vahkuj % (n)	Bájválattjat % (n)	Váni vásstedik % (n)
Vármádagán de li nuppe suohtastallam muv vierrega ulmutijis	11,7% (30)	6,3% (16)	37,1% (95)	25,0% (64)	10,9% (28)	5,1% (13)	3,9% (10)
Vármádagán de li nuppe gállásijt giehttu muv vierrega ulmutijis	14,8% (38)	8,6% (22)	32,4% (83)	22,7% (58)	10,9% (28)	6,6% (17)	3,9% (10)
Vuojnnám lav nuppe vármádagán li bahojdam jali vastet hállam ietjá ulmutij vierregis	7,0% (18)	4,7% (12)	14,8% (38)	27,3% (70)	25,0% (64)	17,6% (45)	3,5% (9)

Sáme nuora ja nuorra állessjattuga vásstedin gálmma dáhpádusaj, maha mihttijin vuojnnám vármádahkavasjev gasskavieren. Gájka válljimmáre gasskamihtto lij 3,56 3,56 (95% KI: 3,48- 3,64). Sjiervet guoradastedijn de lij báhtjajn unnep gasskamihtto, 3,42 (N=51; 95% KI:3.21-3.62), ja nájtsojn li stuoráp gasskamihtto, 3,63 (N=194, 95% KI:3,55-3,72). Dájs gasskamihttois oahppap ienemusá lidjin vuojnnám vasjev vármádagán "muhttijn jahkáj" jali "muhttijn mánnuj" (Tjuoldadahka 2).

Sosiála medijá, moalgádagá ja vármádagá ietjá runástagá li bájke, gånna sámij vuosstij le álllo vármádahkavassje ja nálssso. Nuorra sáme subtsastin vuonak nuorajs vuojnunagi ienep vármádahkavasjes ja vuosstemielak moalggemijs sosiála medijáj. Guoradaládijn 18-29 jagák nuorra sámij de ienebu gá akta vihttas javlli gullam li vasjev vármádagán (Hansen et al., 2016). Vuojnnet lisj oanep lávkke buvtátjit vasjev ja vuosstemielak moalggemijt sámij vuosstij sosiála medijáj ienni gá muohtulakkoj. Sámevassje ja vuosstemiella sámij vuosstij álu guládahtta gájka sáme álmugij, ij ga jur ájnegis ulmutij (Hansen & Skaar, 2021). Danen moadda nuorra sáme e desti sebra ságastalátjit, gá soajtti gullat vuosstemielak moalggemijt jali vuojnnet nuppe dákkárijt gulli. Ytringsfrihetskommisjonen tsuojggi sosiála medijá hásadit sáme hállamfriddjavuoda ájnas guovdov. Danen le dáhta demokratija doaresmuorra ja sebrudagá doaresmuorra, gá moadda sáme gulli vasjev ja nálsov sosiála medijáj ja nádu säbrramis ságastalátjit sáme ássijis (Kultur- og likestillingsdepartementet, 2023).

3.3.7 Histávrrálasj-aktisasj traumá

Histávrrálasj-aktisasj traumá giehtadalli miela ja rubmaha vahágij, majt ájnegis ulmutja ja buolva gulli traumáhtalásj dáhpádusáj mañnela. Dá traumá li sierra danen, gá dáha li aktisattja ja tjoaggujiddje, manen e ájnegis dáhpádusás bátse, ájnat de gis moattet aktan tjuolmadam ja moadda buolva bájnne dáhpádusás (Helse- og omsorgsdepartementet, 2024, s. 35; Sannhets- og forsoningskommisjonen, 2023).

Sámij hárráj de dárojuhttempolitijka traumá, aktan bisso nuppástimijn, stereotyppajgum ja stuorrasedrudagá vuosstemielajn, tjavgga bájnnám moatte sáme iellema kvalitehtav ja miela varresvuodav. Dárojuhttempolitijkas, mij lij almulasj politijka sámij mastadittjat ja gádodittjat sijás kultuvra ja giela sierravuodaj, li tjeignalis luotta báhtsám sáme álmuga almulasj varresvuohthead, miela buorveddjuj ja viessomvidjurijda (Ibid).

Mihttijit histávrálasj-aktisasj traumájt de *The Historical Loss Scale* og *The Historical Loss Associated Symptoms Scale* (Whitbeck, 2004) anijma. Skáven 1:s (iv goassak) gitta 6:j (moaddi bájjvá) de oassálasste galggin merustit, man álu ájádalli aktse dáhpádušá (buojkulvissan; Massijma gielama, massijma vuojnjalasj iellemime jali berrahij aktijvuoda bájsstanin internáhttaskávlájdá). Dán maŋŋela subtsastin

oassálasste, galli gullin 13 gullovásstádušá dájda histávrálasj traumájdá (buojkulvissan; Hehpanav dájt ássijit ájádáládijn jali sidáv garvvet bájkijt jali ulmutijit, maha muvva dájs ássijs mujttádahti) skáven 1:s (iv goassak) gitta 5:j (agev). Gatjálvisá ja vásstádušá lágádahti vuolep tjuoldadagás (Tjuoldadahka 3. *Histávrálasj-aktisasj traumá*):

Tjuoldadahka 3: Histávrálasj-aktisasj traumá (N=256)							
	Iv goassak % (n)	Jahkásattja jali sierra bále % (n)	Mánulattjat % (n)	Vahkulattjat % (n)	Bájjváttjat % (n)	Moaddi bájjvá % (n)	Váni vásstedik % (n)
Massijma dajvajt/luondov/adnoduobddággidema	4,3% (11)	25,4% (65)	23,0% (59)	16,8% (43)	7,8% (20)	6,6% (17)	16% (41)
Massijma gielama	2,3% (6)	16,8% (43)	24,2% (62)	21,5% (55)	18,4% (47)	12,9% (33)	3,9% (10)
Massijma vuojnjalasj iellemime	14,5% (37)	39,1% (100)	19,5% (50)	12,9% (33)	5,5% (14)	3,4 (11)	4,3 (11)
Berrahij aktijvuoda bájsstanin internáhttaskávlájdá	13,7% (35)	37,5% (96)	23,4% (60)	13,3% (34)	3,9% (10)	3,5% (9)	4,7% (12)
Berrahij sirádallin, gá oajváttatja nákkujn ulmutijit sirddin	13,7% (35)	40,6% (104)	23,0% (59)	10,2% (26)	5,1% (13)	2,1% (5)	5,5% (14)
Ep desti iehtjama vieleda, gá oajváttatja mijáv bahojdin	5,1% (13)	23,4% (60)	28,1% (72)	22,7% (58)	9,8% (25)	7,0% (18)	3,9% (10)
Hiejtjima vierrekvuonagijda luohedimes, gá sábadusájt dájdin	18,0% (46)	32,0% (82)	21,5% (55)	11,3% (29)	7,8% (20)	5,1% (13)	4,3% (11) 9
Massijma kultuvrama	3,5% (9)	19,9% (51)	25,4% (65)	21,5% (55)	14,8% (38)	10,2% (26)	4,7% (12)
Ilá állu sáme li ilá árrat jábmám	22,3% (57)	36,3% (93)	18,8% (48)	9,0% (23)	3,9% (10)	4,7% (12)	5,1% (13)

Gasskamihtto 3,01 (95% KI: 2,94-3,09) buojkot nuorra sáme mánulattjat ájádallin dárojuhttempolitjka buktám histávrálasj-aktisasj traumájt. Dagu tjuoldadagás 3 lágádahtá, de ájádusá ietjas gielav ja kultuvrav masseimis dájjvámušá, majt guorin massin luondov ja adnoduobddággidema (dán buohta de 16 % (41 nuora) dibddin dáv gatjálvisáv váni vásstedik) ja ettjin desti ietjasa vieleda, gá oajváttatja bahojdin. Állim moalgedahte sjiervvesieradusá.

Mihttijit bájnedin gus dá histávrálasj-aktisasj traumá nuorra oassálasstijda gullovásstádušájt de galggin vásstedin, man álu gulli 13 gullovásstádušá dájda traumájdá. Gatjálvisá ja vásstádušá lágádahti vuolep tjuoldadagás (Tjuoldadahka 4. *Gullovásstádušá histávrálasj-aktisasj traumájdá*):

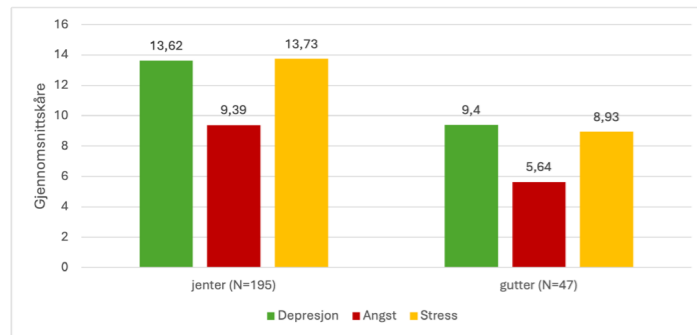
Tjuoldadahka 4: Gullovásstádušá histávrálasj-aktisasj traumájdá (N=256)						
	Iv goassak % (n)	Vuorjját % (n)	Muhttijn % (n)	Álu % (n)	Agev % (n)	Váni vásstedik % (n)
Hájdánav jali vádjagoadáv	6,6% (15)	15,2% (39)	38,7% (99)	28,5% (73)	7,4% (19)	3,5% (9)
Suhtav	3,9% (10)	15,2% (39)	30,5% (78)	34,4% (88)	12,5% (32)	3,5% (9)
Suorrganav jali balláv	21,9% (56)	30,1% (77)	25,0% (64)	15,6% (40)	3,5% (9)	3,9% (10)
Unugastáv árodijn vierrekvuonagij siegen dájt ássijit ájádáládijn	32,8% (84)	22,7% (58)	25,8% (66)	10,9% (28)	3,5% (9)	4,3 (11)
Hehpanav dájt ássijit ájádáládijn	43,0% (110)	26,6% (68)	18,0% (46)	7,0% (18)	2,0% (5)	3,5% (9)
Iv nagá snivva barggat	25,4% (65)	25,4% (65)	31,6% (81)	11,3% (29)	2,0% (5)	4,3% (11)
Guláv, dagu luluv duobánit jali sirra nuppijs dájt ássijit ájádáládijn	25,4% (65)	25,0% (64)	28,1% (72)	11,7% (30)	4,3% (11)	5,5% (14)
Iv bálli oadet	39,8% (102)	25,8% (66)	19,5% (50)	7,8% (20)	2,7% (7)	4,3% (11)
Moarádav	34,0% (87)	22,7% (58)	23,8% (61)	11,3% (29)	2,7% (7)	5,5% (14)
Ballagoadáv vierrekvuonagijs jali gáddalussjagoadáv sijáv	41,0% (105)	23,4% (60)	21,9% (56)	6,6% (17)	2,3% (6)	4,7% (12)
Ussjolvá ádásis dáhpádušvá	30,5% (78)	25,0% (64)	26,6% (68)	9,8% (25)	3,9% (10)	4,3% (11)
Sidáv garvvet bájkijt jali ulmutijit, maha muvva dájs ássijs mujttádahti	45,7% (117)	23,8% (61)	15,2% (39)	7,4% (19)	2,7% (7)	5,1% (13)
Unugastáv ietjá sámij lusi manádijn, gá baláv e jáhkijit nuoges sábmé lav	35,2% (90)	9,4% (24)	15,6% (40)	18,0% (46)	18,0% (46)	3,9% (10)

Báhtusa buojkodi histávrálasj-aktisasj traumájt ájádallat ittjij nuolggá bájneda gullovásstádušájt nuorra sámijda. Gasskamihtto 2,43 (95% KI: 2,38-2,48) oahppap nuorra sámijda “vuorjját” jali “muhttijn” idij jali ihtin gullovásstádušá (á) ájádáládijn histávrálasj-aktisasj traumájt. Jus állis subtsastin gullovásstádušá ihtin dájda traumájdá, de lidjin hádje jali vádja («muhttijn» 38,7% (n=99) ja «álu» 28,5% (n=73)) ja suhtto («muhttijn» 30,5% (n=78) ja «álu» 34,4% (n=88)) dábalamos gullovásstádušá.

3.3.8 Miela varresvuolta

Mielav varresvuodav mihttijma *Depression, Anxiety and Stress Scalejn* (DASS-21) (Henry & Crawford, 2005). Danna li 21 moalggema, majs gietjav mihttiji vájav (buojk. "Gássjel lij mielastim juonen ávvudit"), gietjav mihttiji balov (buojk. "Balliv, vájku állim mahkka baldedahtte"), ja gietjav mihttiji diertjev (buojk. "Gássjel le mielastim oadgot"). Oassálasste merustallin skávijn 0:s (ij ávvánis guoska) gitta 3:j (guoská ajtu jali ienemusáv vahkos), galli manemus vahkon littji gullam dáhpádusájt.

Figuvrra 9: Vája, balo ja diertje gasskamihto (N=232)

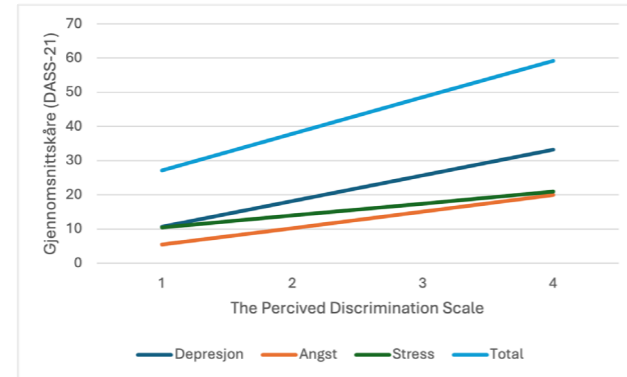

Figuvrra 9 vuonet nájtsoj ja báhttaj vája, balo ja diertje gasskamihtojt. Madi stuoráp láhko, dadi ienep vája, balo ja diertje symptávmå. Figuvras lågådahtta nájtsojn lidjin dájvvåmusåt hálvva stuoráp lågo gájkan gålmå miela varresvuoda mihton, ja gasskamihtois oahppap sijån lidjin "gasskamårråj" vája symptávmå, "ålkkes" balo ja diertje symptávmå. Báhttaj unnep gasskamihto bigodi "ålkkes" vája symptávmåjt ja "dåbålasj" balo ja diertje symptávmåjt. Då åtsådallama gåvnadahtti aj Vuona almulasj nuorra ålmmugis (Ungdata 2024) (Bakken, 2024).

3.3.9 Nuppåstime ja miela varresvuoda tjanåstahka

Vierrekvuoda diehti nuppåstalådijn soajttå ulmutjis rubmaha ja miela varresvuolta bahåt bájnnut, dávva vuonet åvdep guoradallam ållessjattuk sáme ålmmugis (Hansen, 2011, 2022) ja tjoahkke rijkkagasskasasj guoradallamijs (Pascoe & Smart Richman, 2009). Vierrekvuoda diehti nuppåstalle subtsasti nuppåstalågahttåjs ienep mielavåjvijs (Hansen & Sørli, 2012).

Figuvrra 10: Miela varresvuolta ja iesj gullam nuppåstallam (N=212)

Figuvrra 10 vuonet dán guoradallama sáme nuoraj gulådahtte nuppåstallama (mihttidahte *The Percieved Discrimination Scalejn*) ja miela varresvuoda (vája, balo ja diertje) gasskamihto tjanåstagåv. Åjttsap gulådahtte nuppåstallama gasskamihto lassånattijn (skåven 1:s (ij goassak), 2 (muhttij), 3 (ålu) gitta 4:j (ajtu ålu)) de lassåni adjåj oassålasstij vája, balo ja diertje gasskamihto (DASS-21). Buojkulvissan le "ij goassak" nuppåstallamav gullamij miela varresvuoda (vája, balo ja diertje) gasskamihtto 27,19, mij tsojggi sijån li tjoahken "dåbålasj" vája, balo ja diertje symptåvmå. "Muhttij" nuppåstallamav gullijn li tjoahken "ålkkes" vája, balo ja diertje symptåvmå (37,88), "ålu" nuppåstallamav gullijn li tjoahken "muhtem måråj" vája, balo ja diertje symptåvmå (48,57), ja dán buolta "ajtu ålu" nuppåstallamav gullijs åjtsadahtti "alvos" vája, balo ja diertje symptåvmå.

Våjku gåvnnap dán guoradallama sáme nuoraj gulådahtte nuppåstallamis ja miellavåjvij (vája, balo ja diertje) stuoråp gasskamihtos juojddå tjanåstagåv, de ep måhte tjuottjodit gulådahtte nuppåstallam buktå miellavåjvij, nappu tjuottjodit dånna le sivvatjanåstahka. Valla rijkkagasskasasj guoradallam ja guhkesåjggåsasj åtsådime tsojggiji tjanåstahka gåsså dán guovlluj (Paradies et al., 2015).

3.4 Gietjedittjat

Nuorra såmij nuppåstallam ålmmus vilå sebrudagåv miehtåj bisso doaresmuorran, mij duostut moatten sierra sebrudahkaoasen. Dån guoradallama oassålasste subtsastin gullin tjavgåmusåt nuppåstallin såmevuodasa diehti, sierra låhkåj skåvlån ja åhpadusoasen. Gullin aj nuppåstallin vårmaidagån, oajvålattjåjt iejvvidijn, berrahij ja biere lunna ja båjkesa sebrudagån.

Guoradallam vuosedij aj nuorra såme månulattjat åjådallin histåvrålasj-aktisasj traumåjt, majt dårojduhttempolitijjka buvtij, sierra låhkåj giela ja kultuvra massemav. Våjku dåjt traumåjt åjådallat vuorjåjt njuorridij tjavggis gullovåsådusåjda, de muhtema subtsastin gullin håjev, vájav jali suhtov.

Åvdep guoradallam buojkot vierrekvuoda diehti nuppåstallat soajttå bahåt bájnnut rubmaha ja miela varresvuodav. Mijå guoradallam duodas korrelasjåvnåv sáme nuoraj gulådahtte nuppåstallama ja miellavåjvij stuoråp lågoj gaskan, majt goappåtjagå rijkkasasj ja rijkkagasskasasj åtsådime doarjju.

Vuona sebrudahka viertti tjavgåbut duostudahtjat nuppåstimev ja vasjev såmij, sierra låhkåj såme nuoraj, vuosstij. Buorre ålmmukvarresvuodav ja buorre viessomvidjurijit såme nuorajda tjårggidittjat de vuodon håhttu gåttoj, nuppåstimev/rasismav ja vasjev vårmaidagån såmij vuosstij ålmmugin gådodit. Ulmev guorre barggo duostotjijt vuosstålasste mielåjt ja dagojt le guovddelin baredittjat såme nuoraj varresvuodav ja iellema kvalitehtav.

Oajvvaduså

- Tjavgåbut duostudahtjat nuppåstimev nuorra såmij vuosstij: Ståhta ja suohkana oajvålattja lulun dahkagoahetet ienep dåjmajt hieredittjat ja hiejtedittjat nuorra såmij nuppåstallamis.
- Dårbahip ienep diedojt, gåktu dårojduhttempolitijjka traumå udnåsj gulådahtte nuppåstallama, vuosstemiela ja stuorrasebrudagå gåttoj guoran bájnni nuorra såmij miela varresvuodav ja iellema kvalitehtav.
- Vierttip åvdedit doajmme ja dåbmaris dåjmajt sebrudagån binnedittjat ja hieredittjat nuorra såmij nuppåstallamis.
- Ja de håjn dårbahip ienep diedojt ja guoradallamijit såme månåjs ja nuorajs, sierra låhkåj, makta gulli nuppåstalli, ja gåktu dahta bájnnå sijå varresvuodav ja viessomvidjurijit.

Referanser

- Bakken, A. (2024). *Ungdata 2024. Nasjonale resultater*.
- Bals, M., Turi, A. L., Vitterso, J., Skre, I., & Kvernmo, S. (2011). Self-reported internalization symptoms and family factors in indigenous Sami and non-Sami adolescents in North Norway [Comparative Study Research Support, Non-U.S. Gov't]. *J Adolesc*, 34(4), 759-766. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2010.08.005>
- Bhopal, R. S. (2014). *Migration, ethnicity, race, and health in multicultural societies* (2nd ed.). Oxford University Press.
- Eriksen, T. H., & Sajjad, T. A. (2020). *Kulturforskjeller i praksis : perspektiver på det flerkulturelle Norge* (7. utgave. ed.). Gyldendal.
- Flores, E., Tschann, J. M., Dimas, J. M., Bachen, E. A., Pasch, L. A., & de Groat, C. L. (2008). Perceived Discrimination, Perceived Stress, and Mental and Physical Health Among Mexican-Origin Adults. *Hispanic journal of behavioral sciences*, 30(4), 401-424. <https://doi.org/10.1177/0739986308323056>
- Hansen, K. L. (2011). *Ethnic discrimination and bullying in relation to self-reported physical and mental health in Sami settlement areas in Norway: the Saminor study* (Vol. nr. 115). UiT Norges arktiske universitet, Det helsevitenskapelige fakultet, Institutt for samfunnsmedisin.
- Hansen, K. L. (2015). Ethnic discrimination and health: the relationship between experienced ethnic discrimination and multiple health domains in Norway's rural Sami population [Research Support, Non-U.S. Gov't]. *Int J Circumpolar Health*, 74, 25125. <https://doi.org/10.3402/ijch.v74.25125>
- Hansen, K. L. (2016). *Selvopplevd diskriminering av samer i Norge i Samiske tall forteller 9 : kommentert samisk statistikk 2016 [Self-perceived discrimination of Sami in Norway]* (Raporta (Sámi allaskuvla : trykt utg.), Issue).
- Hansen, K. L. (2022). The history and current situation of discrimination against the Sámi. In Á. A. Edited By Sanna Valkonen, Saara Alakorva, Sigga-Marja Magga (Ed.), *The Sámi World*. Routledge.
- Hansen, K. L., Melhus, M., & Lund, E. (2010). Ethnicity, self-reported health, discrimination and socio-economic status: a study of Sami and non-Sami Norwegian populations. *Int J Circumpolar Health*, 69(2), 111-128. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/20359443>
- Hansen, K. L., Minton, J. M., Friborg, O., & Sørli, T. (2016). Discrimination amongst Arctic Indigenous Sami and Non-Sami Populations in Norway: The SAMINOR 2 Questionnaire Study. *Journal of Northern Studies*, 10(2), 45-84.
- Hansen, K. L., & Skaar, S. W. (2021). *Unge samers psykiske helse - en kvalitativ og kvantitativ studie. [The mental health of young Sami - a qualitative and quantitative study]*.
- Hansen, K. L., & Sørli, T. (2012). Ethnic discrimination and psychological distress: a study of Sami and non-Sami populations in Norway. *Transcult Psychiatry*, 49(1), 26-50. <https://doi.org/10.1177/1363461511433944>
- Helse- og omsorgsdepartementet. (2024). *Meld. St. 12 (2023 – 2024) Folkehelse og levekår i den samiske befolkningen. Melding til Stortinget Samisk språk, kultur og samfunnsliv. (Report. St. 12 (2023–2024) Sami language, culture and social life – Public health and living conditions in the Sami population)*. Oslo: Regjeringen
- Heyerdahl, S., Kvernmo, S., & Wichstrom, L. (2004). Self-reported behavioural/emotional problems in Norwegian adolescents from multiethnic areas [Comparative Study]. *Eur Child Adolesc Psychiatry*, 13(2), 64-72. <https://doi.org/10.1007/s00787-004-0359-1>
- Johansen, T. B., Borge, T. C., Klem, H. E., Hval, G., & Hestevik, C. H. (2024). *Hets og diskriminering av samer: en systematisk hurtigoversikt*.
- Kultur- og likestillingsdepartementet. (2023). *NOU 2022: 9 En åpen og opplyst offentlig samtale – Ytringsfrihetskommisjonens utredning*. Oslo: Kultur- og likestillingsdepartementet
- Kvernmo, S. (2004). Mental health of Sami youth. *Int J Circumpolar Health*, 63(3), 221-234. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/15526926>
- La Parra-Casado, D., San Sebastian, M., & Stoor, J. P. A. (2023). Ethnic discrimination and mental health in the Sami population in Sweden: The SamiHET study. *Scand J Public Health*, 14034948231157571. <https://doi.org/10.1177/14034948231157571>
- Paradies, Y., Ben, J., Denson, N., Elias, A., Priest, N., Pieterse, A., Gupta, A., Kelaher, M., & Gee, G. (2015). Racism as a Determinant of Health: A Systematic Review and Meta-Analysis [Meta-Analysis Research Support, Non-U.S. Gov't Review]. *PLoS One*, 10(9), e0138511. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0138511>
- Pascoe, E. A., & Smart Richman, L. (2009). Perceived discrimination and health: a meta-analytic review [Meta-Analysis Research Support, N.I.H., Extramural]. *Psychol Bull*, 135(4), 531-554. <https://doi.org/10.1037/a0016059>
- San Sebastian, M., Gustafsson, P. E., & Stoor, J. P. A. (2024). Embodiment of discrimination: a cross-sectional study of threats, humiliating treatment and ethnic discrimination in relation to somatic health complaints among Sami in Sweden. *J Epidemiol Community Health*, 78(5), 290-295. <https://doi.org/10.1136/jech-2023-221365>
- Sannhets- og forsoningskommisjonen. (2023). *Sannhet og forsoning : grunnlag for et oppgjør med fornorskingspolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner : rapport til Stortinget fra Sannhets- og forsoningskommisjonen : Avgitt til Stortingets presidentskap 01.06.2023 : Dokument 19 (2022-2023)* (Vol. Dokument 19 (2022-2023)). Sannhets- og forsoningskommisjonen.
- Tynes, B. M., Rose, C. A., Williams, D. R. . (2010). The Development and Validation of the Online Victimization Scale for Adolescents. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 4(2), Article 2. <https://cyberpsychology.eu/article/view/4237>
- Whitbeck, L. B., Adams, G. W., Hoyt, D. R., & Chen, X. (2004). Whitbeck, L. B., Adams, G. W., Hoyt, D. R., & Chen, X. (2004). Conceptualizing and Measuring Historical Trauma Among American Indian People. *American Journal of Community Psychology*, 33(3-4), 119-130. <https://doi.org/10.1023/B:AJCP.0000027000.77357.31>
- Zachariassen, K. (2024). Foredrag med tittelen: Sannhets- og forsoningskommisjonens arbeid. In. Tromsø: UiT Norges Arktiske Universitetet.

4 Samiske tall – bakgrunn for samisk statistikk og kommentarer til faste tabeller fra Statistisk sentralbyrå (SSB)

**Christian Sørlien Molstad
og Anders Sønstebø,**
Statistisk sentralbyrå

Innledning

Dette kapitlet presenterer bakgrunnen for SSBs arbeid med samisk statistikk og gir en gjennomgang av tabeller og figurer fra SSBs samiske statistikk som belyser situasjonen på viktige områder for samiske samfunnsforhold i Norge i dag. Kapitlet er en fast del av *Samiske tall forteller*, og fokuserer på utviklingen i demografiske og sosioøkonomiske forhold i tradisjonelle samiske kjerneområdene over tid og endringer fra år til år.

SSB har ikke datagrunnlag for å skille mellom samer og ikke-samer. Derfor benytter SSB for samisk statistikk i hovedsak en geografisk basert tilnærming. Dette baseres på de kommuner og deler av kommuner (grunnkretser) i Nordland, Troms og Finnmark som omfattes av Sametingets virkeområde for tilskuddsordninger for næringslivet, det såkalte STN-området. Per 1.1.2024 bodde det 53 195 personer i dette området.

Statistikken for STN-området gir hverken noe heldekkende eller representativt bilde av den samiske befolkning og samfunnsforhold i Norge. Kommunene og grunnkretsene i STN-området omfatter kun de nordlige delene av de tradisjonelle samiske områdene og inkluderer ingen byområder.

Statistikk for demografi, inntekt- og utdanningsnivå og næringsstruktur i STN-området reflekterer at strukturen og utviklingen i befolkningen og økonomien i STN-området er mer preget av bosetting i spredtbygde strøk og høy andel av sysselsatte

i primærnæringer, enn det som er tilfelle ellers i Nord-Norge nord for Saltfjellet. Et annet fellestrekk ved områdene innenfor STN-området er at de er arktiske, her definert som at de befinner seg nord for polarsirkelen, noe som også bidrar til å forme næringsstrukturen og befolkningsutviklingen.

Etter flere år med negativ folketilvekst, var det i 2023 for første gang siden 1990 en økning i antall personer som var bosatt i STN-området. Dette skyldes først og fremst økt innflytting til området. Samtidig ble forskjellen mellom antallet døde og levendefødte noe mindre. Det er likevel fortsatt et klart fødselsunderskudd i STN-området, noe som reflekterer en aldrende befolkning.

Utdanningsnivået i STN-området er lavere enn i resten av Nord-Norge nord for Saltfjellet. Stadig flere skaffer seg studie- eller yrkeskompetanse fra videregående skole. Inntektsnivået er lavere enn ellers i Nord-Norge nord for Saltfjellet og landet som helhet. En større andel er sysselsatt i primærnæringer, industri og bygg- og anlegg.

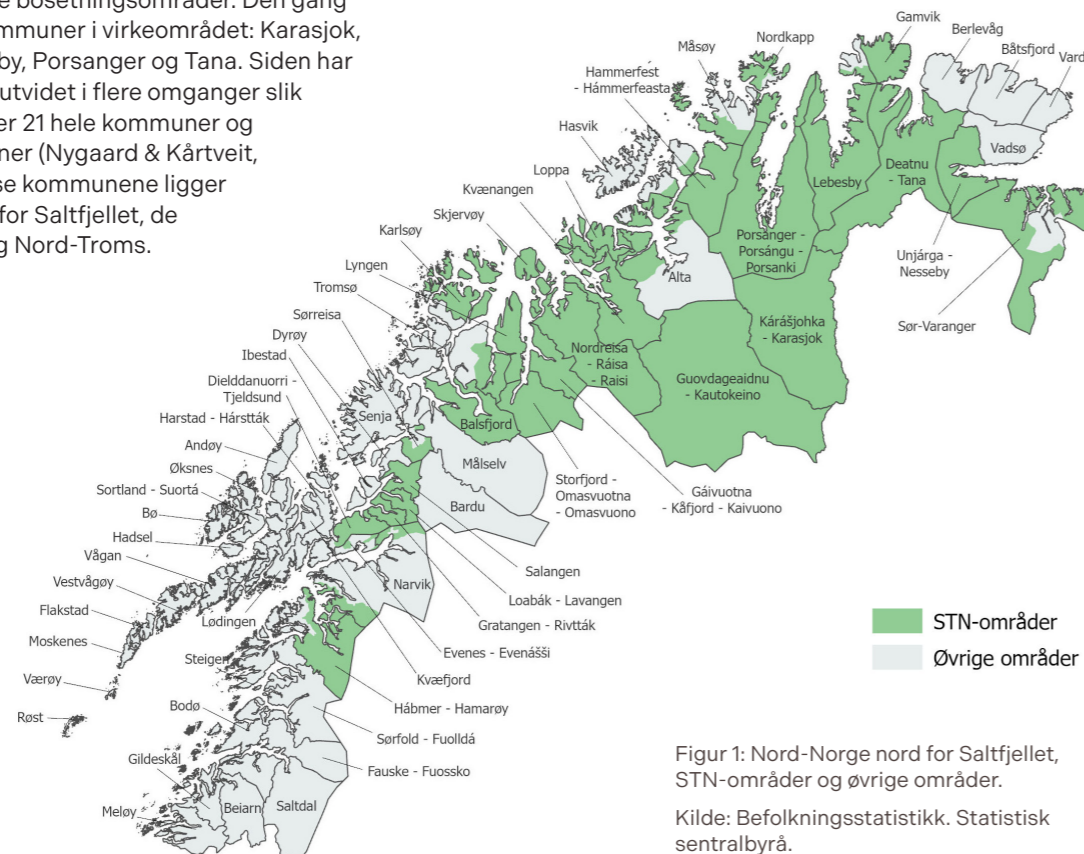
Statistikken for samiske språk i barnehager og skoler er ikke begrenset til STN-området. Data for grunnskolen er hentet fra Grunnskolens informasjonssystem (GSI), et nasjonalt nettsted som gir opplysninger om samiske språk i grunnskolen. Antall elever i grunnskolen som har samisk som opplæringspråk har økt siden 2022. Antall elever med samisk i fagkretsen i videregående skole har økt, både fra skoleåret 2022/2023 og i løpet av de siste ti årene. Antall barnehager med samisk språktilbud er det laveste siden 2005.

4.1 Bakgrunn for samisk statistikk - STN-området som utgangspunkt

I SSBs statistikk for samiske forhold benyttes som hovedregel det såkalte STN-området som utgangspunkt. Dette området består av kommuner og deler av kommuner som inngår i virkeområdet for Sametingets tilskuddsordninger for næringslivet (figur 1). SSB benytter STN-området som utgangspunkt for samisk statistikk, i fravær av registerstatistikk som skiller mellom samer og ikke-samer.

SSBs samiske statistikk inneholder også tall om særskilte samiske tema som ikke er begrenset til STN-området. Dette omfatter statistikk for samisk språkbruk i utdanning, reindriftsstatistikk og statistikk for sametingsvalg, med valgstatistikk basert på Sametingets valgmanntall. Denne utgaven av *Samiske tall forteller* inneholder ikke valgstatistikk med tabeller for stemmegivning og innvalgte representanter fra forrige sametingsvalg (2021), etter parti/valgliste, kjønn og valgkrets. Disse tabellene kan gjenfinnes i forrige utgave (Sønnebø, 2023). Tabeller for sametingsvalget vil bli oppdatert og presentert etter neste sametingsvalg (2025).

I hvilken grad gir den STN-områdebaserte statistikken et bilde av den samiske befolkningen og samiske samfunnsforhold i Norge? STN-området er en videreføring av virkeområdet for Samisk Utviklingsfond, med forløper etablert i 1975 som Utviklingsfondet for de sentrale samiske bosetningsområder. Den gang var det kun fem kommuner i virkeområdet: Karasjok, Kautokeino, Nesseby, Porsanger og Tana. Siden har STN-området blitt utvidet i flere omganger slik at det i dag omfatter 21 hele kommuner og deler av 10 kommuner (Nygaard & Kårtveit, 2019, s. 5). Alle disse kommunene ligger i Nord-Norge nord for Saltfjellet, de fleste i Finnmark og Nord-Troms.

Figur 1: Nord-Norge nord for Saltfjellet, STN-områder og øvrige områder.

Kilde: Befolkningsstatistikk. Statistisk sentralbyrå.

Denne måten å avgrense samiske bosetningsområder på har imidlertid klare svakheter. STN-området gir ikke et representativt bilde av områder der den samiske befolkningen i Norge bor. Mange samer er bosatt utenfor STN-området, og mange ikke-samer er bosatt innenfor. Den geografiske basisen for det meste av SSBs statistikk for samiske forhold har da også kommet under berettiget kritikk fra flere hold, blant annet Norsk institusjon for menneskerettigheter (NIM) (2020). Ved å ikke kunne skille mellom samer og ikke-samer, selv innenfor STN-området, blir en hel del ikke-samer inkludert i statistikken. Samer som bor utenfor STN-området er på sin side «usynlige» i statistikken og blir i konsekvens «statistisk assimilert» (Lähteenmäki i Andresen et al. (2021, s. 51)) inn i den øvrige, ikke-samiske befolkningen. Dette gjør blant annet monitorering av menneskerettighetssituasjonen og av norske myndigheters etterlevelse av Norges forpliktelser overfor samer som urfolk utfordrende (NIM, 2020, s. 61-62).

Bruken av STN-området har som nevnt innledningsvis bakgrunn i mangelen på data som kan benyttes til å skille samer fra ikke-samer i SSBs registerstatistikk. Det har ikke alltid vært en slik mangel på informasjon (den følgende omtalen er basert på Severeide (2008, s. 15-18)). En kilde har vært folke- og boligtellinger, som fra midten av 1800-tallet og et stykke ut på 1900-tallet inkluderte spørsmål om samer og kvener. Etter krigen ble imidlertid spørsmål om etnisk bakgrunn mer kontroversielt, blant annet ettersom rasebegrepet, som

hadde blitt benyttet i tidligere folke- og boligtellinger, kom i miskreditt. Etter at tellingen i 1946 ikke hadde inneholdt spørsmål om samer og kvener, var kun språkrelaterte spørsmål med i 1950-tellingen. Den siste folke- og bolig tellingen som inneholdt spørsmål om språk og etnisitet var tellingen i 1970. Etter dette har statistikk som har søkt å belyse samiske forhold først og fremst måttet lenes seg på de samme kildene som den offisielle befolkningsstatistikken. Denne har som hovedkilde opplysninger fra folkeregisteret (før Det Sentrale Folkeregisteret (DSF), nå det moderniserte Folkeregisteret (FREG)). I populasjonen i dette registeret, som omfatter alle personer bosatt i Norge, er samiske personer selvfølgelig med, men ettersom det ikke finnes opplysninger om personenes etnisitet i registeret, er det ikke mulig å skille disse personene ut som en egen gruppe. Løsningen har vært å benytte et geografisk skille basert på de områdene som Sametinget disponerer særskilte virkemidler for (STN-området). I hvilken grad statistikken gir innblikk i samiske forhold vil dermed blant annet avhenge av hvorvidt disse områdene sammenfaller med samiske kjerneområder og bosetningsmønstret til den samiske befolkningen i Norge.

For å tolke mønstrene man ser i statistikken som presenteres på grunnlag STN-området, er det derfor viktig å være klar over noen grunnleggende kjennetegn ved dette området. Ved å kun omfatte kommuner og grunnkretser i Nord-Norge nord for Saltfjellet, og særlig lengst nord i landsdelen, utelukkes for det første områder som både historisk sett og i dag har hatt betydelig samisk bosetning. Eksempelvis er ingen tradisjonelt sørsamiske områder med i STN-området. Områdene som omfattes av Sametingets tilskuddsordninger er dessuten først og fremst spredtbygde strøk. De større tettstedene i Nord-Norge inngår ikke i STN-området (figur 2). STN-området omfatter riktignok grunnkretser i kommunene Tromsø, Alta og Narvik, men grunnkretsene som inngår i STN-området er utenfor de urbane tettstedene i disse kommunene. En studie publisert i forrige utgave av *Samiske tall forteller* benyttet Sametingets valgmanntall for

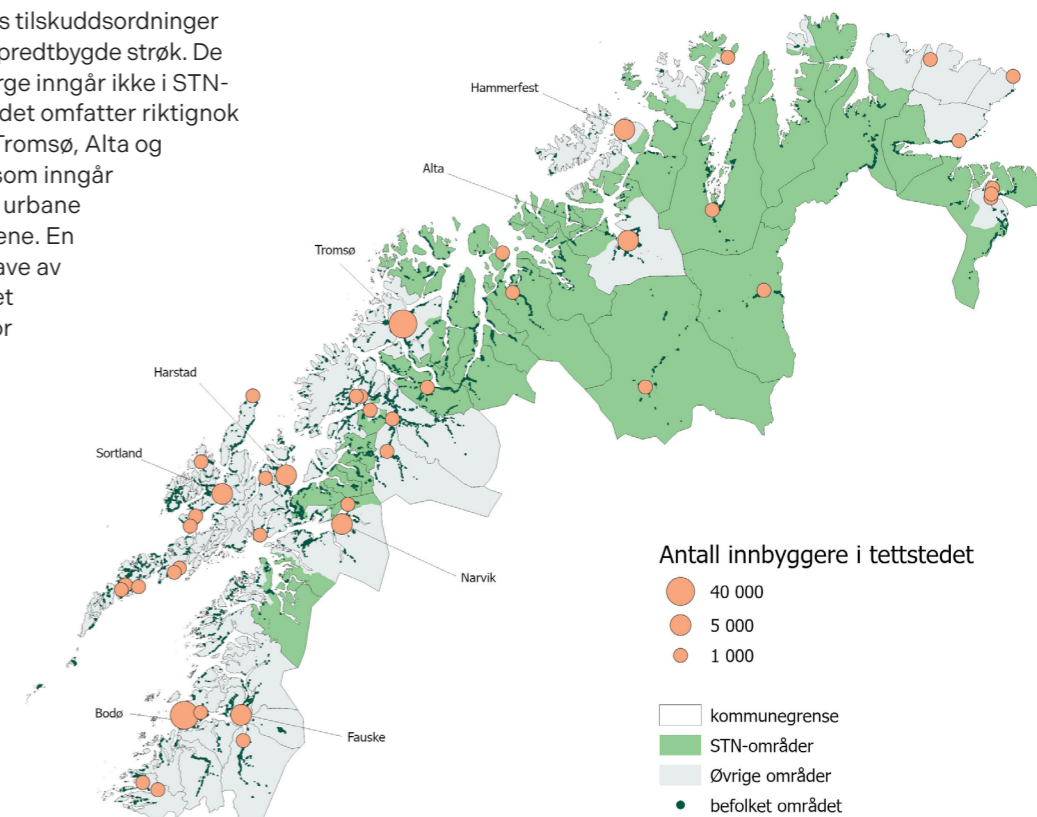
Figur 2: Nord-Norge nord for Saltfjellet, STN-områder og øvrige områder, tettsteder og befolkede områder.

Kilde: Befolkningsstatistikk. Statistisk sentralbyrå.

å peke ut såkalte «bysamiske kjerneområder» (Berg-Nordlie, 2023). Ved siden av bykommunene Tromsø og Alta, som hadde flere registrerte sametingsvelgere enn Kautokeino og Karasjok, var det flere urbane strøk, også sør i landet, som hadde et betydelig og voksende antall stemmeberettigede ved sametingsvalgene (Berg-Nordlie, 2023, s. 38-39).

Et fellestrekk ved områdene som omfattes av STN-området er at de er arktiske områder, her definert som at det befinner seg nord for polarsirkelen. Arktiske områder har en rekke fellestrekk med hensyn til næringsstruktur, økonomisk utvikling og demografi (Glomsrød et al., 2021). Noen av disse trekkene, som urbanisering og en aldrende befolkning, er felles for de fleste (post-) industrielle samfunn. Andre er mer spesifikke for samfunn i Arktis, der en relativt større del av økonomien er knyttet til utvinning av naturressurser og i tradisjonelle næringer (Glomsrød et al., 2021; Heleniak, 2021; Larsen & Petrov, 2020). Dette reflekteres i næringsstrukturen og, indirekte, i inntekt- og utdanningsnivået i befolkningen i områdene.

Disse forholdene, at samisk statistikk for STN-området er geografisk basert (og ikke skiller mellom samer og ikke-samer), kun omfatter de nordlige delene av de tradisjonelle samiske områdene, ikke omfatter urbane områder, og er en del av Arktis, må ligge til grunn for tolkningen av mønstrene i demografiske og sosioøkonomiske forhold. I den forstand gir samisk statistikk et bilde av samiske forhold på samfunnsnivå, i noen, i hovedsak tradisjonelle nordsamiske kjerneområder.

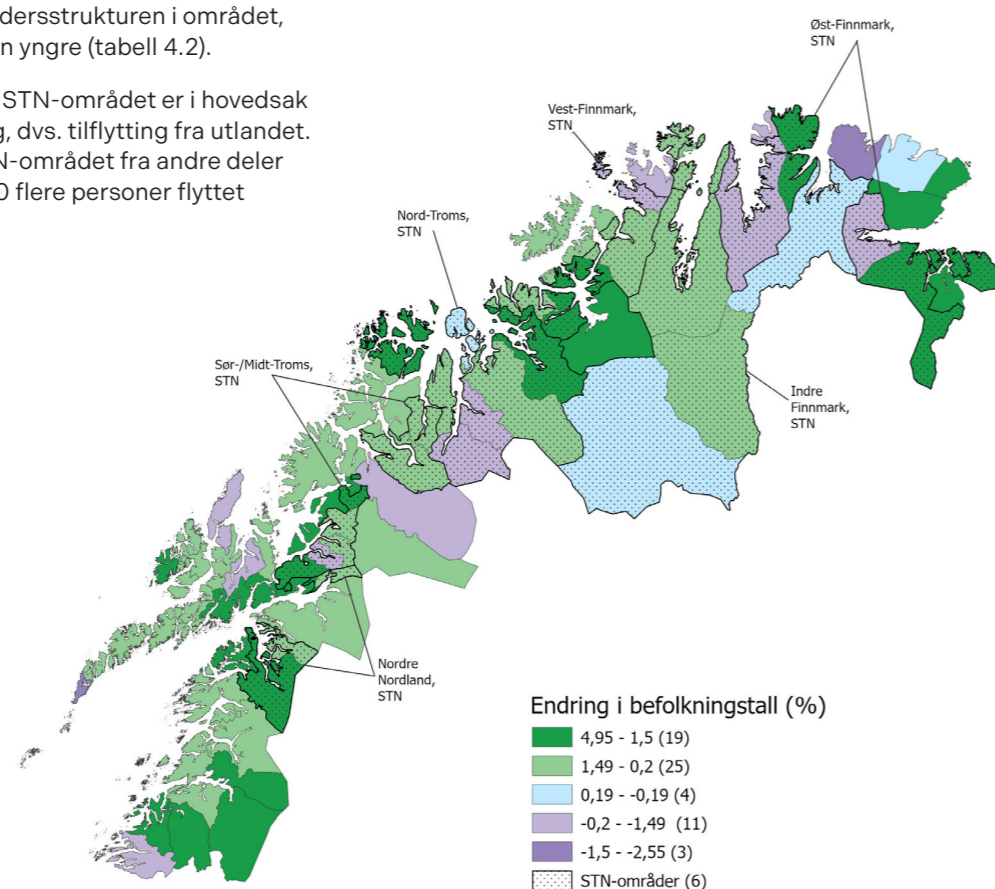
4.2 Generelle trender i STN-området

4.2.1 Befolkningsvekst for første gang siden 1990

STN-området har vært preget av generell befolkningsnedgang siden 1990. Per 1.1.2024 bodde det om lag 53 200 personer i området, i underkant av 12 000 personer (18 prosent) færre enn i 1990 (Tabell 4.1). Dette reflekterer at kommunene og grunnkretsene som inngår i STN-området, er i spredtbygde strøk og har vært preget av nettoutflytting og en aldrende befolkning.

Etter flere år med negativ folketilvekst, var det i 2023 imidlertid for første gang siden 1990 en økning i antall personer bosatt i STN-området. Dette skyldes først og fremst økt innflytting til området: nesten 600 flere personer flyttet inn i STN-området i 2023 i forhold til året før, mens utflyttingen holdt seg om lag uforandret (tabell 4.1). Samtidig ble forskjellen mellom antall døde og fødte noe mindre, både fordi antallet levendefødte var høyere enn året før, og antallet døde gikk ned. Det er likevel fortsatt et klart fødselsunderskudd i STN-området, dvs. at det har vært færre fødsler enn dødsfall. I 2023 ble det født 220 færre barn enn antall dødsfall (tabell 4.1). Dette reflekterer og bidrar samtidig til å forsterke aldersstrukturen i området, med stadig flere eldre enn yngre (tabell 4.2).

Den økte innflyttingen til STN-området er i hovedsak et resultat av innvandring, dvs. tilflytting fra utlandet. Nettoinnflyttingen til STN-området fra andre deler av landet var negativ: 450 flere personer flyttet

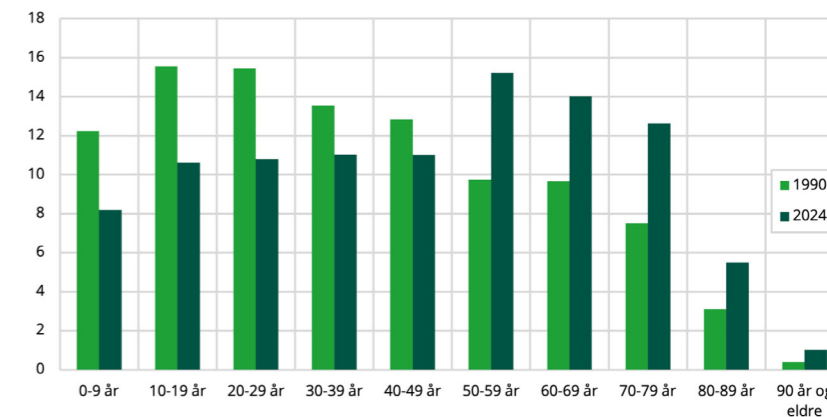
Figur 3: Endring befolkningstall på kommunenivå, Nord-Norge nord for Saltfjellet, prosent
Kilde: Befolkningsstatistikk. Statistisk sentralbyrå.

ut av området enn inn til området (tabell 4.5). Samtidig innvandret det 997 flere personer enn det utvandret. Det er nærliggende å anta at de fleste som innvandret til STN-området var ukrainere og at befolkningsveksten dermed primært er et resultat av bosetningen av ukrainske flyktninger i kommunene.

For landsdelen som helhet var det til dels stor variasjon i befolkningsutviklingen i den enkelte kommune (figur 3). De fleste kommunene i Nord-Norge nord for Saltfjellet hadde positiv befolkningstilvekst i 2023. Det er likevel stor variasjon mellom kommunene som helt eller delvis inngår i STN-området. Brytes tallene videre ned innen kommunene (figur 3 og tabell 4.3) blir det klart at noen områder har hatt betydelig nedgang i befolkningen siden året før. Eksempler på dette er STN-områdene i Tjeldsund, Tromsø, Lebesby og Hammerfest som har fra tre til åtte prosentpoeng færre innbyggere per 1.1.2024 sammenlignet med 1.1.2023. Andre steder, som STN-områdene i Evenes, Alta og Hamarøy, samt kommunene Kvæangen og Karlsøy har betydelig befolkningstilvekst.

4.2.2 En aldrende befolkning

Samtidig som befolkningen i STN-området har minket i perioden fra 1990, har også aldersstrukturen endret seg. Figur 4 viser fordelingen av befolkningen i området i ulike aldersgrupper i henholdsvis 1990 og 2024 (tabell 4.2). I trettiårsperioden fra 1990 til 2024 er det en klar tendens til at de eldste aldersgruppene har blitt relativt større, mens de yngste aldersgruppene har skrumpet inn. Nå er 23 prosent av befolkningen i STN-området 67 år eller eldre, dvs. eldre enn det som regnes som yrkesaktiv alder. I 1990 var denne andelen på 14 prosent.

Figur 4: Befolkningen i STN-området, 1.1.1990 og 1.1.2024, etter tiårige aldersgrupper, prosent

Kilde: Befolkningsstatistikk. Statistisk sentralbyrå.

4.2.3 Lavere utdanningsnivå i STN-området enn i resten av Nord-Norge nord for Saltfjellet

Det er flere som kun har utdanning på grunnskolenivå i STN-området sammenliknet med øvrige områder nord for Saltfjellet, 33 prosent mot 26 (tabell 4.6). Samtidig er det klart færre som har høyere utdanning: kun 24 prosent av innbyggerne i STN-området har universitets- eller høgskoleutdanning mot 34 prosent i resten av landsdelen. Dette reflekterer trolig at områdene som omfattes av STN-området har en næringsstruktur som i større grad er basert rundt primærnæringer, industri og bygg og anlegg enn i øvrige områder nord for Saltfjellet.

Også innenfor kommunene, der disse er delt mellom områder innenfor og utenfor STN-området, ser vi en klar tendens til at befolkningen i STN-delen har lavere utdanning enn delen som ikke er en del av STN. I noen tilfeller, slik som i Tromsø kommune, er ulikheten ekstrem: mens kun 15 prosent av befolkningen i STN-området i kommunen har høyere utdanning, har hele 46 prosent i området utenfor STN dette. I de fleste delte kommuner er likevel forskjellen mindre, typisk på rundt ti prosent eller litt mer. I Tromsøs tilfelle gjenspeiler den store forskjellen ulikheten mellom et urbant område og et ruralt omland.

Færre elever i STN-området fullfører videregående opplæring på normert tid, kun 61 prosent mot 69 prosent i øvrige områder nord for Saltfjellet (tabell 4.7). Inkluderer vi de som fullfører på lenger tid enn normert består forskjellen. Mens 74 prosent av elevene i STN-området som startet for første gang på

trinnet 1 på videregående i 2017 hadde oppnådd enten studie- eller yrkeskompetanse, hadde 83 prosent av elevene utenfor STN-området gjort det samme. Både innenfor og utenfor STN-området har andelen som fullfører videregående, spesielt på normert tid, økt sammenlignet med forrige årskull (2016), hvorav kun henholdsvis 55 og 64 prosent hadde oppnådd studie- eller yrkeskompetanse innen normert tid (se tabell 6.7 i Sønstebo (2023), s. 100). Endringen sammenfaller med generelt merkbar høyere fullføringsandel på landsnivå for 2017-kullet sammenlignet med tidligere kull, som kan ha sammenheng med avlyste eksamener og/eller at fullføring ble forenklet i sammenheng med koronapandemien (Corneil, 2024).

4.2.4 Lavere inntekt enn ellers i Nord-Norge og landet som helhet

Gitt den relativt større andelen sysselsatte i primærnæringer (se under) og det lavere utdanningsnivået i STN-området er det ikke overraskende at den gjennomsnittlige bruttoinntekten er lavere, både i forhold til øvrige områder i Nord-Norge nord for Saltfjellet og i forhold til gjennomsnittet på landsnivå. Personer bosatt i STN-området tjente i 2022 i gjennomsnitt 75 000 og 49 300 mindre enn man i gjennomsnitt gjorde i henholdsvis landet som helhet og i øvrige områder i Nord-Norge nord for Saltfjellet (5.12). Vi ser dessuten også at pensjonsinntektene er høyere i STN-området enn ellers, en indikasjon på den større andelen eldre i disse områdene sammenlignet med andre deler av landet.

Større andel sysselsatte i primærnæringer, industri og bygg- og anlegg

Mønstrene i inntekt- og utdanningsnivå har sammenheng med næringsstrukturen i STN-området. Ettersom STN-området i stor grad er ruralt, preget av spredt bosetting og høyt innslag av primærnæringer, og ligger innenfor den arktiske «sfæren», hvor ressursutvinning og tradisjonelle næringer spiller en relativt større rolle, er det ikke overraskende at antall sysselsatte i primærnæringer og industri¹ relativt sett er større, også sammenlignet med resten av Nord-Norge (figur 5 og tabell 4.11). Samtidig er andelen som jobber i bygg og anleggsvirksomhet også noe større. På den annen side er det klart færre som jobber i tjenesterrelaterede næringer, som varehandel, transport, hotell- og restaurantvirksomhet og forretningsmessig tjenesteyting og eiendomsdrift.

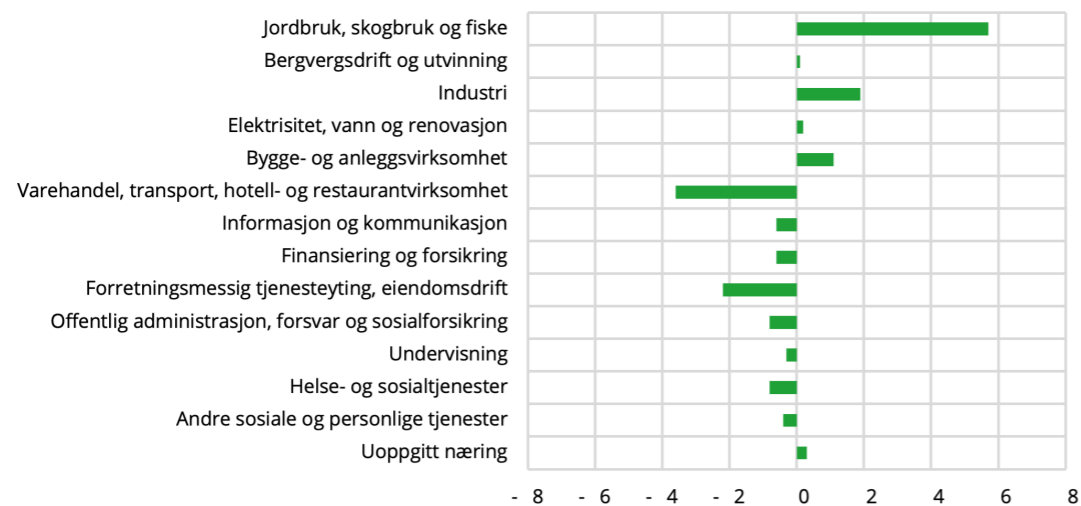
4.2.5 Reindrift

Reindrift utgjør en av de tradisjonelle næringene i samiske områder og er et viktig grunnlag for samisk kultur. Reindriftslovens formålsparagraf slår fast at «Reindriften skal bevares som et viktig grunnlag for samisk kultur og samfunnsliv».²

Det samiske reinbeiteområdet er delt inn i samiske

¹ Andelen sysselsatt i bergverksdrift og utvinning er likevel ikke større enn i resten av Nord-Norge.

² Lov om reindrift (reindriftsloven) av 15. juni 2007 nr. 40.

Figur 5: Sysselsatte personer 15-74 år, etter næring, prosentvis differanse mellom STN-området og øvrige områder nord for Saltfjellet, 4. kvartal 2023

Kilde: Sysselsettingsstatistikk. Statistisk sentralbyrå

regionale reinbeiteområder som skal være åpne for reindrift. De seks regionale reinbeiteområder omfatter Øst-Finnmark (Nuorta-Finnmárku), Vest-Finnmark (Oarje-Finnmárku), Troms (Romsa), Nordland (Nordlánda/Nordlaante), Nord-Trøndelag (Noerhte-Tröndelage), Sør-Trøndelag/Hedmark (Åarjel-Tröndelage/Hedmaarhke).

Landbruksdirektoratets årlige rapport *Totalregnskap for reindriftnæringen* gir oversikt over reindriftnæringens økonomi og antall rein i de seks regionale reinbeiteområdene og hvert enkelt reinbeitedistrikt som reinbeiteområdene er delt inn i. I tillegg gis det oversikt over tamreinlag i Sør-Norge.

Statistikk for antall rein i vårflokk per 31.mars (tabell 4.14) er utarbeidet for de regionale reinbeiteområdene slik de er fastsatt av reindriftsforvaltningen i landbruksdirektoratet. For Øst-Finnmark og Vest-Finnmark reinbeiteområder er antall rein fordelt på del-områder. Reindriftsforvaltningens statistikk bygger på opplysninger fra reieierens innsendte melding om reindrift. Denne statistikken er altså ikke knyttet til STN-området.

Antallet rein i vårflokk i reindriftsåret 2022/2023 var desidert størst i reindriftsområdene i (Øst- og Vest-) Finnmark. Av det totale antallet 215 481 rein var 69 prosent i disse områdene. Det totale antallet rein har gått ned siden begynnelsen av 2010-tallet, da det var mellom 250 000 og 260 000 rein i vårflokk hvert år. I de siste årene har antallet rein ligget på noe under 220 000 hvert år.

4.3 Samiske språk i barnehage og skole

Statistikken for samiske språk i barnehager og skoler er ikke begrenset til STN-området. Data for grunnskolen er hentet fra Grunnskolen informasjonssystem (GSI), et nasjonalt nettsted som gir opplysninger om samiske språk i grunnskolen. Tallene er her på landsnivå og omfatter samiske språk på tre nivåer: barnehage, grunnskole og videregående skole.

I 2023 var det 45 barnehager med samisk språktilbud (tabell 4.8). Dette er det laveste antallet siden 2005 og ni færre enn i 2022. Som nevnt i en oversiktsartikkel om samisk språk i formell utdanning i forrige *Samiske tall forteller*, kan det synkende antallet barnehager med samisk språktilbud til dels ha å gjøre med at noen av de samiske barnehagene har blitt slått sammen (Johansen, 2023). Det er likevel også et fall i antallet barn i barnehager med samisktilbud, fra 754 i 2022 til 597 i 2023. Vi ser at fallet de siste årene, både med hensyn til antall barnehager og barn, har funnet sted blant samiske barnehager og samiske barnehageavdelinger. Antallet barnehager med annet samisk tilbud har vært relativt stabilt siden 2020 og antallet barn i disse barnehagene har økt.³

Antall elever i grunnskolen som har samisk som opplæringspråk har økt siden 2022 (tabell 4.9). Det store flertallet av disse har nordsamisk, enten som førstespråk eller andrespråk. Det er relativt få, henholdsvis 32 og 21 elever, som har lulesamisk og sørsamisk som førstespråk i grunnskolen. Det er klart flere som har disse språkene som andrespråk. Spesielt er forskjellen mellom sørsamisk som første- og andrespråk stor. 146 elever hadde dette som andrespråk på landsnivå.

Antall elever med samisk i fagkretsen i videregående skole har økt, både fra skoleåret 2022/2023 og i løpet av de siste ti årene (tabell 4.10). 583 elever i videregående skole hadde samisk i fagkretsen i skoleåret 2023/2024-året, og dette var 72 elever flere enn året før og 214 elever flere enn i skoleåret 2009/2010. Et flertall, om lag to tredjedeler, av elevene med samisk i videregående skole går på skoler i Finnmark og antallet elever synker jo lenger sør i landet. Antall elever som har samisk som andrespråk har også økt i løpet av perioden, fra 154 elever i skoleåret 2009/2010 til 380 i 2023/2024. Det har ikke vært en tilsvarende økning i antall elever med samisk som førstespråk. Det økende antallet elever med samisk i fagkretsen i videregående skole henger med andre ord sammen med en økning i elever med samisk som andrespråk.

³ Barnehagene som er inkludert i denne statistikken omfatter kun de som mottar støtte fra Sametinget. Eventuelle barnehager med samisk språktilbud som ikke mottar slik støtte vil dermed ikke være med i tallene.

4.4 Registrering av samisk språkkompetanse i Folkeregisteret

Det har fra 22. oktober 2019 vært adgang til å registrere sin samiske språkkompetanse i Folkeregisteret. I pressemeldingen fra Skatteetaten (2024) står det blant annet: «Formålet med å la personer registrere seg som brukere av samisk, er å kunne studere språkutviklingen og gjøre tiltak som fremmer samisk kultur og språk gjennom å tilby datagrunnlag fra Folkeregisteret». Hovedformålet er altså statistikk som skal danne grunnlag for tiltak.

Mens det var relativt mange som registrerte seg i starten, har antallet registreringer senere dabbet av. Etter at det høsten 2019 var omtrent 450 nyregistreringer fra åpningen 22. oktober og fram til årsskiftet, ser vi at det i hele 2023 bare var en vekst på 133 personer. Ved inngangen til 2024 var det 1 670 personer som hadde registrert seg med kompetanse i minst ett av de samiske språkene (figur 6).

Det er rimelig å anta at manglende offentliggjøring av disse tallene, sammen med generelt lav oppmerksomhet og bevissthet rundt muligheten for å registrere seg, er viktige mulige årsaker til det som åpenbart er en underregistrering per i dag.

Figur 6: Personer med registrert samisk språkkompetanse i Folkeregisteret, 2019-2023

Kilde: Befolkningsstatistikk. Statistisk sentralbyrå.

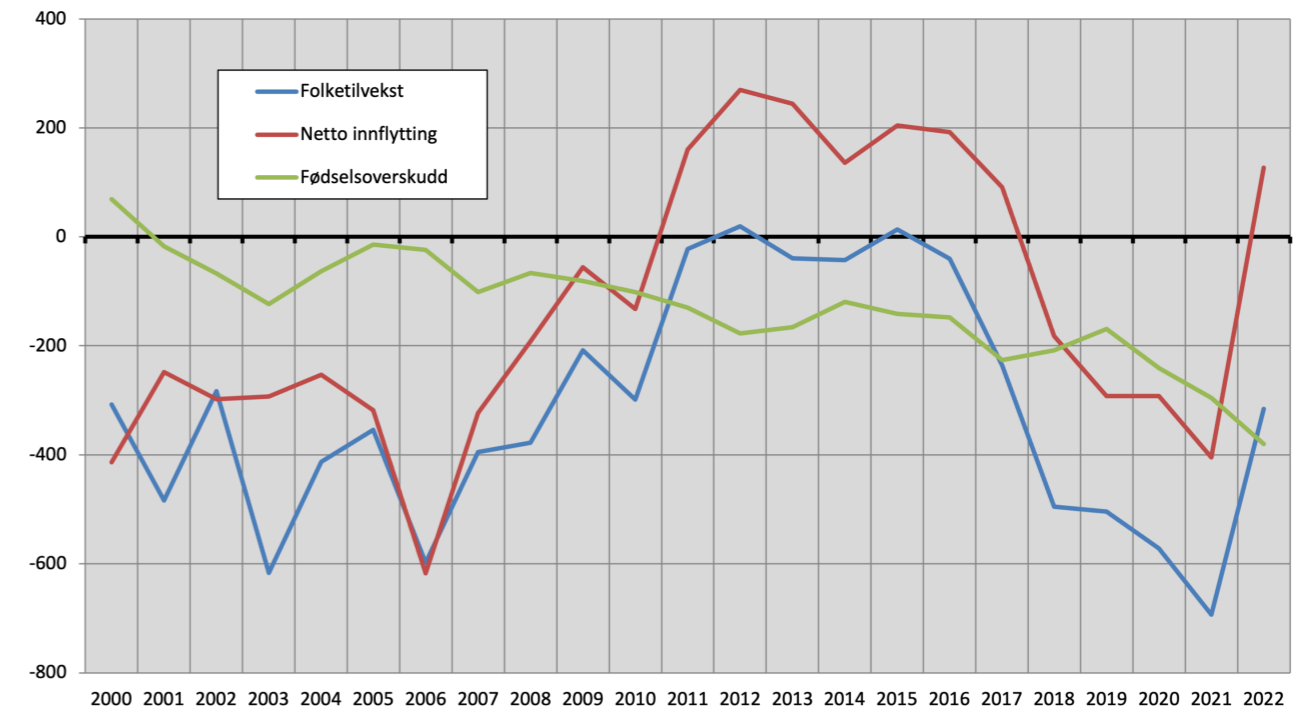
Litteratur

- Andresen, A., Evjen, B. & Ryymin, T. (2021). *Samenes historie fra 1751 til 2010*. Cappelen Damm Akademisk.
- Berg-Nordlie, M. (2023). «Bysamiske kjerneområder» - hva kan vi si om samisk urbanisering og hvor bor bysamene? *I Samiske tall forteller 15. Kommentert samisk statistikk 2023/Sámi logut muitalit 15. Čielggaduvvon sámi statistihkka 2023* (s. 32-48). Sámi allaskuvla.
- Corneil, C. F. (2024). Videregåendelever fullfører tidligere. *Statistisk sentralbyrå*. <https://www.ssb.no/utdanning/videregaende-utdanning/statistikk/gjennomforing-i-videregaende-opplaering/artikler/videregaendelever-fullforer-tidligere>
- Glomsrød, S., Duhaime, G. & Aslaksen, I. (2021). *The Economy of the North-ECONOR 2020* (Statistiske analyser 167). Statistisk sentralbyrå.
- Heleniak, T. (2021). The future of the Arctic populations. *Polar Geography*, 44(2), 136-152.
- Johansen, K. (2023). Samisk språk i formell utdanning - utviklingstrender. *I Samiske tall forteller 15. Kommentert samisk statistikk 2023/Sámi logut muitalit 15. Čielggaduvvon sámi statistihkka 2023* (s. 16-31). Sámi allaskuvla.
- Larsen, J. N. & Petrov, A. N. (2020). The Economy of the Arctic. I K. S. Coates & C. Holroyd (Red.), *The Palgrave Handbook of Arctic Policy and Politics* (s. 79-98). Palgrave Macmillan.
- NIM. (2020). *En menneskerettighetsbasert tilnærming til samisk statistikk i Norge* (2020-003). Norsk institusjon for menneskerettigheter. <https://www.nhri.no/2020/en-menneskerettighetsbasert-tilnaerming-til-samisk-statistikk-i-norge/>.
- Nygaard, V. & Kårtveit, B. (2019). *Fra STN til kulturbasert næringsutvikling? Innspill til arbeidet med Sametingets næringsmelding*. (Rapport 7 - 2019). NORCE samfunnsforskning. <https://norceresearch.brage.unit.no/norceresearch-xmlui/handle/11250/2640338>.
- Severeide, P. I. (2008). Datagrunnlaget – begrensninger og muligheter. *I Samiske tall forteller 1. Kommentert samisk statistikk 2008/Sámi logut muitalit 1. Čielggaduvvon sámi statistihkka 2008* (s. 15-27). Sámi allaskuvla.
- Skatteetaten. (2024). *Snakker du samisk?* Nå kan du registrere det i Folkeregisteret. Hentet 21.10.2024 fra <https://www.skatteetaten.no/presse/nyhetsrommet/snakker-du-samisk-na-kan-du-registrere-det-i-folkeregisteret>.
- Sønstebø, A. (2023). Samiske tall - faste tabeller fra SSB. *I Samiske tall forteller 15. Kommentert samisk statistikk 2023/Sámi logut muitalit 15. Čielggaduvvon sámi statistihkka 2023* (s. 84-108). Sámi allaskuvla.

Tabell 4.1 – Folkemengde per 1. januar, fødte, døde og flyttinger. STN-området* i alt.

	Folkemengde per 1. januar			Levende-fødte**	Døde	Fødsels-overskudd	Innflyttinger***	Utflyttinger***	Netto innflytting	Folke-tilvekst***	
	I alt	Menn	Kvinner							I alt	Prosent
1990	65 147	33 955	31 192	918	764	154	2 218	2 583	-365	-343	-0,5
1995	63 850	33 160	30 690	862	732	130	2 090	2 819	-729	-718	-1,1
2000	59 972	31 101	28 871	749	680	69	2 591	3 005	-414	-308	-0,5
2001	59 664	30 919	28 745	642	659	-17	2 493	2 741	-248	-484	-0,8
2002	59 180	30 665	28 515	625	692	-67	2 292	2 590	-298	-283	-0,5
2003	58 897	30 531	28 366	553	676	-123	2 129	2 422	-293	-617	-1,0
2004	58 280	30 188	28 092	575	638	-63	2 146	2 399	-253	-413	-0,7
2005	57 867	29 987	27 880	569	583	-14	2 109	2 427	-318	-354	-0,6
2006	57 513	29 771	27 742	603	627	-24	2 054	2 671	-617	-598	-1,0
2007	56 915	29 507	27 408	565	666	-101	2 236	2 559	-323	-395	-0,7
2008	56 520	29 284	27 236	527	593	-66	2 111	2 303	-192	-378	-0,7
2009	56 142	29 045	27 097	546	627	-81	2 225	2 281	-56	-208	-0,4
2010	55 934	28 951	26 983	507	608	-101	2 302	2 434	-132	-299	-0,5
2011	55 819	28 962	26 857	493	623	-130	2 535	2 375	160	-22	-0,0
2012	55 797	28 958	26 839	444	621	-177	2 572	2 302	270	19	0,0
2013	55 816	29 016	26 800	474	640	-166	2 597	2 353	244	-39	-0,1
2014	55 777	28 995	26 782	481	600	-119	2 581	2 445	136	-43	-0,1
2015	55 734	28 985	26 749	469	610	-141	2 764	2 560	204	14	0,0
2016	55 748	29 056	26 692	449	597	-148	2 800	2 608	192	-40	-0,1
2017	55 708	29 120	26 588	407	633	-226	2 477	2 386	91	-236	-0,4
2018	55 472	29 023	26 449	395	603	-208	2 262	2 444	-182	-495	-0,9
2019	54 977	28 757	26 220	425	594	-169	2 309	2 601	-292	-504	-0,9
2020	54 453	28 484	25 969	369	610	-241	2 176	2 468	-292	-572	-1,1
2021	53 881	28 163	25 718	388	683	-295	2 346	2 751	-405	-693	-1,3
2022	53 188	27 758	25 430	343	723	-380	2 838	2 711	127	-316	-0,6
2023	52 872	27 506	25 366	399	619	-220	3 415	2 868	547	323	1
2024	53 195	27 662	25 533								

Befolkningsutvikling STN-området*, 2000-2023

* Inndeling av STN-området per 1.1.2012 er lagt til grunn

* Virkeområdet for Sametingets tilskuddsordninger til næringslivet. Inndeling av STN-området per 1/1-2012 er lagt til grunn.

** Som levendefødte regnes foster som viser livstegn ved fødselen.

*** Gjelder flyttinger til/fra andre steder i Norge og utlandet.

**** Folketilveksten regnes som differansen mellom 1. januar i det aktuelle året og 1. januar det påfølgende året. På grunn av registreringsrutinene og avvik i kvaliteten på flyttedata for grunnkretser i enkelte kommuner vil føde-døde+innflytting-utflytting vise andre tall. På kommunenivå vil disse forskjellene være små, men de kan være betydelige for deler av enkelte kommuner, som i statistikk for STN-områdene.

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Tabell 4.2 – Folkemengde i STN-området*, etter kjønn og alder per 1. januar

"Kjønn Alder"	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2021	2022	2023	2024	2024 i prosent
I alt	65 147	63 850	59 972	57 867	55 934	55 734	54 453	53 881	53 188	52 872	53195,0	100,0
0-9 år	7 969	8 255	7 706	6 756	5 852	5 380	4 720	4 539	4 405	4 335	4 361	8,2
10-19 år	10 133	8 178	7 573	7 688	7 594	6 708	6 039	5 806	5 679	5 594	5 641	10,6
20-29 år	10 055	10 356	7 821	6 375	5 810	6 524	6 442	6 227	5 980	5 844	5 744	10,8
30-39 år	8 814	8 268	7 964	7 735	6 273	5 535	5 530	5 589	5 644	5 677	5 864	11,0
40-49 år	8 357	8 938	8 120	7 617	7 715	7 770	6 662	6 448	6 082	5 937	5 855	11,0
50-59 år	6 343	6 729	7 898	8 447	7 841	7 699	7 970	7 998	8 017	8 021	8 090	15,2
60-69 år	6 299	5 796	5 709	6 198	7 486	8 052	7 576	7 479	7 473	7 460	7 456	14,0
70-79 år	4 894	4 838	4 573	4 358	4 593	5 159	6 358	6 565	6 645	6 622	6 720	12,6
80-89 år	2 027	2 203	2 273	2 305	2 342	2 394	2 658	2 707	2 728	2 845	2 927	5,5
90 år og eldre	256	289	335	388	428	513	498	523	535	537	537	1,0
0-5 år	4 807	5 124	4 556	3 748	3 370	3 039	2 674	2 539	2 478	2 398	2 458	4,6
6-15 år	8 542	7 849	7 701	7 719	6 998	6 089	5 564	5 468	5 313	5 228	5 174	9,7
16-66 år	42 756	41 785	38 902	37 722	36 361	36 104	34 432	33 901	33 285	33 042	33 109	62,2
67 år og eldre	9 042	9 092	8 813	8 678	9 205	10 502	11 783	11 973	12 112	12 204	12 454	23,4
Menn	33 955	33 160	31 101	29 987	28 951	28 985	28 484	28 163	27 758	27 506	27662,0	100,0
0-9 år	4 118	4 233	4 012	3 442	2 935	2 674	2 383	2 318	2 232	2 202	2 235	8,1
10-19 år	5 162	4 221	3 911	4 027	3 987	3 481	3 116	2 980	2 901	2 862	2 884	10,4
20-29 år	5 556	5 625	4 219	3 462	3 087	3 520	3 566	3 446	3 312	3 192	3 129	11,3
30-39 år	4 781	4 442	4 311	4 130	3 325	2 982	2 950	2 985	2 997	3 023	3 113	11,3
40-49 år	4 609	4 918	4 383	4 031	4 100	4 109	3 545	3 402	3 224	3 119	3 094	11,2
50-59 år	3 429	3 618	4 271	4 592	4 214	4 121	4 248	4 246	4 269	4 252	4 251	15,4
60-69 år	3 179	3 017	2 994	3 259	3 982	4 297	4 054	4 009	3 963	3 960	3 946	14,3
70-79 år	2 208	2 156	2 088	2 102	2 278	2 633	3 254	3 383	3 448	3 411	3 475	12,6
80-89 år	822	820	828	838	932	1 012	1 207	1 236	1 240	1 313	1 373	5,0
90 år og eldre	91	110	84	104	111	156	161	158	172	172	162	0,6
0-5 år	2 481	2 635	2 368	1 875	1 699	1 490	1 377	1 332	1 255	1 223	1 244	4,5
6-15 år	4 399	4 050	3 981	4 044	3 609	3 096	2 795	2 739	2 693	2 642	2 631	9,5
16-66 år	23 059	22 494	20 892	20 202	19 349	19 324	18 485	18 151	17 775	17 596	17 591	63,6
67 år og eldre	4 016	3 981	3 860	3 866	4 294	5 075	5 827	5 941	6 035	6 045	6 196	22,4

Fortsetter på neste side →

← Fortsettelse fra forrige side

"Kjønn Alder"	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2021	2022	2023	2024	2024 i prosent
Kvinner	31 192	30 690	28 871	27 880	26 983	26 749	25 969	25 718	25 430	25 366	25533,0	100,0
0-9 år	3 851	4 022	3 694	3 314	2 917	2 706	2 337	2 221	2 173	2 133	2 126	8,3
10-19 år	4 971	3 957	3 662	3 661	3 607	3 227	2 923	2 826	2 778	2 732	2 757	10,8
20-29 år	4 499	4 731	3 602	2 913	2 723	3 004	2 876	2 781	2 668	2 652	2 615	10,2
30-39 år	4 033	3 826	3 653	3 605	2 948	2 553	2 580	2 604	2 647	2 654	2 751	10,8
40-49 år	3 748	4 020	3 737	3 586	3 615	3 661	3 117	3 046	2 858	2 818	2 761	10,8
50-59 år	2 914	3 111	3 627	3 855	3 627	3 578	3 722	3 752	3 748	3 769	3 839	15,0
60-69 år	3 120	2 779	2 715	2 939	3 504	3 755	3 522	3 470	3 510	3 500	3 510	13,7
70-79 år	2 686	2 682	2 485	2 256	2 315	2 526	3 104	3 182	3 197	3 211	3 245	12,7
80-89 år	1 205	1 383	1 445	1 467	1 410	1 382	1 451	1 471	1 488	1 532	1 554	6,1
90 år og eldre	165	179	251	284	317	357	337	365	363	365	375	1,5
0-5 år	2 326	2 489	2 188	1 873	1 671	1 549	1 297	1 207	1 223	1 175	1 214	4,8
6-15 år	4 143	3 799	3 720	3 675	3 389	2 993	2 769	2 729	2 620	2 586	2 543	10,0
16-66 år	19 697	19 291	18 010	17 520	17 012	16 780	15 947	15 750	15 510	15 446	15 518	60,8
67 år og eldre	5 026	5 111	4 953	4 812	4 911	5 427	5 956	6 032	6 077	6 159	6 258	24,5

* Virkeområdet for Sametingets tilskuddsordninger til næringslivet. Inndeling av STN-området per 1/1-2012 er lagt til grunn.

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Tabell 4.3 – Folkemengde 1. januar, etter kommuner som helt eller delvis er definert som STN-området*

Kommune	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2023	2024
STN-området i alt	65 147	63 850	59 972	57 867	55 934	55 734	54 453	52 872	53 195
5605 Sør-Varanger, STN	1 869	1 790	1 517	1 476	1 602	1 505	1 383	1 342	1 358
5605 Sør-Varanger, øvrige områder	7 772	8 123	8 015	7 987	8 136	8 716	8 775	8 508	8 705
5636 Nesseby	1 037	1 048	965	901	884	934	926	864	859
5441 Tana	3 195	3 272	3 074	3 037	2 912	2 909	2 918	2 804	2 807
5626 Gamvik	1 424	1 455	1 288	1 114	1 009	1 116	1 132	1 054	1 070
5624 Lebesby, STN	501	438	390	379	341	325	319	317	301
5624 Lebesby, øvrige områder	1 253	1 140	1 073	1 051	1 001	1 018	971	909	914
5610 Karasjok	2 652	2 788	2 901	2 876	2 789	2 708	2 628	2 543	2 565
5622 Porsanger	4 475	4 461	4 451	4 299	3 991	3 925	3 998	3 863	3 889
5620 Nordkapp, STN	757	737	667	629	595	745	709	664	670
5620 Nordkapp, øvrige områder	3 218	3 177	2 850	2 786	2 590	2 533	2 453	2 268	2 281
5618 Måsøy, STN	399	334	248	194	170	177	154	151	148
5618 Måsøy, øvrige områder	1 440	1 386	1 229	1 199	1 097	1 064	1 071	968	965
5603 Hammerfest, STN (tidligere 2017 Kvalsund)	1 394	1 266	1 106	1 080	1 026	1 049	971	1002	923
5603 Hammerfest, øvrige områder							10 477	10 308	10 415
5614 Loppa	1 687	1 552	1 426	1 266	1 087	989	888	862	864
5601 Alta, STN	1 625	1 472	1 245	1 152	1 013	906	862	829	855
5601 Alta, øvrige områder	13 232	14 866	15 592	16 476	17 667	18 992	19 927	20 488	20 853
5612 Kautokeino	2 953	3 141	3 068	2 997	2 949	2 914	2 910	2 847	2 848

Fortsetter på neste side →

← Fortsettelse fra forrige side

Kommune	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2023	2024
STN-området i alt	65 147	63 850	59 972	57 867	55 934	55 734	54 453	52 872	53 195
5546 Kvænangen	1 615	1 602	1 435	1 401	1 316	1 226	1 191	1 118	1 157
5544 Nordreisa	4 697	4 905	4 821	4 744	4 757	4 882	4 861	4 772	4 794
5542 Skjervøy	3 082	3 081	2 934	3 003	2 881	2 895	2 927	2 790	2 794
5540 Kåfjord	2 819	2 677	2 369	2 288	2 207	2 182	2 071	2 000	1 974
5538 Storfjord	1 836	1 939	1 872	1 934	1 888	1 898	1 829	1 836	1 825
5536 Lyngen	3 595	3 479	3 225	3 158	3 152	2 922	2 794	2 714	2 743
5534 Karlsøy	2 774	2 611	2 496	2 372	2 371	2 289	2 200	2 171	2 237
5532 Balsfjord	6 378	6 085	5 749	5 560	5 515	5 720	5 559	5 517	5 571
5526 Sørreisa, STN	711	655	626	614	609	607	603	529	529
5526 Sørreisa, øvrige områder	2 727	2 818	2 668	2 716	2 757	2 844	2 861	2 899	2 956
5522 Salangen	2 586	2 505	2 346	2 244	2 211	2 219	2 146	2 048	2 069
5518 Lavangen	1 149	1 117	1 052	1 029	1 012	1 008	1 034	983	986
5516 Gratangen	1 483	1 416	1 345	1 268	1 150	1 137	1 091	1 079	1 070
5512 Tjeldsund, STN (tidligere 1913 Skånland)	3 409	3 303	3 109	2 954	2 855	2 988	2 963	2 962	3 073
5512 Tjeldsund, øvrige områder							1 253	1 244	1 208
5501 Tromsø, STN	1 416	1 209	1 039	920	845	796	731	671	650
5501 Tromsø, øvrige områder	49 132	54 467	58 106	61 638	66 460	71 885	76 243	77 321	78 095
1853 Evenes, STN	236	328	295	274	256	249	236	236	269
1853 Evenes, øvrige områder	1 494	1 293	1 228	1 143	1 101	1 136	1 112	1 074	1 061
1850 Tysfjord	2 622	2 465	2 302	2 150	2 007	1 996			
1875 Hamarøy (deler av tidligere 1850 Tysfjord)	317	296	277	230	219	229	1 256	1 208	1 198
1875 Hamarøy, øvrige områder (deler av tidligere 1850 Tysfjord)	1 995	1 919	1 731	1 606	1 533	1 582	1 510	1 474	1 531
1806 Narvik, STN (deler av tidligere 1850 Tysfjord)	454	423	334	324	315	289	1 163	1 096	1 099
1806 Narvik, øvrige områder (deler av tidligere 1850 Tysfjord)	18 143	18 497	18 266	18 188	18 087	18 564	20 682	20 419	20 481

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Tabell 4.4 – Folkemengde 1. januar 2024 og endringene i 2023, Norge nord for Saltfjellet

	Folke- mengde 1.1.2023	Levende- fødte*	Døde	Fødsels- overskudd	Innflytting**		Utflytting		Netto innflytting	Folketilvekst***		Folke- mengde 1.1.2024
					I alt	Av dette fra utlandet	I alt	Av dette til utlandet		I alt	Prosent	
Norge nord for Saltfjellet i alt	406 184	3 716	3 719	-3	28 305	9 455	24 694	2 268	7 187	3 675	0,9	409 859
STN-området i alt	52 872	399	619	-220	3 833	1 235	3 286	238	997	323	0,6	53 195
Øvrige områder**** i alt	353 312	3 317	3 100	217	24 472	8 220	21 408	2 030	6 190	3 352	0,9	356 664
Øst-Finnmark	23 545	199	263	-64	1 983	737	1 485	181	556	446	1,9	23 991
STN	3 577	18	50	-32	220	68	187	35	33	11	0,3	3 588
Øvrige områder	19 968	181	213	-32	1 763	669	1 298	146	523	435	2,2	20 403
Indre Finnmark	12 057	100	133	-33	626	85	546	31	54	52	0,4	12 109
STN	12 057	100	133	-33	626	85	546	31	54	52	0,4	12 109
Vest- Finnmark	38 510	379	291	88	2 747	948	2 410	196	752	443	1,2	38 953
STN	3 508	22	39	-17	402	211	404	18	193	-48	-1,4	3 460
Øvrige områder	35 002	357	252	105	2 345	737	2 006	178	559	491	1,4	35 493
Nord-Troms	17 401	131	204	-73	1 408	497	1 226	85	412	123	0,7	17 524
STN	17 401	131	204	-73	1 408	497	1 226	85	412	123	0,7	17 524
Sør-/Midt- Troms	150 939	1 427	1 138	289	10 223	3 091	9 366	981	2 110	1 147	0,8	152 086
STN	13 789	108	163	-55	1 033	346	804	60	286	159	1,2	13 948
Øvrige områder	137 150	1 319	975	344	9 190	2 745	8 562	921	1 824	988	0,7	138 138
Nordre Nordland	163 732	1 480	1 690	-210	11 318	4 097	9 661	794	3 303	1 464	0,9	165 196
STN	2 540	20	30	-10	144	28	119	9	19	26	1,0	2 566
Øvrige områder	161 192	1 460	1 660	-200	11 174	4 069	9 542	785	3 284	1 438	0,9	162 630

* Som levendefødte regnes foster som viser livstegn ved fødselen.

** Gjelder flytting til/fra andre steder i Norge og utlandet og flyttinger innen området

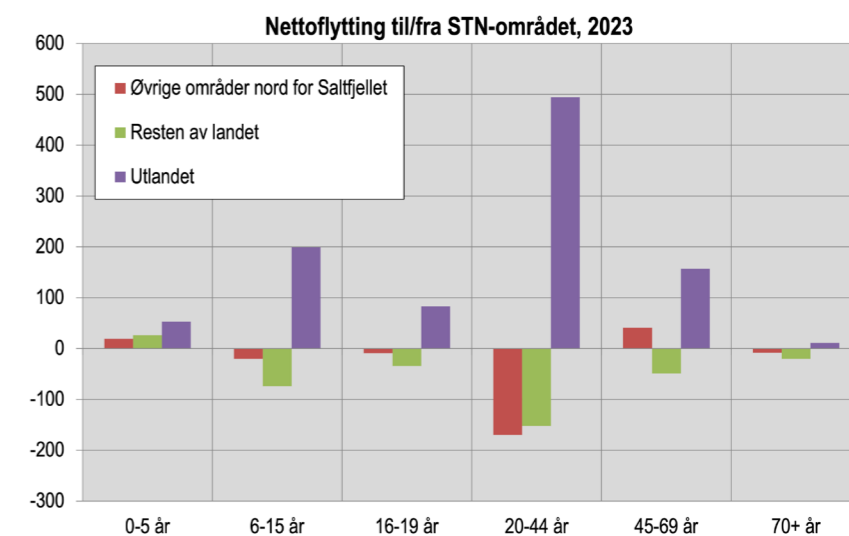
*** Folketilveksten regnes som differansen mellom 1. januar i det aktuelle året og 1. januar det påfølgende året. På grunn av registreringsrutinene og avvik i kvaliteten på flyttingdata for grunnkretser i enkelte kommuner vil fødsel-døds+innflytting-utflytting vise andre tall. På kommunenivå vil disse forskjellene være små, men de kan være betydelige for deler av enkelte kommuner, som i statistikk for STN-områdene.

**** Området nord for Saltfjellet utenfor virkeområdet for Sametingets tilskuddsordninger til næringslivet.

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå

Tabell 4.5 – Innflytting og utflytting til/fra STN-området, etter kjønn og alder i 2023

	Norge i alt			Øvrige områder nord for Saltfjellet*			Resten av landet			Utlandet		
	Totalt	Menn	Kvinner	Totalt	Menn	Kvinner	Totalt	Menn	Kvinner	Totalt	Menn	Kvinner
Innflytting i alt	2 180	1 153	1 027	1 274	679	595	906	474	432	1 235	601	634
0-5 år	163	88	75	89	47	42	74	41	33	63	27	36
6-15 år	184	83	101	110	48	62	74	35	39	212	111	101
16-19 år	114	69	45	70	40	30	44	29	15	93	61	32
20-44 år	1 180	627	553	650	354	296	530	273	257	603	293	310
45-69 år	468	245	223	303	161	142	165	84	81	245	102	143
70+ år	71	41	30	52	29	23	19	12	7	19	7	12
Utflytting i alt	2 630	1 338	1 292	1 421	722	699	1 209	616	593	238	134	104
0-5 år	118	67	51	70	40	30	48	27	21	10	8	2
6-15 år	278	133	145	130	61	69	148	72	76	13	9	4
16-19 år	157	91	66	79	41	38	78	50	28	10	6	4
20-44 år	1 502	769	733	820	423	397	682	346	336	109	62	47
45-69 år	476	231	245	262	129	133	214	102	112	88	46	42
70+ år	99	47	52	60	28	32	39	19	20	8	3	5
Nettoflytting i alt	-450	-185	-265	-147	-43	-104	-303	-142	-161	997	467	530
0-5 år	45	21	24	19	7	12	26	14	12	53	19	34
6-15 år	-94	-50	-44	-20	-13	-7	-74	-37	-37	199	102	97
16-19 år	-43	-22	-21	-9	-1	-8	-34	-21	-13	83	55	28
20-44 år	-322	-142	-180	-170	-69	-101	-152	-73	-79	494	231	263
45-69 år	-8	14	-22	41	32	9	-49	-18	-31	157	56	101
70+ år	-28	-6	-22	-8	1	-9	-20	-7	-13	11	4	7

* Området nord for Saltfjellet utenfor virkeområdet for Sametingets tilskuddsordninger til næringslivet.

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå

Tabell 4.6 – Personer 16 år og over, etter høyeste fullførte utdanning. Kommuner som er helt eller delvis definert som STN-området, 1. oktober 2023. Prosent

Kommune	I alt	Grunnskolenivå	Videregående skole-nivå ****	Universitets- og høgsolenivå, kort*****	Universitets- og høgsolenivå, lang*****
STN-området i alt	100,0	33,2	42,1	19,2	4,8
Øvrige områder***** i alt	100,0	25,8	40,1	23,9	9,8
5444 Sør-Varanger, STN	100,0	33,3	43,9	16,4	6,1
5444 Sør-Varanger, øvrige områder	100,0	23,4	41,6	25,1	9,4
5442 Nesseby	100,0	27,9	42,9	20,6	8,2
5441 Tana	100,0	33,2	39,8	20,1	6,0
5439 Gamvik	100,0	40,1	38,0	16,3	4,9
5438 Lebesby, STN	100,0	31,9	52,1	12,1	2,7
5438 Lebesby, øvrige områder	100,0	36,1	39,1	19,5	4,7
5437 Karasjok	100,0	28,4	35,9	27,8	7,3
5436 Porsanger	100,0	27,7	43,8	23,1	4,9
5435 Nordkapp, STN	100,0	42,9	40,2	12,6	3,5
5435 Nordkapp, øvrige områder	100,0	31,2	41,6	19,7	6,8
5434 Måsøy, STN	100,0	53,3	27,0	13,9	5,8
5434 Måsøy, øvrige områder	100,0	36,6	41,7	15,1	5,4
5432 Loppa	100,0	40,4	35,1	17,5	6,0
5403 Alta, STN	100,0	29,8	48,0	18,0	3,8
5403 Alta, øvrige områder	100,0	26,8	38,4	26,3	8,2
5430 Kautokeino	100,0	34,9	32,1	23,9	8,0
5406 Hammerfest, STN	100,0	36,3	41,1	17,2	4,9
5406 Hammerfest, øvrige områder	100,0	27,8	39,5	23,8	8,3

Fortsetter på neste side →

← Fortsettelse fra forrige side

Kommune	I alt	Grunnskolenivå	Videregående skole-nivå ****	Universitets- og høgsolenivå, kort*****	Universitets- og høgsolenivå, lang*****
STN-området i alt	100,0	33,2	42,1	19,2	4,8
Øvrige områder***** i alt	100,0	25,8	40,1	23,9	9,8
5429 Kvænangen	100,0	32,3	44,5	18,1	4,8
5428 Nordreisa	100,0	29,2	42,9	21,7	5,8
5427 Skjervøy	100,0	35,2	42,1	17,7	4,3
5426 Kåfjord	100,0	36,6	40,7	17,5	4,7
5425 Storfjord	100,0	30,6	44,3	21,0	3,7
5424 Lyngen	100,0	34,6	41,8	18,5	4,6
5423 Karlsøy	100,0	40,1	38,8	15,8	4,8
5422 Balsfjord	100,0	33,9	45,5	15,8	4,5
5419 Sørreisa, STN	100,0	31,7	47,8	17,6	2,6
5419 Sørreisa, øvrige områder	100,0	26,0	45,4	22,4	6,0
5417 Salangen	100,0	26,9	45,1	21,5	6,0
5415 Lavangen	100,0	32,4	43,5	20,2	3,5
5414 Gratangen	100,0	32,3	44,4	18,2	4,4
5412 Tjeldsund, STN	100,0	27,5	45,0	21,6	5,7
5412 Tjeldsund, øvrige områder	100,0	27,0	50,1	19,0	3,6
5401 Tromsø, STN	100,0	44,4	40,4	12,1	2,5
5401 Tromsø, øvrige områder	100,0	20,2	33,5	27,5	18,5
1853 Evenes, STN	100,0	23,5	51,3	18,3	7,0
1853 Evenes, øvrige områder	100,0	26,7	46,0	21,8	5,3
1875 Hamarøy, STN	100,0	36,9	38,3	17,4	6,4
1875 Hamarøy, øvrige områder	100,0	25,6	42,3	22,2	9,4
1806 Narvik, STN	100,0	29,2	49,8	17,0	3,2
1806 Narvik, øvrige	100,0	23,5	44,1	23,8	8,3
Øvrige kommuner nord for Saltfjellet	100,0	27,1	41,7	22,8	8,1

* Definisjonene av de ulike utdanningsnivåene som brukes i statistikken om befolkningens utdanningsnivå, ble endret i 2006.

** Virkeområdet for Sametingets tilskuddsordninger til næringsutvikling. STN-området per 1/1-2012 er lagt til grunn.

*** Ikke medregnet personer med uoppgitt eller ingen fullført utdanning.

**** Inkludert nivået "Påbygging til videregående utdanning" som omfatter utdanninger som bygger på videregående skole, men som ikke er godkjent som høyere utdanning.

***** Universitets- og høgsolenivå, kort, omfatter høyere utdanning t.o.m. fire år.

***** Universitets- og høgsolenivå, lang, omfatter utdanninger på mer enn fire år, samt forskerutdanninger.

***** Områder nord for Saltfjellet som ikke er definert som virkeområdet for Sametingets tilskuddsordninger til næringsutvikling.

Kilde: Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Tabell 4.7 – Elever som startet i videregående trinn 1 for første gang høsten 2017, etter status for oppnådd nivå i videregående opplæring etter fem/seks år, utdanningsprogram og kjønn. Prosent

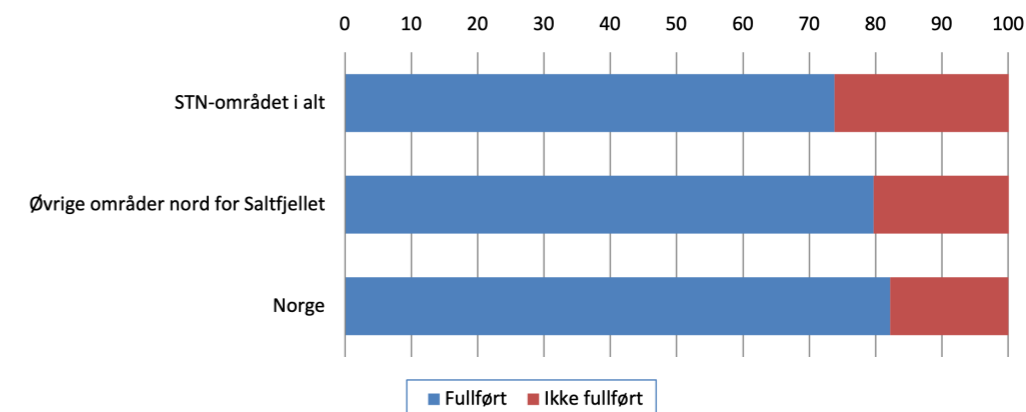
Utdanningsprogram i Videregående trinn 1 og kjønn	Elever i alt	Fullført med studie- eller yrkeskompetanse*		Fullført med planlagt grunnkompetanse innen 6 år	Ikke oppnådd studie- eller yrkeskompetanse		
		Fullført på normert tid	Fullført på mer enn normert tid		Fortsatt i videregående opplæring etter 5/6 år	Gjennomført VG3 eller gått opp til fagprøve, ikke bestått	Sluttet underveis
STN-området i alt	618	60,7	13,1	2,1	4,4	4,4	15,4
Studieforberedende utdanningsprogram	260	76,5	6,9	1,5	3,5	5,0	6,5
♂Menn	96	75,0	5,2	3,1	4,2	7,3	5,2
♀Kvinner	164	77,4	7,9	0,6	3,0	3,7	7,3
Studiespesialisering	194	76,3	8,2	1,5	3,1	5,2	5,7
Idrettsfag	33	78,8	0,0	3,0	6,1	9,1	3,0
Musikk, dans og drama	13	84,6	15,4	0,0	0,0	0,0	0,0
Kunst, design og arkitektur	5	80,0	0,0	0,0	0,0	0,0	20,0
Medier og kommunikasjon	15	66,7	0,0	0,0	6,7	0,0	26,7
Yrkesfaglig studieretninger	358	49,2	17,6	2,5	5,0	3,9	21,8
♂Menn	235	52,8	15,3	3,0	3,4	4,7	20,9
♀Kvinner	123	42,3	22,0	1,6	8,1	2,4	23,6
Bygg- og anleggsteknikk	36	55,6	8,3	2,8	2,8	5,6	25,0
Design- og håndverk	11	27,3	9,1	9,1	18,2	0,0	36,4
Elektrofag	65	55,4	13,8	0,0	6,2	3,1	21,5
Helse- og oppvekstfag	92	48,9	21,7	2,2	6,5	3,3	17,4
Naturbruk	37	59,5	18,9	5,4	0,0	0,0	16,2
Restaurant- og matfag	15	26,7	13,3	0,0	13,3	6,7	40,0
Service og samferdsel	16	43,8	18,8	12,5	6,3	0,0	18,8
Teknikk og industriell produksjon	86	45,3	20,9	1,2	2,3	7,0	23,3
Øvrige områder nord for Saltfjellet	4 027	68,5	11,2	1,6	3,8	3,1	11,9
Studieforberedende utdanningsprogram	2 084	84,5	4,7	1,2	2,2	3,3	4,1
♂Menn	900	81,2	4,7	1,6	3,3	4,3	4,9
♀Kvinner	1 184	86,9	4,7	0,9	1,4	2,5	3,5
Studiespesialisering	1 544	85,2	5,0	1,2	1,8	3,1	3,6
Idrettsfag	283	89,8	3,9	0,7	1,1	2,8	1,8
Musikk, dans og drama	132	73,5	4,5	1,5	4,5	6,1	9,8
Kunst, design og arkitektur	24	66,7	8,3	0,0	12,5	0,0	12,5
Medier og kommunikasjon	101	76,2	2,0	2,0	5,9	5,0	8,9

Fortsetter på neste side →

← Fortsettelse fra forrige side

Utdanningsprogram i Videregående trinn 1 og kjønn	Elever i alt	Fullført med studie- eller yrkeskompetanse*		Fullført med planlagt grunnkompetanse innen 6 år	Ikke oppnådd studie- eller yrkeskompetanse		
		Fullført på normert tid	Fullført på mer enn normert tid		Fortsatt i videregående opplæring etter 5/6 år	Gjennomført VG3 eller gått opp til fagprøve, ikke bestått	Sluttet underveis
Yrkesfaglig studieretninger	1943	51,3	18,2	2,0	5,5	2,9	20,2
♂Menn	1173	50,5	19,0	2,0	5,5	3,2	19,8
♀Kvinner	770	52,6	17,0	1,8	5,3	2,5	20,8
Bygg- og anleggsteknikk	205	46,3	20,0	1,5	3,4	5,4	23,4
Design- og håndverk	127	30,7	25,2	1,6	8,7	4,7	29,1
Elektrofag	326	64,1	14,7	0,6	6,1	1,2	13,2
Helse- og oppvekstfag	535	57,6	15,0	1,9	5,4	2,2	17,9
Naturbruk	156	59,0	11,5	1,9	3,2	2,6	21,8
Restaurant- og matfag	103	34,0	20,4	9,7	4,9	2,9	28,2
Service og samferdsel	113	44,2	19,5	1,8	5,3	0,9	28,3
Teknikk og industriell produksjon	378	44,7	24,3	1,6	6,1	4,0	19,3

Status for oppnådd nivå for elever som startet videregående utdanning høsten 2017

* Fullført opplæring betyr at eleven/lærlingen har bestått alle årstrinn i videregående opplæring som fører til vitnemål eller fag-/svennebrev.

Tabell 4.8 – Barnehager med samisk språktilbud og antall barn som mottok samisk tilbud i barnehagen 2005-2023

År	2005	2010	2015	2020	2021	2022	2023
Barnehager med samisktilbud i alt	64	67	60	52	50	54	45
Antall barn:	925	817	783	799	778	893	740
"Samiske barnehager og samiske barnehageavdelinger i norske barnehager"	46	37	31	32	32	33	24
Antall barn:	882	758	668	711	702	754	597
Norske barnehager med annet samisk tilbud	18	30	29	20	18	21	21
Antall barn:	43	59	115	88	76	139	143

Kilde: Sametinget

Tabell 4.9 – Antall elever med samisk som 1. eller 2. språk. Grunnskolen per 1. oktober. Hele landet. 2006-2022, utvalgte år

	2006	2010	2015	2020	2021	2022	2023
Elever i alt*	619 038	614 020	623 755	635 497	634 095	636 934	637051
Elever med samisk som opplæringsmålform** i alt	991	893	833	874	878	876	904
Elever med nordsamisk som førstespråk	971	928	833	943	951	949	983
Elever med nordsamisk som andrespråk***	1 508	1 145	1 102	1 365	1 326	1 378	1498
Elever med lulesamisk som førstespråk	31	29	28	33	33	30	32
Elever med lulesamisk som andrespråk***	46	68	85	80	76	84	82
Elever med sørsamisk som førstespråk	18	18	21	35	25	15	21
Elever med sørsamisk som andrespråk***	98	72	95	66	81	90	146

* Fra og med skoleåret 2011/2012 er spesialskoler og ordinære skoler slått saman i grunnskolestatistikken.

** Elever som har samisk som opplæringsmålform, får all undervisning på samisk. Dette gjelder elever i de kommunene som kommer inn under det samiske forvaltningsområdet.

*** Samisk som andrespråk omfatter elever som gjennomfører nivå 1-4 og nivå 1-7 etter samisk lærerplan.

Kilde: Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå

Tabell 4.10 – Antall elever med samisk i fagkretsen i den videregående skolen, etter fylke. 2009/2010-2023/2024

	Skoleåret 2009/2010			Skoleåret 2014/2015			Skoleåret 2019/2020			Skoleåret 2023/2024		
	Første-språk	Andre-språk	Totalt	Første-språk	Andre-språk	Totalt	Første-språk	Andre-språk	Totalt	Første-språk	Andre-språk	Totalt
Hele landet	215	154	369	203	243	446	178	264	442	203	380	583
Finnmark	180	103	283	177	177	354	170	231	401	171	202	373
Troms	10	30	40	18	30	48				25	134	159
Nordland	21	7	28	4	20	24	0	24	24	0	25	25
Trøndelag	-	-	-	4	13	11	4	6	10	4	9	13
Resten	4*	14*	18*	0	3	9	4	3	7	3	10	13

*Resten av landet inkluderer også Trøndelag

Kilde: Utdanningsdirektoratet

Tabell 4.11 – Sysselsatte personer 15-74 år, etter kjønn og næring. STN-området og øvrige områder nord for Saltfjellet. 4. kvartal 2023

	2009	2023		2029	2023			
	I alt	I alt	Menn	Kvinner	I alt %	I alt %	Menn %	Kvinner %
STN-området i alt	27 088	25 523	13 813	11 710	100,0	100,0	100,0	100,0
01-03 Jordbruk, skogbruk og fiske	2 956	2 493	2 052	441	10,9	9,8	14,9	3,8
05-09 Bergvergsdrift og utvinning	337	364	333	31	1,2	1,4	2,4	0,3
10-33 Industri	1 544	1 926	1 465	461	5,7	7,5	10,6	3,9
35-39 Elektrisitet, vann og renovasjon	403	426	373	53	1,5	1,7	2,7	0,5
41-43 Bygge- og anleggsvirksomhet	2 377	2 471	2 265	206	8,8	9,7	16,4	1,8
45-56 Varehandel, transport, hotell- og restaurantvirksomhet	5 259	4 366	2 719	1 647	19,4	17,1	19,7	14,1
58-63 Informasjon og kommunikasjon	340	340	220	120	1,3	1,3	1,6	1,0
64-66 Finansiering og forsikring	141	55	32	23	0,5	0,2	0,2	0,2
68-82 Forretningsmessig tjenesteyting, eiendomsdrift	1 567	1 610	895	715	5,8	6,3	6,5	6,1
84 Offentlig administrasjon, forsvar og sosialforsikring	2 061	2 051	1 132	919	7,6	8,0	8,2	7,8
85 Undervisning	2 667	2 391	726	1 665	9,8	9,4	5,3	14,2
86-88 Helse- og sosialtjenester	6 451	6 020	1 118	4 902	23,8	23,6	8,1	41,9
90-99 Andre sosiale og personlige tjenester	811	805	368	437	3,0	3,2	2,7	3,7
Uoppgitt næring	174	205	115	90	0,6	0,8	0,8	0,8
Øvrige områder* i alt	170 451	185 143	97 309	87 834	100,0	100,0	100,0	100,0
01-03 Jordbruk, skogbruk og fiske	7 456	7 531	6 210	1 321	4,4	4,1	6,4	1,5
05-09 Bergvergsdrift og utvinning	1 922	2 485	2 100	385	1,1	1,3	2,2	0,4
10-33 Industri	10 508	10 395	7 815	2 580	6,2	5,6	8,0	2,9
35-39 Elektrisitet, vann og renovasjon	2 304	2 832	2 290	542	1,4	1,5	2,4	0,6
41-43 Bygge- og anleggsvirksomhet	12 841	15 974	14 499	1 475	7,5	8,6	14,9	1,7
45-56 Varehandel, transport, hotell- og restaurantvirksomhet	39 998	38 385	23 419	14 966	23,5	20,7	24,1	17,0
58-63 Informasjon og kommunikasjon	3 309	3 454	2 528	926	1,9	1,9	2,6	1,1
64-66 Finansiering og forsikring	2 172	1 415	829	586	1,3	0,8	0,9	0,7
68-82 Forretningsmessig tjenesteyting, eiendomsdrift	13 546	15 669	9 201	6 468	7,9	8,5	9,5	7,4
84 Offentlig administrasjon, forsvar og sosialforsikring	14 234	16 309	8 734	7 575	8,4	8,8	9,0	8,6
85 Undervisning	16 740	17 970	6 427	11 543	9,8	9,7	6,6	13,1
86-88 Helse- og sosialtjenester	39 613	45 148	9 946	35 202	23,2	24,4	10,2	40,1
90-99 Andre sosiale og personlige tjenester	5 149	6 618	2 737	3 881	3,0	3,6	2,8	4,4
Uoppgitt næring	659	958	574	384	0,4	0,5	0,6	0,4

* Områder nord for Saltfjellet utenfor virkeområdet for Sametingets tilskuddsordninger til næringslivet.

Kilde: Registerbasert sysselsettingsstatistikk, Statistisk sentralbyrå

Tabell 4.12 – Gjennomsnittlig inntekt og skatt for bosatte personer 17 år og eldre. Hele landet og Norge nord for Saltfjellet, 2022

	Hele landet	STN-området	Øvrige områder*
Bruttoinntekt	550 900	475 900	525 200
-Personinntekt lønn	383 000	296 800	365 200
-Personinntekt pensjoner	23 800	30 400	21 700
-Næringsinntekt	81 200	97 500	84 700
-Renter bankinnskudd	3 500	2 000	2 500
-Mottatt aksjeutbytte**	16 600	5 700	10 000
Inntektsfradrag	141 500	134 000	139 100
-Minstefradrag	93 200	93 900	95 300
-Renter av gjeld	27 600	20 300	26 200
-Underskudd i næring, inkl. tidligere år	5 100	3 600	2 600
Toppskattegrunnlag	510 100	459 000	499 500
Alminnelig inntekt etter særfradrag	423 500	344 800	392 400
Sum utlignet skatt***	143 900	100 800	128 500
Av dette***:			
-Toppskatt	21 200	14 800	18 500
-Felleskatt	32 300	25 300	29 400
-Medlemsavgift til folketrygden	38 700	34 000	37 600
-Skatt kommune og fylke	49 800	39 000	45 300
Antall bosatte personer 17 år og eldre	4 441 278	44 662	289 455

* Området nord for Saltfjellet utenfor virkeområdet for Sametingets tilskuddsordninger til næringslivet.

** Både skattepliktig og skattefritt aksjeutbytte

*** Sum utlignet skatt (inkl. formuesskatt) er redusert med skattefradrag, mens de enkelte skattene er før skattefradrag blir trukket ut.

Kilde: Skattestatistikk for personer, Statistisk sentralbyrå

Tabell 4.13 – Virksomheter etter næringshovedområder og størrelsesgrupper etter antall ansatte. STN-området i alt. 1. januar 2024

Næring	I alt	Ansatte i alt	Størrelsesgrupper etter antall ansatte							250 ansatte eller flere
			Uten ansatte	1-4 ansatte	5-9 ansatte	10-19 ansatte	20-49 ansatte	50-99 ansatte	100-249 ansatte	
STN-området* i alt	7 881	23 568	5 197	1 476	528	378	237	54	11	-
A - Jordbruk, skogbruk og fiske	2 277	1 129	2 042	197	11	13	9	5	-	-
B - Bergverksdrift og utvinning	26	250	15	2	2	5	1	-	1	-
C - Industri	325	2 310	195	55	18	25	22	6	4	-
D - Elektrisitets-, gass-, damp- og varmtvannsforsyning	27	129	6	11	8	-	2	-	-	-
E - Vannforsyning, avløps- og renovasjonsvirksomhet	48	288	24	8	5	5	6	-	-	-
F - Bygge- og anleggsvirksomhet	806	2 357	454	216	62	48	23	2	1	-
G - Varehandel, reparasjon av motorvogner	549	2 025	235	146	101	61	5	1	-	-
H - Transport og lagring	338	1 018	176	104	33	16	7	1	1	-
I - Overnattings- og serveringsvirksomhet	272	842	143	79	24	17	9	-	-	-
J - Informasjon og kommunikasjon	155	316	99	42	4	7	2	-	1	-
K - Finansierings- og forsikringsvirksomhet	10	14	6	3	1	-	-	-	-	-
L - Omsetning og drift av fast eiendom	511	237	431	65	12	3	-	-	-	-
M - Faglig, vitenskaplig og teknisk tjenesteyting	404	440	277	91	29	6	1	-	-	-
N - Forretningsmessig tjenesteyting	397	704	282	73	22	9	10	1	-	-
O - Offentlig administrasjon og forsvar, og trygdeordninger underordnet offentlig forvaltning	161	1 645	15	47	38	34	25	2	-	-
P - Undervisning	233	2 405	95	39	36	25	25	11	2	-
Q - Helse- og sosialtjenester	686	6 717	247	146	87	93	87	25	1	-
R - Kulturell virksomhet, underholdning og fritidsaktiviteter	343	330	246	77	13	7	-	-	-	-
S - Annen tjenesteyting	208	400	112	67	22	4	3	-	-	-
T - Lønnet arbeid i private husholdninger	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Uoppgitt	105	12	97	8	-	-	-	-	-	-

Kilde: Virksomhets- og foretaksregisteret, Statistisk sentralbyrå

Tabell 4.14 – Antall rein i vårflokk per 31. mars* , etter reinbeiteområde. Reindriftsårene 2004/2005-2022/2023, utvalgte år

Reinbeiteområde	2004/2005	2009/2010	2014/2015	2019/2020	2020/2021	2021/2022	2022/2023**
Hele landet	234 608	254 384	211 974	216 346	216 208	217 058	215 481
Øst-Finnmark	78 332	88 868	65 947	71 400	72 371	72 301	71 066
Polmak/Varanger	24 664	27 325	24 126	25 161	25 268	24 502	24 150
Karasjok	53 668	61 543	41 821	46 239	47 103	47 799	46 916
Vest-Finnmark	92 714	98 548	79 333	78 729	77 846	78 268	78 175
Troms	11 272	12 094	12 179	12 340	12 249	12 779	12 895
Nordland	14 142	15 667	14 491	14 079	13 977	13 992	13 956
Nord-Trøndelag	12 377	13 281	14 398	14 173	14 078	13 996	13 894
Sør-Trøndelag/Hedmark	13 616	13 821	13 080	13 766	13 874	13 949	13 956
Tamreinlagene	12 155	12 105	12 546	11 859	11 813	11 773	11 539

* 31. mars benyttes fordi 1. april er fristen for å gi melding om reindriften det siste driftsåret til distriktsstyret.

** Ukorrigerede tall.

Kilde: Landbruksdirektoratet

4 Sámi logut – sámi statistihkaid duogáš ja kommentárat Statistihkalaš guovddášdoaimmahaga fásta tabeallaide

**Christian Sørlien Molstad
ja Anders Sønstebo,**
Statistisk sentralbyrå

Álggahus

Dát kapihtal ovdanbuktá duogáža manne Statistihkalaš guovddášdoaimmahat (SGD) lea bargan sámi statistihkain ja čájeha tabeallaid ja govvošiid SGD sámi statistihkas, mat čuvgejit dili mávssolaš surggiin sámi servodatdílálašvuodaid hárrái Norggas dál. Kapihtal lea bastevaš oassi Sámi logut mitalit almmuheamis, ja guovdilastá demográfalaš ja sosioekonomalaš diliid ovdáneami árbevirolaš sámi guovddášguovlluin guhkit áiggi badjel ja daid rievdamiid jagis jahkái.

SGD:s ii leat diehtovuodđu mainna earuhivčče sápmelaččaid ja dáččaid. Danne geavaha SGD sámi statistihkkii eanaš geográfalaš lahkonaovuogi. Vuodđun dasa leat Nordlánda, Romssa ja Finnmárkku suohkanat ja oasit suohkaniin (vuodđobiret), mat gullet Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjaortnegiid doaimmaguvlui, ng. SED-guovlu. Ođđajagimánu 1. beaivvi 2024 orro 53 195 olbmo dien guovllus.

SED-guovllu statistihkka ii atte makkárga ollislaš ja duohta gova sámi álbmogis ja servodatdílálašvuodain Norggas. Suohkanat ja vuodđobiret SED-guovllus fátmastit dušše davimus osiid árbevirolaš sámi guovlluin ja eai fátmmas gávpotguovlluin.

SED-guovlluin statistihkka demografiija, sisaboahto- ja oahppodási ja ealáhusstruktuvrra birra čájeha ahte álbmoga struktuvrra ja ekonomiiija dán guovllus lea eanet váikkuvvon biedggus guovlluin ássama bokte ja ahte stuora oassi barget vuodđoealáhusaiguin, go muđui Davvi-Norggas davábealde Sáltoduodara. Eará oktasaš dovdomearka SED-guovlluin lea ahte dat

leat ártkalaš guovllus, dás definerejuvvo ahte dat leat davábealde poláragierddu, juoga mii maiddái lea mielde hábmemin ealáhusstruktuvrra ja álbmotovdáneami.

Mánnga jagi lea olmmošlohkun njiedjan, ja 2023 lei vuosttaš geardde 1990 rájes go olmmošlohku lassánii SED-guovllus. Sivvan dasa vuosttažettiin lea go sisafarren lea lassánan guvlui. Seammás unnui veaháš erohus gaskal jápmán ja eallin riegádan olbmuid lohku. Dattetge lea ain čielga riegádahttinvuolláibáza SED-guovllus, mii čájeha ahte álbmot lea boarásmuvame.

SED-guovllus lea oahppodási vuolles go muđui Davvi-Norggas davábealde Sáltoduodara. Dađistaga leat eambbogat geat háhket alcesseaset lohkan- ja fidnogelbbolašvuoda joatkkaskuvllas. Dienasdási lea vuolles go muđui Davvi-Norggas davábealde Sáltoduodara ja riikkas obbalaččat. Stuorat oassi barggahusain leat vuodđoealáhusain, industriijain ja huksen- ja ráhkadusbargguin.

Statistihkka sámegealaid birra mánáidgárddiin ja skuvllain ii leat ráddjejuvvon SED-guvlui. Vuodđoskuvlla dieđuid leat vižžojuvvon Vuodđoskuvlla diehtujuohkinvuogadagas (VSD dahje dárogillii Grunnskolen informasjonssystem - GSI), mii lea našunála neahttabáiki mas leat dieđut sámegealaid birra vuodđoskuvllas. Ohppiidlohku vuodđoskuvllas, geain sámegealla lea oahpahušgiellan, lea lassánan 2012 rájes. Ohppiidlohku, geain lea sámegealla fágan joatkkaskuvllas, lea lassánan, sihke skuvlajagis 2022/2023 ja dan mañemus logi jagi áigodagas. Mánáidgárddiid lohku, main lea sámegealfálaldat, lea dál unnimuslohku 2005 rájes.

4.1 Sámi statistihka duogáš – SED-guovlu vuolggasadjin

SGD statistihka sámi dilálašvuodaid birra adno dábálaččat dat nu gohčoduvvon SED-guovlu vuolggasadjin. Dán guovllus leat suohkanat ja oasit suohkaniin mat gullet Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjaortnegiid doaimmaguvlui (govus 1). SGD geavaha SED-guovllu vuolggasadjin sámi statistihkkii, mas váilu registerstatistihkka mii earuha sápmelaččaid ja geat eai leat sápmelaččat.

SGD sámi statistihkka sistisdoallá maid loguid earenoamáš fáttáin, mat eai leat ráddjejuvvon SED-guvlui. Dakkárat leat statistihkka sámegeiela giellageavaheapmi oahpahusas, boazoealáhusstatistihkka ja sámediggeválggaid statistihkka, mii lea válgastatistihkka, mii lea vuodđuduvvon Sámedikki jienastuslohku. Dán *Sámi logut muitalit* almmuheamis eai leat válgastatistihkat jienasteami ja válljejuvvon áirasiid birra tabeallat ovddit sámediggeválggas (2021) bellodagaid/válgalisttuid, sohkaheami ja válgabiire mielde. Dáid tabeallaid sáhtta gávdnat ovddit girjiis (Sønstebo, 2023). Tabeallat sámediggeválggain ođasmahttojuvvojit ja almmuhuvvojit maŋŋil boahpte sámediggeválgga (2025).

Man mutto SED-guovllu statistihkka govvida sámi álbmoga ja sámi servodatdilálašvuodaid birra Norggas? SED-guovlu lea joatka Sámi Ovdanahtinfoandda doaimmaguovllus, mii áshuvvui 1975 ja gohčoduvvui Guovddáš sámi guovlluid ovddidanfoandan. Dalle ledje dušše vihtta suohkana doaimmaguovllus: Kárášjohka, Guovdageaidnu, Unjárga, Porsángu ja Deatnu. Dan rájes lea SED-guovlu viiddiduvvon mángga vuorus, nu ahte dál dasa gullet 21 olles suohkana ja oasit 10 suohkanis (Nygaard & Kártveit, 2019, s. 5). Buot dát suohkanat leat Davvi-Norggas davábealde Sáltoduoddara, eatnasat Finnmárkkus ja Davvi-Romssas.

Go dakkár vugiin ráddjet sámi ássanguovlluid, de leat das čielga headjuvuoddat. SED-guovlu ii atte ovddasteaddji gova guovlluin

Govus 1: Davvi-Norgga davabealde Sáltoduoddara, SED-guovlu ja eará guovllut
Gáldu: álbmotstatistihkka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat

gos Norgga sámi álbmot ássá. Ollu sápmelaččat orrot SED-guovllu olggobealde, ja ollu oibmot, geat eai leat sápmelaččat, orrot dan siskkobeaide. Eanaš SGD sámi dilálašvuodaid statistihka geográfalaš vuodđu lea dan dáfus maid moitojuvvon mángga bealis, earret eará Norgga olmmošvuoigatvuohta-ášahusas (Norsk institusjon for menneskerettigheter (NIM)) (2020). Go ii sáhte earuhit SED-guovllu siskkobeaide ge sápmelaččaid ja sin, geat eai leat sápmelaččat, de fátmastuvvojit statistihkkii stuora oassi sis, geat eai leat sápmelaččat. Sápmelaččat, geat eai orrot olggobealde SED-guovllu, ges eai oidno statistihkas ja nu šaddet statistalaččat assimilerejuvvojit earáid searvá, geat eai leat sápmelaččat. (Lähtenmäki i Andresen et al. (2021, s. 51)). Dat dahká earret eará olmmošvuoigatvuođadili goziheami ja Norgga eiseválddiid geatnegasvuodaid doahhtaleami sápmelaččaid ektui álgoálbmogin hástaleaddjin (NIM, 2020, s. 61-62).

Nugo artihkkalaš álggus namuhuvvui, de geavahuvvo SED-guovlu dan dihte go váilot dieđut maiguin sáhtta sirret sápmelaččaid ja earáid geat eai leat sápmelaččat SGD registtarstatistihkas. Dieđuid váilu ii leat álo leamaš (čuovvovaš čielggadeami vuodđun lea Severeide (2008, s. 15-18)). Okta gáldu lea leamaš álbmot- ja ássanlohkamat, mat gaskkamuttus 1800-logu rájes gitta 1900-logu lohppii fátmastedje gažaldagaid sápmelaččaid ja kveanaid birra.

Maŋŋil soađi šattai eanet kontroversiealla gažaldat čearddalaš duogáža birra, earret eará danne go

nálledoaba, mii lei adnon ovdeš olmmoš- ja ásoatlohkamiin, ii šat lean dohkálaš. Maŋŋil go 1946 olmmošlohkamis eai lean leamaš gažaldagat sápmelaččaid ja kveanaid birra, de ledje dušše gielalaš gažaldagat mielde 1950-lohkamis. 1970 lohkan lei maŋimus álbmot- ja ásoatlohkan, mii gieddahalai giela ja čearddalašvuoda. Dan rájes lea sámi dilálašvuodaid birra statistihkka gártan atnit seamma gálduid go almmolaš álbmotstatistihkka. Das adnojit váldogáldun dieđut álbmotregistaris (ovdal gohčoduvvui Guovddáš Álbmotregistarin (Det Sentrale Folkeregisteret – DSF), ja dál gohčoduvvo ođasmahtton Álbmotregistarin (det moderniserte Folkeregisteret – FREG). Dan registara populašuvnnas, mii fátmasta buot olbmuid geat orrot Norggas, leat diedusge sámi olbmot mielde, muhto go eai gávdno dieđut olbmuid čearddalašvuoda birra registaris, de ii leat vejolaš sirret sin sierra joavkun. Čoavddusin lea leamaš geavahit geográfalaš ráji daid guovlluid vuodul maidda Sámedikkis leat sierra váikkuhangaskaoamit (SED-guovlu). Man muddui statistihkka čájeha sámi dilálašvuodaid, lea sorjovaš earret eará dasa ahte man mutto dát guovllut heivejit oktii sámi guovddášguovlluiguin ja Norgga sámi álbmoga ássanminstari.

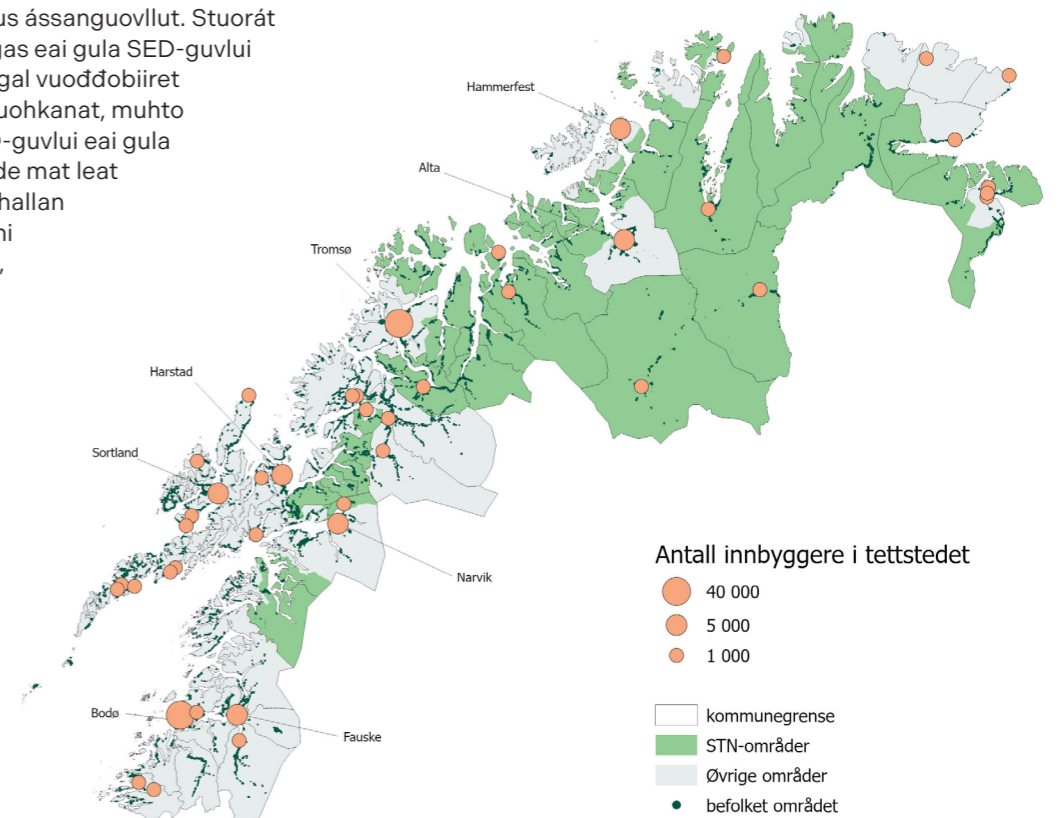
Go galgá dulkot minstariid mat oidnojit statistihkas mii ovdanbuktojuvvo SED-guovllu vuodul, de lea dehálaš dovdat muhtun vuodđoiešvuodaid dán guovllus. Go fátmasta dušše suohkaniid ja vuodđobiiriid Davvi-Norggas davábealde Sáltoduoddara, ja earenoamážit davimus riikkaosi, de čuoldá eret vuosttažettiin daid guovlluid gos sihke historijálaččat ja dál lea leamaš ollu sámi ássan. Ovdamearkka dihte eai leat árbevirolaš lullisámi guovllut mielde SED-guovllus. Guovllut maidda Sámedikki doarjaortnegat gusket, leat dasa lassin vuosttažettiin bieđggus ássanguovllut. Stuorat čoahkkebáikkid Davvi-Norggas eai gula SED-guvlui (govus 2). SED-guvlui gullet gal vuodđobiiret Romssa, Áltá ja Narviikka suohkanat, muhto vuodđobiiret mat gullet SED-guvlui eai gula daid urbána čoahkkebáikkiide mat leat daín suohkaniin. Okta guorahallan mii almmuhuvvui ovddit Sámi logut muitalit almmuheamis, de geavahuvvui Sámedikki

Govus 2: Davvi-Norgga davábealde Sáltoduoddara, SED-guovllut ja eará guovllut, čoahkkebáikkid ja ássanguovllut
Gáldu: Álbmotstatistihkka. Statistihkalaš guovddášdoaimmahat.

jienastuslohku čujuhit nu gohčoduvvon “gávpotsámi guovddášguovlluid” (Berg-Nordlie, 2023). Lassin gávpotsuohkaniidda Romssa ja Áltá, gos ledje eambo registrerejuvvon sámediggejienasteaddjit go Guovdageainnus ja Kárášjogas, de ledje mánga gávpotguovllu, maiddá lulleis riikkas, main lei oalle stuora ja lassáneaddji jienastuslohku sámediggeválggain (Berg-Nordlie, 2023, s. 38-39).

Oktasaš SED-guovlluin lea ahte dat leat árkatalaš guovllut, das definerejuvvon ahte dat leat davábealde poláragierddu. Árkatalaš guovlluin leat ollu oktasašvuodát ealáhusstruktuurra, ekonomalaš ovdáneami ja demografiija dáfus (Glomsrød et al., 2021). Muhtun oktasašvuodát leat gávpogiidda fáren ja álbmoga boarásmuvvan eanas (post-) industriijaservodagaide. Eará oktasašvuodát leat eambo spesifihkka Árkatalaš servodagaide, gos stuora oassi ekonomiijas lea čadnon luondduressaid ávkástallamii ja árbevirolaš ealáhusaide (Glomsrød et al., 2021; Heleniak, 2021; Larsen & Petrov, 2020). Dát oidno guovlluid ealáhusstruktuurra ja, eahpenjuolgadit álbmoga dienas- ja oahppodásis.

Dat bealit, ahte sámi statistihkka SED-guovllus lea vuodđuduvvon geográfalaččat (ja ii earut sápmelaččaid ja earáid, geat eai leat sápmelaččat), dušše fátmasta davit oasi árbevirolaš sámi guovlluin, ii fátmmas urbána guovlluid, ja lea oassi Árkatisis, fertejit leat vuodđun dulkot demográfalaš ja sosioekonomalaš beliid minstariid. Dan ipmárdusas addá sámi statistihkka gova sámi dilálašvuodain servodatásis, muhtun, eanaš árbevirolaš davvisámi guovddášguovlluin.

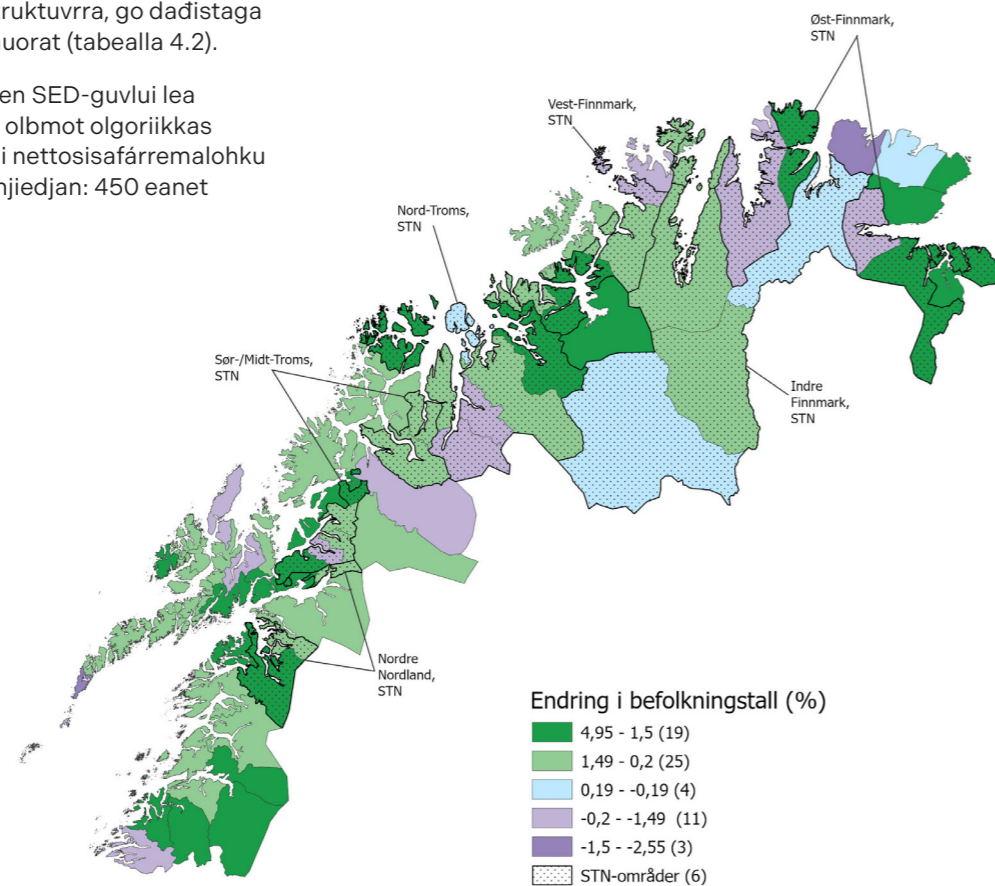
4.2 Obbalaš treanddat SED-guovllus

4.2.1 Álbmotlassáneapmi vuosttaš geardde 1990 rájes

SED-guovllus lea olmmošlohku obbalaččat njiedjan 1990 rájes. Ođđajagimánu 1.beaivvi 2024 orro sullii 53 200 olbmo guovllus, vuollel 12 000 olbmo (18 proseantta) unnit go 1990 (tabealla 4.1). Dat čájeha ahte suohkanat ja vuodđobiiret mat gullet SED-guvlui, leat biedggus ássanguovllus ja dain lea leamaš nettosisafárren ja álbmot lea boarásmuovame.

Maŋŋil mánga jagi olmmošlogu njiedjama, de lei 2023 goitge vuosttaš geardde 1990 rájes go olmmošlohku lassánii SED-guovllus. Sivvan dasa lea vuosttažettiin dat go sisafárren lea lassánan guvlui: lagabui 600 eambo olbmo fárrjedje SED-guvlui 2023:s go jagi ovdal, ja go eretfárren bisui sullii seamma dásis (tabealla 4.1). Seammás šattai veaháš unnit erohus jápmán- ja riegádanloguid gaskkas, sihke danne go eallin riegádan mánaid lohku lei eambo go jagi ovdal, ja jápmán olbmuid lohku njiejai. Dattetge lea ain čielga riegádahttinuolláibáza SED-guovllus, namalassii ahte ledje unnit riegádemiid go jápmimiid lohku. 2023:s riegádedje 220 unnit mánát go olbmot geat jápme (tabealla 4.1). Dát speadjalastá ja seammás lea mielde nannemin guovllu ahkestruktuvrra, go dađistaga leat eanet boarrásat go nuorat (tabealla 4.2).

Dat lassáneaddji sisafárren SED-guvlui lea vuosttažettiin boadus go olbmot olgoriikkas fárrjejit guvlui. SED-guvlui nettosisafárremalohku eará guovlluin riikkas lei njiedjan: 450 eanet

Govus 3: Álbmotlogu rievdan suohkaniid dásis Davvi-Norggas davábealde Sáltoduoddara, proseanttaid mielde

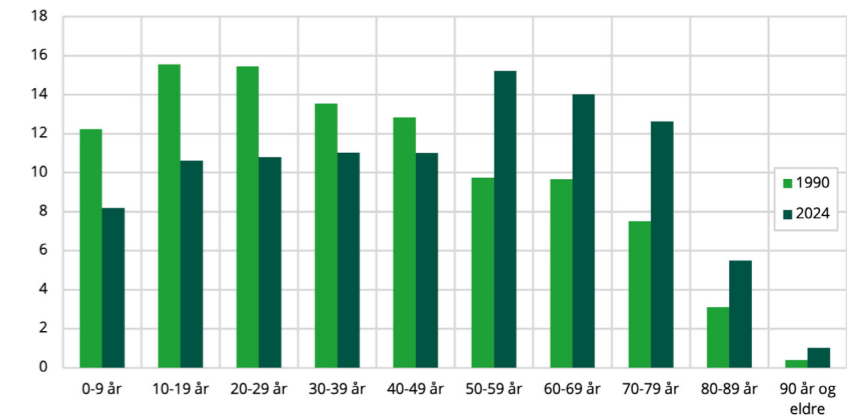
Gáldu: Álbmotstatistihkka. Statistihkalaš guovddášdoaimmahat.

olbmot fárrjedje eret guovllus go sisa (tabealla 4.5). Seammás sisafárjedje guvlui 997 eanet olbmo go eretfárjedje. Lea jáhkehahti ahte eatnasat sis geat sisafárjedje SED-guvlui ledje ukrainalaččat ja álbmotlassáneapmi lea boadusin das go ukrainalaš báhtareaddjit orrot suohkaniin.

Obbalaččat riikaoasis ledje muhtin muddui stuora erohusat álbmotovdáneamis ovttaskas suohkaniin (govus 3). Eanaš Davvi-Norgga suohkaniin davábealde Sáltoduoddara lassánedje olbmot 2023:s. Lea goitge stuora erohus suohkaniid gaskkas mat ollásii dahje belohahkii gullet SED-guvlui. Jus loguid juohkit suohkaniid dássái (govus 3 ja tabealla 4.3), de boahat čielgasit ovdán ahte muhtun guovlluin lea olmmošlohku hirmmadit njiedjan ovddit jagi ektui. Ovdamearkan dasa leat SED-guovllut Dielddanuoris, Romssas, Davvesiidas ja Hámmerfeasttas, gos ledje golmma gitta gávccii proseantapoeaŋŋa unnit ássit ođđajagimánu 1.b. 2024 ođđajagimánu go buohtastahtá ođđajagimánu 1.b. 2023 ektui. Eará báikkiin, nugo SED-guovlluin Evenáššis, Álttás ja Hápmiris, ja Návuona ja Gálssa suohkaniin lea olmmošlohku sakka lassánan.

4.2.2 Boarásmuovvi álbmot

Seammás go olmmošlohku lea njiedjan SED-guovllus áigodagas 1990 rájes, de lea maid ahkestruktuvra rievdan. Govus 4 čájeha movt guovlluin álbmot juohkása iešguđet agiid mielde 1990 ja 2024 (tabealla 4.2). Golmmalotjagis 1990 rájes gitta 2024 rádjái lea čielga tendeansa ahte boarráseamos ahkejoavku lea lassánan, seammás go nuoramusaid ahkejoavkkut leat njiedjan. Dál lea 23 proseanta SED-guovllus álbmogis geat leat 67 jahkásaččat dahje boarráseappot, mii mearkkaša ahte leat boarráseappot go dat mii rehkenasto bargoolbmo ahkin. 1990 lei diet oassi 14 proseanta.

Govus 4: Álbmot SED-guovllus, 1.1. 1990 ja 1.1.2024, logijagi ahkejoavkkuid mielde, proseanttaid mielde

Gáldu: Álbmotstatistihkka. Statistihkalaš guovddášdoaimmahat.

4.2.3 Vuolit oahppodássi SED-guovllus go muđui Davvi-norggas davábealde Sáltoduoddara

Leat eamboogot gain lea oahppodássi dušše vuodđoskuvladasis SED-guovllus go buohtastahtá eará guovlluiguin davábealde Sáltoduoddara, 33 proseanta 26 proseanta ektui (tabealla 4.6). Seammás lea hui čielggas ahte leat unnit olbmot gain lea alit oahpahuš: dušše 24 proseanta SED-guovllu álbmogis lea universitehta- dahje allaskuvlaoahpahuš 34 proseanta ektui, mii muđui lea riikaoasis. Dat čujuha jáhkkimis dasa ahte SED-guovllus lea ealáhusstruktuvra mii eanas muddui vuodđuduvvo vuodđoealáhusaide, industriijai ja huksen- ja ráhkadusbargguide go muđui guovlluin davábealde Sáltoduoddara.

Maiddá suohkaniid siskobealde, gos dat leat juhkkovuvvon SED-guovllu siskobeallái ja olggobeallái, oaidnit čielga tendeanssa das ahte SED-oasi álbmogis lea vuolit oahppodássi go olggobeal oasi álbmogis. Muhtun oktavuodain, nugo Romssa suohkanis, lea erohus hui stuoris: SED-guovllu suohkana álbmogis lea dušše 15 proseanttas alit oahppu, ja olles 46 proseanttas olggobealde SED-guovllu lea fas alit oahppu. Eanas juhkon suohkaniin lea dattetge unnit erohus, dábálaččat sullii logi proseanta dahje veaháš eambo. Romssa dáhpáhus speadjalastá stuora erohus dan erohusa mii lea gávpot guovllus ja boaittoeal guovlluin.

Unnit oahppit SED-guovllus čađahit joatkkaskuvlla normerejuvvon áiggis, dušše 61 proseanttas 69 proseanta ektui eará guovlluin davábealde Sáltoduoddara (tabealla 4.7). Jus fátmastit mielde

daid geat ádjánit guhkit go normerejuvvon áiggis, de goitge bissu erohus. Go 74 proseanta SED-guovllu ohppiin álge vuosttaš geardde joatkkaskuvlla vuosttaš ceahkkái 2017, ja olahedje juogo lohkan- dahje fidnogelbbolašvuoda, de dahke 83 proseanta dan seamma olggobealde SED-guovllu. Sihke siskobealde ja olggobealde SED-guovllu lea oassi ohppiin geat čađahit joatkkaskuvlla, earenoamáziid normerejuvvon áiggis, lassánan go buohtastahtit ovddit jahkebuolvvain (2016), mas dušše 55 ja 64 proseanta ledje olahin lohkan- dahje fidnogelbbolašvuoda normerejuvvon áiggi sisa (geahča tabealla 6.7 Sønstebo (2023), s. 100). Rievdan oktiivástida dasa ahte 2017 joavkkus lea obbalaččat mearkkašahti stuorat riikkadásat čađahanproseantaoassi go ovddit joavkkus, mii sáhtá boahit das go leat heaittihuvvon eksámenat ja/dahje go čađaheapmi álkiduvvui koronapandemija oktavuodas (Corneil, 2024).

4.2.4 Unnit dienas go muđui Davvi-Norggas ja muđui riikkas

Dan dáfus go stuorit oassi barget vuodđoealáhusaiguin (geahča vuollelis) ja go SED-guovllus lea oahppodássi vuollelis, de ii hirmástuhtte go gaskamearálaš bruttodienas maid lea vuollelis, sihke Davvi-Norgga eará guovlluin davelis Sáltoduoddara ja muđui gaskamearálaš riikadási ektui. SED-guovllu ássit dinejedje 2022 gaskamearálaččat 75 000 ja 49 300 ruvno unnit go gaskamearálaččat dahke riikkas obbalaččat ja dain eará guovlluin Davvi-Norggas davábealde Sáltoduoddara (5.12). Mii oaidnit ahte penšuvdnadietnasat leat eambo SED-guovlluin go muđui, mii čujuha ahte dain guovlluin lea stuorit oassi boarrásat go buohtastahtá eará guovlluiguin riikkas.

4.2.5 Stuora oassi barget vuodđoealáhusaiguin, industriijas ja huksen- ja ráhkadusbargguin

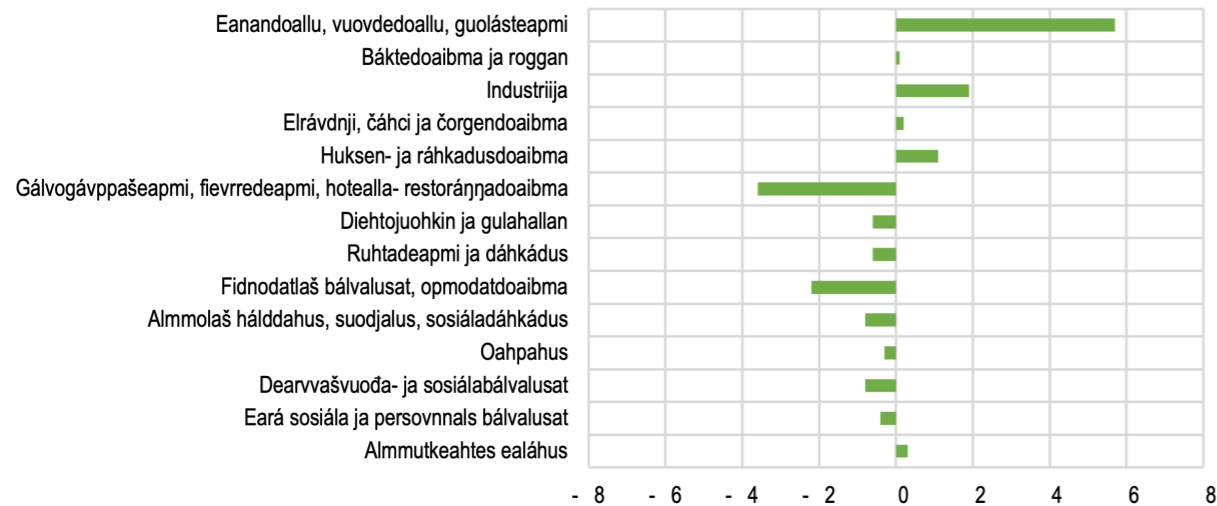
Dienas- ja oahppodási minstarat čatnasit SED-guovllu ealáhusstruktuvrii. Dan dihte go SED-guovlu lea eanas báikkálaš, das lea biedgguid ássan ja olu vuodđoealáhusat, ja lea ártkalaš “sfeara” siskobealde gos resursaávkkestallamis ja árbevirolaš ealáhusain lea stuorit rolla, de ii leat imaš ahte bargiidlohku vuodđoealáhusain ja industriijas relatiivvalaččat lea stuorit, maiddái Davvi-Norgga eará guovlluid ektui (govus 5 ja tabealla 4.11). Seammás lea oassi sis geat barget huksen- ja ráhkadusdoaimmas veaháš stuorát. Nuppe dáfus leat čielgasit unnit bargit bálvalusgullevaš ealáhusain, nugo gálvogávppašeamis, fievrredemiin, hotealla- ja restauránjadoaimmain ja gávppálaš bálvalusain ja opmodatdoaimmain.

4.2.6 Boazoealáhus

Boazoealáhus lea okta dain árbevirolaš ealáhusain sámi guovlluin ja lea mávssolaš vuodđun sámi kultuvrras. Boazodoallolága ulbmilparagráfas daddjo ahte “Boazoealáhus galgá bisuhuvvot dehálaš vuodđun sámi kultuvrii ja servodateallimii”.¹

Sámi boazoguhtunguovllut leat juhkkon guvllolaš boazoguhtunguovlun gos galgá leat vejolaš doaimmahit boazoealáhusa. Dan guđa regiovnalaš boazoguhtunguovllus lea Nuorta-Finnmárku, Oarje-

¹ Boazodoalloláhka, geassemánu 15.beaivi 2007 nr. 40

Govus 5: Barggahusa olbmot agis 15–74 jagi, ealáhusaid mielde, proseanttalaš erohus SED-guovllu ja eará guovlluid gaskkas davábealde Sáltooduodara, 4. kvartála 2023

Gáldu: Barggahusstatistihkka. Statistihkalaš guovddášdoaimmahat.

Finnmárku, Romsa, Nordlándá/Nordlaante, Davvi-Trøndelága/ Noerhte-Tröndelage, Lulli-Tröndelága ja Hedmárku/ Åarjel-Tröndelage/Hedmaarhke.

Eanandoalldirektoráhta jahkásaš raporta *Totalregnskap for reindriftsnæringen* addá gova boazoealáhusa ekonomii ja boazologu dan guđa juhkkjuovvon regiovnalaš boazoguhtunguovlluid mielde ja boazoguhtunguovlluid juhkkjuovvon orohagaid mielde. Dasa lassin bohtet logut ovdan maid Lulli-Norgga boazoserviid birra.

Statistihkka gidđaealuid boazologuid njukčamánu 31. beaivi (tabealla 4.14) vuodul, lea ráhkaduvvon regiovnalaš boazoguhtunguovlluid ektui nu movt eanandoalldirektoráhta boazodoalldahus lea daid mearridan. Nuorta-Finnmárku ja Oarje-Finnmárku boazoguhtunguovlluin lea boazolohku juhkkjuovvon oasseguovlluide. Boazodoalldahusa statistihkka lea ráhkaduvvon boazoeaiggádiid sáddejuovvon dieđuid vuodul boazoealáhusa birra. Dát statistihkka nappo ii čatnas SED-guvlui.

Gidđaealuid boazologut boazodoallojagis 2022/2023 ledje eanemusat boazoguhtunguovlluin (Nuorta- ja Oarje-Finnmárkkus). Daid oktiibuot 215 481 bohccos gulle 69 proseantta daidda guovlluide. Obbalaš boazolohku lea njiedjan 2010-logu álggu rájes, go dalle ledje gaskal 250 000 ja 260 000 bohcco gidđaealus juohke jagi. Manimus jagiid lea boazolohku leamaš veaháš vuollelis 220 000 bohcco jahkásaččat.

4.3 Sámegeiella mánáidgárddiin ja skuvllain

Statistihkka sámegeiellaid birra mánáidgárddiin ja skuvllain ii leat ráddjejuovvon SED-guvlui. Vuodđoskuvlla dieđut leat vižžon Vuodđoskuvlla diehtjuohkinvuogádagas (VDV dahje dárogillii Grunnskolens informasjonssystem - GSI), mii lea našunála neahttabáiki mas leat dieđut sámegeiellaid birra vuodđoskuvllas. Logut dás leat riikkadásis ja fátmastit sámegeiellaid golmma dásis: mánáidgárddis, vuodđoskuvllas ja joatkkaskuvllas.

2023 ledje 45 mánáidgárddi main lei sámegeielláldat (tabealla 4.8). Dát lea unnimus lohku 2005 rájes ja ovcci unnit go jagis 2022. Nugo namuhuvvon artihkkalis sámegeiella birra formála oahpahas ovddit *Sámi logut muitalit*, de sáhtá njiedjan mánáidgárddiidlogus, main lea sámegeielláldat, muhtun muddui čatnasit dasa ahte muhtun sámi mánáidgárddit leat ovttahttojuovvon (Johansen, 2023). Dattetge njiedjá maiddái mánáidlohku mánáidgárddiin main lea sámegeielláldat, 754 mánás 2021 gitta 597 mánái 2023. Mii oaidnit ahte daid manemus jagiid leat sámi mánáidgárddit ja sámi mánáidgárdeossodagat njiedjan, sihke mánáidgárddiid ja mánáid logu dáfus. Mánáidgárddiid lohku main lea eará sámi fáldat lea leamaš oalle dásset jagi 2020 rájes ja daid mánáid lohku lea lassánan.²

Vuodđoskuvlla ohppiidlohku, geain lea sámegeiella oahpahasgiellan, lea lassánan 2021 rájes (tabealla 4.9). Eanas sis lea davvisámegeiella, juogo vuosttašgiellan dahje nubbingiellan. Leat relatiivvalaš unnán, namalassii 32 ja 21 oahppi, geain lea julevsámegeiella ja lullisámegeiella vuosttašgiellan vuodđoskuvllas. Leat čielgasit eanebut geain leat dát gielat nubbin giellan. Earenoamáš stuora erohus dovdo lullisámegeiella vuosttaš- ja nubbingiella gaskkas. 146 oahppis lei lullisámegeiella nubbingiellan riikkadásis.

Ohppiidlohku geain sámegeiella lei fágan joatkkaskuvllas lea lassánan, sihke skuvlajagis 2022/2023 ja dan manemus logi jagis (tabealla 4.10). 583 joatkkaskuvlla oahppis lei sámegeiella fágan skuvllas skuvlajagi 2023/2024, ja dat ledje 72 oahppi eambo go jagi ovdal ja 214 oahppi eambo go skuvlajagis 2009/2010. Eanetlohku, birrasiid guokte goalmádas oassi ohppiin, geain sámegeiella lea joatkkaskuvllas, vázzet skuvllain Finnemárkkus, ja ohppiidlohku njiedjá dađi lullelis riikkas leat. Ohppiidlohku geain lea sámegeiella nubbingiellan lea maiddái lassánan dán áigodagas, 154 oahppis skuvlajagi 2009/2010 gitta 380 oahppái 2023/2024. Ohppiidlohku, geain sámegeiella lea vuosttašgiellan, ii leat lassánan

² Mánáidgárddit mat leat mielde dán statistihkas leat dušše dat mat ožžot doarjaga Sámedikkis. Eará mánáidgárddit, mat vejolaččat fáldet sámegeiella, muhto eai oáččo doarjaga, eai leat mielde dán statistihkas.

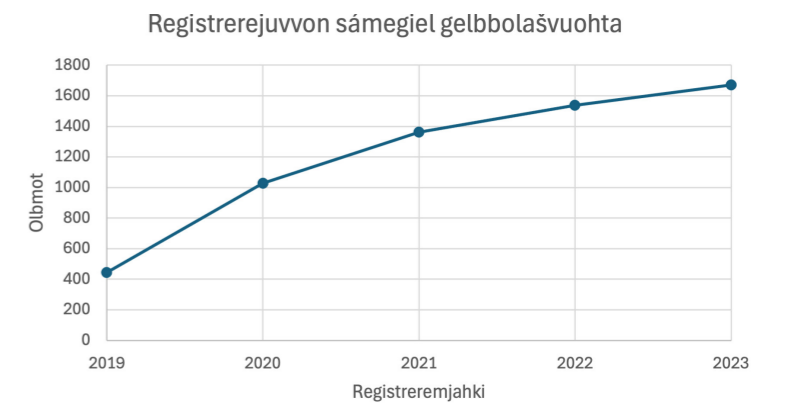
seamma ollu. Dat lassáneaddji ohppiidlohku, geain sámegeiella lea fágan joatkkaskuvllas, čatnasa dasa go sámegeiella nubbingielat ohppiidlohku lea lassánan.

4.4 Sámegeielgelbollašvuoda registreren Álbmotregistaris

Golggotmánu 22. beaivi 2019 rájes lea leamaš vejolaš registreret iežas sámegeielgelbollašvuoda Álbmotregistarii. Vearroetáhta preassadieđáhusas (2024) čuožžu earret eará: “Ulmmil go diktá olbmuid registreret iežaset sámegeiella geavaheaddjin, lea sáhttit guorahallat giellaovdáneami ja čađahit doaimbijuid mat ovddidit sámi kultuvrra ja giella dainna lágiin ahte fáldat dieđuid Álbmotregistaris”. Váldoulmmil lea nappo statistihkka mii galgá leat vuodđun doaimbijuide.

Álggos ledje oalle ollugat geat registrerejedje iežaset, muhto manjil leat registreremat njiedjan. Go 2019 čavčča ledje sullii 450 odđa dieđiheami rahpama golggotmánu 22. beaivi rájes gitta jahkemolsuma rádjái, de oaidnit ahte olles 2023:s lassánii dušše 133 olbmui. 2024 álggus ledje 1 670 olbmo geat ledje iežaset registreren, geain lei sámegeiella gelbollašvuoda unnimusat ovtta sámegeiella (govva 6).

Lea jáhkehahtti ahte dáid loguid váilevaš almmuheapmi, ja go obbalaččat lea unnán beroštupmi ja dihtomielalašvuoda dasa ahte lea vejolaš registreret iežas, de leat dat dehálaš vejolaš sivvan dasa go dál eahpitkeahhtá leat beare unnán olbmot geat iežaset registreremat.

Govus 6: Olbmot geat leat registreren sámegeielgelbollašvuoda Álbmotregistarii. 2019-2023

Gáldu: Álbmotstatistihkka. Statistihkalaš guovddášdoaimmahat.

Girjjálašvuohta

Andresen, A., Evjen, B. & Ryymin, T. (2021). *Samenes historie fra 1751 til 2010*. Cappelen Damm Akademisk.

Berg-Nordlie, M. (2023). «Bysamiske kjerneområder» - hva kan vi si om samisk urbanisering og hvor bor bysamene? I *Samiske tall forteller 15. Kommentert samisk statistikk 2023/Sámi logut mitalit 15. Čielggaduvvon sámi statistihkka 2023* (s. 32-48). Sámi allaskuvla.

Corneil, C. F. (2024). Videregåendelever fullfører tidligere. *Statistisk sentralbyrå*. <https://www.ssb.no/utdanning/videregaende-utdanning/statistikk/gjennomforing-i-videregaende-opplaering/artikler/videregaendelever-fullforer-tidligere>

Glomsrød, S., Duhaime, G. & Aslaksen, I. (2021). *The Economy of the North-ECONOR 2020* (Statistiske analyser 167). Statistisk sentralbyrå.

Heleniak, T. (2021). The future of the Arctic populations. *Polar Geography*, 44(2), 136-152.

Johansen, K. (2023). Samisk språk i formell utdanning - utviklingstrender. I *Samiske tall forteller 15. Kommentert samisk statistikk 2023/Sámi logut mitalit 15. Čielggaduvvon sámi statistihkka 2023* (s. 16-31). Sámi allaskuvla.

Larsen, J. N. & Petrov, A. N. (2020). The Economy of the Arctic. I K. S. Coates & C. Holroyd (Red.), *The Palgrave Handbook of Arctic Policy and Politics* (s. 79-98). Palgrave Macmillan.

NIM. (2020). *En menneskerettighetsbasert tilnærming til samisk statistikk i Norge* (2020-003). Norsk institusjon for menneskerettigheter. <https://www.nhri.no/2020/en-menneskerettighetsbasert-tilnaerming-til-samisk-statistikk-i-norge/>.

Nygaard, V. & Kårtveit, B. (2019). *Fra STN til kulturbasert næringsutvikling? Innspill til arbeidet med Sametingets næringsmelding*. (Rapport 7 - 2019). NORCE samfunnsforskning. <https://norceresearch.brage.unit.no/norceresearch-xmlui/handle/11250/2640338>.

Severeide, P. I. (2008). Datagrunnlaget – begrensninger og muligheter. I *Samiske tall forteller 1. Kommentert samisk statistikk 2008/Sámi logut mitalit 1. Čielggaduvvon sámi statistihkka 2008* (s. 15-27). Sámi allaskuvla.

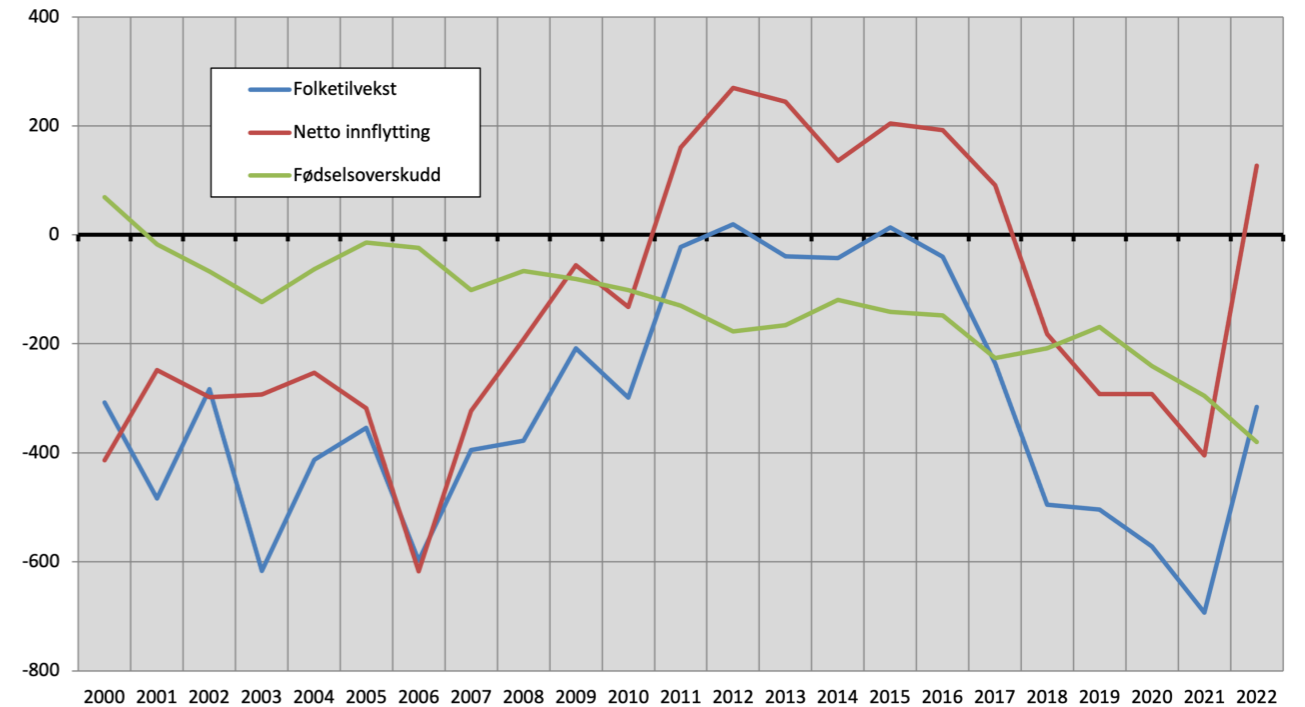
Skatteetaten. (2024). *Snakker du samisk?* Nå kan du registrere det i Folkeregisteret. Hentet 21.10.2024 fra <https://www.skatteetaten.no/presse/nyhetsrommet/snakker-du-samisk-na-kan-du-registrere-det-i-folkeregisteret>.

Sønstebø, A. (2023). Samiske tall - faste tabeller fra SSB. I *Samiske tall forteller 15. Kommentert samisk statistikk 2023/Sámi logut mitalit 15. Čielggaduvvon sámi statistihkka 2023* (s. 84-108). Sámi allaskuvla.

Tabell 4.1 – Olmmošlohku ođđajagimánu 1. beaivvi, riegádan, jápmán ja fárremat. SED-guovlu* oktiibuot

	Olmmošlohku ođđajagimánu 1.beaivvi			Eallinaga riegádan**	Jápmán	Riegádan-badjebáza	Sisafárremat***	Eretfárremat***	Netto sisafárren	Álbmotlassáneapmi	
	Oktiibuot	Dievdolbmot	Nissonolbmot							Oktiibuot	Proseanta
1990	65 147	33 955	31 192	918	764	154	2 218	2 583	-365	-343	-0,5
1995	63 850	33 160	30 690	862	732	130	2 090	2 819	-729	-718	-1,1
2000	59 972	31 101	28 871	749	680	69	2 591	3 005	-414	-308	-0,5
2001	59 664	30 919	28 745	642	659	-17	2 493	2 741	-248	-484	-0,8
2002	59 180	30 665	28 515	625	692	-67	2 292	2 590	-298	-283	-0,5
2003	58 897	30 531	28 366	553	676	-123	2 129	2 422	-293	-617	-1,0
2004	58 280	30 188	28 092	575	638	-63	2 146	2 399	-253	-413	-0,7
2005	57 867	29 987	27 880	569	583	-14	2 109	2 427	-318	-354	-0,6
2006	57 513	29 771	27 742	603	627	-24	2 054	2 671	-617	-598	-1,0
2007	56 915	29 507	27 408	565	666	-101	2 236	2 559	-323	-395	-0,7
2008	56 520	29 284	27 236	527	593	-66	2 111	2 303	-192	-378	-0,7
2009	56 142	29 045	27 097	546	627	-81	2 225	2 281	-56	-208	-0,4
2010	55 934	28 951	26 983	507	608	-101	2 302	2 434	-132	-299	-0,5
2011	55 819	28 962	26 857	493	623	-130	2 535	2 375	160	-22	-0,0
2012	55 797	28 958	26 839	444	621	-177	2 572	2 302	270	19	0,0
2013	55 816	29 016	26 800	474	640	-166	2 597	2 353	244	-39	-0,1
2014	55 777	28 995	26 782	481	600	-119	2 581	2 445	136	-43	-0,1
2015	55 734	28 985	26 749	469	610	-141	2 764	2 560	204	14	0,0
2016	55 748	29 056	26 692	449	597	-148	2 800	2 608	192	-40	-0,1
2017	55 708	29 120	26 588	407	633	-226	2 477	2 386	91	-236	-0,4
2018	55 472	29 023	26 449	395	603	-208	2 262	2 444	-182	-495	-0,9
2019	54 977	28 757	26 220	425	594	-169	2 309	2 601	-292	-504	-0,9
2020	54 453	28 484	25 969	369	610	-241	2 176	2 468	-292	-572	-1,1
2021	53 881	28 163	25 718	388	683	-295	2 346	2 751	-405	-693	-1,3
2022	53 188	27 758	25 430	343	723	-380	2 838	2 711	127	-316	-0,6
2023	52 872	27 506	25 366	399	619	-220	3 415	2 868	547	323	1
2024	53 195	27 662	25 533								

Befolkningsutvikling STN-området*, 2000-2023

* Inndeling av STN-området per 1.1.2012 er lagt til grunn

* Sámedikki ealahusdoaimmaid doarjjaortnegiid doaimbguovluid. Juhkkon SED-guovlluide, mas 1/1 2022 logut leat biddjon vuodđun.

** Eallinaga riegádeapmi rehkenasto mánná mas lea heagga go riegáda.

*** Gusto sisafárren/eretfárren Norgga/olgoriikka eará báikkiin/báikkiide ja fárremat guovllu siskkoabealde.

**** Álbmotlassáneapmi rehkenasto dat erohus ođđajagimánu 1.beaivvi rájes gitta ođđajagimánu 1.beaivvi rádjái jagi maŋŋil. Registrerenbargodábiid ja muhtin suohkaniid vuodđobiiriid fárrendieđuid kvalitehta dihte čájehit suohkaniid riegádan-jápmán+sisafárren-eretfárren eará loguid. Suohkaniid dásis leat diet logut smávát, muhto sáhttet leat stuorrát muhtin osiide muhtin suohkaniin, nugo SED-guovlluid statistihkas.

Gáldu: Álbmotstatistihkka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat

Tabella 4.2 – Olmmošlohku SED-guovllus*, sohka beali ja agi mielde ođđajagimánu 1.beaivvi

Sohka bealli ahki	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2021	2022	2023	2024	2024 i prosent
Oktiibuot	65 147	63 850	59 972	57 867	55 934	55 734	54 453	53 881	53 188	52 872	53 195,0	100,0
0-9 jahkásaš	7 969	8 255	7 706	6 756	5 852	5 380	4 720	4 539	4 405	4 335	4 361	8,2
10-19 jahkásaš	10 133	8 178	7 573	7 688	7 594	6 708	6 039	5 806	5 679	5 594	5 641	10,6
20-29 jahkásaš	10 055	10 356	7 821	6 375	5 810	6 524	6 442	6 227	5 980	5 844	5 744	10,8
30-39 jahkásaš	8 814	8 268	7 964	7 735	6 273	5 535	5 530	5 589	5 644	5 677	5 864	11,0
40-49 jahkásaš	8 357	8 938	8 120	7 617	7 715	7 770	6 662	6 448	6 082	5 937	5 855	11,0
50-59 jahkásaš	6 343	6 729	7 898	8 447	7 841	7 699	7 970	7 998	8 017	8 021	8 090	15,2
60-69 jahkásaš	6 299	5 796	5 709	6 198	7 486	8 052	7 576	7 479	7 473	7 460	7 456	14,0
70-79 jahkásaš	4 894	4 838	4 573	4 358	4 593	5 159	6 358	6 565	6 645	6 622	6 720	12,6
80-89 jahkásaš	2 027	2 203	2 273	2 305	2 342	2 394	2 658	2 707	2 728	2 845	2 927	5,5
90 jahkásaš ja boarrásit	256	289	335	388	428	513	498	523	535	537	537	1,0
0-5 jahkásaš	4 807	5 124	4 556	3 748	3 370	3 039	2 674	2 539	2 478	2 398	2 458	4,6
6-15 jahkásaš	8 542	7 849	7 701	7 719	6 998	6 089	5 564	5 468	5 313	5 228	5 174	9,7
16-66 jahkásaš	42 756	41 785	38 902	37 722	36 361	36 104	34 432	33 901	33 285	33 042	33 109	62,2
67 jahkásaš ja boarrásit	9 042	9 092	8 813	8 678	9 205	10 502	11 783	11 973	12 112	12 204	12 454	23,4
Dievdoolbmot	33 955	33 160	31 101	29 987	28 951	28 985	28 484	28 163	27 758	27 506	27 662,0	100,0
0-9 jahkásaš	4 118	4 233	4 012	3 442	2 935	2 674	2 383	2 318	2 232	2 202	2 235	8,1
10-19 jahkásaš	5 162	4 221	3 911	4 027	3 987	3 481	3 116	2 980	2 901	2 862	2 884	10,4
20-29 jahkásaš	5 556	5 625	4 219	3 462	3 087	3 520	3 566	3 446	3 312	3 192	3 129	11,3
30-39 jahkásaš	4 781	4 442	4 311	4 130	3 325	2 982	2 950	2 985	2 997	3 023	3 113	11,3
40-49 jahkásaš	4 609	4 918	4 383	4 031	4 100	4 109	3 545	3 402	3 224	3 119	3 094	11,2
50-59 jahkásaš	3 429	3 618	4 271	4 592	4 214	4 121	4 248	4 246	4 269	4 252	4 251	15,4
60-69 jahkásaš	3 179	3 017	2 994	3 259	3 982	4 297	4 054	4 009	3 963	3 960	3 946	14,3
70-79 jahkásaš	2 208	2 156	2 088	2 102	2 278	2 633	3 254	3 383	3 448	3 411	3 475	12,6
80-89 jahkásaš	822	820	828	838	932	1 012	1 207	1 236	1 240	1 313	1 373	5,0
90 jahkásaš ja boarrásit	91	110	84	104	111	156	161	158	172	172	162	0,6
0-5 jahkásaš	2 481	2 635	2 368	1 875	1 699	1 490	1 377	1 332	1 255	1 223	1 244	4,5
6-15 jahkásaš	4 399	4 050	3 981	4 044	3 609	3 096	2 795	2 739	2 693	2 642	2 631	9,5
16-66 jahkásaš	23 059	22 494	20 892	20 202	19 349	19 324	18 485	18 151	17 775	17 596	17 591	63,6
67 jahkásaš ja boarrásit	4 016	3 981	3 860	3 866	4 294	5 075	5 827	5 941	6 035	6 045	6 196	22,4

Joatka boahite siiddus →

← Joatka ovddit siiddus

Sohka bealli ahki	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2021	2022	2023	2024	2024 i prosent
Nissonolbmot	31 192	30 690	28 871	27 880	26 983	26 749	25 969	25 718	25 430	25 366	25 533,0	100,0
0-9 jahkásaš	3 851	4 022	3 694	3 314	2 917	2 706	2 337	2 221	2 173	2 133	2 126	8,3
10-19 jahkásaš	4 971	3 957	3 662	3 661	3 607	3 227	2 923	2 826	2 778	2 732	2 757	10,8
20-29 jahkásaš	4 499	4 731	3 602	2 913	2 723	3 004	2 876	2 781	2 668	2 652	2 615	10,2
30-39 jahkásaš	4 033	3 826	3 653	3 605	2 948	2 553	2 580	2 604	2 647	2 654	2 751	10,8
40-49 jahkásaš	3 748	4 020	3 737	3 586	3 615	3 661	3 117	3 046	2 858	2 818	2 761	10,8
50-59 jahkásaš	2 914	3 111	3 627	3 855	3 627	3 578	3 722	3 752	3 748	3 769	3 839	15,0
60-69 jahkásaš	3 120	2 779	2 715	2 939	3 504	3 755	3 522	3 470	3 510	3 500	3 510	13,7
70-79 jahkásaš	2 686	2 682	2 485	2 256	2 315	2 526	3 104	3 182	3 197	3 211	3 245	12,7
80-89 jahkásaš	1 205	1 383	1 445	1 467	1 410	1 382	1 451	1 471	1 488	1 532	1 554	6,1
90 jahkásaš ja boarrásit	165	179	251	284	317	357	337	365	363	365	375	1,5
0-5 jahkásaš	2 326	2 489	2 188	1 873	1 671	1 549	1 297	1 207	1 223	1 175	1 214	4,8
6-15 jahkásaš	4 143	3 799	3 720	3 675	3 389	2 993	2 769	2 729	2 620	2 586	2 543	10,0
16-66 jahkásaš	19 697	19 291	18 010	17 520	17 012	16 780	15 947	15 750	15 510	15 446	15 518	60,8
67 jahkásaš ja boarrásit	5 026	5 111	4 953	4 812	4 911	5 427	5 956	6 032	6 077	6 159	6 258	24,5

* Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjjaortnegiid doaibmaguovluid. Juhkon SED-guovlluide, mas 1/1 2022 logut leat biddjon vuodđun.

Gáldu: Álbmotstatistihkka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat

Tabella 4.3 – Olmmošlohku ođđajagimánu 1.beaivvi, suohkaniid mielde, mat leat juogo ollásii dahje belohakkii definerejuvvon SED-guovlun*

Suohkan	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2023	2024
5605 Máttá-Várjjat, SED	65 147	63 850	59 972	57 867	55 934	55 734	54 453	52 872	53 195
5605 Máttá-Várjjat, eará guovllut	1 869	1 790	1 517	1 476	1 602	1 505	1 383	1 342	1 358
5636 Unjárga	7 772	8 123	8 015	7 987	8 136	8 716	8 775	8 508	8 705
5441 Deatnu	1 037	1 048	965	901	884	934	926	864	859
5626 Gámgaviika	3 195	3 272	3 074	3 037	2 912	2 909	2 918	2 804	2 807
5624 Davvesiida, SED	1 424	1 455	1 288	1 114	1 009	1 116	1 132	1 054	1 070
5624 Davvesiida, eará guovllut	501	438	390	379	341	325	319	317	301
5610 Kárásjohka	1 253	1 140	1 073	1 051	1 001	1 018	971	909	914
5622 Porsángu	2 652	2 788	2 901	2 876	2 789	2 708	2 628	2 543	2 565
5620 Davvinjárga, SED	4 475	4 461	4 451	4 299	3 991	3 925	3 998	3 863	3 889
5620 Davvinjárga, eará guovllut	757	737	667	629	595	745	709	664	670
5618 Muosqt, SED	3 218	3 177	2 850	2 786	2 590	2 533	2 453	2 268	2 281
5618 Muosát, eará guovllut	399	334	248	194	170	177	154	151	148
5603 Hámmarfeasta, SED (ovddeš Fálesnuorri)	1 440	1 386	1 229	1 199	1 097	1 064	1 071	968	965
5603 Hámmarfeasta, eará guovllut	1 394	1 266	1 106	1 080	1 026	1 049	971	1002	923
5614 Láhppi							10 477	10 308	10 415
5601 Áltá, SED	1 687	1 552	1 426	1 266	1 087	989	888	862	864
5601 Áltá, eará guovllut	1 625	1 472	1 245	1 152	1 013	906	862	829	855
5612 Guovdageaidnu	13 232	14 866	15 592	16 476	17 667	18 992	19 927	20 488	20 853
5612 Kautokeino	2 953	3 141	3 068	2 997	2 949	2 914	2 910	2 847	2 848

Joatka boahpte siiddus →

← Joatka ovddit siiddus

Suohkan	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2023	2024
SED-guovlu oktiibuot	65 147	63 850	59 972	57 867	55 934	55 734	54 453	52 872	53 195
5546 Návvuotna	1 615	1 602	1 435	1 401	1 316	1 226	1 191	1 118	1 157
5544 Ráisa	4 697	4 905	4 821	4 744	4 757	4 882	4 861	4 772	4 794
5542 Skiervá	3 082	3 081	2 934	3 003	2 881	2 895	2 927	2 790	2 794
5540 Gáivuotna	2 819	2 677	2 369	2 288	2 207	2 182	2 071	2 000	1 974
5538 Omasvuotna	1 836	1 939	1 872	1 934	1 888	1 898	1 829	1 836	1 825
5536 Ivgu	3 595	3 479	3 225	3 158	3 152	2 922	2 794	2 714	2 743
5534 Gálsa	2 774	2 611	2 496	2 372	2 371	2 289	2 200	2 171	2 237
5532 Bahccavuotna	6 378	6 085	5 749	5 560	5 515	5 720	5 559	5 517	5 571
5526 Orjjes-Ráisa, SED	711	655	626	614	609	607	603	529	529
5526 Orjjes-Ráisa, eará guovllut	2 727	2 818	2 668	2 716	2 757	2 844	2 861	2 899	2 956
5522 Siellat	2 586	2 505	2 346	2 244	2 211	2 219	2 146	2 048	2 069
5518 Loabát	1 149	1 117	1 052	1 029	1 012	1 008	1 034	983	986
5516 Rivttát	1 483	1 416	1 345	1 268	1 150	1 137	1 091	1 079	1 070
5512 Dielddanuorri, SED (ovddeš Skánit)	3 409	3 303	3 109	2 954	2 855	2 988	2 963	2 962	3 073
5512 Dielddanuorri, eará guovllut							1 253	1 244	1 208
5501 Romsa, SED	1 416	1 209	1 039	920	845	796	731	671	650
5501 Romsa, eará guovllut	49 132	54 467	58 106	61 638	66 460	71 885	76 243	77 321	78 095
1853 Evenášši, SED	236	328	295	274	256	249	236	236	269
1853 Evenášši, eará guovllut	1 494	1 293	1 228	1 143	1 101	1 136	1 112	1 074	1 061
1850 Divttasvuotna	2 622	2 465	2 302	2 150	2 007	1 996			
1875 Hábmer (oasit ovddeš 1850 Divttasvuotna)	317	296	277	230	219	229	1 256	1 208	1 198
1875 Hábmer, eará guovllut (oasit ovddeš 1850 Divttasvuotna)	1 995	1 919	1 731	1 606	1 533	1 582	1 510	1 474	1 531
1806 Narviika, SED oasit ovddeš 1850 Divttasvuotna)	454	423	334	324	315	289	1 163	1 096	1 099
1806 Narviika, eará guovllut (oasit ovddeš 1850 Divttasvuotna)	18 143	18 497	18 266	18 188	18 087	18 564	20 682	20 419	20 481

Gáldu: Álbmotstatistihkka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat.

Tabella 4.4 – Olmmošlohku odđajagimánu 1.beaivvi 2024 ja erohusat 2023, Norga davábealde Sáltoduoddara

	Olmmošlohku 1.1.2023	Eallinaga riegádan*	Jápmán	Riegádáhttin-badjebáza	Sisafárren**		Eretfárren		Netto sisafárren	Álbmotlassáneapmi***		Olmmošlohku 1.1.2024
					Oktiibuot	Olgoriikalaš sisafárre-jeaddjit	Oktiibuot	Fárren olgoriikii		Oktiibuot	Proseanta	
Norga davábealde Sáltoduoddara oktiibuot	406 184	3 716	3 719	-3	28 305	9 455	24 694	2 268	7 187	3 675	0,9	409 859
SED-guovlu oktiibuot	52 872	399	619	-220	3 833	1 235	3 286	238	997	323	0,6	53 195
Eará guovllut**** oktiibuot	353 312	3 317	3 100	217	24 472	8 220	21 408	2 030	6 190	3 352	0,9	356 664
Nuorta-Finnmárku	23 545	199	263	-64	1 983	737	1 485	181	556	446	1,9	23 991
SED	3 577	18	50	-32	220	68	187	35	33	11	0,3	3 588
Eará guovllut	19 968	181	213	-32	1 763	669	1 298	146	523	435	2,2	20 403
Sis-Finnmárku	12 057	100	133	-33	626	85	546	31	54	52	0,4	12 109
SED	12 057	100	133	-33	626	85	546	31	54	52	0,4	12 109
Oarje-Finnmárku	38 510	379	291	88	2 747	948	2 410	196	752	443	1,2	38 953
SED	3 508	22	39	-17	402	211	404	18	193	-48	-1,4	3 460
Eará guovllut	35 002	357	252	105	2 345	737	2 006	178	559	491	1,4	35 493
Davvi-Romsa	17 401	131	204	-73	1 408	497	1 226	85	412	123	0,7	17 524
SED	17 401	131	204	-73	1 408	497	1 226	85	412	123	0,7	17 524
Lulli-/Gaska-Romsa	150 939	1 427	1 138	289	10 223	3 091	9 366	981	2 110	1 147	0,8	152 086
SED	13 789	108	163	-55	1 033	346	804	60	286	159	1,2	13 948
Eará guovllut	137 150	1 319	975	344	9 190	2 745	8 562	921	1 824	988	0,7	138 138
Davvi Nordlánda	163 732	1 480	1 690	-210	11 318	4 097	9 661	794	3 303	1 464	0,9	165 196
SED	2 540	20	30	-10	144	28	119	9	19	26	1,0	2 566
Eará guovllut	161 192	1 460	1 660	-200	11 174	4 069	9 542	785	3 284	1 438	0,9	162 630

* Eallinaga riegádeapmi rehkenasto mánná mas lea heagga go riegáda.

** Gusto sisafárren/eretfárren Norgga/olgoriikka eará báikkiin/báikkiide ja fárremat guovllu siskobealde

*** Álbmotlassáneapmi rehkenasto dat erohus odđajagimánu 1.beaivvi rájes gitta odđajagimánu 1.beaivvi rádjái jagi maŋŋil. Registrerenbargodábiid ja muhtin suohkaniid vuodđobiiriid fárrendieduid kvalitehta dihte čájehit suohkaniid riegádan-jápmán+sisafárren-eretfárren eará loguid. suohkaniid dásis leat diet logut smávvt, muhto sáhttet leat stuorrát leat muhtin osiide muhtin suohkaniin, nugo SED-guovlluid státtistihkas.

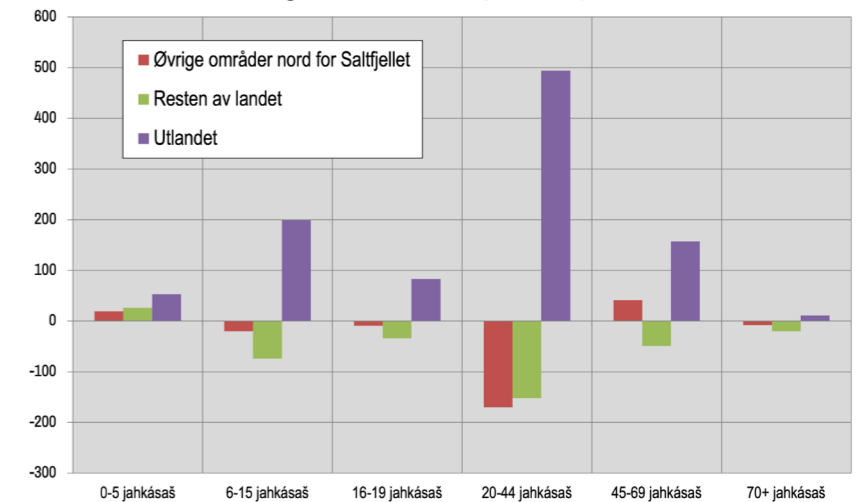
**** Guovllut davábealde Sáltoduoddara olggobealde Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjaortnegiid doaimmaguovlluid.

Gáldu: Álbmotstáttistihka, Státtistihkalaš guovddášdoaimmahat

Tabella 4.5 – SED-guovllu sisafárren ja eretfárren, sohka beali ja 2023 agi mielde

	Norga oktiibuot			Eará guovllut davábealde Sáltoduoddara*			Mudui riika			Olgoriika		
	Oktiibuot	Dievdolbmot	Nisoonolbmot	Oktiibuot	Dievdolbmot	Nisoonolbmot	Oktiibuot	Dievdolbmot	Nisoonolbmot	Oktiibuot	Dievdolbmot	Nisoonolbmot
Sisafárren oktiibuot	2 180	1 153	1 027	1 274	679	595	906	474	432	1 235	601	634
0-5 jahkásaš	163	88	75	89	47	42	74	41	33	63	27	36
6-15 jahkásaš	184	83	101	110	48	62	74	35	39	212	111	101
16-19 jahkásaš	114	69	45	70	40	30	44	29	15	93	61	32
20-44 jahkásaš	1 180	627	553	650	354	296	530	273	257	603	293	310
45-69 jahkásaš	468	245	223	303	161	142	165	84	81	245	102	143
70+ jahkásaš	71	41	30	52	29	23	19	12	7	19	7	12
Eretfárren oktiibuot	2 630	1 338	1 292	1 421	722	699	1 209	616	593	238	134	104
0-5 jahkásaš	118	67	51	70	40	30	48	27	21	10	8	2
6-15 jahkásaš	278	133	145	130	61	69	148	72	76	13	9	4
16-19 jahkásaš	157	91	66	79	41	38	78	50	28	10	6	4
20-44 jahkásaš	1 502	769	733	820	423	397	682	346	336	109	62	47
45-69 jahkásaš	476	231	245	262	129	133	214	102	112	88	46	42
70+ jahkásaš	99	47	52	60	28	32	39	19	20	8	3	5
Nettosisafárren oktiibuot	-450	-185	-265	-147	-43	-104	-303	-142	-161	997	467	530
0-5jahkásaš	45	21	24	19	7	12	26	14	12	53	19	34
6-15 jahkásaš	-94	-50	-44	-20	-13	-7	-74	-37	-37	199	102	97
16-19 jahkásaš	-43	-22	-21	-9	-1	-8	-34	-21	-13	83	55	28
20-44 jahkásaš	-322	-142	-180	-170	-69	-101	-152	-73	-79	494	231	263
45-69 jahkásaš	-8	14	-22	41	32	9	-49	-18	-31	157	56	101
70+ jahkásaš	-28	-6	-22	-8	1	-9	-20	-7	-13	11	4	7

SED-guovllu nettosisafárren/eretfárren, 2023

* Guovlu davábealde Sáltoduoddara olggobealde Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjaortnegiid doaimmaguovlluid.

Gáldu: Álbmotstáttistihka, Státtistihkalaš guovddášdoaimmahat

Tabella 4.6 – Olbmot 16 jahkásaččat ja boarráseappot, alimus čađahuvvon oahpahusa mielde. Suohkanat mat leat ollásii dahje belohakkii definerejuvvon SED-guovlun. golggotmánu 1.beaivi

Suohkan	Oktiibuot	Vuoddoskuvladási	Joatkkaskuvladási****	Universitehta- ja allaskuvladási, oanehis*****	Universitehta- ja allaskuvladási, guhkes*****
SED-guovlu oktiibuot	100,0	33,2	42,1	19,2	4,8
Eará guovllut***** oktiibuot	100,0	25,8	40,1	23,9	9,8
5444 Máttá-Várjaj, SED	100,0	33,3	43,9	16,4	6,1
5444 Máttá-Várjaj, eará guovllut	100,0	23,4	41,6	25,1	9,4
5442 Unjárga	100,0	27,9	42,9	20,6	8,2
5441 Deatnu	100,0	33,2	39,8	20,1	6,0
5439 Gárgaviika	100,0	40,1	38,0	16,3	4,9
5438 Davvesiida, SED	100,0	31,9	52,1	12,1	2,7
5438 Davvesiida, eará guovllut	100,0	36,1	39,1	19,5	4,7
5437 Kárášjohka	100,0	28,4	35,9	27,8	7,3
5436 Porsángu	100,0	27,7	43,8	23,1	4,9
5435 Davvinjárga, SED	100,0	42,9	40,2	12,6	3,5
5435 Davvinjárga, eará guovllut	100,0	31,2	41,6	19,7	6,8
5434 Muosát, SED	100,0	53,3	27,0	13,9	5,8
5434 Muosát, eará guovllut	100,0	36,6	41,7	15,1	5,4
5432 Láhppi	100,0	40,4	35,1	17,5	6,0
5403 Áltá, SED	100,0	29,8	48,0	18,0	3,8
5403 Áltá, eará guovllut	100,0	26,8	38,4	26,3	8,2
5430 Guovdageaidnu	100,0	34,9	32,1	23,9	8,0
5406 Hámmarfeasta, SED	100,0	36,3	41,1	17,2	4,9
5406 Hámmarfeasta, eará guovllut	100,0	27,8	39,5	23,8	8,3

Joatka boahhte siiddus →

* Daid iešguđetlágan oahpahusdásiid definišuvnnat mat adnojit álbmoga oahpahusdási statistihkas, rievdaduvvon 2006.

** Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjjaortnegiid doaimmaguovlu. SED-guovlu 1/1-2012 lea biddjon vuodđun.

*** leai lohko olbmot geain ii leat almmuhuvvon dahje eai ii leat čađahan oahpahusa.

**** Oktan "Joatkkaskuvlla oahppolasáhusain", mii gullá joatkkaskuvlla dássái, mii ii leat dohkkehuvvon alitoahpahussan.

***** Universitehta- ja allaskuvladási, sisttisdoallá njeallje jagi rádjái álit oahpahusa.

***** Universitehta- ja allaskuvladási, guhkes, sisttisdoallá guhkit go njeallje jagi oahpahusa, ja dutkanoahpahasat.

***** Guovllut davábealde Sáltoduoddara mii lea definerejuvvon Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjjaortnegiid doaimmaguovlun.

Gáldu: Oahpahasstatistihka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat.

← Joatka ovddit siiddus

Suohkan	Oktiibuot	Vuoddoskuvladási	Joatkkaskuvladási****	Universitehta- ja allaskuvladási, oanehis*****	Universitehta- ja allaskuvladási, guhkes*****
STN-området i alt	100,0	33,2	42,1	19,2	4,8
Øvrige områder***** i alt	100,0	25,8	40,1	23,9	9,8
5429 Návvuotna	100,0	32,3	44,5	18,1	4,8
5428 Ráisa	100,0	29,2	42,9	21,7	5,8
5427 Skiervá	100,0	35,2	42,1	17,7	4,3
5426 Gáivuotna	100,0	36,6	40,7	17,5	4,7
5425 Omásvuotna	100,0	30,6	44,3	21,0	3,7
5424 Ivgu	100,0	34,6	41,8	18,5	4,6
5423 Gálsa	100,0	40,1	38,8	15,8	4,8
5422 Bahccavuotna	100,0	33,9	45,5	15,8	4,5
5419 Orjjes-Ráisa, SED	100,0	31,7	47,8	17,6	2,6
5419 Orjjes-Ráisa, eará guovllut	100,0	26,0	45,4	22,4	6,0
5417 Siellat	100,0	26,9	45,1	21,5	6,0
5415 Loabát	100,0	32,4	43,5	20,2	3,5
5414 Rivttát	100,0	32,3	44,4	18,2	4,4
5412 Dielddanuorri, SED	100,0	27,5	45,0	21,6	5,7
5412 Dielddanuorri, eará guovllut	100,0	27,0	50,1	19,0	3,6
5401 Romsa, SED	100,0	44,4	40,4	12,1	2,5
5401 Romsa, eará guovllut	100,0	20,2	33,5	27,5	18,5
1853 Evenášši, SED	100,0	23,5	51,3	18,3	7,0
1853 Evenášši, eará guovllut	100,0	26,7	46,0	21,8	5,3
1875 Hábmer, SED	100,0	36,9	38,3	17,4	6,4
1875 Hábmer, eará guovllut	100,0	25,6	42,3	22,2	9,4
1806 Narviika, SED	100,0	29,2	49,8	17,0	3,2
1806 Narviika, eará guovllut	100,0	23,5	44,1	23,8	8,3
Eará guovllut davábealde Sáltoduoddara Saltfjellet	100,0	27,1	41,7	22,8	8,1

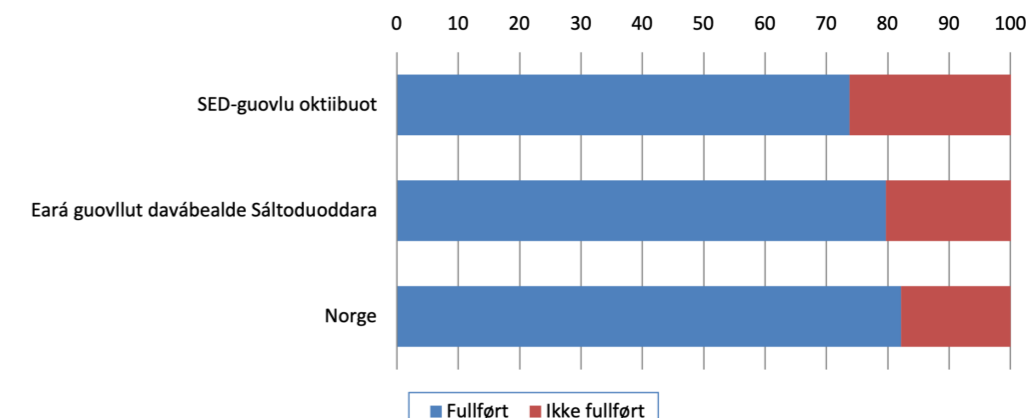
Tabella 4.7 – Oahppit geat álge joatkkaskuvlii vuosttaš ceahkkái vuosttaš geardde čakčat 2017, geat leat vihtta/guhtta jagi manñil oláhan joatkkaskuvlladási stáhtusa, oahpahusprográmma ja sohkabealli.

Joatkkaskuvlla oahpahusprográmma ceahkki 1 ja sohkabealli	Oahppit oktiibuot	Čadahán lohkan- dahje fidnogelbbolašvuoda*		Čadahán plánejuvvon vuoddogelbbolašvuoda 6 jagi siste	li leat oláhan lohkan- dahje fidnogelbbolašvuoda		
		Čadahán normerejuvvon áiggis	Čadahán guhkit go normerejuvvon áiggis		Ain joatkkaskuvllas 5/6 jagi manñil	Čadahán JK3 dahje váldán fágareivve, ii leat ceavzán	Heaitán skuvllas ovdal áiggi
SED-guovlu oktiibuot	618	60,7	13,1	2,1	4,4	4,4	15,4
Studerenráhkanáhtti oahpahusprográmma	260	76,5	6,9	1,5	3,5	5,0	6,5
~Bártnit / dievdoolbmot	96	75,0	5,2	3,1	4,2	7,3	5,2
~Nieiddat / kvinner	164	77,4	7,9	0,6	3,0	3,7	7,3
Studerenráhkanáhtti oahpahusprográmma	194	76,3	8,2	1,5	3,1	5,2	5,7
~Bártnit / dievdoolbmot	33	78,8	0,0	3,0	6,1	9,1	3,0
~Nieiddat / kvinner	13	84,6	15,4	0,0	0,0	0,0	0,0
Kunst, design og arkitektur	5	80,0	0,0	0,0	0,0	0,0	20,0
Medier og kommunikasjon	15	66,7	0,0	0,0	6,7	0,0	26,7
Fidnofágalaš oahpposuorggit	358	49,2	17,6	2,5	5,0	3,9	21,8
~Bártnit/ dievdoolbmot	235	52,8	15,3	3,0	3,4	4,7	20,9
~Nieiddat/ kvinner	123	42,3	22,0	1,6	8,1	2,4	23,6
Fidnofágalaš oahpposuorggit	36	55,6	8,3	2,8	2,8	5,6	25,0
~Bártnit / dievdoolbmot	11	27,3	9,1	9,1	18,2	0,0	36,4
~Nieiddat / kvinner	65	55,4	13,8	0,0	6,2	3,1	21,5
Helse- og oppvekstfag	92	48,9	21,7	2,2	6,5	3,3	17,4
Naturbruk	37	59,5	18,9	5,4	0,0	0,0	16,2
Restaurant- og matfag	15	26,7	13,3	0,0	13,3	6,7	40,0
Service og samferdsel	16	43,8	18,8	12,5	6,3	0,0	18,8
Teknikk og industriell produksjon	86	45,3	20,9	1,2	2,3	7,0	23,3
Eará guovllut davábealde Sáltoduoddara	4 027	68,5	11,2	1,6	3,8	3,1	11,9
Studerenráhkanáhtti oahpahusprográmma	2 084	84,5	4,7	1,2	2,2	3,3	4,1
~Bártni / dievdoolbmot	900	81,2	4,7	1,6	3,3	4,3	4,9
~Nieiddat / kvinner	1 184	86,9	4,7	0,9	1,4	2,5	3,5
Oahppospesialiseren	1 544	85,2	5,0	1,2	1,8	3,1	3,6
Falástallanfága	283	89,8	3,9	0,7	1,1	2,8	1,8
Musihkka, dánsa ja drámá	132	73,5	4,5	1,5	4,5	6,1	9,8
Dáidda, hábmen ja arkitektuvra	24	66,7	8,3	0,0	12,5	0,0	12,5
Media ja kommunikašuvdna	101	76,2	2,0	2,0	5,9	5,0	8,9

← Joatka ovddit siiddus

Joatkkaskuvlla oahpahusprográmma ceahkki 1 ja sohkabealli	Oahppit oktiibuot	Čadahán lohkan- dahje fidnogelbbolašvuoda*		Čadahán plánejuvvon vuoddogelbbolašvuoda 6 jagi siste	li leat oláhan lohkan- dahje fidnogelbbolašvuoda		
		Čadahán normerejuvvon áiggis	Čadahán guhkit go normerejuvvon áiggis		Ain joatkkaskuvllas 5/6 jagi manñil	Čadahán JK3 dahje váldán fágareivve, ii leat ceavzán	Heaitán skuvllas ovdal áiggi
Studerenráhkanáhtti oahpahusprográmma	1943	51,3	18,2	2,0	5,5	2,9	20,2
~Bártnit / dievdoolbmot	1173	50,5	19,0	2,0	5,5	3,2	19,8
~Nieiddat / kvinner	770	52,6	17,0	1,8	5,3	2,5	20,8
Huksen ja ráhkadusteknikkka	205	46,3	20,0	1,5	3,4	5,4	23,4
Design- ja duodji	127	30,7	25,2	1,6	8,7	4,7	29,1
Elektrofága	326	64,1	14,7	0,6	6,1	1,2	13,2
Dearvvašvuoda- ja bajásšaddafága	535	57,6	15,0	1,9	5,4	2,2	17,9
Luonddudoallu	156	59,0	11,5	1,9	3,2	2,6	21,8
Restoránja- ja biebmofága	103	34,0	20,4	9,7	4,9	2,9	28,2
Bálvalus ja johtalus	113	44,2	19,5	1,8	5,3	0,9	28,3
Teknikkka ja industrijabuvttadeapmi	378	44,7	24,3	1,6	6,1	4,0	19,3

Status for oppnådd nivå for elever som startet videregående utdanning høsten 2017

* Čadahuvvon oahpahus mearkaša ahte oahppi lea/oahpahalli lea ceavzán buot jagiid joatkkaskuvllas, mainna oázžu oahppoduodastusa dahje fága-/sváinnasreivve.

Tabealla 4.8 – Mánáidgárddit main lea sámegielfálaldat ja mánáidlohku geat ožžo sámegielfálaldaga mánáidgárddis 2005-2023

Jahki	2005	2010	2015	2020	2021	2022	2023
Mánáidgárddit sámegielfálaldagaiguin oktiibuot	64	67	60	52	50	54	45
Mánáidlohku:	925	817	783	799	778	893	740
Sámegiell mánáidgárddit ja sámegiell ossodagat dáčča mánáidgárddis	46	37	31	32	32	33	24
Mánáidlohku:	882	758	668	711	702	754	597
Dárogieđ mánáidgárddit main lea eará sámi fálaldat	18	30	29	20	18	21	21
Mánáidlohku:	43	59	115	88	76	139	143

Gáldu: Sámediggi

Tabealla 4.10 – Ohppiidlohku geain sámegiella lea fágan joatkkaskuvllas, fylkkaid mielde. 2009/2010-2023/2024

	Skuvlajahki 2009/2010			Skuvlajahki 2014/2015			Skuvlajahki 2019/2020			Skuvlajahki 2023/2024		
	Vuosttašgiellan	Nubbingiellan	Oktiibuot	Vuosttašgiellan	Nubbingiellan	Oktiibuot	Vuosttašgiellan	Nubbingiellan	Oktiibuot	Vuosttašgiellan	Nubbingiellan	Oktiibuot
Miehtá riika	215	154	369	203	243	446	178	264	442	203	380	583
Finnmárku	180	103	283	177	177	354	170	231	401	171	202	373
Romsa	10	30	40	18	30	48				25	134	159
Nordlánda	21	7	28	4	20	24	0	24	24	0	25	25
Trøndelaga	-	-	-	4	13	11	4	6	10	4	9	13
Muđui earát	4*	14*	18*	0	3	9	4	3	7	3	10	13

*Muđui riika sisttisoallá maid Trøndelaga

Gáldu: Oahpahusdirektoráhtta

Tabealla 4.9 – Ohppiidlohku geain lea sámegiella 1. dahje 2. giellan. Vuodđoskuvla golggotmánus. Miehtá riika. 2006-2022, válljejuvvon jagit

	2006	2010	2015	2020	2021	2022	2023
Ohppiidlohku oktiibuot*	619 038	614 020	623 755	635 497	634 095	636 934	637051
Oahppit geain sámegiella lea oahpahusgiellan** oktiibuot	991	893	833	874	878	876	904
Oahppit geain davvisámegiella lea vuosttašgiellan	971	928	833	943	951	949	983
Oahppit geain davvisámegiella lea nubbingiellan***	1 508	1 145	1 102	1 365	1 326	1 378	1498
Oahppit geain julevsámegiella lea vuosttašgiellan	31	29	28	33	33	30	32
Oahppit geain julevsámegiella lea nubbingiellan***	46	68	85	80	76	84	82
Oahppit geain lullisámegiella lea vuosttašgiellan	18	18	21	35	25	15	21
Oahppit geain lullisámegiella lea nubbingiellan***	98	72	95	66	81	90	146

* Skuvlajagi 2011/2012 leat spesialskuvllat ha dábálaš skuvllat biddjon oktii vuodđoskuvlastatistihkas.

** Oahppit geain sámegiella lea oahpahusgiellan, ožžon buot oahpaha sámegillii. Dat guoská ohppiide geat gullet sámi hálddašanguvlui.

*** Sámegiella nubbingiellan sisttisoallá ohppiid geat čadahit dássi 1-4 ja dássi 1-7 sámi oahppoplána mielde.

Gáldu: Oahpahusstatistihka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat

Tabealla 4.11 – Olbmot barggahusas 15-74 jahkásaččat, sohkaheali ja ealáhusa mielde. SED-guovlu ja eará guovllut davábealde Sáltoduoddara 4.kvartála 2023

	2009	2023			2029	2023		
	Oktiibuot	Oktiibuot	Dievdo-olbmot	Nisson-olbmot	Oktiibuot %	Oktiibuot %	Dievdo-olbmot %	Nisson-olbmot %
SED-guovlu oktiibuot	27 088	25 523	13 813	11 710	100,0	100,0	100,0	100,0
01-03 Eanandoallu, vuovdedoallu ja guolásteapmi	2 956	2 493	2 052	441	10,9	9,8	14,9	3,8
05-09 Báktedoaimba ja roggan	337	364	333	31	1,2	1,4	2,4	0,3
10-33 Industriija	1 544	1 926	1 465	461	5,7	7,5	10,6	3,9
35-39 Elrávdnji, čáhci ja čorgendoaimba	403	426	373	53	1,5	1,7	2,7	0,5
41-43 Huksen- ja ráhkadusoaimba	2 377	2 471	2 265	206	8,8	9,7	16,4	1,8
45-56 Gálvogávppašepmi, fievrredeapmi, hotealla- restoránjgodoaimba	5 259	4 366	2 719	1 647	19,4	17,1	19,7	14,1
58-63 Diehtjuohkin ja gulahallan	340	340	220	120	1,3	1,3	1,6	1,0
64-66 Ruhtadeapmi ja dáhkádus	141	55	32	23	0,5	0,2	0,2	0,2
68-82 Fidnodatlaš bálvalusat, opmodatdoaimba	1 567	1 610	895	715	5,8	6,3	6,5	6,1
84 Almmolaš hálddahuš, suodjalus, sosiáladáhkádus	2 061	2 051	1 132	919	7,6	8,0	8,2	7,8
85 Oahpahus	2 667	2 391	726	1 665	9,8	9,4	5,3	14,2
86-88 Dearvašvuoda- ja sosiálabálvalusat	6 451	6 020	1 118	4 902	23,8	23,6	8,1	41,9
90-99 Eará sosiála ja persovnnals bálvalusat	811	805	368	437	3,0	3,2	2,7	3,7
Almmutkehtes ealáhus	174	205	115	90	0,6	0,8	0,8	0,8
Eará guovllut * oktiibuot	170 451	185 143	97 309	87 834	100,0	100,0	100,0	100,0
01-03 Eanandoallu, vuovdedoallu ja guolásteapmi	7 456	7 531	6 210	1 321	4,4	4,1	6,4	1,5
05-09 Báktedoaimba ja roggan	1 922	2 485	2 100	385	1,1	1,3	2,2	0,4
10-33 Industriija	10 508	10 395	7 815	2 580	6,2	5,6	8,0	2,9
35-39 Elrávdnji, čáhci ja čorgendoaimba	2 304	2 832	2 290	542	1,4	1,5	2,4	0,6
41-43 Huksen- ja ráhkadusoaimba	12 841	15 974	14 499	1 475	7,5	8,6	14,9	1,7
45-56 Gálvogávppašepmi, fievrredeapmi, hotealla- restoránjgodoaimba	39 998	38 385	23 419	14 966	23,5	20,7	24,1	17,0
58-63 Diehtjuohkin ja gulahallan	3 309	3 454	2 528	926	1,9	1,9	2,6	1,1
64-66 Ruhtadeapmi ja dáhkádus	2 172	1 415	829	586	1,3	0,8	0,9	0,7
68-82 Fidnodatlaš bálvalusat, opmodatdoaimba	13 546	15 669	9 201	6 468	7,9	8,5	9,5	7,4
84 Almmolaš hálddahuš, suodjalus, sosiáladáhkádus	14 234	16 309	8 734	7 575	8,4	8,8	9,0	8,6
85 Oahpahus	16 740	17 970	6 427	11 543	9,8	9,7	6,6	13,1
86-88 Dearvašvuoda- ja sosiálabálvalusat	39 613	45 148	9 946	35 202	23,2	24,4	10,2	40,1
90-99 Eará sosiála ja persovnnals bálvalusat	5 149	6 618	2 737	3 881	3,0	3,6	2,8	4,4
Almmutkehtes ealáhus	659	958	574	384	0,4	0,5	0,6	0,4

* Guovllut davábealde Sáltoduoddara olggobealde Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjaortnegiid doaibmaguovluid.

Gáldu: Registarvuodduvuvon barggahusstatistihka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat

Tabealla 4.12 – Gaskamearálaš dienas ja vearru olmuin geat ássiin geat leat 17 jahkásaččat ja boarréseappot. Miehtá riika ja Norga davábealde Sáltoduoddara, 2022

	Miehtá riika	SED-guovlu	Eará guovllut*
Bruttodienast	550 900	475 900	525 200
-Persovdnasisaboahu bálkka	383 000	296 800	365 200
-Persovdnasisaboahu ealáhatolbmot	23 800	30 400	21 700
-Ealáhusdientas	81 200	97 500	84 700
-Reanttut ruhtabidju	3 500	2 000	2 500
-Ožžon oasusvuoitu**	16 600	5 700	10 000
Boahtogeasus	141 500	134 000	139 100
-Vuolemus geasus	93 200	93 900	95 300
-Reanttut vealggis	27 600	20 300	26 200
-Ealáhusa vuolláibáza, oktan ovddit jagiid	5 100	3 600	2 600
Allavearrovuoddu	510 100	459 000	499 500
Dábálaš sisaboahu marjijl sierragesosa	423 500	344 800	392 400
Supmi dássejvuvon vearus***	143 900	100 800	128 500
Dás lea oassin***:			
-Allavearru	21 200	14 800	18 500
-Oktasašvearru	32 300	25 300	29 400
-Miehláhttomáksu álbmotodjui	38 700	34 000	37 600
-Vearru suohkanii ja fylkii	49 800	39 000	45 300
Ássiidlohku 17 jahkásaččat ja boarréseappot	4 441 278	44 662	289 455

* Guovlu davábealde Sáltoduoddara olggobealde Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjaortnegiid doaibmaguovluid.

** Sihke vearrogeatnegas ja vearukehtes oasusvuoitu

*** Supmi dássejvuvon vearru (oktan opmodatvearuin) lea vuoliduvvon vearrogeassosiin, seammás go muhtin veartut leat ovdal go vearrogeassosat leat gesson eret.

Gáldu: Olbmuid vearrostatistihka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat

Tabealla 4.13 – Doaimmat ealáhusaid váldosurggiid ja sturrodatoavkkut bargiidlogu mielde. SED-guovlu oktiibuot. Ođđajagimánu 2024

Ealáhus	Oktiibuot	Bargit oktiibuot	Sturrodatoavkkut bargiidlogu mielde							250 bargi dahje eambo
			Bargiid haga	1-4 bargi	5-9 bargi	10-19 bargi	20-49 bargi	50-99 bargi	100-249 bargi	
SED-guovlu* oktiibuot	7 881	23 568	5 197	1 476	528	378	237	54	11	-
A - Eanandoallu, vuovdedoallu ja guolásteapmi	2 277	1 129	2 042	197	11	13	9	5	-	-
B - Báktedoaima ja roggan	26	250	15	2	2	5	1	-	1	-
C - Industriija	325	2 310	195	55	18	25	22	6	4	-
D - Elrávdnje-, gássa-, lievde-, ja lieggačáhcebálvalusat	27	129	6	11	8	-	2	-	-	-
E - Čáhcelagadus, duolvačáhce- ja doappardoaima	48	288	24	8	5	5	6	-	-	-
F - Huksen- ja ráhkadusoaima	806	2 357	454	216	62	48	23	2	1	-
G - Gálvogávppeapmi, fievrredeapmi, hotealla-restoránnadoaima	549	2 025	235	146	101	61	5	1	-	-
H - Fievrredeapmi ja vurken	338	1 018	176	104	33	16	7	1	1	-
I - Idjadan- ja guossohandoaima	272	842	143	79	24	17	9	-	-	-
J - Diehtjoohkin ja gulahallan	155	316	99	42	4	7	2	-	1	-
K - Ruhtadan ja dáhkáduoaima	10	14	6	3	1	-	-	-	-	-
L - Fásta opmodagaid gávppeapmi ja doaimmaheapmi	511	237	431	65	12	3	-	-	-	-
M - Fágalaš, diedalaš ja tehnikalaš bálvalusat	404	440	277	91	29	6	1	-	-	-
N - Fitnodatlaš bálvalus	397	704	282	73	22	9	10	1	-	-
O - Almmolaš hálldahus ja suodjalus, oadjoortnegat mat leat almmolaš hálldašeami vuollásaččat	161	1 645	15	47	38	34	25	2	-	-
P - Oahpahuš	233	2 405	95	39	36	25	25	11	2	-
Q - Dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusat	686	6 717	247	146	87	93	87	25	1	-
R - Kultuvrralaš doaima, guoimmuheapmi ja astoáigedoaimmat	343	330	246	77	13	7	-	-	-	-
S - Eará bálvalusat	208	400	112	67	22	4	3	-	-	-
T - Bálkahuvvon barggut priváhta báikedoalus	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Almmukeahces	105	12	97	8	-	-	-	-	-	-

Gáldu: Doaimma- ja fitnodatregisttar, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat

Tabealla 4.14 – Boazolohku gidđaealus njukčamánu 31.beaivvi* , orohagaid mielde. Boazodoallojagiid 2004/2005-2022/2023, välljejuvnon jagiid

Boazoguohtunguovlu	2004/2005	2009/2010	2014/2015	2019/2020	2020/2021	2021/2022	2022/2023**
Miehtá riika	234 608	254 384	211 974	216 346	216 208	217 058	215 481
Nuorta-Finnmárku	78 332	88 868	65 947	71 400	72 371	72 301	71 066
~Buolbmat/Várjjat	24 664	27 325	24 126	25 161	25 268	24 502	24 150
~Karášjohka	53 668	61 543	41 821	46 239	47 103	47 799	46 916
Oarje-Finnmárku	92 714	98 548	79 333	78 729	77 846	78 268	78 175
Tromsa	11 272	12 094	12 179	12 340	12 249	12 779	12 895
Nordlánda	14 142	15 667	14 491	14 079	13 977	13 992	13 956
Davvi-Trøndelaga	12 377	13 281	14 398	14 173	14 078	13 996	13 894
Lulli-Trøndelag/Hedmárku	13 616	13 821	13 080	13 766	13 874	13 949	13 956
Boazosearvvit	12 155	12 105	12 546	11 859	11 813	11 773	11 539

* Njukčamánu 31.beaivi adno dan dihte cuoŋománu 1.beaivi lea áigemeari addit sisa maŋemus boazodoallojagi boazodoalldiedáhusa orohatstivrii.

** divukeahces logut.

Gáldu: Eanandoalldirektoráhtta

Sámi logut mitalit-raportaráiddus leat 2008 rájes almmuhuvvon oktiibuot 15 raportta. Sámi statistihka fágalaš analysajoavku iluin dál almmuha Sámi logut mitalit 16, mas leat njealje artihkkala.

Siden 2008 har det blitt publisert til sammen 15 utgaver i rapportserien Samiske tall forteller. Faglig analysegruppe for samisk statistikk har nå gleden av å publisere Samiske tall forteller 16 som består av fire artikler.